

Úvodem

Po roce 2011, který byl ve znamení dvoustletého výročí ABGB, byl v roce 2012 pod č. 89/2012 Sb. přijat nový občanský zákoník. Konceptí se tento zákoník hlásí právě k tradici Všeobecného zákoníku občanského a znamená tak v právu občanském na našem území dosti významný přelom.

Novým občanským zákoníkem se vrací do našeho právního řádu instituty, jež byly na dlouhou dobu vypuštěny a zapomenuty. Je pochopitelné, že ve středu zájmu je především oblast práva obligačního či otázka práv věcných, zejména práva vlastnického. Poněkud stranou je pak zájem o právo dědické.

Ostatně právo dědické patří obvykle k nejvíce „rigidním“ částem civilních kodexů a je jen velmi zřídka novelizováno. Proto se, až na drobné výjimky, podoby dědického práva nijak zásadně nedotkly ani novelizace dosud platného zákona č. 40/1964 Sb., k nimž došlo po změně společenských poměrů v r. 1989. O to výraznější změnu přináší nový občanský zákoník.

Pojetí dědického práva a řada institutů, které přináší, svými kořeny sahá nejen k ABGB, ale ještě hlouběji, k právu římskému. Právo od r. 1950 je neznalo, či znalo jen ve velmi pokřivené podobě. Před dosud značně

omezenými možnostmi zůstavitele se tak nově otevírá značná škála možností, jak projevit svou vůli, jak naložit se svým majetkem pro případ své smrti.

Abychom studentům právnických fakult ulehčili poznání dědického práva, rozhodli jsme se navázat na tradici předchozích let a po letních školách „Trestní právo v proměnách věků“ (MU, září 2009 a 2010) a „Soukromé právo v proměnách věků“ (MU, září 2011) přichází letní škola „Dědické právo v proměnách věků“ (MU, září 2012). K této příležitosti je vydáno i toto zvláštní číslo Časopisu pro právní vědu a praxi, které navazuje na zmiňovanou letní školu a má být studentům průvodcem nejen po vývoji našeho dědického práva a jeho institutů, ale celkově i v otázce pojmu dědického práva a jeho chápání v různých právních kulturách. Doufáme, že publikované texty zaujmou nejen tyto studenty, ale i ostatní čtenáře.

JUDr. Pavel Salák jr., Ph.D.

jménem organizátorů letní školy
„Dědické právo v proměnách věků“

Stereotypy a specifika v dědickém právu vybraných zemí starověkého světa

Michaela Knollová*

1. Úvod

Při bližším zkoumání starověkých právních řádů lze nalézt na jedné straně řadu zvláštností vyskytujících se pouze v daném státním útvaru, na druhé pak řadu stereotypů, jež se objevují v řadě z nich. Specifika vycházejí zejména z kulturních či náboženských odlišností, které se v průběhu času mohly rozvinout až do podoby pro ostatní státní útvary nepoužitelné či dokonce nepochopitelné. Na druhé straně vyvstává celá řada shod a podobností, jež jsou způsobeny podobným stupněm vývoje státních útvarů. Podceňovat ovšem nelze ani vliv sousedních států, neboť právo bylo často přejímáno, a to buď v původní podobě nebo v podobě upravené pro potřeby toho kterého státu či deformované jeho společenským prostředím.

2. Stereotypy

Dědění v mužské linii a výsadní postavení prvorozeného syna

Už v nejstarších právních úpravách je dědické právo¹ v první řadě přiznáno synům, a teprve není-li dědění po mužské linii možné, dcerám. Toto je navíc spojeno s privilegovaným postavením nejstaršího syna. S takovým přístupem se setkáváme ve většině starověkých právních řádů, ať jde o Indii², Čínu³, právo hebrejské či

* JUDr. Michaela Knollová, doktorandka, Katedra dějin státu a práva Právnické fakulty Masarykovy univerzity, Brno.

¹ Příspěvek se zaměřuje výlučně na dědění po zůstaviteli – muži.

² „Po smrti otce a matky, nechť se sejdou bratři a společně nechť užívají otcovský majetek, neboť dokud jsou [rodiče] naživu, nemohou být jeho pány. Ten nejstarší však nechť obdrží otcovský majetek beze zbytku a ostatní ať jsou na něm závislí jako na otci.“ Čl. 104, 105, kapitoly deváté Mánavadharmašástry. ZBAVITEL, D. *Mánavadharmašástra aneb Manuovo ponaučení o dharmě*, Prameny hinduismu, svazek 2., Praha: Nakladatelství ExOriente, 2009. s. 159.

³ V nejstarších obdobích byl privilegovaným dědicem bratr zůstavitele, posléze se však i zde prosadilo dědění v přímé mužské linii ve prospěch nejstaršího syna zůstavitele. TOMÁŠEK, M., *Dějiny čínského práva*, Praha: Nakladatelství Academia, 2004. s. 32, 48.

mezopotamské. Při prvním letmém pohledu na tato ustanovení se může zdát, že zvýhodňování mužských potomků oproti ženským vychází z patriarchálního charakteru starověké společnosti, dokonce snad i z méněcenného postavení žen. Celou věc je však třeba chápat v kontextu s tím, že zatímco dcery sňatkem přestávaly být součástí původní rodiny a stávaly se součástí rodiny manželovy, synové i po uzavření sňatku zůstávali v původní rodině. Právě synové tedy byli pokračovateli rodu, nositelé rodového jména a v neposlední řadě udržovatelé posmrtného kultu předků. Takovýto přístup nebyl cizí většině starověkých právních řádů. Jako příklad může sloužit následující bližší pohled na mezopotamské dědické právo.

Mezopotamská úprava⁴

Jak bylo výše zmíněno patří starověká Mezopotámie, respektive státní útvary vzniklé na jejím území, mezi takové, kde připadá dědictví v první řadě mužským potomkům⁵, a teprve není-li jich, ženským. Z tohoto přístupu ovšem rozhodně nevyplývá, že by byl nárok dcer na rodinný majetek zcela opomíjen. Byl však zpravidla vypořádán nikoli po smrti otce, ale již za jeho života ve formě věna zvaného *šeriktum*, které žena obdržela od svého otce při sňatku. Právě toto věno, které zůstávalo po celou dobu manželství jejím majetkem a nesplývalo tedy s majetkem manželovým (bylo však v jeho správě – viz níže) vyjadřovalo její podíl na otcově majetku.⁶

Rozdělování rodového majetku mezi dědice bylo, stejně jako v dnešní době i ve starověku značně emotivní záležitostí. Dědicové, kteří byli či se cítili zkráceni na svých právech, nezřídka vyvolávali sváry, jež mohly dospět až k narušování pořádku v zemi. Takové situaci

⁴ S ohledem na četnost státních útvarů na tomto území spojenou s četností právních úprav jsou v tomto článku zahrnuty pouze starší sumerské zákony Lípit-Ištara a pozdější babylónské Chammurapiho zákony.

⁵ V případě, že by v okamžiku smrti zůstavitele byli synové nezletilí, spravovala majetek vdova. Teprve po dosažení dospělosti bylo dědictví vypořádáno. DRIVER, G. R., MILLES, J. C., *The Babylonian Laws, Volume I., legal commentary*, Oxford: Nakladatelství Clarendon Press, 1968. s. 334.

⁶ SOUČEK, V. Mezopotámie. In: TUREČEK, J. aj., *Světové dějiny státu a práva ve starověku*. Praha: Nakladatelství Orbis. 1963. s. 67.

se snažili panovníci předejít, proto jimi vydávané sbírky právních předpisů často obsahovaly ustanovení dědickeho práva. Jejich zájem na vytyčení jasných pravidel byl bezpochyby zesílen skutečností, že i jich samých se dědicke předpisy přímo dotýkaly. Dědicke právem se zabývaly již zákony Lipit-Ištara.⁷ Zaměřovaly se především právě na okruh přípustných dědiců, který tvořili potomci zůstavitele. Vdova neměla zpravidla na dědictví⁸ nárok. Nezůstávala však zcela bez prostředků, neboť jí bylo navraceno věno, které získala od svého otce při sňatku a které bylo v průběhu manželství dáno jejímu manželovi pouze do správy. Rovněž měla právo na svatební dar, který získala od manžela. Pouze v případě, že by při sňatku žádný svatební dar od muže nedostala, získala nárok na podíl na jeho pozůstalosti.⁹ Co se týče potomků, je z dokumentu patrné, že zákony přisuzovaly právo na dědictví v první řadě synům a až sekundárně dcerám: „*Jestliže muž zemře bez mužských potomků, neprovdaná dcera bude jeho dědičkou.*“¹⁰ Je výslovně zmíněno, že se jednalo o dceru neprovdanou, neboť jak již bylo uvedeno výše, nárok provdané dcery byl vpořádán již při jejím sňatku. Právě věnem¹¹ získaným při svatbě se vpořádával nárok ženy na dědictví po otci. Tento postup byl logický, jelikož takovéto řešení zamezilo případným sporům, které by mohly vzniknout po otcově smrti mezi ostatními potomky a novou rodinou dcery. Důsledkem takového sporu by mohlo být štěpení rodinného majetku, který nebyl pro potomky zůstavitele žádoucí. Současně dcera jako výlučná majitelka věna byla zabezpečena do budoucna pro případy, kdy by manžel ztratila.

Mezi potencionální dědice patřily tedy mimo synů i neprovdané dcery a dcery, které byly kněžkami a neobdržely při odchodu z otcovského domu věno. „*Pokud se v průběhu otcova života jeho dcera stane ugbabtu, naditu nebo qadištu, oni [její bratři] rozdělí majetek považující ji za rovnocenného soupeře.*“¹² Lze předpo-

⁷ Zákony panovníka Lipit-Ištara, vládce I. dynastie z Isinu byly oficiálně vyhlášeny pro celý Sumer i Akkad. Ve skutečnosti však byl jejich dosah mnohem omezenější. Jejich význam spočívá zejména v jejich vlivu na Chammurapiho zákony, KLÍMA, J. *Společnost a kultura starověké Mezopotámie*, Nové obzory vědy. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd. 1963. s. 148.

⁸ Předmětem dědictví byly pouze movité věci, neboť nemovité věci zůstávaly nerozděleny. SOUČEK, V. *Mezopotámie...* s. 70.

⁹ KLÍMA, J., *Společnost ...* s. 148.

¹⁰ Část b zákonů Lipit-Ištara, in: ROTH, M. T. aj., *Law Collection from Mesopotamia and Asia Minor*, 2. vyd., Atlanta, Nakladatelství Scholar Press, 1997, s. 26.

¹¹ Starobabylónské označení pro věno je *šeriktum*, novobabylónské *nudunnu*. KLÍMA J., *Společnost...*, s. 154.

¹² § 22 zákonů Lipit-Ištara, tamtéž s. 30. Srovn. § 180–183 Chammurapiho zákonů, které podrobněji rozlišovaly, o jaký typ kněžky šlo, přičemž pouze dcera v pozici kněžky Mardukova chrámu, mohla se zděděným majetkem volně disponovat: „...*kněžka naditum boha Marduka, dá svou pozůstalost,*

kládat, že v okamžiku otcovy smrti byly dospělé dcery v rámci otcovského majetku vpořádány (tedy provdané či kněžky), a proto se dědictví nejspíše týkalo jen dcer dosud v dětském věku. Právě ustanovení takové dcery do pozice rovnocenného dědice vyvrací mylnou domněnku o diskriminaci žen, která by popírala jakýkoliv nárok na rodinný majetek.

Poměrně přehledný systém mohl být zkomplikován, pokud měl zůstavitel potomky s více ženami. V případě dětí z prvního a druhého manželství se svobodnou ženou platilo, že děti z obou vztahů byly považovány za rovnocenné dědice: „...*děti první ženy a děti druhé ženy budou dědit majetek po svém otci rovným dílem.*“¹³ Pokud muž zplodil děti paralelně s manželkou i s otrokyní, získaly sice děti (i sama otrokyně) status svobodného, nezískaly ovšem nárok na podíl na dědictví po svém otci: „...*děti otrokyně se nebudou dělit o majetek s pánovými dětmi.*“¹⁴ Mohlo se však stát, že se muž s otrokyní oženil. Potom bylo na potomky z tohoto svazku vzešlé pohlíženo jako na dědicke způsobil: „*Pokud první žena muže zemře a po smrti ženy se muž ožení s otrokyní (která mu porodí děti), děti jeho první ženy budou jeho (primárními) dědici; děti, které otrokyně porodila svému pánovi, se budou podílet na jeho majetku rovně s jeho svobodně narozenými dětmi.*“¹⁵ Z charakteru citovaných ustanovení je zřejmé, že svazek s otrokyní měl být pro muže náhradním způsobem jak získat potomstvo. To vyplývá zejména z úvodních částí § 26 zdůrazňujícího, že muž se s otrokyní ožení po smrti své první ženy. Získání potomstva bylo pro muže natolik důležité, že dědice mohl v krajním případě získat i z mimomanželského vztahu s nevěstkou, pokud jeho manželka žádné děti neporodila. „*Pokud manželka muži neporodí děti, ale nevěstka z ulice mu děti porodí, on poskytne obilí, olej a oblečení nevěstce, a děti, která mu nevěstka porodila, budou jeho dědici; dokud bude jeho manželka naživu, nevěstka nebude bydlet v domě s jeho první manželkou.*“¹⁶ Právní úprava tedy poskytovala návod, jak si mohl muž zajistit dědice.

kam jí libo...“, zatímco ostatní dcery/kněžky mohly majetek pouze doživotně užívat, neboť po jejich smrti připadl majetek jejím bratrům: „...*dělí se (dcera) o majetek otcovského domu jako jednotlivý dědic a po dobu života (jej) bude užívat; její pozůstalost patří jejím bratrům.*“ In: KLÍMA, J. *Nejstarší zákony lidstva, Chammurappi a jeho předchůdci*. Praha: Nakladatelství Academia. 1979. s. 137.

¹³ § 24 zákonů Lipit-Ištara, tamtéž s. 30–31.

¹⁴ § 25 zákonů Lipit-Ištara, tamtéž s. 31. Srovn. § 170 a 171 Chammurapiho zákonů, kde klíčovým momentem bylo uznání dětí otrokyně mužem za vlastní. V takovém případě dědily takové děti rovným dílem spolu s dětmi rovnorodé, tedy svobodné manželky. Výjimečné postavení zde měl svobodné manželky, neboť měl právo prvního výběru dědickeho podílu. § 170, 171 Chammurapiho zákonů In: KLÍMA, J. *Nejstarší...*, s. 135.

¹⁵ § 25 zákonů Lipit-Ištara, tamtéž s. 31.

¹⁶ § 27 zákonů Lipit-Ištara, tamtéž s. 31.

Jak bylo již zmíněno, bylo postavení nejstaršího syna privilegované. Toto zvýhodnění mohlo spočívat v získání dvou podílů namísto jednoho, mohl mu být přidělen další podíl na celkovém majetku (alespoň 10 %) nebo mu byla poskytnuta možnost výběru podílu na majetku (zatímco ostatní o podíly losovali).¹⁷ Podíly ostatních dědiců na pozůstalosti byly rovné. Zůstavitel mohl však ještě za života vyjmout nějakou věc z dědictví a darovat ji ještě za svého života: „*Jestliže otec, během svého života, daruje svému oblíbenému synovi dar prostřednictvím dokumentu opatřeném pečeti, po otcově smrti si dědici rozdělí (zbývající) otcův majetek; nebudou zpochybňovat tento podíl, nebudou odporovat otcově vůli.*“¹⁸

Postavení vdovy upravuje Chamurapiho zákoník toliko stručně, neboť vdova zpravidla nedědila. Nebyla zcela bez prostředků, jelikož disponovala věnem získaným od otce při sňatku a rovněž svatebním darem od manžela. Měla však doživotní právo k užívání svého dosavadního domova: „...*a bude pobývat v příbytku svého manžela; po dobu (svého) života má požívací právo; nebude jej moci prodat; její pozůstalost (patří) jejím dětem.*“¹⁹ V případě, že od manžela svatební dar neobdržela, měla právo na podíl na dědictví, který tento nedostatek kompenzoval: „...*jestliže její manžel jí nedal svatební dar, vyplatí se jí věno a z majetku svého manžela si vezme podíl jako jednotlivý dědic.*“²⁰ Z těchto ustanovení je zřejmé, že cílem nebylo zajistit zákonný dědický podíl vdově, ale zabezpečit její životní potřeby. Naopak dědictví po muži nemělo opustit přímou dědickou linii, neboť pokud by žena rodinu opustila, připadla by její část dědictví jejím dětem.

Závěrem lze tedy shrnout, že co se týče nároku žen na rodinný majetek, nelze se ztotožnit s myšlenkou diskriminace žen z důvodu méněcennosti. Je zde odlišný přístup k ženám a mužům, tento je však způsoben charakterem tehdejší společnosti, která se snažila udržet majetek převážně v přímé mužské linii. Hlavní dědic, tedy nejstarší syn byl od útlého věku otcem vychováván jako nástupce, ať již v obchodu či řemesle.²¹ Zděděný největší podíl a tato výchova zajišťovala tedy také pokračování v otcově díle a rovněž udržení celistvosti rodiny jakož i podporu potřebných členů rodiny. Právní úprava tedy rozhodně neznamenalá uvržení žen, ať již dcer nebo manželky, do bídy, neboť jim byly poskytovány prostředky v jiné formě.

¹⁷ NEMET-NEJAT, K. R. *Daily Life in Ancient Mesopotamia*. Peabody (Massachusetts): 2. vyd., Nakladatelství Hendrikson publishers. 2008. s. 147.

¹⁸ § 31 zákonů Lipit-Ištara, tamtéž str. 32. Srovn. § 165 Chamurapiho zákonů, in: KLÍMA, J. *Nejstarší...*, s. 135.

¹⁹ § 171 Chamurapiho zákonů In: KLÍMA, J. *Nejstarší...* s. 135.

²⁰ § 172 Chamurapiho zákonů, tamtéž.

²¹ NEMET-NEJAT, K. R. *Daily Life...*, s. 150.

3. Specifika

Osvojení pro dědictví u Egyptanů

Se zvláštním způsobem využití adopce pro účely dědictví se setkáváme ve starověkém Egyptě. Šlo o adopci vdané ženy jejím manželem, po které se na ni pohlíželo jako na jeho dceru. Cílem bylo zvýšit ženin dědický podíl, neboť po smrti manžela měla nárok toliko na třetinu majetku, zbytek připadl potomkům (v případě bezdětného páru sourozencům zůstavitele).²² Pokud muž však ženu adoptoval, získala nárok na celé dědictví. Cílem adopce bylo tedy uměle vytvořit příbuzenství, které dědění v plném rozsahu umožnilo: „...*můj manžel Nebnofer dal mě, zpěvačce Sutechově, písemné prohlášení, že mě učinil svou dcerou a že mi připsal veškeren [svůj] majetek, nemaje syna ani dcery ode mne.*“²³ S ohledem na důležitost aktu byla potřebná nejen zmíněná písemná forma, ale rovněž i přítomnost svědků, jak vyplývá i z pokračování textu: „*Všec-ko, co jsem s ní získal, odkázal jsem Renofře, své manželce. Kdyby některý z mých vlastních sourozenců vystoupil proti ní po mé smrti zítřka nebo pozítří a řekl: „Nechť se mi dostane podílu po mém bratru, ‘at.d., před velice četnými svědky: před podkoním Rirem, podkoním Kaerisem, podkoním Benerejatvennofrem, před podkoním Nebnofrem, synem Anrokejovým, před šerdenem Pekamenem, před šerdenem Sitemanem a jeho manželkou Azedou, hle, učinil jsem odkaz své manželce Renofře toho dne před svou sestrou Huarímou.*“²⁴ Písemná forma i přítomnost svědků tak upevňovala pozici potencionální vdovy před případnou snahou manželových příbuzných zpochybnit adopci a získat dědictví pro sebe.

Levirát a Chetitě, levirát a Hebrejci²⁵

Levirát a Chetitě

Podrobné poznání chetitského dědického práva není vzhledem k nedostatečně dochovaným pramenům bohužel možné. Nejvýznamnějším zdrojem pro poznání

²² Třetina dědictví ovšem nebyla jejím jediným majetkem, neboť nadále vlastnila majetek, který získala sama a také ten, který získala po rodičích. FEUCHTOVÁ, E. Ženy. In: DONADONI, S. *Egyptský člověk a jeho svět*. Praha: Nakladatelství Vyšehrad. 2006. s. 286.

²³ LEXA, F. *Veřejný život ve starověkém Egyptě, II. doklady*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd. 1955. s. 114.

²⁴ Tamtéž.

²⁵ Problematiku levirátu a jeho využití v právu chetitském i hebrejském autorka podrobněji zpracovává KNOLLOVÁ, M. *Levirát (u Chetitů a Hebrejců)*. In: *Dny práva – 2011*. Brno: Masarykova univerzita. v tisku.

práva jsou takzvané chetitské zákony,²⁶ které mimo ustanovení týkající se práva trestního obsahují i normy práva rodinného, vlastnického a rovněž několik ustanovení zabývajících se dědickým právem. Jde o ustanovení zakotvující institut levirátního manželství²⁷, který stanovil povinnost znovuprovdání ovdovělé ženy za jiného mužského příslušníka rodiny jejího muže: „Pokud má muž ženu a pak muž zemře, ženu si vezme jeho bratr, pak si ji vezme otec. Pokud také otec zemře, jeden z bratrových synů si vezme ženu. Nebude trest.“²⁸ Dovětek "nebude trest" je v ustanovení z toho důvodu, že za běžných okolností nebylo v chetitské společnosti možné uzavřít sňatek a ani udržovat vztah sexuálního charakteru mezi příbuznými, což se vztahovalo i na příbuzenství vzniklé sňatkem.²⁹ Zavedením levirátního manželství tedy Chetitě poměrně zásadním způsobem zasáhli do rodinného práva. Na druhou stranu je pravdou, že s ohledem na níže uvedený význam levirátu jej zřejmě vnímali spíše jako ochranu rodinných zájmů, než jako zásah do osobnostních práv.

Nabízí se tedy otázka, za jakým účelem bylo levirátní manželství zavedeno. V dostupné literatuře se nabízí ochrana před přetržením rodové linie v případě bezdětného manželství či ochrana před nežádoucím převedením dědictví mimo rodinu zůstavitele.³⁰ Chetitské právo explicitně nevyjadřuje, že by se levirát vztahoval pouze na případy, kdy bylo manželství zůstavitele bezdětné. Stejně jako v případě mezopotamského či zmíněného egyptského práva i právo chetitské znalo věno, tedy majetek, jež žena obdržela při sňatku od svého otce³¹, se kterým sice mohl manžel disponovat, ale které nepřestávalo být jejím výlučným majetkem³². Přestože tento majetek nesplynul s majetkem manželovým a potažmo s majetkem jeho rodiny, jeho správa mohla být pro manželovu rodinu velmi výhodná. Pokud

by tedy ovdovělá žena opustila rodinu svého muže, došlo by i ke ztrátě těchto hodnot. T. Bryce nezavrhuje ani alternativu, kdy by se ovdovělá žena mohla dostat do finanční tísně, k čemuž by mohlo dojít, například pokud by její věno nestačilo na budoucí živobytí. V takovémto případě by tedy ustanovení levirátu nechránilo rodinu muže, ale i ženu samou. K tomu je T. Brycem zdůrazňováno ustanovení mezopotamského práva ochraňujícího vdovy a sirotky.³³ S tímto tvrzením ovšem nekoresponduje skutečnost, že oproti mezopotamskému právu právo chetitské neobsahuje takovéto ochranné ustanovení ochraňující vdovy či sirotky a nevyjadřuje žádnou zvýšenou ochranu slabých a potřebných. Více pravděpodobnými důvody se proto jeví zachování rodové linie či zabránění nežádoucím přesunům rodového majetku. První důvod lze podepřít tvrzením E. Neufelda, že se povinnost levirátu vztahovala pouze na ženu v plodném věku³⁴. I takový případ ovšem může mít motiv spíše ekonomický, neboť žena, jež překročila plodný věk, zpravidla spíše v rodině zůstává, neboť možnost návratu k rodičům či uzavření dalšího sňatku se jeví málo pravděpodobné. Rovněž s přihlédnutím k tomu, že chetitské právo neomezuje aplikaci levirátu výlučně na případy bezdětného manželství, lze považovat ekonomické aspekty za převažující motivaci pro zřízení a využívání tohoto institutu.

Podle údajů, které máme k dispozici, nebylo pro muže možné se z povinnosti uzavřít levirátní manželství vyvázat. S ohledem na to, že se nejednalo o přísně monogamní společnost, nebylo ani manželství pro muže překážkou pro uzavření sňatku s další ženou.³⁵ V souvislosti s přesným určením pořadí a alternativních „ženichů“ pro vdovu vyplývá, že se zákonodárce snažil minimalizovat pravděpodobnost, že by nebylo možné vdovu k rodině zemřelého muže znovu připoutat.

Levirát a Hebrejci

Levirát dnes především známe z práva hebrejského. Nejednalo se ovšem o originální institut, ale institut převzatý s největší pravděpodobností právě od výše zmíněných Chetitů, ať již přímo nebo zprostředkovaně přes Kanaánce.³⁶ Stejně jako u Chetitů i u Hebrejců znamenal levirátní sňatek výjimku, která odstraňovala překážku zákazu sňatku mezi mužem a švagrovou.³⁷

²⁶ Původ těchto zákonů zachycených na dvou tabulkách je datován zhruba do období 15.–14. století př. Kr.

²⁷ Levirátní manželství, levirátní – z latinského *levir* (švagr).

²⁸ GÖTZE, A. *The Hittite Laws*. In PRITCHARD, J. B. *Ancient Near Eastern Texts*. 1. vyd., Princeton: Nakladatelství Princeton University Press. 1950. s. 196.

²⁹ Tento zákaz byl obsažen i v ustanoveních chetitských zákonů, a to včetně trestu za jeho porušení, kterým byla smrt. NEUFELD, E. *The Hittite Laws*. London: Nakladatelství Luzac & Co. Ltd. 1951. s. 54. Je třeba zmínit, že chetitské právo kapitálním trestem neoplyvalo a tento trest se týkal pouze nejzávažnější trestné činností, mezi které patřily i tyto sexuální delikty.

³⁰ BRYCE, T. *Life and Society in the Hittite World*. 1. vyd. Oxford: Nakladatelství University Press. 2002. s. 131–132.

³¹ Jde o případ klasického a převládajícího typu manželství, kdy žena přicházela do manželova domu. V opačném případě, kdy šlo o tzv. manželství Erebu, kdy naopak muž přicházel do rodiny ženy, byly i majetkové transfery odlišné. K tomu dále NEUFELD, E. *The Hittite Laws...*, s. 124, 141 a násl., s. 151 a násl.

³² Její manžel jej mohl získat pouze v případě její smrti. BRYCE, T. *Life...*, s. 120.

³³ BRYCE, T. *Life...*, s. 132.

³⁴ NEUFELD, E. *The Hittite Laws...*, s. 192.

³⁵ Přestože společnost byla spíše monogamního charakteru (s výjimkou nejvyšší společenské vrstvy). K tomu BRYCE, T. *Life...*, s. 132–133.

³⁶ K tomu NEUFELD, E. *The Hittite Laws...*, s. 94 a násl.

³⁷ Srov. Lv 18,16, in *Starý zákon*. Překlad s výkladem 2. Druhá a třetí kniha Mojžíšova. Exodus – Leviticus. Praha: Nakladatelství Kalich. 1975. s. 300.

Hebrejci levirát převzali a upravili dle svých potřeb.³⁸ Základními prameny pro poznání hebrejského levirátu jsou příběh Judy a Támar, Kniha Rút a zejména pak ustanovení Deuteronomia. Jediným relevantním zdrojem informací o levirátu je ovšem Deuteronomium, neboť v příběhu Judy a Támar ani Rút a Boaze nejde o klasickou aplikaci levirátu.³⁹ Mezi zásadní rozdíl oproti právu chetitskému⁴⁰ patří v první řadě omezení povinnosti uzavřít levirátní sňatek toliko na bratra zemřelého. „*Když budou bydlet bratři spolu⁴¹ a jeden z nich zemře bez syna, nevdá se žena zemřelého jinam, za cizího muže. Vejde k ní její švagr a vezme si ji za ženu právem švagrovství. Prvorozený syn, kterého porodí, ponese jméno jeho zemřelého bratra, aby jeho jméno nebylo vymazáno z Izraele.*“⁴² Jak je z citovaného ustanovení patrné, Hebrejci zde explicitně vyjádřili význam levirátu, tedy zachování rodového jména a potažmo i udržování kultu zemřelých předků⁴³ či "předání zaslíbení Hospodinovo" jak uvádí příběh Judy a Támar.⁴⁴

Výše uvedený text by mohl naznačit, že význam hebrejského levirátu je jasný. Přes skutečnost, jakou váhu přikládali Hebrejci synovi,⁴⁵ nelze opominout ani důvod ekonomický, který zcela nezankl, neboť přes veškerá specifika hebrejské společnosti se i zde setkáváme s typickou snahou o zachování majetku v jeho neporušené podobě ve stávající rodině. Tím, že švagr uzavřel levirátní sňatek, stal se jediným dědicem svého zemřelého bratra.⁴⁶ V případě, že by se levirátní sňatek nerealizoval, došlo by ze zákona k rozdělení dědictví.⁴⁷

³⁸ K tomu dále BURROWS, M. Levirate Marriage in Israel. In *Journal of Biblical Literature*, 1940, roč. 59, č. 1, Georgia: Society of Biblical Literature. s. 25 a násl.

³⁹ Podrobnější rozbor obsahuje KNOLLOVÁ, M. *Levirát...*, v tisku.

⁴⁰ Srov. již citované ustanovení § 193 chetitských zákonů.

⁴¹ Výraz „bratři, kteří žijí spolu“ respektive jeho výklad se stal předmětem dalších diskuzí, kde se setkáváme s různými názory na to, zda se jedná o případ, kdy je patriarcha rodiny (tj. tchán dotyčné ženy) stále naživu a společné soužití tedy vychází z ekonomické závislosti synů nebo, zda je již mrtev. K tomu LEGGETT, D. A. *The Levirate...*, s. 42-48.

⁴² Dt 25,5-10, in: *Starý zákon...*, s. 285.

⁴³ *Starý zákon*. Překlad s výkladem 3. Čtvrtá a Pátá kniha Mojžíšova. Numeri – Deuteronomium. Praha: Nakladatelství Kalich. 1974. s. 285.

⁴⁴ Srov. Gn 38, in: *Starý zákon*. Překlad s výkladem 1. První kniha Mojžíšova. Genesis, Praha: Nakladatelství Kalich. 1968. s. 222-227.

⁴⁵ BURROWS, M. *Levirate marriage...*, s. 31.

⁴⁶ E. W. DAVIES uvádí, že se muž po sňatku stal toliko správcem jmění pro budoucího syna a teprve v případě, že by se z manželství syn nenarodil, přešel by majetek na něj. DAVIES, E. W. *Inheritance Rights and the Hebrew Levirate Marriage: Part 2* In *Vetus Testamentum*, 1981, roč. 31, č. 3. Leiden: Nakladatelství Brill. International Organization for the Study of the Old Testament. s. 258-259.

⁴⁷ MIELZINER, M. *The Jewish Law of Marriage and Divorce in Ancient and Modern Times, and its Relation to the Law of*

Je třeba připomenout, že i v právu hebrejském disponovala žena vlastními finančními prostředky, které v případě odchodu z rodiny odnášela sebou a které mohly být také za určitých okolností pro švagra motivací k uzavření sňatku. Levirát mohl být naopak výhodný i pro ženu, neboť nepatřila mezi dědice manželova majetku⁴⁸ a vlastní majetek jí nemusel postačit k samostatnému životu. E. W. Davies dokonce výslovně uvádí, že zachování jména bylo totožné se zachováním majetku zemřelého.⁴⁹ Dokládá to odkazem na starozákonní ustanovení o Dědictví Selofchadových dcer. V tomto příběhu se řeší návaznost rodové linie muže, který zemřel bez mužského potomka. Dědictví se domáhají jeho dcery právě proto, aby bylo rodové jméno zachováno, neboť v této souvislosti je jméno muže zachováno v Izraeli pouze v případě, že zůstane jemu nebo jeho rodu v dědickém držení půda v zaslíbené zemi.⁵⁰

Na rozdíl od chetitského práva se zde setkáváme s možností levirát odmítnout, což je logické vyústění dlouhodobé aplikace tohoto institutu proti právu chetitskému. Uzavření levirátního manželství mohlo být pro bratra zemřelého výhodné i nevýhodné. Převaha výhod či nevýhod vycházela z konkrétní situace. V případě, že se chtěl levirátnímu sňatku vyhnout, umožňoval mu Starý zákon levirát odmítnout. „*Avšak jestliže si ten muž nebude chtít vzít svou švagrovou, vystoupí jeho švagrová do brány ke starším a řekne: „Můj švagr se zdráhá zachovat svému bratrovi jméno v Izraeli, není svolný vůči mně užít práva švagrovství.“ Předvolají ho tedy starší jeho města a promluví s ním. Když bude stát na svém a řekne: „Nechci si ji vzít“, přistoupí k němu před staršími jeho švagrová, zuje mu střevíc, plivne mu do tváře a prohlásí: „To si zaslouží muž, který nechce svému bratru zbudovat dům.“ I bude mít v Izraeli přezdívku: „Dům vyzutého“.*“⁵¹ Celý obřad, nazývaný *chalice*, poskytoval možnost odmítnout realizaci levirátu toliko muži. Jak vyplývá z charakteru obřadu, byla realizace odmítnutí poměrně nesnadná a navíc pro muže ostudná. Nejprve byla nutná aktivní iniciativa ženy, která se musela obrátit na starší s požadavkem řešení celé záležitosti. Žena nemusela nutně usilovat o realizaci levirátního sňatku, ale o definitivní vyjasnění situace, neboť neproběhl-li by obřad *chalice*, nemohla uzavřít nový sňatek či se vrátit do otcovského domu. Skutečnost, že musel muž předstoupit před radu starších, tedy před velmi respektovanou autoritu a zde pro-

the State. Littleton (Colorado): Nakladatelství Fred B. Rothman & Co. 1987. s. 55.

⁴⁸ DAVIES, E. W. *Inheritance Right and Hebrew Levirate Marriage, Part 1* In *Vetus Testamentum*, 1981, roč. 31, č. 2. Leiden: Nakladatelství Brill. International Organization for the Study of the Old Testament. s. 139.

⁴⁹ DAVIES, E. W. *Inheritance Rights...* Part 1. s. 141.

⁵⁰ Nu 27,1-11, in: *Starý zákon...* 3. s. 145-146.

⁵¹ Dt 25,5-10, in: *Starý zákon...* 3. s. 285.

hlásit, že nechce splnit povinnost vůči bratrovi, byla bezpochyby velmi nepřijemná, čemuž odpovídá i ponižující rituál⁵², kdy mu vdova zuje střevíc⁵³, plivne do tváře a vyřkne stanovenou formuli. Dle některých výkladů mohlo jít o dokonce o natolik nepřijemnou záležitost, že dotýčný raději levirátní sňatek uzavřel.⁵⁴ V průběhu doby se vyvinula další související pravidla pro průběh celého obřadu (určení vhodných či nevhodných dnů, přítomných osob či překážek pro samotný výkon chalice⁵⁵). Jednou ze zásadních podmínek byla nutnost vyčkat 90 dní od smrti manžela, neboť vdova mohla být se zemřelým těhotná. Provedením obřadu chalica došlo k definitivnímu zániku povinnosti uzavřít levirátní manželství.

Na rozdíl od Chetitské říše, kde existence levirátu skončila s jejím zánikem v roce 1190 př. Kr., v případě hebrejského práva je tomu jinak. Hebrejské právo dále existovalo a existuje jako právo židovské včetně institutu levirátu. Levirátní institut vhodný pro agrární společnost ovšem v dalším vývoji logicky ztrácel na významu a navíc se připojila další řada aplikačních problémů.⁵⁶ V průběhu let se vedly na téma levirátní a chalica diskuse, které pokračovaly i po vzniku státu Izrael a i v moderní době je tato problematika stále živá.⁵⁷

⁵² Průběh rituálu popisuje například GREENSTONE, J. H. *Halizah*. In *Jewish Encyclopedia*. The unedited full-text of the 1906 Jewish Encyclopedia. dostupné z: <<http://www.jewishencyclopedia.com/articles/7105-halizah>>. [cit. 20. 10. 2011].

⁵³ Dle některých autorů je střevíc jakýmsi ztělesněním majetku po zemřelém a „zutím“ tedy dochází ke vzdání se tohoto vlastnictví. K tomu a rovněž také podrobněji k významu střevíce v Bibli CHINITZ, J. *The Role of the Shoe in the Bible*. In BACON, S. (ed.). *Jewish Bible Quarterly*. roč. 35, č. 1, Jerusalem: Jewish Bible Association. 2007. s. 41–46.

⁵⁴ K tomu srov. FRIEDLÄNDER, M. *The Guide for the Perplexed by Moses Maimonides*. 2. vyd. 1904. In *Seforim*, kapitola 49, dostupné z: <http://www.teachittome.com/seforim2/seforim/the_guide_for_the_perplexed.pdf>, [cit. 10. 9. 2011].

⁵⁵ GREENSTONE, J. H., *Halizah*....

⁵⁶ Například definitivním prosazením monogamie, kdy ženatý bratr nemohl levirátní realizovat a musel podstoupit chalicu. Monogamie byla zavedena do židovské rodiny v průběhu vrcholného středověku. CHLOROS, A., RHEINSTEIN, M., GLENDON, M. A. (Eds.) *International Encyclopedia of Comparative Law Volume IV. Persons and Family*. Tübingen: Nakladatelství Mohr Siebeck. Leiden/Boston: Nakladatelství: Martinus Nijhoff Publishers. 2007. s. 31

⁵⁷ Problematiku levirátní a chalice v židovském právu a vývoj do moderní doby blíže představuje KNOLLOVÁ, M. *Levirát*....

4. Závěr

Toto představení některých oblastí dědického práva vybraných zemí nám ukazuje, že shody v právní úpravě se vztahují zejména na základní pravidla pro dědění, zejména na určení okruhu potencionálních dědiců. Tyto shody vychází z kulturních podobností starověkých společností, respektive z faktu, že se v drtivé většině jednalo o společnosti patriarchálního charakteru. Na druhou stranu příspěvek v části specifik dokazuje, že každá společnost byla originální a právě tyto originality často dospěly k zvláštním právním institutům „na míru“ vyhovujícím jejich specifickým potřebám. Často se pak jednalo o řešení natolik nápadité, že jej ostatní státní útvary absorbovaly do svých právních řádů, byť s úpravami vyhovujícími jejich vlastním potřebám.

Bez zajímavosti není, že uvedené základní principy, či stereotypy, se vyskytovaly v řadě kultur po dlouhá staletí. Za mnohá lze připomenout preferenci mužských dědiců či starou českou úpravu věna nevěstina, na jehož vydání, jako na podíl na rodovém majetku, měla žena právní nárok, který mohla rodina odmítnout jen v kvalifikovaných případech. Jeho realizací se současně považovala za odbytou a ztrácela nárok na dědictví. Pokud však nebyla provdána, nárok na dědictví jí zůstával zachován.⁵⁸

Závěrem lze připomenout, že ani skutečnost, že se jedná o představení starověkého práva, neznamená, že jde o dávno zapomenutou právní úpravu či staletí neexistující instituty, a proto je studium právních dějin důležité i dnes.

Summary

This paper focuses on selected institutes of inheritance law of ancient states. On the one hand points to the consistent approach of selected countries in some important areas, especially in the determination of the heirs. On the other hand emphasizes the peculiarities of inheritance law in some states caused by the specificity of the culture.

⁵⁸ VOJÁČEK, L., SCHELLE, K., KNOLL, V., *České právní dějiny*, Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2010. s. 151–157. KNOLL, V. *Intestátní dědická posloupnost a odúmrtí v českém středověkém právu zemském*. In: *Acta historico-iuridica Pilsnensia 2011. Kodifikační geneze soukromého práva a její myšlenkové zázemí*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk. 2011. s. 129–137.

Zásady římského práva dědického a jejich odraz v novodobých kodifikacích*

Pavel Salák**

Následující text nemá za cíl podrobně zkoumat jednotlivé zásady a pravidla dědického práva, neboť každá z nich by vydala na samostatný článek. Jeho cílem je pouze v obecnosti naznačit význam nejznámějších zásad práva dědického v Římě a poukázat na jejich odkaz pro právo současné. Některé z nich platí, jiné neplatí, u jiných zase sice jejich platnost trvá, nicméně za zcela jiných důsledků. Tento text není určen k jejich hlubšímu rozboru, ale jde spíše o jakýsi obecný úvod do sledované problematiky. I z tohoto důvodu byla vybrána jen některá pravidla.

Přestože právě s právem římským máme spojení řadu zásad a ustálených právních rčení, ozývají se hlasy, že tato pravidla byla vytvořena až v období recepcce a jsou zhusta spojena se školami glosátorskou a komentátorskou. Přestože římscí právníci byli především skvělí praktici, není zcela přesné tvrdit, že by neměli schopnost abstrakce a zobecnění. O skutečnosti, že již římské právo znalo takováto pravidla, konec konců vypovídá sedmnáctý titul poslední – padesáté knihy justiniánských Digest – který zní: „*De diversis regulis iuris antiqui*“¹ O tom, že existovaly sbírky takovýchto pravidel víme však i z inskripcí v Digestech, např. z doby klasické zde máme (bohužel nedochovaný) spis Licinia Rufina² právě o pravidlech.³ Pravdou však je, že ne všechna pravidla byla dána od počátků, právě naopak, řada z nich se skutečně vyvinula až vlivem práva praetorského či možná spíše pod jurisprudence klasickou, třeba i jako rozhodnutí v jednotlivém případě, a obecnou závaznost získala až postupem doby.

Naše pozornost se zaměří na následující zásady:

- NEMO PRO PARTE TESTATUS, PRO PARTE INTESTATUS DECEDERE POTEST,

* Tento příspěvek představuje výstup ze standardního grantového projektu GAP408/10/0363 „Vývoj soukromého práva na území České republiky“.

** JUDr. Pavel Salák jr., Ph.D., Katedra dějin státu a práva Právnické fakulty Masarykovy univerzity, Brno.

¹ Dig. 50, 17 (obsahuje celkem 211 fragmentů).

² Marcus Gnaeus Licinius Rufinus (185–po 238) – římský politik a právník.

³ Regulae nebo Regularum Libri viz

Dig. 43,3,25 Licinius 1 reg.

Sine possessione usucapio contingere non potest.

- AMBULATORIA EST VOLUNTAS DEFUNCTI USQUE AD VITAE SUPREMUM EXITUM a konečně
- SEMEL HERES, SEMPER HERES

Tyto zásady budou probírány jednak z hlediska jejich významu v právu římském, jednak z hlediska jejich převzetí – či nepřevzetí moderním právem, a případnými důvody tohoto přístupu.

NEMO PRO PARTE TESTATUS, PRO PARTE INTESTATUS DECEDERE POTEST

Když Gaius uvádí část své učebnice věnované dědickému právu, činí tak slovy: „*Ac prius de hereditibus dispiciamus, quarum duplex condicio est: nam vel ex testamento vel ab intestato ad nos pertinent.*“ (Gai 2, 99)⁴ Touto větou nám Gaius sděluje nejen fakt, že římské právo zná pouze dva delační důvody, ale zároveň i vymezuje poměr obou důvodů.

Police obou delačních důvodů ve větě, tedy jejich pořadí, nám naznačuje, že testamentární posloupnost byla v Římě preferována.⁵ Tuto přednost závěti před intestátní posloupností ostatně dokazuje i námi sledovaná zásada. Nepřímo je i z tohoto Gaiova citátu patrné, že intestátní posloupnost nastupuje teprve ve chvíli, kdy není testamentu, nebo kdy testament je shledán neplatným. Toto upřednostnění vůle zůstavitele před přirozenou vazbou příbuzenskou bude patrně odrazem jednak výlučného postavení patera familias, jednak projevem úcty k vlastnickému právu, neboť preference testamentu není ve své podstatě ničím jiným, než uplatnění ius disponendi vlastníka i na jednání mortis causa.

Byla-li výše řeč o kazuističnosti římského práva a o faktu, že řada zásad byla dovozena až ex post, rozhodně tato skutečnost neplatí v případě zásady *Nemo pro parte testatus, pro parte intestatus decedere potest*. Mimo jiné ji totiž nalezneme v již zmiňovaném 17. titulu 50. knihy Digest. Pomponius v 3. knize k Sabinovi totiž říká: „*Naše právo nedovoluje občanu pořádit částečně testamentem, částečně intestátně, neboť mezi tě-*

⁴ „*A nejdříve pojednejme o pozůstalostech, kteréž jsou dvojho druhu: připadají nám totiž buď podle testamentu, anebo intestátně.*“ KINCL, J. (ed.) *Gaius: Učebnice práva ve čtyřech knihách*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2007, s. 118, 119.

⁵ A contrario § 512 zákona č. 141/1950 Sb.: „*Dědí se ze zákona, ze závěti*“

*mito pojmy je přirozený zápas.*⁶ Výraz „pugna“, který je tímto právníkem použit, nám naznačuje jednoznačně velký rozpor mezi oběma těmito posloupnostmi.⁷ Můžeme se oprávněně domnívat, že tato zásada patří k nejstarším zásadám práva dědického a její kořeny lze hledat ve stejné době, kdy vedle intestátní posloupnosti se objevil jako delační důvod testament.

Tato skutečnost nám však nic neříká o tom, proč tomu tak bylo. Odpověď na tuto otázku nenalezneme ani v jiných fragmentech, kde je tato zásada zmiňována. Přesto lze dovodit, že její kořeny budou spočívat ve formalismu, kterým bylo a je dědické právo prodchnuto. Právě dědické právo si, snad ze všech právních oblastí, dodnes udrželo nejvíce formálních náležitostí, jež musí být splněny, aby bylo dané jednání považováno za platné. Tento formalismus má podle všeho nejen význam právní jistoty, ale patrně bude mít i kořeny ještě starší, vyplývající z náboženských souvislostí.⁸ Souvislost bude mít patrně i s principem univerzální sukcese a snahou mít jediného dědice – pokračovatele rodu.

Ještě dále narazíme na skutečnost, že pojem *hereditas* není totožný s naší představou o dědictví jako majetkové hodnotě, ale je mnohem širší. Náboženský aspekt římského dědického práva znamenal snahu mít jediného dědice, nebo alespoň co nejmenší možný okruh dědiců.⁹

Pravidlo, dle kterého existence jedné posloupnosti vylučuje posloupnost jinou, je velmi jednoduché a celou situaci zpřehledňuje. Není pak potřeba řešit, zda daný testament obsahuje ustanovení o veškerém majetku, postačí zjištění, zda splňuje všechny náležitosti testamentu. V případě totiž, že by došlo k opomnění nepominutelných dědiců, podle civilního práva nedojde k ničemu jinému, než že je testament shledán neplatným a nastoupí intestátní posloupnost v plném rozsahu.

Římské právo v řadě otázek týkajících se formálních nedostatků postupně z úzce formalistického výkladu ustupovalo a dávalo více prostoru výkladu vůle zůsta-

⁶ Dig. 50.17.7 Pomponius 3 ad Sabinum.

Ius nostrum non patitur eundem in paganis et testato et intestato decessisse: earumque rerum naturaliter inter se pugna est "testatus" et "intestatus".

⁷ I když tento odpor může být dán i pouhým faktem, že jedna stojí jen a jen na vůli zůstavitele, zatímco druhá na přirozených vazbách. Viz LONGCHAMPS DE BERIÉR, F., *Law of Succession. Roman Legal Framework and Comparativ Law Perspective*. Warszawa: Wolters Kluwer Polska, 2011.

⁸ O vlivu náboženství na římské právo obecně SKŘEJPEK, M., *Ius et religio*. Pelhřimov: 999 Pelhřimov, 1999. O vlivu na právo dědické – viz příslušné kapitoly.

⁹ Zde si můžeme třeba povšimnout i skutečnosti, že v druhé třídě civilní posloupnosti intestátní nastupoval *proximus agnatus* – tedy nejbližší agnát, a nikoliv nejbližší agnát. Viz zákon XII. desek (Tab. V,4 a V,5).

vitele.¹⁰ Tuto změnu v postoji k formalismu konec konců dokládá i Paulův citát Dig. 50.17.12 Paulus 3 ad Sab.: „*In testamentis plenius voluntates testantium interpretamur.*“¹¹ Dálo se tak především vlivem jurisprudence, kdy právě právníci (popř. řečníci – viz *Causa Curiana*) svým výkladem více respektovali vůli zůstavitele. Přesto, jak plyne z citovaného fragmentu, kombinace testamentární a intestátní posloupnosti pro ně byla nepřekonatelnou překážkou, kterou nebylo možno takřka nijak zrušit.

Při pohledu na ustanovení moderních kodifikací soukromého práva, ať již budeme hovořit o ABGB, či kodexech od padesátých let 20. stol. do doby současné, doznala právní úprava značné změny. Odhlédneme od skutečnosti, že Všeobecný zákoník občanský a na něj navazující kodexy – myšleno ve smyslu nikoliv časovém, ale koncepčním – tedy *Sněmovní tisk 844. Vládní návrh zákona, kterým se vydává občanský zákoník* (dále jen jako *Osnova 1937*)¹² a občanský zákoník č. 89/2012 Sb. (dále též jako nový občanský zákoník NOZ), vedle dvou zmíněných delačních důvodů znají ještě dědickou smlouvu.

Ať se však podíváme do kteréhokoliv z těchto zákonů, nalezneme zde větu v podobném duchu, jako je ustanovení § 380 Osnovy: „*Tyto důvody dědického práva mohou působiti i vedle sebe.*“¹³ Jak je patrné, ani jeden z těchto zákonů nepřevzal římskoprávní zásadu *Nemo pro parte testatus, pro parte intestatus decedere potest*. Komentář Rouček-Sedláček hned v úvodu k ustanovení § 534 ABGB uvádí, že tato zásada nebyla převzata ani právem rakouským, ani uherským.¹⁴ Spokojí se však pouze s konstatováním, že zásada nebyla převzata, nijak více již danou problematiku nevysvětluje. Podobně nám neuvádí zdůvodnění kombinace obou posloupností ani *Codex Theresianus*.¹⁵ Poněkud více nám k tomu říká Zeillerův komentář k ABGB.¹⁶

¹⁰ Příkladem může být např. postupný vývoj náhledu na ustanovení dědice *ex re certa* – tedy nikoliv k dílu, ale ke konkrétní věci.

¹¹ „*Testamenty se vykládají jen a jen podle vůle testátorů.*“ viz KINCL, J., *Dicta et regulae iuris aneb právnícké mudrosloví latinské*. Praha: Univerzita Karlova, 1990, s. 270. K tomu srovnej nejnověji § 1494 odst. 2. zákona č. 89/2012 Sb.

¹² *Sněmovní tisk 844. Vládní návrh zákona, kterým se vydává občanský zákoník*. Praha: Státní tiskárna, 1937.

¹³ Obdobně § 534 ABGB, § 512 zákona č. 141/1950 Sb., § 461 odst. 1 zákona č. 40/1964 Sb. v aktuálním znění

¹⁴ ROUČEK, Fr., SEDLÁČEK, J., *Komentář k českostvenskému obecnému zákoníku občanskému a občanské právo platné na Slovensku a Podkarpatské Rusi*. 3. díl. Praha: V. Linhart, 1936, s. 21 a 22.

¹⁵ *Codex Theresianus* II. díl, hlava X, § 3 odst. 17, jen pro srovnání dodejme, že i jemu je neznámá dědická smlouva (odst. 16).

¹⁶ ZEILLER, F. von, *Commentar über das allgemeine bürgerliche Gesetzbuch für die gesammten Deutschen Erbländer der*

Ten výslovně zmiňuje římskoprávní zásadu a uvádí k ní, že „*die liberale Oesterreichische Gesetzgebung hat ihn vorlängst verworfen...*“¹⁷ Jak je tedy patrné, základním důvodem opuštění této římskoprávní regule byla myšlenka liberalismu. Vychází také z představy, že základní zásadou dědického práva je splnění poslední vůle zůstavitele tak, jak byla vyjádřena. Jestliže tedy nepojednal o celém majetku testamentem, je možné, aby zbytek pozůstalosti připadl někomu jinému, ať již dědicům ze zákona, nebo na základě dědické smlouvy. Za určitých okolností bylo možno i kombinovat více testamentů či kodicilů.

Přestože se na první pohled zdá, že zákoníky zde opouštějí půdu římského práva, ve skutečnosti tomu tak není. O tom, že regule *Nemo pro parte testatus, pro parte intestatus decedere potest*, neplatila v římském právu bezvýjimečně, nás ostatně spravuje i zmiňovaný Zeillerův komentář.¹⁸ Podrobněji pak ostatně pojednal Jan Vážný ve svém textu, kde srovnával římskoprávní vlivy ve Všeobecném občanském zákoníku a v osnově občanského zákoníku.¹⁹ I římské právo totiž za určitých okolností umožňovalo, aby se obě tyto (tj. testamentární a intestátní) poslušnosti kombinovaly.

Polský romanista F. Longchamps de Beriér uvádí tři následující výjimky:

- vojenský testament
- poslušnost proti testamentu
- fideicommissum ab intestato²⁰

Při poslušnosti proti testamentu porušení této zásady vychází spíše ze skutečnosti, že praetor začal uznávat ne jen nárok formální, ale i nárok materiální. V případě, že pominutý dědic úspěšně použil kverelu proti testamentárnímu dědici, který byl pouze jediný, mělo to za následek, že celý testament byl zrušen a nastoupila poslušnost intestátní. Problém však nastal ve chvíli, kdy kverela byla účinná jen proti jednomu z testamentárních dědiců, zatímco proti druhému stěžovatel prohrál. V této chvíli pochopitelně nastal problém

Oesterreichischen Monarchie. II. díl. 2. část. Wien: Geistingers Verlagshandlung, 1812, s. 384–386.

¹⁷ ZEILLER, F. von, *Commentar über das allgemeine bürgerliche Gesetzbuch für die gesamten Deutschen Erbländer der Oesterreichischen Monarchie. II. díl. 2. část.* Wien: Geistingers Verlagshandlung, 1812, s. 384–385.

¹⁸ Viz poznámka pod čarou právě ke zmiňovanému pravidlu ZEILLER, F. von, *Commentar über das allgemeine bürgerliche Gesetzbuch für die gesamten Deutschen Erbländer der Oesterreichischen Monarchie. II. díl. 2. část.* Wien: Geistingers Verlagshandlung, 1812, s. 384.

¹⁹ VÁŽNÝ, J., *Římské právní ideje v občanském zákoníku a osnově.* In: *Časopis pro právní a státní vědu.* 1933, č. 16, s. 171–186. Osnovou je zde míněna verze z r. 1931.

²⁰ LONGCHAMPS DE BERIÉR, F., *Law of Succession. Roman Legal Framework and Comparative Law Perspective.* Warszawa: Wolters Kluwer Polska, 2011, s. 55an. Poslední zmiňovaná výjimka je poněkud problematičtější a diskutabilní, nebude jí proto v tomto textu věnována pozornost.

– testament částečně byl, částečně nebyl zrušen a nezbylo tedy nic jiného, než obě poslušnosti kombinovat.²¹ O tom, že tento postup se i Římanům samotným zdál poněkud netypický, svědčí zejména závěr Papiniánova výroku ve fragmentu Dig. 5.2.15.2.²²

Teprve od 4. stol. n.l. císařské konstituce stanovovaly, že nepominutelný dědic má nárok jen na svůj povinný díl, a pokud jej nedostal, má nárok na jeho dorovnání.

Jinak je tomu u vojenského testamentu.²³ Lze říci, že vojenský testament je patrně nejvýraznější z výjimek. Důvody této výjimky nám přibližuje Gaius a spartuje je ve skutečnosti, že mezi vojáky je mnoho „nezkušených.“ Musíme si uvědomit, že v dobách císařství již římská armáda dávno funguje na principu žoldnořského vojska, krom cizinců jsou pochopitelně najímány i osoby z nejhudších společenských vrstev,²⁴ o kvalitě jejich právního vědomí lze opět s úspěchem pochybovat, čehož jsou ostatně dokladem i Gaiova slova (Gai 2, 109).

Vojáci se navíc těšili četné řadě privilegií a byť ne formálně, nicméně fakticky se postupně stali právě oni rozhodujícím faktorem v otázkách politických a státních a byli také jedním z důvodů pádu principátu. Zejména v dědickém právu můžeme říci, že vojenský testament byl de facto výjimkou téměř ke všem pravidlům dědického práva.

A můžeme říci, že to byl právě vojenský testament, který se stal zdrojem inspirace pro změny v právu dědickém – ať již třeba v době justiniánské (*beneficium separationis*)²⁵ a nebo v námi sledovaném 19.–20. stol.,

²¹ Dig. 5.2.24 Ulpianus 48 ad sab.

Circa inofficiosi querellam evenire plerumque adsolet, ut in una atque eadem causa diversae sententiae proferantur. quid enim si fratre agente heredes scripti diversi iuris fuerunt? quod si fuerit, pro parte testatus, pro parte intestatus decedisse videbitur.

²² Dig. 5.2.15.2 Papinianus 14 quaest.

Filius, qui de inofficiosi actione adversus duos heredes expertus diversas sententias iudicum tulit et unum vicit, ab altero superatus est, et debitores convenire et ipse a creditoribus conveniri pro parte potest et corpora vindicare et hereditatem dividere: verum enim est familiae erciscundae iudicium competere, quia credimus eum legitimum heredem pro parte esse factum: et ideo pars hereditatis in testamento remansit, nec absurdum videtur pro parte intestatum videri.

²³ Pokud zde hovoříme o vojenském testamentu, nemáme na mysli jeden z nejstarších typů testamentu – *in procinctu*, ale testament doby císařské.

²⁴ Např. jeden text, který zaznamenává jména 36 legionářů z doby Augustovi v Egyptě včetně jejich původu ukazuje, že pouze tři byly ze západu říše a z toho ze samotné Itálie pouze jeden. COWMAN, R., *Římsští legionáři od Caesara po Nerona.* Praha: Computer Press a. s., 2009, s. 9–11 a 56. Jde o překlad knihy Roman Legionary 58 BC- AD 69. Warriror 71, London: Osprey Publishing, 2003.

²⁵ K tomu viz C 6,30,22 – císařská konstituce z 27. listopadu 531.

v době moderní. Byť se přímo vojenského testamentu v otázce kombinace delačních důvodů zákonodárce nedovolává, na jiných místech se k inspiraci vojenskými testamentem hlásí (kombinace více posledních porřízení).²⁶

AMBULATORIA EST VOLUNTAS DEFUNCTI USQUE AD VITAE SUPREMUM EXITUM

Testament je právním úkonem jednostranným a jako takový je de facto kdykoliv odvolatelný právě a jen osobou zůstavitele. Je totiž projevem jeho a právě jen jeho vůle o tom, jak má být s pozůstalostí naloženo. Tato vůle sice mohla být omezena zákonným rámcem – např. právy nepominutelných dědiců, případně bylo neplatným ustanovení v rozporu s právem či dobrými mravy, nicméně byla to právě a jen vůle zůstavitele, která měla být respektována.

Dokonce však ani zůstavitel sám se nemohl vzdát tohoto práva, tedy i když by sám zůstavitel v testamentu stanovil, že jde o jeho „nezměnitelnou vůli,“ nemá tato derogační klauzule žádného významu. Výše uvedené pravidlo nacházíme v 34. knize Digest, konkrétně ve fragmentu Dig. 34.4.4.²⁷ Ulpián zde sice nehovoří o derogační klauzuli jako takové, nicméně z obsahu ustanovení je jasné, že pokud se zůstavitel rozhodne změnit svou vůli, může tak učinit kdykoliv až do konce svého života, a právě poslední jednání bude považováno za platné. Možnost derogační klauzule popírá výslovně Hermogenian (Dig. 32.(III.)22pr.)²⁸ a podobně platí i v případě, že by byla dispozice omezena smlouvou. Tak např. Iulian hovoří o tom, že stipulace: „*Jestliže mne neučiníš dědicem, slibuješ dát stejně?*“ je proti dobrým mravům.²⁹

Pokud se podíváme do ABGB v podobě, ve které platilo na území samostatného Československa, a podobně i Osnovy a následujících zákonů, zdá se na první pohled, že tato zásada byla v plné míře právem moder-

ním převzata. Ustanovení § 716 znělo: „*Za nepřipojenou pokládá se doložka, připojená v závěti nebo dovětku, že neplatným má býti každé pozdější porřízení vůbec, nebo, nebude-li opatřeno určitou značkou.*“ Podobně konečně i nový občanský zákoník č. 89/2012 Sb. říká v § 1581, příznačně nazvaném „*Neúčinná zrušovací doložka*“ toto: „*Prohlásí-li zůstavitel, že neplatná budou všechna jeho příští porřízení pro případ jeho smrti, anebo že budou neplatná taková porřízení, jež nebudou zřízena v určité formě, nepřihlíží se k tomu.*“³⁰ Důvodová zpráva k příslušnému ustanovení uvádí, že „*Navrhuje se doplnit úpravu zrušení závěti o výslovné ustanovení, že bez právních účinků je prohlášení zůstavitele, že neplatná budou všechna jeho příští porřízení pro případ smrti, případně že jeho eventuelní příští závěti budou neplatné, pokud nebudou porřizena v určité zvláštní formě. Toto pravidlo bylo zatím dovozováno jen literaturou.*“³¹ Jak je tedy patrné, tato zásada byla obecně uznávána i v letech 1948–1989, resp. je respektována i současným občanským zákoníkem, byť takovéto ustanovení výslovně ani střední kodex, ani zákon č. 40/1964 Sb. neměl a nemá.

Přesto tomu tak zcela není. Původní znění § 716 ABGB totiž bylo odlišné a výše uvedenou podobu získal paragraf až po tzv. třetí novele na poč. 20. stol. (§ 61 císařského nařízení č. 69/1916 ř. z. ze dne 19. března 1916). Původní text totiž považoval derogační klauzuli za neplatnou pouze v případě, že byla pozdějším, testamentem výslovně zrušena. Pokud však byla k poslednímu porřízení připojena a pozdější porřízení ji výslovně nerušilo, platil nikoliv testament novější, ale naopak testament původní.³²

²⁶ VÁŽNÝ, J., Římské právní ideje v občanském zákoníku a osnově. In: *Časopis pro právní a státní vědu*. 1933, č. 16, s. 183, 184.

²⁷ Dig. 34.4.4 Ulpianus 33 ad sab.

Quod si iterum in amicitiam redierunt et paenituit testatorem prioris offensae, legatum vel fideicommissum relictum reintegratur: ambulatoria enim est voluntas defuncti usque ad vitae supremum exitum.

²⁸ Dig. 32.22pr. Hermogenianus 4 iuris epit.

Si quis in principio testamenti adscriperit: "cui bis legavero, semel deberi volo", postea eodem testamento vel codicillis sciens saepe eidem legaverit, suprema voluntas potior habetur: nemo enim eam sibi potest legem dicere, ut a priore ei recedere non liceat. sed hoc ita locum habebit, si specialiter dixerit prioris voluntatis sibi paenituisse et voluisse, ut legatarius plura legata accipiat.

²⁹ Dig. 45.1.61 Iulianus 2 ad urs. ferocem.

Stipulatio hoc modo concepta: "si heredem me non feceris, tantum dare spondes?" inutilis est, quia contra bonos mores est haec stipulatio.

³⁰ Můžeme říci, že toto ustanovení je do jisté míry nadbytečné, neboť hned první paragraf týkající závěti (§ 1494 odst. 1 NOZ) o ní hovoří jako o „*odvolatelném projevu vůle*“ a také § 1575 odst. 1 NOZ říká, že „*Zůstavitel má právo závěť nebo její jednotlivá ustanovení kdykoli zrušit.*“

³¹ Důvodová zpráva k novému občanskému zákoníku s. 393 dostupné z http://obcanskyzakonik.justice.cz/tiny-mce-storage/files/DZ_NOZ_89_%202012_Sb.pdf.

³² § 716 ABGB před novelou r. 1917: „*Der in einem Testamente oder Kodizille angehängte Beisatz: dass jede spätere Anordnung überhaupt, oder, wenn sie nicht einem bestimmten Merkmale bezeichnet ist, null und nichtig sein solle, verhindert zwar den Erblasser nicht, seinen letzten Willen zu verändern; allein, wenn er in der spätem Verordnung den eben angeführten allgemeinen, oder besonderen Beisatz nicht ausdrücklich aufhebt; so wird nicht sein späterer, sondern sein früherer Wille für gültig angenommen.*“ Překlad: „*Dodatek připojený v závěti nebo dovětku, že má býti neplatným každé porřízení vůbec, nebo není-li označeno určitou značkou, nevádí sice zůstaviteli, změnití svoji poslední vůli, nezruší-li se však v pozdějším porřízení výslovně právě výše uvedený všeobecný nebo zvláštní dodatek, nepokládá se jeho pozdější, nýbrž jeho dřívější poslední vůle za platnou.*“ (text ustanovení a překlad dle ROUČEK, Fr., SEDLÁČEK, J., *Komentář k československému obecnému zákoníku občanskému a občanské právo platné na Slovensku a Podkarpatské Rusi*. 3. díl. Praha: V. Linhart, 1936, s. 308.)

Důvod této odlišné právní úpravy nám vysvětluje Zeillerův komentář. Dle něj totiž jde o ochranu zůstavitele. Zákonodárci si zde uvědomovali, že zůstavitel, zejména ve vyšším věku může být vystaven situaci, kdy na něj případní dědicové budou činit nátlak, aby poslední pořízení změnil v jejich prospěch. Obava, že by mohl jejich nátlaku jen s obtížemi odolat, vedla zákonodárce k tomu, že mu poskytoval právě v tomto institutu únik a ochranu. Zůstavitel nemusel učinit tuto derogační klauzuli přímo, nicméně – jak ostatně napovídá ustanovení § 716 po novele – i opatření určitou značkou (Zeiller zde jako příklad uvádí např. nakreslení dvou rukou, použití slova „Amen“).³³ Analogii k tomuto ustanovení bychom ostatně mohli najít i v případě konkurence dvou testamentů, kdy tyto mohou být oba dva platné pouze v případě, že novější výslovně připouští platnost staršího.³⁴

Lze se však domnívat, že toto ustanovení chránící zůstavitele často pak mělo za následek, že pozdější testament, byť „nevynucený“, se stal neplatným, jelikož zůstavitel na původní derogační klauzuli prostě zapomněl.

SEMEL HERES, SEMPER HERES

Konečně na závěr jsme si nechali asi nejznámější zásadu římského práva dědického. Tato zásada je známa mimo jiné i proto, že je dodnes studentům připomínána, neboť současný občanský zákoník tuto zásadu dodnes respektuje. Ironií osudu pak je, že v této podobě zmiňované pravidlo nenajdeme ani v 17. titulu padesáté knihy Digest, ale ani na jiném místě v žádném z římských pramenů. Můžeme jej pouze dovodit z fragmentu Dig. 28.5.89.³⁵

Její význam je chápán zejména v tom, že jestliže se jednou dědic rozhodne přijmout dědictví, tak již není možno toto rozhodnutí změnit, podobně i v případě

³³ ZEILLER, F. von, *Commentar über das allgemeine bürgerliche Gesetzbuch für die gesamten Deutschen Erbländer der Oesterreichischen Monarchie. II. díl. 2. část.* Wien: Geistingers Verlagshandlung, 1812, s. 695–696.

³⁴ § 713 ABGB: „Dřívější závět' zrušuje se pozdější platnou závět' nejen co do ustanovení dědice, nýbrž i co do ostatních ustanovení, pokud zůstavitel v pozdější zřetelně nevyjádřil, že dřívější má úplně nebo částečně zůstat.“ Tato konstrukce byla již Osnovou opuštěna v tom smyslu, že novější testament ruší starší jen v případě, že vedle sebe nemohou obstát. Tak je tomu dodnes.

³⁵ Dig. 28.5.89 Gaius I.S. de Cas.

Ei qui solvendo non est aliquo casu evenit, ut et servus cum libertate heres existat et praeterea alius heres adiciatur: veluti si servo cum libertate herede instituto ita adiectum sit: "si mihi stichus heres erit, tunc titius quoque heres esto": nam titius, antequam stichus ex testamento heres exstiterit, heres esse non potest, cum autem semel heres exstiterit servus, non potest adiectus efficere, ut qui semel heres exstitit desinat heres esse.

odmítnutí.³⁶ Podobně nemá pochopitelně žádný účinek ani částečné či podmíněné odmítnutí dědictví (§ 466 zákona č. 40/1964Sb.). Přestože zde odkazujeme na současné znění zákona, toto ustanovení platilo již od počátku platnosti zákona a obdobně hovořil i střední kodex.³⁷ Můžeme říci, že dnes význam tohoto ustanovení spočívá především v právní jistotě, kdo je dědic.

Nicméně důvodem, který vedl k tomuto postoji v právu římském, nebyla jen otázka právní jistoty. Opět narážíme na povahu římské *hereditas* nikoliv jen jako majetkové hodnoty. Dědictví totiž původně znamenalo především stanovení nástupce v rodině.³⁸ Na dědice tak přecházela mimo jiné i *sacra*.³⁹ Tímto pojmem se rozumí náboženské povinnosti a obřady. Vedle veřejných znalo římské právo i obřady soukromé, tzv. *sacra familiaria*. Ta byla zaměřena na kult bohů zemřelých, nebo na domácí božstva. Není proto divu, že v okamžiku jeho smrti přecházel na dědice nejen majetek, ale i tyto povinnosti. Výkon těchto obřadů byl pochopitelně velmi nákladný a postupem času náboženské zapálení Římanů spíše opadávalo. M. T. Cicero nás tak zpravuje o řadě způsobů, jak se těmto obřadům vyhnout.⁴⁰ Každopádně skutečnost, že dědictví nebylo záležitostí „jen“ majetková, ale i náboženská, vedla u Římanů k tomu, že chopení se dědictví bylo chápáno, jako nabytí určité vlastnosti, které nebylo možno se již vzdát.⁴¹

Vedle zmiňované nemožnosti dodatečného odmítnutí či přijetí dědictví měla tato zásada v římském právu ještě dva další důsledky:

- nebylo možno dědit na časově omezenou dobu⁴²
- odpovědnost za dluhy zůstavitele byla v plné jejich výši

³⁶ § 467 zákona č. 40/1964 Sb.: „Prohlášení o odmítnutí dědictví nelze odvolat. Totéž platí, prohlásí-li dědic, že dědictví neodmítá.“

³⁷ §§ 520 a 521 odst. 1 zákona č. 141/1950 Sb.

³⁸ VÁŽNÝ, J., Pojem dědického práva a účelnost jeho dnešní struktury. In: *Právní obzor* roč. VI, 1923, č. 8, s. 98–99.

³⁹ BARTOŠEK, M., *Encyklopedie římského práva*. Praha: Panorama, 1981, s. 283. Podrobněji pak WISSOWA, G. (ed), *Paulys Realencyklopädie der klassischen Altertumswissenschaft. 2. Reihe, 2. Halbband (1A, 2)*. München: Alfred Drückermüller Verlag. 1920, c. 1656–1664.

⁴⁰ K tomu viz DOSTALÍK, P., Quis astrigantur sacris aneb přechod náboženských povinností patris familias na jinou osobu než dědice, In: *Římska rodina v sociálních a právních vztazích: Mezinárodní vědecká konference právních romanistův České republiky a Slovenské republiky Bratislava 18. a 19. marca 2005.* (ed. R. Brtko), Bratislava: Bratislavská vysoká škola práva, 2007, str. 41–49.

⁴¹ KINCL, J., URFUS, V., *Římské právo*. Praha: Panorama, 1990, s. 332.

⁴² Tuto skutečnost lze argumentem a contrario dovodit z: Dig. 29.1.15.4 Ulpianus 45 ad ed.

Miles ad tempus heredem facere potest et alium post tempus vel ex condicione vel in condicionem.

Pokud se na oba dva tyto důsledky podíváme z pohledu zákoníků let 1948–1989 (resp. do současnosti), ani jeden z těchto důsledků zde nenalezneme. Důvody této úpravy v případě těchto zákoníků jsou odlišné. Stručně lze říci, že cílem je snaha omezit dispoziční vůli zůstavitele.⁴³

Omezení ustanovení dědice na určitou dobu se tak mohlo dít jen skrze vůli zůstavitele a to především pomocí výminek (*conditio*), či časových uložení (*dies*) k testamentu. Tuto problematiku dědické právo období komunismu vyřešilo dodnes platným ustanovením, že: „*Jakékoliv podmínky připojené k závěti nemají právní následky;...*“ (§ 478 zákona č. 40/1964Sb. v aktuálním znění).⁴⁴

V případě odpovědnosti za dluhy zůstavitele opět tyto zákoníky shodně uvádějí, že dědic odpovídá jen do hodnoty dědictví.⁴⁵ Prof. Eliáš to vidí jak vliv práva sovětského.⁴⁶ Je však třeba upozornit, že odpovědnost v plné výši byla vlastní právu římskému, naopak např. německé právo ji neznalo.⁴⁷ Konec konců podle uherického obyčejového práva se odpovídalo jen do hodnoty dědictví, resp. připočítával se zisk, který mohlo dědictví vytvořit.⁴⁸ Svým způsobem by se takovýto postup dal předpokládat i u Římanů, kdyby však mělo jejich pojetí dědického práva povahu pouze majetkovou, tak jako je tomu dnes u nás.⁴⁹

⁴³ K poměru práva zmiňovaného období k dědickému právu srovnej SALÁK, P., Dědické právo 1948-1989 optikou práva římského. In: *Dny práva – 2011 – Days of Law*. 1. vyd. Brno: Právnická fakulta Masarykovy univerzity, v tisku.

⁴⁴ Obdobně hovořil i § 550 středního kodexu: „*Neplatná je podmínka, kterou zůstavitel omezil povolání někoho za dědice. Neplatné je i ustanovení závěti, že toho, co se zůstává, má dědic nabýt jen na určitou dobu nebo později než dnem zůstavitelovy smrti, jakož i ustanovení závěti o tom, na koho má dědictví přejít po smrti dědicově. Neplatný je také zůstavitelův příkaz, aby dědic použil dědictví nebo jeho části určitým způsobem nebo aby něco vykonal.*“ Obsáhlost tohoto ustanovení je dána faktem, že se zákon musel vypořádat s možnostmi jež dávalo ABGB a Osnova 1937.

⁴⁵ § 514 odst. 1 středního kodexu a § 470 odst. 1 zákona č. 40/1964Sb.

⁴⁶ Na základě rozhovoru autora s prof. Eliášem na konferenci „Nové soukromé právo“ (Konference se uskutečnila dne 23. května 2011 v hotelu Clarion Congress Hotel Prague v Praze.).

⁴⁷ TILSCH, E., *Dědické právo rakouské se stanovisky srovnávací vědy právní*. Praha: Knihovna SVPS, Bursík a Kohout, 1905, s. 31–32.

⁴⁸ K tomu srovnej komentář k právu na Slovensku u ustanovení §§ 548 a 797 v ABGB viz ROUČEK, Fr., SEDLÁČEK, J., *Komentář k československému obecnému zákoníku občanskému a občanské právo platné na Slovensku a Podkarpatské Rusi*. 3. díl. Praha: V. Linhart, 1936, s. 59–61, s. 491–494. Případně též stran vdovy u ustanovení § 796 ABGB, tamtéž s. 486 (rozhodnutí č. 9).

⁴⁹ K tomu srovnej VÁŽNÝ, J., Pojem dědického práva a účelnost jeho dnešní struktury. In: *Právní obzor* roč. VI, 1923, č. 8, s. 97–103.

Zde se však dostáváme na úroveň „co by, kdyby.“ Lze však dát Vážnému (a Bonfantemu, jehož názor zde přebírá) za pravdu, že odpovědnost v plné výši byla dána právě faktem, že římské pojetí univerzální sukcese neváže odpovědnost za dluhy na skutečnost, že přechází na dědice majetek, ale právě na fakt, že jde o univerzální sukcesí.

Konec konců samo římské právo – jak v něm posiloval majetkový aspekt pozůstalosti – se snažilo tuto povinnost oslabovat (*beneficium abstinendi, beneficium inventarii*). Konec konců právě moderní buržoazní zákoníky, po vzoru práva římského doby justiniánské, zavádí přijetí dědictví bezvýhradně, nebo s výhradou inventáře. A obdobně činí i zákon č. 89/2012 Sb. a to z důvodu ochrany věřitelů a také proto, že jde o „*traditční institut kontinentálního občanského práva.*“⁵⁰ V tomto ohledu má bezesporu prof. Eliáš pravdu, neboť ani Osnova z r. 1937 není v tomto ohledu výjimkou (§§ 614 a 615 Osnovy). Na druhou stranu je potřeba upozornit na fakt, že tento zákon byl chápán jen jako revize ABGB, tedy neměl činit závažnější zásahy. Krom toho, že právě zmiňované ustanovení Osnovy doznalo v legislativním projednávání změnu,⁵¹ což zjevně autorům nového občanského zákoníku uniklo.

Jestliže tedy důsledek zásady „*Semel heres, semper heres*“ v podobě odpovědnosti za dluhy zůstal v ABGB a Osnově zachován, jinak je tomu v otázce podmínek připojených k testamentu.

Stran resolutivních podmínek ABGB v ustanovení § 696 uvádí: „*Výminkou se nazývá událost, od níž je nějaké právo odvislým. Výminka je jistivá nebo.... Jest odkládací, má-li odkázané právo nabýti své působnosti teprve po jejím splnění; je rozvazovací, když odkázané právo zanikne při jejím splnění.*“ Na tento paragraf navazuje ustanovení § 708 ABGB: „*Komu se dostalo dědictví nebo odkazu se zápornou nebo rozvazovací výminkou anebo jen na určitý čas, má vůči tomu, komu dědictví nebo odkaz připadne, uskuteční-li se výminka nebo určený čas, tatáž práva a závazky, jaké náležejí dědici nebo odkazovníku vůči náhradníkovi svěřenskému.*“ Jak je tedy patrné, ABGB a podle něj i Osnova umožňovalo učinit poslední pořízení i pod podmínkou resolutivní, jež pochopitelně má za účinek nabytí dědictví jen na dobu omezenou. Druhý zmiňovaný paragraf nás pak upozorňuje ještě na jeden zajímavý institut, tzv. svěřenské náhradnictví (*fideikommissarische Substitution*).

⁵⁰ Na základě rozhovoru autora s prof. Eliášem na konferenci „Nové soukromé právo“ (Konference se uskutečnila dne 23. května 2011 v hotelu Clarion Congress Hotel Prague v Praze.).

⁵¹ SVOBODA, Emil: Šlechtný zákonodárce. In *Výbor prací z práva občanského a z právní filosofie*. K šedesátým narozeninám prof. Dr. E. Svobody. Praha: Melantrich, 1939, s. 268–272. /Původně: *Život a věda*, 1938, s. 288nn./

Tento druh náhradnictví byl upraven v ustanovení § 608 ABGB: „Zůstavitel může svému dědici uložit za povinnost, aby dědictví, které přijal, přenechal po své smrti nebo v jiných určitých případech druhému ustanovenému dědici. Toto opatření nazývá se náhradnictvím svěřenským. V náhradnictví svěřenském obsaženo jest mlčky náhradnictví obecné.“ Vzato čistě dogmaticky, nejde o žádné náhradnictví, nýbrž o nástupnictví – ostatně takto se onen institut jmenuje již v Osnově a po jejím vzoru i v novém občanském zákoníku.⁵² Původní, resp. německý, název nám však odhaluje kořeny tohoto institutu – jsou jimi pupillární substituce (odtud patrně i výraz „substituce“), neboť přestože jí ABGB neznalo, byla k nalezení ještě v tzv. západohaličském zákoníku, tedy „prototypu“ ABGB.⁵³

Přídavné jméno „fideikommissarische“ nás pak odkazuje na tzv. univerzální fideikomis (*fideicommissum hereditatis*).⁵⁴ Neformální povaha fideikomisu umožňovala, aby zůstavitel odkázal fideikomisaři ne jen konkrétní věc z pozůstalosti, jak je u odkazu obvyklé, ale i část pozůstalosti, popř. pozůstalost jako celek. Fideikomisaři byl předán jen majetek, avšak práva k hrobu a ostatní nemajetková práva náležela nadále dědici.⁵⁵ Povinností odkazovnicka však bylo, aby uhradil zůstavitelovy dluhy. Původně byli k této skutečnosti zavázáni dědici vzájemnými stipulacemi, postupným vývojem došlo k přenosu žalob dědice a proti dědici na fideikomisaře (SC Trebellianum), což fakticky vedlo k univerzální sukcesi – odtud i onen název univerzální fideikomis. Další vývoj poněkud zesložitelu SC Pegasianum a definitivní podobu mu dalo až právo doby justiniánské.⁵⁶ Rozsah tohoto textu není určen k tomu, aby blíže tento institut objasňoval, spíše si povšimněme, jak byl de facto Osnovou vývoj zavřen.

Jak je patrné, fideikomisař u univerzálního fideikomisu je v římském právu de facto dědicem, neboť na něj přechází veškerý majetek a stejně tak i dluhy. Na

⁵² K terminologii u tohoto ustanovení srovnej též důvodovou zprávu u nového občanského zákoníku. Je pravdou, že termínem „nástupnictví“ autoři lépe vystihli podstatu tohoto institutu, na druhou stranu důsledkem je, že termín substituce pak má v češtině dvojnásobný význam – náhradnictví a nástupnictví.

⁵³ K této problematice srovnej zejména VÁŽNÝ, J., K problému pupillární substituce (nesoulad mezi právním pojmem a praktickou funkcí). In: *Sborník prací k počtě šedesátých narozenin Jaroslava Kallaba*. Praha: Orbis, 1939, s. 285–295 a VÁŽNÝ, J., K § 609 obč. zákona. In: *Časopis pro právní a státní vědu /bez uvedení čísla/*. Brno, Právnícká jednota Moravská, 1940, s. 11–17.

⁵⁴ K problematice univerzálního fideikomisu nejnoveji LONGCHAMPS DE BÉRIÉRE, F., *O Elastyczność Prawa Spadkowego: Fideikomis Uniwersalny W Klasycznym Prawie Rzymskim*. Warszawa: Liber Sp. z o.o., 2006. Ze starší literatury pak BARTOŠEK, M., *Senatusconsultum Trebellianum*. Praha: Česká akademie věd a umění. 1945.

⁵⁵ HEYROVSKÝ, L., *Dějiny a systém římského práva soukromého*. 4. vydání, Praha: J. Otto, 1910, s. 1196.

⁵⁶ K tomu viz Gai 2,252 an. a Inst. II, 23, 7–9.

druhou stranu, není jím de iure (viz ona zmiňovaná iura sepulchrorum), neboť toto by odporovalo zásadě *semel heres, semper heres*. Přestože tedy získává celý majetek, je stále považován jen za odkazovnicka. Tento rozdíl pak mizí v ABGB, kde již jednoznačně nastupuje fideikomisař do pozice dědice (srovnej slova § 608 ABGB). Přesto však, jak poukazuje Vážný, zde ještě nalezneme odraz římskoprávního pojetí dědictví – odkaz, když zmiňované ustanovení říká: „aby dědictví, které přijal, přenechal po své smrti nebo v jiných určitých případech druhému ustanovenému dědici...“, zatímco Osnova (§ 456) a po jejím vzoru i zákon č. 89/2012 Sb. říká: „dědictví po smrti dědicově, nebo v jiných určitých případech má přejít na jinou osobu“⁵⁷ Tím, že pozůstalost „přechází“ a již ne „je přenechána“ mizí poslední stopy univerzálního fideikomisu.

Závěr

Závěrem lze říci, že moderní kodifikace se inspirovaly právem římským, nicméně co se dotýče nejstarších základních zásad práva civilního (SEMEL HERES, SEMPER HERES a NEMO PRO PARTE TESTATUS, PRO PARTE INTESTATUS DECEDERE POTEST), tyto jako takové nepřevzaly. I v tomto však můžeme spatřovat návazání na římskoprávní tradici, neboť inspiračními zdroji zde byly výjimky, kterými se již samo římské právo snažilo tvrdost těchto zásad obojít.

Naopak zásada AMBULATORIA EST VOLUNTAS DEFUNCTI USQUE AD VITAE SUPREMUM EXITUM, která je patrně poněkud mladšího původu, byla naším právem převzata a dokonce i po jejím krátkém opuštění se vrátila právní úprava do „římskoprávní“ podoby. Její závaznost pak respektovala i právní úprava let 1948–1989, resp. do současnosti, byť ne výslovně, a platí i v novém občanském zákoníku.

Summary

The text focuses on some of the principles that shaped the Roman law of inheritance and are still known in rules SEMEL HERES, SEMPER HERES; NEMO PRO PARTE TESTATUS, PRO PARTE INTESTATUS DECEDERE POTEST; AMBULATORIA EST VOLUNTAS DEFUNCTI USQUE AD VITAE SUPREMUM EXITUM. In modern codification of civil law, the first two de facto do not reflect, the contrary the third one have a solid place in all of this codifications. But the truth is that the Romans themselves have themselves tried to excessive steepness of the first two bypass alight (*fideicommissum hereditatis, testamentum militis*), so the modern law of the exceptions made only rule.

⁵⁷ VÁŽNÝ, J., Římské právní ideje v občanském zákoníku a osnově. In: *Časopis pro právní a státní vědu*. 16/1933, s. 171–186.

Intestátní dědická posloupnost v českém středověkém právu zemském a městském*

Vilém Knoll**

Chceme-li se zabývat českým středověkým dědickým právem, musíme si nejprve uvědomit, že se nejednalo o jednotlou homogenní úpravu. Je třeba počítat s právním partikularismem, který vyplývá zejména z personality práva jako základního principu středověkého práva. Vychází z rozdělení obyvatelstva na základě příslušnosti k jednotlivým stavovským či sociálním skupinám, které se řídily vlastním právem. Nepracujeme zde tedy s jednotným civilním právem, které mimo jiné obsahuje úpravu dědické problematiky, ale s několika civilními právy, která se navzájem sice ovlivňovala, ale přesto existovala po dlouhé období vedle sebe ve své podstatě autonomně. Problémy vznikající ze soužití subjektů podléhajících různým právům, které způsobovalo střet jednotlivých právních, si vynutily vznik kolizních norem a určení hraničních určovateli.¹ Z jednotlivých partikulárních právních byly nejdůležitější právo zemské a právo městské, které se posléze staly základem při unifikaci práva. Pokud jde o právo městské, situace zde byla komplikovaná, neboť v jeho případě lze hovořit o autonomním právu každého města, přičemž i v jeho rámci může být situace dále komplikována existencí postranních právních.² Významným jednotným prvkem přitom bylo udělování právních existujících měst městům novým a pak systém poskytování právních naučení soudy těchto mateřských měst. Na základě toho můžeme hovořit o právních okruzích vázaných na tato města, přičemž dojdeme nakonec k nejzákladnějšímu dělení do dvou právních oblastí, výrazně ovlivněných právem německým. Z nich je v důsledku toho, že se toto právo podkladem pro ná-

slednou kodifikaci, podstatně lépe zpracována oblast práva jihněmeckého.³

Současně, pokud jde o právo dědické, lze konstatovat, že se jedná o relativně frekventované téma. Jeho přehled byl zpracován zejména pro oblast práva zemského.⁴ Někteří z autorů se zabývali blíže problematikou odúmrtí,⁵ právem žen na pozůstalost⁶ a částečně s dědickým právem souvisejícím institutem nedílu.⁷ Po-

³ Například PRASEK, V. *Organizace práv Magdeburských na severní Moravě a v Rakouském Slezsku*. Olomouc: E. Hölzel, 1900, passim; MENDEL, B. *Tak řečené norimberské právo v Čechách*. Praha: Česká akademie věd a umění, 1938. 139 s.; HAAS, A. *Právní oblasti českých měst. Časopis Společnosti přátel starožitností*. 1952, roč. 60, s. 15–24; HOFFMANN, F. *K oblastem českých práv městských. Studie o rukopisech*. 1975, roč. 14, s. 27–67; KEJŘ, J. *Das böhmische Städtewesen und das „Nürnberger Recht“*. In *Der weite Blick des Historikers. Peter Johannek zum 65. Geburtstag*. Köln – Weimar – Graz: Böhlau Verlag, 2002. s. 113–124. ISBN 978-34-1207-602-3; ŽEMLIČKA, J. *Němci, německé právo a transformační změny 13. století. Několik úvah a jeden závěr. Archaeologia historica*. 2003, roč. 28/03, s. 33–46. ISSN 0231-5823.

⁴ RAUSCHER, R. *Dědické právo podle českého práva zemského*. Bratislava: Nákladem Právnické fakulty Univerzity Komenského, 1922. 98 s.; SÝKORA, A. *České zemské dědické právo 16. století. Právník*. 2007, roč. 146, č. 7, s. 803–817. ISSN 0231-6625.

⁵ ČELAKOVSKÝ, J. *Právo odúmrté k zpupným statkům v Čechách*. In *Právník*. 1882, roč. 21, s. 1–16, 73–89, 109–128; HAAS, A. *Omezení odúmrtí a vdovská třetina v starém českém městském právu. Právněhistorické studie*. 1973, roč. 17, s. 199–218; KNOLL, V. *Intestátní dědická posloupnost...*, s. 137–141.

⁶ Například HAAS, A. *„Ženský nábytek“ v magdeburské oblasti českého městského práva*. In *Sborník prací Filosofické fakulty Brněnské univerzity*. roč. 9, řada historická, C 7, Brno: Brněnská univerzita, 1960, s. 141–150; MAREŠ, J. *Ženská výbava v Litoměřickém městském právu v předhusitské době. Porta Bohemica*. 2007, roč. 4, s. 54–91. ISSN 1213-6557.

⁷ KADLEC, K. *Rodinný nedíl čili záduha v právu slovenském*. Praha: vlastním nákladem, 1898. 136 s.; KADLEC, K. *Rodinný nedíl ve světle dat srovnávacích dějin právních*. Brno: vlastním nákladem, 1901. 67 s. (otisk z Časopisu Matice moravské); RAUSCHER, R. *Dědické právo podle českého práva zemského*. Bratislava: Právnická fakulta Univerzity Komenského, 1922, 98 s. zvl. s. 9–29; RAUSCHER, R. *O rodinném nedílu v českém a uherském právu zemském před Tripartitem*. Bratislava: vlastním nákladem, 1928. 14 s.; VANĚČEK, V. *Právní problematika českého nedílu jako středověkého bezpodílového spoluvlastnictví*. In VANĚČEK, V. *Dějiny státu a práva v Československu do roku 1945*. Praha: Orbis, 1976, s. 508–518.

* První část článku, věnovaná zemskému právu, je upravenou a redukovanou podobou příspěvku KNOLL, V. *Intestátní dědická posloupnost a odúmrtí v českém středověkém právu zemském*. In *Acta historico-iridica Pilsnensia 2011*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2011. s. 128–142. ISBN 978-80-7380-354-4.

** JUDr. Vilém Knoll, Ph.D., Katedra právních dějin, Fakulta právnická, Západočeská univerzita v Plzni, Sady Pětatřicetníků 14, 306 14 Plzeň, vknol@kpd.zcu.cz.

¹ Blíže k jednotlivým partikulárním oblastem práva a k jejich pramenům například VOJÁČEK, L., SCHELLE, K., KNOLL, V. *České právní dějiny*. 2. přeprac. vyd. Plzeň: Aleš Čeněk, 2010. ISBN 978-80-7380-257-8. s. 117–143.

² Specifická je pak situace pražské aglomerace, kde v pojednávaném období existovalo pět měst různého postavení a řídících se různými právy. K postranním právním SVOBODOVÁ-LADOVÁ, M. *Zvláštní místní práva v Praze. Pražský sborník historický*. 1973, roč. 8, s. 95–179.

zornost autorů se zaměřila i na intestátní posloupnost.⁸ Největší prostor však byl věnován otázce zvolené čili testamentární posloupnosti.⁹ V této oblasti se současně jako prakticky v jediné oblasti historie soukromého práva přikročilo ke zkoumání nejen právních předpisů, ale zejména ke zkoumání jejich aplikace v praxi, tedy konkrétních testamentů a testamentární praxe jako takové.¹⁰ Pozornost se částečně soustředila na oblast práva zemského,¹¹ ale převážně je zaměřena na prostředí práva městského,¹² přičemž je zpracována problematika jednotlivých měst, například Prahy, Plzně, Jihlavy, Kadaně, Olomouce, Znojma či některých měst severočeských.¹³

Pro vývoj zákonné dědické posloupnosti, která se uplatňovala zpočátku zejména v rámci rodinného nedílu¹⁴, byly v našem středověkém zemském právu zá-

⁸ KNOLL, V. Intestátní dědická posloupnost..., s. 129–137.

⁹ Souhrnně RAUSCHER, R. *O zvolené posloupnosti v českém zemském právu*. Praha: Ministerstvo školství a Věhrd, 1921, 23 s.

¹⁰ V prvé řadě se autoři zabývají testamentem z pohledu historické každodennosti, zájem se soustředí na společenské postavení testátorů, jejich vazby v rámci sociální struktury, majetek, ale i na jejich myšlení, světonázor a duchovní (respektive náboženský) svět. Svůj význam zde pak mají i pozůstalostní inventáře. K tomu PEŠEK, J. *Testamenty a pozůstalostní inventáře jako aktuální téma obecné a právní historie. Právněhistorické studie*. 2007, č. 39, s. 25–31. ISSN 0079-4929.

¹¹ Viz například KINCL, J. *Dva testamenty šlechtice Kojaty. Acta Universitatis Carolinae. Iuridica. Sborník prací učitelů právnické fakulty Univerzity Karlovy*, 1978, č. 3, s. 301–320; nejnověji KRÁL, P. *Mezi životem a smrtí. Testamenty české šlechty v letech 1550 až 1650*. České Budějovice: Historický ústav Jihočeské univerzity, 2002. 665 s. ISBN 80-7040-463-9; ŠTACHOVÁ, N. *K povaze testamentů šlechtické obce ve 12. a 13. století*. In *Proměny soukromého práva. Sborník příspěvků z konference ke 200. výročí vydání ABGB*, Brno: Masarykova univerzita, 2011. s. 36-44. ISBN 978-80-210-5613-8.

¹² Z velkého množství publikací lze uvést HRUBÁ, M. „*Nedávej statku žádnému, dokud duše v těle*“. *Pozůstalostní praxe a agenda královských měst severozápadních Čech v předbělohorské době*. Ústí nad Labem: Univerzita Jana Evangelisty Purkyně, 2002. 357 s. ISBN 80-7044-440-1; JÍŠOVÁ, K., DOLEŽALOVÁ, E. et al. *Pozdně středověké testamenty v českých městech. Prameny, metodologie a formy využití*. Praha: Scriptorium, 2006. 294 s. ISBN 80-86197-72-7; JIRKOVÁ, P. *Jihlavské testamenty na přelomu 16. a 17. století*. *Prameny pro dějiny rodinných struktur, historickou demografii a sociotopografii. Sborník archivních prací*. 2010, roč. 60, č. 1, s. 3–239. ISSN 0036-5246.

¹³ Vzhledem k tomu, že větší část těchto výzkumů je zpracovávána v souvislosti s tvorbou kvalifikačních prací, byla z nich publikována jen část a ostatek zůstává uložen na jednotlivých univerzitních pracovištích, přičemž jen část nejnovějších je přístupná elektronicky prostřednictvím příslušných univerzitních informačních systémů.

¹⁴ K nedílu blíže KADLEC, K. *Rodinný nedíl čili zádruha...*, passim; KADLEC, K. *Rodinný nedíl ve světle...*, passim; RAUSCHER, R. *Dědické právo...*, s. 9-29; RAUSCHER, R. *O rodinném nedílu...*, passim; VANĚČEK, V. *Právní proble-*

matika... s. 508–518. Nejnověji stručně VOJÁČEK, L., SCHELLE, K., KNOLL, V. *České právní dějiny...*, s. 154–155.

matika tři dokumenty – Statuta Konrádova z roku 1189, tak zvaný inaugurační diplom krále Jana Lucemburského z roku 1310 a privilegium Vladislava Jagellonského z roku 1497. Celkový obraz však doplňuje i řada dalších pramenů, zejména zápisy v deskách zemských a dvorských.

Statuta Konrádova potvrdila, podle dochovaných textů z let 1222, 1229 a 1237, dědický nárok nejbližších příbuzných: „*Kdyby někdo neměl syny nebo syna a měl dcery, na tyto nechť připadne dědictví stejným způsobem; kdyby ani jich nebylo, dědictví nechť připadne nejbližším účastníkům nedílu (dědicům)*.“¹⁵ Dědické nástupnictví synů bylo považováno za zcela přirozené, novinkou tohoto ustanovení bylo pravděpodobně rozšíření dědického práva na dcery v případě, že nebylo pozůstalých synů. V předchozím období na knížetě formou odúmrti přecházela pozůstalost v případě neexistence synů i přes žijící zůstavitelovy dcery.¹⁶

Ustanovení Statut Konrádových a praxe na něm založená se následně promítla i do nálezů zemského soudu, což dokládá například nález zaknihovaný kolem roku 1323, podle kterého na dceru, poté co zemřel její otec a nezanechal syny, má přejít celá pozůstalost, tak jako by bývala přešla na syna, kdyby existoval.¹⁷ Stejně tak měla dědit i v případě, že by otec „*syny od sebe oddělil, a dcera sama neodbyta při otci zůstala by*“.¹⁸ Z interpretace těchto nálezů Viktorinem Kornelem ze Věhrd, který uvedl, že „*tehdaž dcera dědí, když jí otec nebo samu toliko po sobě pozůstává, nebo máje i syny, že synové jeho zemřou a sestry neodbudou, anebo že je otec od sebe oddělil, a dcera sama při otci zůstající dědí*“, získané dědictví pak může „*užívatí též jako syn, i v jiná práva všechna pohlaví mužskému příslušná*“,¹⁹ vyplývá, že se jednalo o neoddělenou dceru. Právo neprovdaných a neoddělených dcer na dědictví po rodičích při neexistenci synů bylo zakotveno i v Maiestas

matika..., s. 508–518. Nejnověji stručně VOJÁČEK, L., SCHELLE, K., KNOLL, V. *České právní dějiny...*, s. 154–155.

¹⁵ FRIEDRICH, G. Ed. *Codex diplomaticus et epistolarius regni Bohemiae (dále CDB) Tomus II*. Praha: A. Wiesner, 1912, s. 222–225, č. 234, s. 329–332, č. 325; FRIEDRICH, G. Ed. *CDB Tomus III*. Praha: E. Grégr, 1942, s. 202–205, č. 164; VANĚČEK, V. Glossy k tzv. Statutům Konrádovým. *Sborník věd právních a státních*. 1941, roč. 41, s. 140, čl. 18; český překlad in VANĚČEK, V. et al. *Prameny k dějinám státu a práva v Československu. Část I. Do husitského revolučního hnutí. Část II. Do Bílé Hory*. Praha: SPN, 1967, s. 44.

¹⁶ Tak RAUSCHER, R. *Dědické právo...*, s. 37, 41.

¹⁷ EMLER, J. Ed. *Pozůstatky desk zemských království českého r. 1541 pohořelých. Díl I*. Praha: J. Pospíšil, 1870, s. 403.

¹⁸ ČELAKOVSKÝ, J. Ed. *Knížky nálezů soudu zemského a komorního z první polovice XVI. století*. In *Archiv český (dále AČ)*, díl 19, Praha: E. Grégr, 1901, s. 501, kap. 3, č. 71.

¹⁹ JIREČEK, H. M. *Viktorina ze Věhrd O právcích země české. Kniha devatery*. Praha: Věhrd, 1874, s. 175, kniha 4, čl. 6, odst. 3.

Carolina²⁰ a to se zdůrazněním, že vdané ženy a vdovy jsou vyloučeny z nástupnictví nejen po rodičích, ale i po bratřech a sestřích.²¹ Podle Vladislavského zřízení zemského pak vdané dcery, kterým bylo vyplaceno věno a byly tak odbyty, neměly dědit ani po bratřech. Výjimka byla možná jen za situace, kdy nebyli žádní mužští pozůstalí a o majetku nebylo nijak pořízeno.²² Za oddělené byly považovány i ženy – jeptišky, které měly být při vstupu do kláštera zajištěny doživotním platem.²³ Nález zemského soudu již ze 14. století však současně dokládá, že v nedílu mohla naopak zůstat i dcera vyvdaná, když otec stanovil, že ji provdáním neodbyvá.²⁴ Vždy jí přitom bylo zachováno právo na věno.²⁵ Na něj, ale i na dědictví, však ztrácela právo dědička, která se provdala proti otcově vůli a stejně tak i dcera, která prokazatelně ztratila své panenství.²⁶

²⁰ HERGEMÖLLER, B.-U. Ed. *Maiestas Carolina. Der Kodifikationsentwurf Karls IV. für das Königreich Böhmen von 1355*. Veröffentlichungen des Collegium Carolinum Band 74. München: R. Oldenbourg Verlag, 1995. 387 s. ISBN 978-3-486-56020-4, s. 160, čl. 68, s. 161, čl. 61; český překlad *Maiestas Carolina*. In BLÁHOVÁ, M., MAŠEK, R. *Karel IV. Státnické dílo*. Praha: Karolinum, 2003. 312 s. ISBN 80-246-0771-9, s. 213, čl. 68, v textu dále citováno z českého překladu.

²¹ HERGEMÖLLER, B.-U. Ed. *Maiestas Carolina...*, s. 162, čl. 70, s. 163, čl. 70; *Maiestas Carolina...*, s. 214, čl. 70.

²² „... když sú všeckny vdané a věnem odbyté, tehdy po bratru nápadu nemají, leč by přátel mužského pohlavie nebylo a jestliže by o statku žádného zřízení neučinil“. KREUZ, P., MARTINOVSKÝ, I. Ed. *Vladislavské zřízení zemské a navazující prameny*. Praha: Scriptorium, 2007. 526 s. ISBN 978-80-86197-91-3, s. 250-251, čl. 518.

²³ Při jejich zaopatření mohlo být dárce stanoveno, kdo bude po jejich smrti dědicem. Viz RAUSCHER, R. *Dědické právo...*, s. 48. Obdobně v moravských deskách zemských je jasně uvedeno, že „duchovní panny nemají dědit“. Viz BRANDL, V. Ed. *Libri citationum et sententiarum seu Knihy pùhonné a nálezové. Tomus II*. Brno: Sumptibus Deputationis March. Moraviae. 1873. 445 s., s. 58, č. 29.

²⁴ ČELAKOVSKÝ, J. Ed. *Knížky nálezů...*, s. 501-502, kap. 3, č. 72; JIREČEK, H. Ed. *Sententiae a iudicio terrae Bohemiae latae*. In *Codex juris bohemicus* (dále CJB). *Tomii secundii pars altera. Jus terrae atque jus curiae regiae saeculi XIV-mi*. Praha: E. Grégr, 1870, s. 41-42. Viz také RAUSCHER, R. *Dědické právo...*, zvl. s. 47.

²⁵ Viz například HERGEMÖLLER, B.-U. Ed. *Maiestas Carolina...*, s. 160, čl. 68, s. 161, čl. 68; *Maiestas Carolina...*, s. 213, čl. 68.

²⁶ JIREČEK, H. M. *Viktorina ze Všehrd O právích...*, s. 263, kniha 6, čl. 7, odst. 6; KREUZ, P., MARTINOVSKÝ, I. Ed. *Vladislavské zřízení zemské...*, s. 250, čl. 515; RAUSCHER, R. *Dědické právo...*, s. 48; KOZÁKOVÁ, A. *Právní postavení ženy v českém právu zemském*. Praha: Bursík a Kohout, 1926. 70 s., s. 51. *Maiestas Carolina* však ukládá v uvedených případech trest smrti a konfiskaci majetku, současně však stanoví, že se toto omezení netýká vdov. Srovnej HERGEMÖLLER, B.-U. Ed. *Maiestas Carolina...*, s. 194, čl. 95, s. 195, čl. 95, s. 196, čl. 96-97, s. 197, čl. 96-97; *Maiestas Carolina...*, s. 226, čl. 95-97.

Přednost mužů před ženami se projevovala nejen v roli žen jako pozůstalých, ale i zesnulých.²⁷ Jak uvedl Všehrd, „ženy dědicův žádných nemají, než muže“. ²⁸ Zemřela-li žena, nespádala její pozůstalost původně na příbuzné, nýbrž podléhala odúmrti.²⁹ Podle Všehrdy „A když ty zemrú bez zápisu dalšího, to na žádného z jich přátel nepřicházie než na krále“. ³⁰ Mezi manželi nebylo dědické právo, úprava jejich poměru po smrti jednoho z nich se týkala jen otázek obvěnění. Pokud zemřel muž, realizovalo se obvěnění, pokud zemřela žena, zůstávalo věno manželovi nebo tomu, v jehož prospěch svědčila smlouva věno upravující.³¹ Pokud žila matka v nedílu s dětmi, spadalo její věno na děti a to dílné i oddělené.³² Provádala-li se však znovu, od dětí se oddělila a její věno posléze podléhala odúmrti.³³ Změnu v tomto ohledu přineslo, až privilegium krále Vladislav Jagellonského z roku 1497, na jehož základě pak nastupovali dědicové i po ženách.³⁴

Za důležitou změnu rozšiřující dědická práva na širší příbuzenstvo bývá pokládán inaugurační diplom pro Čechy údajně vydaný králem Janem Lucemburským po jeho nástupu na trůn v roce 1310, ve kterém stojí, že „kdyby kdo zemřel nezanechaje synů, nechť nastoupí v dědinu a otcovské statky dcery. Kdyby však zemřel bez synů i dcer a neučinil o svém jmění pořízení za života ani pro případ smrti, ať ve jmění jeho všechno i dědinu nastoupí bližší dědicové mužského nebo ženského pohlaví, až po čtvrtý stupeň pokrevnosti“.³⁵

²⁷ Viz RAUSCHER, R. *Dědické právo...*, s. 48-49.

²⁸ JIREČEK, H. M. *Viktorina ze Všehrd O právích...*, s. 177, kniha 4, čl. 6, odst. 9.

²⁹ RAUSCHER, R. *Dědické právo...*, s. 48.

³⁰ JIREČEK, H. M. *Viktorina ze Všehrd O právích...*, s. 177, kniha 4, čl. 6, odst. 11.

³¹ FRIEDRICH, G. Ed. *První kniha provolací desk dvorských z let 1380-1394*. In *AC, díl 31*, Praha: Bursík a Kohout, 1921, s. 171, č. 54, s. 381, č. 75; RAUSCHER, R. *Dědické právo...*, s. 49; KOZÁKOVÁ, A. *Právní postavení...*, s. 52-53. Srovnej také KAPRAS, J. *Manželské právo majetkové dle českého práva zemského*. Praha: Královská česká společnost nauk, 1908. 85 s., passim.

³² EMLER, J. Ed. *Pozůstatky desk zemských... I*, s. 294, č. 168, 169.

³³ JIREČEK, H. Ed. *Sententiae a iudicio terrae...*, s. 39; EMLER, J. Ed. *Pozůstatky desk zemských království českého r. 1541 pohořelých. Díl II*. Praha: J. Otto, 1872, s. 152, č. A 6; FRIEDRICH, G. Ed. *První kniha provolací...*, s. 9, č. 29, s. 170, č. 50.

³⁴ Blíže KOZÁKOVÁ, A. *Právní postavení...*, s. 44. Pro navazující mladší období zpracoval dědické právo žen nejnověji SÝKORA, A. *Dědické právo žen podle Obnovených zřízení zemských*. In *Pocta Eduardu Vlčkovi k 80. narozeninám*. Olomouc: Univerzita Palackého, 2010. s. 381-388. ISBN 978-80-244-2491-0.

³⁵ PALACKÝ, F. *Ueber Formelbücher, zunächst in Bezug auf böhmische Geschichte*. Praha: Kronberger a Řivnác, 1842, s. 331-333, č. 129; EMLER, J. *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae* (dále RBM) *Pars II*. Praha:

Proti pravosti tohoto privilegia, dochovaného jen ve formulářových sbírkách, však byly, na rozdíl od Janova inauguračního diplomu moravského z léta roku 1311, vzneseny závažné námitky, založené zejména na jeho dochování pouze ve formulářových sbírkách, na jeho absenci v mladších soupisech zemských privilegií, či na poznání, že jeho obsah je v rozporu s dobovou právní situací.³⁶ Naposledy se L. Bobková domnívala, že dochovaný text je návrhem, přičemž posléze byla přijata redukovaná verze, známá jen z potvrzení Karlem IV. v roce 1348.³⁷

Ať již byl český inaugurační diplom skutečně vydán či nikoliv, jisté je, že praxe šla jinou cestou. Zásadní otázkou zůstává, zda se dědické právo vztahovalo na všechny uvedené příbuzné, nebo jen na neoddělené. V Janově diplomu není žádné zmínky o rozdílu mezi nedílnými a oddělenými příbuznými, což však mělo v praxi zásadní význam.³⁸ Ustanovení o dědických nárocích oddělených příbuzných totiž neodpovídá soudobé situaci.

Nález zemského soudu z roku 1321 stanovuje, že kdo „*přátel žádných nedielných nemá, toho zbožie právě a spravdivě na krále přichází*“.³⁹ Dědický nárok pouze neodděleného syna vyplývá ostatně i ze zápisu zaknihovaného v deskách zemských v roce 1365.⁴⁰ Oddělením tak syn ztratil nárok na otcovský díl.⁴¹ S tím plně korespondují i výše uvedené zápisy, podle kterých nápad dědila neoddělená dcera i při existenci odděleného syna.⁴²

Analogicky neměli nárok na otcovské dědictví ani synové, kteří vstoupili do kláštera. I u nich vlastně také došlo k oddělení, přičemž mohli obdržet doživotní

plat.⁴³ Jde o analogickou situaci, jako v případě dcer, které také vstoupily do kláštera. Stejně tak po oddělených dětech nemohli dědit rodiče, respektive podle Všehrda ani sourozenci, ale pouze potomci zesnulých. Nebylo-li jich, uplatnila se odúmrt', neboť „*když jsú dielní, nemôž než na krále takové zbožie každé nezapsané připadnúti*“.⁴⁴ Na jiném místě pak Všehrd uvádí, že „*to vše má rozumieno býti o nedielných; neb když bratřie nebo strýci jsú sebe dielní, tu se jménem dědicov ani bratřie nezavierajú ani strýci, poněvadž ani vnuci ani synové, když by byli oddělení, jménem dědicov rozumieni a zavřieni nemohú býti*“.⁴⁵ Obdobná situace, jak již bylo uvedeno, nastává u odbytých dcer. Z dědictví po rodičích i po bratřech byly vyloučeny dcery, respektive sestry, kterým bylo vyplaceno věno.⁴⁶

Dědické právo oddělených dětí zachovával pouze návrh *Maiestas Carolina*, který chápal přechod statků a dědictví „*nejen ve vztahu k dětem, pobývajícím v otcovské moci neboli žijícím společně s těmito rodiči, nýbrž i ve vztahu k dětem svéprávným neboli odloučeným od těchto rodičů*“.⁴⁷ Vzhledem k výše uvedené tradici sahající od starších pramenů až k Všehrdovi je však nutno konstatovat, že návrh neodpovídal soudobé právní realitě. Jednalo se o omezení panovníkova odúmrtního práva, což je v kontextu Karlových neúspěšných snah o prosazení zákoníku snad možno považovat za jeden z jeho vstřícných kroků vůči šlechtě.

Janův inaugurační diplom se na první pohled vztahuje na oddělené dědice, přičemž však nelze vyloučit, že jím byli míněni jen nedílní příbuzní. Pokud bychom na toto ustanovení použili zužující výklad a chápali ho v tom smyslu, že se vztahuje jen na nedílné příbuzné, je ve shodě s uvedenými mladšími prameny a odpovídá stavu, který trval až do roku 1497.⁴⁸ Tento postup je ostatně konformní i s textem výše uvedeného potvrzujícího privilegia Karla IV. pro české a moravské stavy z roku 1347 nebo 1348,⁴⁹ jehož ustanovení odpovídá

F. Grégr, 1882, s. 973–975, č. 2245; český překlad in VANĚČEK, V. et al. *Prameny k dějinám...*, s. 87, čl. 5.

³⁶ Viz ČELAKOVSKÝ, J. Právo odúmrtné k zpupným statkům v Čechách. *Právník*. 1882, roč. 21, s. 4–5; KALOUSEK, J. *České státní právo*. Praha: Bursík a Kohout, 1892, s. 246–254, zvl. s. 253–254; ŠUSTA, J. *Král cizinec*. České dějiny dílu II. část 2. Praha: J. Leicher, 1939, 602 s., s. 131–137, zvl. 135. K Janovým privilegiím blíže také HRUBÝ, V. Inaugurační diplom krále Jana Lucemburského. *Český časopis historický*. 1910, roč. 16, s. 298–305; CHALOUPECKÝ, V. Inaugurační diplomy krále Jana z r. 1310 a 1311. *Český časopis historický*. 1949, roč. 50, s. 69–102.

³⁷ BOBKOVÁ, L. *Velké dějiny zemí Koruny české. Svazek IV.a 1310–1402*. Praha – Litomyšl: Paseka, 2003, 692 s. ISBN 80-7185-501-4, s. 26–29.

³⁸ Upozornil na to mimo jiné již KALOUSEK, J. *České státní právo...*, s. 251–252.

³⁹ EMLER, J. Ed. *Pozůstatky desk zemských... I*, s. 401; JIREČEK, H. M. *Viktorina ze Všehrd O právích...*, s. 283, kniha 6, čl. 34, odst. 2.

⁴⁰ EMLER, J. Ed. *Pozůstatky desk zemských... I*, s. 432.

⁴¹ Blíže RAUSCHER, R. *Dědické právo...*, s. 41–43.

⁴² EMLER, J. Ed. *Pozůstatky desk zemských... I*, s. 151, č. 25. Blíže RAUSCHER, R. *Dědické právo...*, s. 47.

⁴³ JIREČEK, H. Ed. *Officium circa tabulas terrae*. In *CJB II/2*, s. 275, č. 129.

⁴⁴ HERGEMÖLLER, B.-U. Ed. *Maiestas Carolina...*, s. 158, 160, čl. 67, s. 159, 161, čl. 67; *Maiestas Carolina...*, s. 213, čl. 67; JIREČEK, H. M. *Viktorina ze Všehrd O právích...*, s. 25, kniha 1, čl. 3, odst. 10, s. 261–262, kniha 6, čl. 6.

⁴⁵ JIREČEK, H. M. *Viktorina ze Všehrd O právích...*, s. 175, kniha 4, čl. 6, odst. 1–2.

⁴⁶ HERGEMÖLLER, B.-U. Ed. *Maiestas Carolina...*, s. 160, čl. 68, s. 161, čl. 68, s. 162, čl. 70, s. 163, čl. 70; *Maiestas Carolina...*, s. 213, čl. 68, s. 214, čl. 70; KREUZ, P., MARTINOVSKÝ, I. Ed. *Vladislavské zřízení...*, s. 250–251, čl. 518.

⁴⁷ HERGEMÖLLER, B.-U. Ed. *Maiestas Carolina...*, s. 145, 147, čl. 58, s. 146, 148, čl. 58, s. 158, čl. 66, s. 159, čl. 66; *Maiestas Carolina...*, s. 208, čl. 58, s. 213, čl. 66.

⁴⁸ KALOUSEK, J. *České státní právo...*, s. 253.

⁴⁹ BRANDL, V. Ed. *Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae. Urkunden-Sammlung zur Geschichte Mährens* (dále CDM). 7. *Bandes III. Abtheilung*. Brno: A. Nitsch, 1864, s. 546–547, č. 746.

Janovu inauguračnímu diplomu moravskému z roku 1311. Tím bylo přiznáno dědické právo potomků k nápadu po rodičích a právo bratří a jejich potomků k pozůstalosti bratra. Panovník v něm uvedl, že nechce, aby byla uplatněna odúmrt' vůči pozůstalosti některého z jeho poddaných, když jsou na živu jeho děti, synové a dcery, nebo bratří a jejich synové až do čtvrtého kolena, s výjimkou konfiskace pro zločin.⁵⁰

Pokud jde o „dědění“ v nedílu, žil-li zůstavitel v nedílu například s bratrem, přešel na pozůstalé dědice jeho „dílu“. K osvětlení může pomoci ustanovení moravské Knihy tovačovské: „*děti bratra umrlého všeho statku toliko, což na jich otce díl přijíti mělo, míti mají, jako by on sám, živ jsa, měl*“.⁵¹ Vedle majetku nedílného však musíme uvažovat i o zvláštním jmění nedílníka, které nabyt sám a které nebylo součástí nedílu, respektive které mohlo být základem jiného nedílu.⁵²

Vedle oddělených příbuzných nesvědčilo dědické právo i dalším příbuzným a to z řady různých důvodů. Nejednotná byla například judikatura dvorského soudu týkající se dědických nároků v případě duševní choroby pozůstalého. V roce 1387 nebylo otcovské dědictví bláznivému a pošetilému synovi přiznáno,⁵³ v jiném případě, který uvádí R. Rauscher, však duševní choroba nebyla překážkou dědického nároku.⁵⁴ Takto postižení jedinci však nebyli omezeni v nabývání práv, ale pouze v jejich výkonu, pro který jim býval určen opatrovník.⁵⁵

Bez ohledu na své postavení ztrácel dle Ondřeje z Dubé dědický nárok syn, respektive bratr, který „*zabije, neb hanebně ochromí*“ svého otce či bratra.⁵⁶ Ve Všehrdovi bylo toto ustanovení rozšířeno i na strýce, přičemž ztráta dědického nároku byla spojena jen

s aktivním útokem potencionálního dědice. Pokud však byl tento následek způsoben v sebeobraně a „*kdo koli jiný počátek učinil*“, dědický nárok neztrácel, „*neb jest každý sebe a svého brániti povinen všudy a vždycky*“.⁵⁷

Nárok na dědictví dále neměli podle *Maiestas Carolina* například synové kněží a jiných duchovních osob.⁵⁸ V jiném pravděpodobně soudobém prameni zemského práva však najdeme, že v případě mnicha „*po smrti na přátele má vše což jest držal, spadnutí*“.⁵⁹ S uvedeným omezením plně koresponduje i Všehrdova úprava dědických zápisů, stanovující, že „*když se co k dědictví a mužskému pohlaví, ne duchovnímu však, zapisuje, tu všudy má přidáno býti: a jeho dědicóm*“, protože duchovní „*budících nemá*“.⁶⁰ Podle kanonického práva však kněží mohli o svém otcovském či jinak získaném soukromém majetku svobodně pořizovat bez omezení s tím, že majetek získaný z beneficí měli odkázat církvi či chudým.⁶¹

Jak dokládají nálezy zemského soudu ze 14. a 15. století, neměl na dědictví také nárok nemanželský potomek zůstavitele, neboť „*pankhart nedědí v statku otce svého*“.⁶² Všehrd dále konstatoval, že nemá být v případě sporu o dědictví ani připuštěn k soudu. Pokud byl v souvislosti s dědickým řízením někdo nařčen, že není manželského původu a že by neměl dědit, mělo být nejprve rozhodnuto ve věci jeho původu. Až v případě, že se obhájil, mohl teprve stát ve věci o dědictví.⁶³ Výjimku z tohoto pravidla mohl udělit jen panovník. Pouze s jeho povolením mohly i osoby nemanželského původu klást do desek.⁶⁴ Podle jiného nálezu však nemohli po šlechtici dědit jiní příbuzní než stavu rytířského nebo panského, „*neb se milost královská nevztahuje než na stav panský a rytířský*“.⁶⁵

⁵⁰ von CHLUMECKÝ, P. Ed. CDM 6. Band. Brno: Nitsch & Grosse, 1854. s. 37-38, č. 49; ČELAKOVSKÝ, J. Právo odúmrtné..., s. 5; český překlad V. Husa nejnověji in VESELÝ, Z. *Dějiny českého státu v dokumentech*. Praha: Epoque, 2003. 495 s. ISBN 80-86328-26-0, s. 53.

⁵¹ BRANDL, V. Ed. *Kniha Tovačovská aneb Pana Ctibora z Cimburka a z Tovačova Paměť obyčejů, řádů, zvyklostí starodávnych a řízení práva zemského v Markrabství Moravském*. Brno: vlastním nákladem, 1868, s. 87, kap. 160.

⁵² K tomu RAUSCHER, R. *Dědické právo...*, zvl. s. 30, 37; VANĚČEK, V. *Právní problematika...*, zvl. s. 142, 143; nejnověji SÝKORA, A. *České zemské dědické právo...*, s. 812. Podrobněji SÝKORA, A. *K dějinám staršího českého zemského dědického práva. Aplikované právo*. 2008, roč. 2008, č. 1, 31-38. ISSN 1214-4878.

⁵³ FRIEDRICH, G. Ed. *První kniha provolací...*, s. 233, č. 29.

⁵⁴ RAUSCHER, R. *Dědické právo...*, s. 43. Zde uvedený odkaz (První kniha provolací..., s. 385) se autorovi nepodařilo ověřit.

⁵⁵ K tomu například KNOLL, V. *Legal personality of natural persons in the Czech medieval private law. Brief Summary. Journal on European History of Law*. 2010, roč. 1, č. 1, ISSN 2042-6402. s. 61.

⁵⁶ PALACKÝ, F. Ed. *Pana Ondřeje z Dubé Výklad na právo zemské české*. In: *AC, díl 2*, Praha: Kronberger a Řivnáč, 1842, s. 504, čl. 68.

⁵⁷ JIREČEK, H. M. *Viktorina ze Všehrd O právích...*, s. 262-263, kniha 6, čl. 7, odst. 6.

⁵⁸ HERGEMÖLLER, B.-U. Ed. *Maiestas Carolina...*, s. 170, čl. 76, s. 171, čl. 76; *Maiestas Carolina...*, s. 216, čl. 76.

⁵⁹ JIREČEK, H. Ed. *Officium circa tabulas...*, s. 275, č. 129.

⁶⁰ JIREČEK, H. M. *Viktorina ze Všehrd O právích...*, s. 310, kniha 7, čl. 6, odst. 3, 4.

⁶¹ Srovnej RICHTER, E. L., FRIEDBERG, E. Ed. *Corpus Iuris Canonici. Pars Secunda Decretalium Collectiones. Decretales Gregorii p. IX*. Leipzig 1881, Liber 3, Titulus 26 De testamentis et ultimis voluntatibus [online]. Bibliotheca Augustiniana, poslední revize neuvvedena [cit. 12. 4. 2011]. Dostupné z: <http://www.hs-augsburg.de/~harsch/Chronologia/Lspost13/GregoriusIX/gre_3t26.html>; RITTNER, E. *Církevní právo katolické. 2. díl*. Praha: Právnická jednota v Praze, 1887, s. 207.

⁶² ČELAKOVSKÝ, J. Ed. *Knížky nálezů...*, s. 533, kap. 12, č. 6, 7; EMLER, J. Ed. *Pozůstatky desk zemských... I*, s. 79-80, č. 14, 15.

⁶³ JIREČEK, H. M. *Viktorina ze Všehrd O právích...*, s. 175-176, kniha 4, čl. 6, odst. 5-6.

⁶⁴ JIREČEK, H. M. *Viktorina ze Všehrd O právích...*, s. 176-177, kniha 4, čl. 6, odst. 7.

⁶⁵ ČELAKOVSKÝ, J. Ed. *Knížky nálezů...*, s. 592, kap. 17, č. 62.

Zásadnější změnu v oblasti českého zemského práva dědického přineslo až privilegium Vladislava Jagellonského pro Čechy z roku 1497. Panovník se v něm vzdal pro většinu případů odúmrtí a rozšířil tak intestátní posloupnost takovým způsobem „... aby na nejbližšieho prietele príbuzného po meči pripadaly, ktož by statku svého nezriedil a poručenstvie neučinil. Pakli by po meči přátel mužského pohlavie nebylo, ale na pokolenie ženské príbuzné též po meči najbližšie, toliko na ty, kteříž by byli v království nebo z Království českého, z Markrabství moravského, z Kniežectvie slezského a z země lužické, než na cizozemce nic. ... Pakli by po meči mužského ani ženského přátel nebylo pohlavie, tedy po přeslici na nejbližšieho prietele pohlavie mužského pripadni. Pakli by nebylo po přeslici mužského pohlavie, tehdy na ženské najbližšie pokolenie po přeslici mají pripadnúti.“⁶⁶ Došlo k tomu v důsledku postupného tlaku ze strany stavů, kteří své požadavky vznášeli opakovaně na různých úrovních takřka dvě stě let.⁶⁷ V redakci zemského zřízení z roku 1549 se pak toto ustanovení objevilo v podobě dále rozšířené králem Ferdinandem Habsburským ve prospěch sestry a oddělené dcery.⁶⁸

Jak již bylo uvedeno, byla v důsledku právní partikulace podstatně komplikovanější situace v právu městském. I zde se původně žilo a tedy i dědilo v rámci nedílu.⁶⁹ Důležitým momentem ve vývoji městského práva dědického bylo umožnění svobodného nakládání s majetkem, které pravděpodobně ve vazbě na ústupky v oblasti zemského práva udělil některým městům snad již někdy po roce 1311 král Jan Lucemburský.⁷⁰ Masové rozšíření však lze spojit až s Karlem IV., který postupně v roce 1366 svým privilegiem umožnil svobodné nakládání s majetkem měšťanům Starého Města pražského,⁷¹ 1371 Kutné Hory⁷² a následně v roce 1372 sérií

privilegií dalším 25 královským městům,⁷³ která potvrdil krátce poté i jeho syn Václav IV.⁷⁴ Na příkladu současného Václavova privilegia pro Plzeň pak vidíme, že odúmrtí se poté realizovala jen v případě, že neexistovalo žádné pořízení s majetkem pro případ smrti a o pozůstalost se nikdo oprávněný nepřihlásil.⁷⁵ Na druhou stranu panovníci ve svých privilegích výrazně omezovali možnost dědického nápadu a to pouze na ty pozůstalé, kteří s městem trpí, tedy platí městské poplatky a berně. Pokud se z města vystěhovali, tak svůj nárok ztráceli.⁷⁶ Současně panovníci postupně přenechávali své právo odúmrti městským obcím. Tak již ve 13. století měla v Jihlavě připadnout třetina na záduší, třetina na cesty a mosty a třetina na dobro obce.⁷⁷ V Plzni spadala na základě výše uvedeného privilegia odúmrtí na obec, která ji měla použít na opevnění města.⁷⁸ Poskytnutí práva odúmrti obcím je na rozdíl od testovací svobody dosti nesystematické. Tak například Plzeň a Kutná Hora ho získaly již ve 14. století, ale Staré Město pražské až v roce 1499 a Nové Město pražské 1504.⁷⁹

Podle původních ustanovení brněnského práva o intestátní posloupnosti, zachycených v privilegiu z roku 1243, měla v první řadě dědit zůstavitelova manželka a děti, a to v poměru 1:2. Pokud jich nebylo, připadal majetek nejbližšímu dědici a nikoliv jako odúmrtí vrchnosti, tedy v tomto případě markrabímu.⁸⁰ Intestátní posloupnost přitom nastupovala v případě, že zemřelý o svém majetku neučinil pořízení.⁸¹ Podstatně podrobnější úpravu, postihující další vývoj, zpracoval ve slav-

⁷² ČELAKOVSKÝ, J. Ed. *CIM Tomus II. Privilegia regalium civitatum provincialium annorum 1225–1419*. Praha: E. Grégr, 1895, s. 642–644, č. 449.

⁷³ CIM II, s. 649–664, č. 455–490.

⁷⁴ CIM II, s. 664–672, č. 491–513.

⁷⁵ CIM II, s. 672–672, č. 514.

⁷⁶ STIEBER, M., *Dějiny...*, s. 110. Vzhledem k užitým formulacím lze současně usuzovat i na to, že stačilo vystěhování „z práva“, tedy například odchod na některé postranní právo v rámci téhož města.

⁷⁷ STIEBER, M., *Dějiny...*, s. 110.

⁷⁸ CIM II, s. 672–672, č. 514.

⁷⁹ STIEBER, M., *Dějiny...*, s. 110.

⁸⁰ Jde o tak zvané Privilegium minus. FLODR, M. Ed. *Iura originalia civitatis brunensis. Privilegium českého krále Václava I. z ledna roku 1243 pro město Brno*. Brno: SNIP, 1993, s. 10, čl. 9, s. 19, čl. 9, s. 26, čl. 9, s. 11, čl. 11, s. 19, čl. 11, s. 27, čl. 11; FLODR, M. *Brněnské městské právo. Zakladatelské období (–1359)*. Brno: Matice moravská, 2001, s. 280–281; JORDÁNKOVÁ, H., SULITKOVÁ, H. Zásady testamentární praxe královského města na jihoněmeckém právu na příkladu Brna. In JÍŠOVÁ, K., DOLEŽALOVÁ, E. et al. *Pozdně středověké testamenty...*, s. 39.

⁸¹ Vzdání se odúmrtí již pro toto období předpokládají H. Jordánková a H. Sulitková. Právo svobodného testování přímo souvisí s právem svobodného nakládání s majetkem za života. JORDÁNKOVÁ, H., SULITKOVÁ, H. Zásady testamentární praxe..., s. 40–43.

⁶⁶ KREUZ, P., MARTINOVSKÝ, I. Ed. *Vladislavské zřízení zemské...*, s. 238–239, čl. 480. Viz také JIREČEK, H. M. *Viktorína ze Všehrd O právích...*, s. 432, kniha 9, čl. 10, odst. 7. Grafické schéma dědické posloupnosti před a po roce 1497 publikoval SÝKORA, A. *České zemské dědické právo...*, s. 814–815.

⁶⁷ K tomu ČELAKOVSKÝ, J. *Právo odúmrtí...*, s. 4–5, 7–9, 10.

⁶⁸ JIREČEK, J., JIREČEK, H. Edd. *Zřízení zemská království českého XVI. věku*. Praha: Všehrd, 1882, s. 226–227, čl. F 25.

⁶⁹ STIEBER, M. *Dějiny soukromého práva ve střední Evropě*. Praha: vlastním nákladem, 1930, s. 109.

⁷⁰ Jako první jsou doložena privilegia pro Hostomice, Přimdu a Stráž u Tachova, přičemž poslední dvě pocházejí z roku 1331. HAAS, A. Ed. *Codex iuris municipalis Regni Bohemiae (dále CIM) Tomus IV – I. Privilegia non regalium civitatum provincialium annorum 1232–1452*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1954, s. 42–43, č. 28, s. 52–55, č. 38–39; HAAS, A. *Omezení odúmrtí...*, s. 204.

⁷¹ ČELAKOVSKÝ, J. Ed. *CIM Tomus I. Privilegia civitatum pragensium*. Praha: E. Grégr, 1886, s. 142–144, č. 87.

né brněnské právní knize z poloviny 14. století tamní notář Jan. V jeho podání počítalo brněnské právo s řadou variant, které život mohl přinést. Přednost měli příbuzní otce, pokud však předmětný majetek pozůstalosti pocházel od rodičů matky, pak na něj měli dědické právo i její příbuzní.⁸² Základní intestátní posloupnost byla stanovena tak, že nejprve nastupovali descendent, tedy děti zůstavitele a jejich potomci, poté ascendent, tedy zůstavitelovi rodiče spolu se sourozenci a jejich potomky a nakonec colateralové, tedy příbuzní z pobočné linie. Pokud jich nebylo, přicházela na řadu manželka zesnulého.⁸³ Jednotlivé varianty byly podrobně upraveny.⁸⁴ Obecně však měl vždy na pozůstalost právo ten, kdo byl v příbuznosti linií nebo stupněm nejbližší.⁸⁵ Vdova spravovala i majetek, který připadl nezletilým dětem, po kterých v případě jejich předčasné smrti i dědila, stejně jako oni po ní.⁸⁶ Pokud se jednalo o cizince, jenž zemřel ve městě, aniž by zanechal testament, měla být jeho pozůstalost uschována rok a den. Pokud se během této lhůty nepřihlásil nikdo, kdo by k ní měl práva, ať již dědic zesnulého nebo jeho věřitel, měla být třetina použita na spásu jeho duše, třetina ve prospěch města a poslední třetina připadla rychtáři.⁸⁷

Brněnská právní úprava dědictví, respektive brněnské právo jako takové, prostřednictvím Jihlavy a částečně Kutné Hory pronikala v průběhu 13. a 14. století na Staré Město pražské a do dalších českých měst, aby se nakonec stala základem Koldínovy kodifikace.⁸⁸ Zákla-

⁸² FLODR, M. Ed. *Právní kniha města Brna z poloviny 14. století. I. Úvod a edice*. Brno Archiv města Brna, 1990, s. 359, čl. 613, odst. a, b; FLODR, M. *Brněnské městské právo...*, s. 281.

⁸³ FLODR, M. Ed. *Právní kniha...*, s. 357, čl. 609, odst. a, s. 357, čl. 610, odst. a, s. 357, čl. 611, odst. a, s. 358, čl. 612, odst. a; FLODR, M. *Brněnské městské právo...*, s. 281.

⁸⁴ FLODR, M. Ed. *Právní kniha...*, s. 252–266, čl. 321–365, s. 357–359, čl. 607–613; FLODR, M. *Brněnské městské právo...*, s. 281–283.

⁸⁵ FLODR, M. Ed. *Právní kniha...*, s. 359, čl. 613, odst. c; FLODR, M. *Brněnské městské právo...*, s. 281.

⁸⁶ FLODR, M. *Brněnské městské právo...*, s. 295; JORDÁNKOVÁ, H., SULITKOVÁ, H. *Zásady testamentární praxe...*, s. 51.

⁸⁷ Rok a den chápalo brněnské právo tak, že za dovršení roku se považuje den následující po uplynutí 52 týdnů. FLODR, M. Ed. *Iura originalia...*, s. 11, čl. 12, s. 19, čl. 19, s. 27, čl. 12; JORDÁNKOVÁ, H., SULITKOVÁ, H. *Zásady testamentární praxe...*, s. 41.

⁸⁸ Z více titulů viz například HOFFMANN, F. *Kutnohorský právní kodex. Studie o rukopisech*. 1973, roč. 12, s. 53–69; ŠTĚPÁN, J. *Ke krystalizačnímu procesu městského práva českého*. In *Městské právo v 16.–18. století v Evropě*, Praha: Univerzita Karlova, 1982, s. 267–277; HOFFMANN, F., ŠTĚPÁN, J. K „záhadě“ Otakarových práv. *Studie o rukopisech*. 1985, roč. 24, zvl. s. 85–87; ŠTĚPÁN, J. *Ke vzájemným vztahům brněnské a jihlavské knihy sentencí městského práva. Právněhistorické studie*. 1989, roč. 29, s. 27–42; SULITKOVÁ, L. *Vývoj městských knih v Brně ve středověku v kontextu vývoje městských knih v českých zemích*. Praha: Archiv

dem jihlavského práva bylo privilegium hlásící se k roku 1249, rozvinuté v mladších nálezech zdejší soudní stolice, zachycených v právních knihách. Dědit zde měla vdova s dětmi a to pravděpodobně v poměru 1:2, neboť v případě, že by se znovu chtěla provdat, měla místo třetiny obdržet jen čtvrtinu a poměr se tak změnil na 1:3. Pokud zesnulý neměl manželku ani děti, měla pozůstalost připadnout nejbližším příbuzným. Nebylo-li jich, nastupovala odúmrt', z níž třetina měla být použita na záduší, třetina k opravě cest a mostů a třetina k potřebám města. Obdobně mělo být naloženo s pozůstalostí po cizinci, který o ní nepořídil, a o níž se nikdo do roka nepřihlásil.⁸⁹

Podle privilegia Karla IV. z roku 1371 připadla pozůstalost po kutnohorských měšťanech, kteří nezanechali poslední pořízení a neměli synů ani dcer, nejbližším příbuzným, kteří trpí s městem.⁹⁰ Václav IV. to v roce 1386 doplnil ustanovením, podle kterého v případě, že zesnulý žádné příbuzné, kteří by mohli dědit, nezanechal, propadala pozůstalost jako odúmrt', přičemž králi připadly svobodné statky, ostatní (co patřilo pod kutnohorský šos) pak spadlo na obec a mělo být využito pro obecní dobré.⁹¹ Lze souhlasit s J. Kejšem, že v zápisech o převodech nemovitěho majetku, který byl zapisován nabyvateli, jeho manželce a dětem (a to i budoucím, lze spatřovat odraz intestátní posloupnosti,⁹² která tak byla obdobná jako v Brně i na Starém Městě pražském. Když se král Karel IV. vzdal odúmrti ve Starém Městě pražském v roce 1366, určil, že po smrti pozůstalých, kteří nezanechali syny či dcery, spadne pozůstalost na nejbližší příbuzné, bez ohledu na pohlaví.⁹³ S odvoláním na staroměstské právo pak byla obdobná úprava zavedena v dalších královských městech, na základě série výše zmíněných Karlových individuálních privilegií z roku 1372, v tomtéž roce potvrzených Václavem IV.⁹⁴

Obdobnou úpravu také najdeme i v právu Starého Města pražského. Není bez zajímavosti, že zdejší dědické právo v podobě, kterou zachycují tak zvaná Otakarova práva ze 13. století, tedy před převzetím brněnského vzoru, bylo pravděpodobně i pod vlivem severoněmeckého práva magdeburského, respektive saského zrcadla. Dispoziční volnost měšťana zde byla omezena ve prospěch zejména ženy, dětí a příbuzných.

Akademie věd ČR, 2004. ISBN 80-86404-13-7, s. 16–18, 70–72.

⁸⁹ CIM II, s. 7–30, č. 5, zvl. s. 12. Privilegium, označované jako A, je s největší pravděpodobností falsem z 60. či 70. let 13. století, které však představuje soudobou právní úpravu. ŠTĚPÁN, J. *Ke vzájemným vztahům...*, s. 27.

⁹⁰ CIM II, s. 642–644, č. 449.

⁹¹ CIM II, s. 774–776, č. 654.

⁹² KEJŘ, J. *Právní život v husitské Kutné Hoře*. Praha: Československá akademie věd, 1958, s. 225.

⁹³ CIM I, s. 142–144, č. 87.

⁹⁴ CIM II, s. 649–672, č. 455–513.

Intestátní posloupnost však byla s výjimkou bratří, kdy nejstaršímu bylo zajištěno právo na meč, v dochovaných pramenech blíže upravena.⁹⁵ Brzy se zde však prosadil vliv zejména brněnského práva. Podle stručného sepsání pražského staroměstského práva pravděpodobně z 15. století pak byla intestátní posloupnost upravena tak, že pozůstalost měla přejít na nejbližší příbuzné, a když jich není, tak dvě třetiny na krále a třetina na vdovu. Pokud bylo některé z dětí zesnulého majetkově odděleno, tak ztrácelo nárok na podíl na pozůstalosti, pokud by svůj díl do ní nevložilo. Šlo tedy pravděpodobně o započtení dříve získaného dílu do podílu na pozůstalosti. Pokud nezletilé dítě pozůstalé po otci zemřelo před nabytím dospělosti, neměla po něm dědit vdova, ale ostatní sourozenci. Pokud jich nebylo, tak nejbližší příbuzní. Dědické právo však ztráceli ti, kteří se odstěhovali, respektive z jiných důvodů již nepodléhali staroměstskému právu.⁹⁶

V intencích jihoněmecké právní tradice byl zpracován i kodifikační pokus Brikcího z Licka, který je ve své podstatě textem úzce vycházejícím z brněnského právní knihy písaře Jana. Přesto, že se jednalo o právní knihu a tedy právně nezávazný text, byla zejména ve staroměstské právní oblasti hojně užívána.⁹⁷

Kodifikací se stala až Práva městská Pavla Kristiána z Koldína, který se ve své práci přiklonil ohledně intestátní posloupnosti k římskoprávnímu vzoru. Nebylo-li možno řešit nároky dědiců jiným ze zákona plynoucím způsobem, mělo se postupovat tak, aby byli zajištěni nejprve potomci zůstavitele, pak jeho rodiče, bratři, příbuzní z pobočné linie a teprve poté manželka. Nárok na pozůstalost měli v první řadě příslušníci nejužší rodiny. Základ úpravy tak vycházel z výše uvedené domácí tradice městského práva jihoněmeckého právního okruhu, preferující descendenty před ascendenty. Úprava intestátní posloupnosti byla provedena velmi podrobně a pamatovala na řadu variant, neboť v praxi se jednalo často o spornou záležitost.⁹⁸ Ze specifické úpravy lze uvést například ustanovení, kdy v případě, že muž zemřel bez příslušných majetkových smluv „*po dni pak a po roce*“ od svatby, připadla třetina pozůstalosti vdově a dvě třetiny dětem.⁹⁹ Jde o zajištění vdovy,

kteří mělo být provedeno ve formě obvěnění.¹⁰⁰ Na třetinu pozůstalosti měla vdova zajištěno právo i v případě, že její manžel o svém majetku pořizoval. Vydědit ji mohl jen v taxativně stanovených případech.¹⁰¹ Jde o uplatnění staré tradiční úpravy třetin, respektive institutu tak zvané vdovské třetiny. Ta vychází z archaického dělení pozůstalosti na mužské a ženské díly, které však bylo v předbělohorském období vytlačeno dělením pozůstalosti na rovné díly, což ostatně na jiném místě zakotvuje i Koldín.¹⁰² Přesto byl tento institut hojně využíván ještě během 16. a částečně ještě na počátku 17. století v některých oblastech působnosti magdeburského práva.¹⁰³ Zemřela-li v obdobné situaci žena, dědil vdovec po ní třetinu a přecházelo na něj zpět vše, co do manželství vnesl. Zbývající dvě třetiny dědili nejbližší její příbuzní trpící s městem.¹⁰⁴ Svobodný statek zemřelé ženy, o kterém nepožádala, nepřecházel na manžela či jeho příbuzné, ale na její příbuzné.¹⁰⁵ Při pohledu hlouběji do minulosti je zajímavé zjištění, že byla respektována i v případě konfiskace majetku jako důsledku soudního rozhodnutí v trestněprávní oblasti.¹⁰⁶ Pokud některý z manželů zemřel před výše uvedenou lhůtou (v *tom pak dni a v roce*), nastupovala zvláštní úprava týkající se věna. V případě smrti manželky připadlo věno i výbava vdovci, pokud zemřel manžel, připadlo věno s obvěněním „*i s tím se vším, co jest statku aneb svých věcí k manželu svému přinesla*“, vdově.¹⁰⁷ Pokud jde o děti „*při právě městském dcery jako i synové v statcích i všech spravedlivostech svých rodičů jedno-*

¹⁰⁰ JIREČEK, J. Ed. *Práva městská...*, s. 102–103, čl. C 38.

¹⁰¹ JIREČEK, J. Ed. *Práva městská...*, s. 104–105, čl. C 44; viz také s. 105–106, čl. C 45–47.

¹⁰² Srovnej například JIREČEK, J. Ed. *Práva městská...*, s. 171, čl. F 8.

¹⁰³ HAAS, A. Omezení odúmrti..., s. 212–215; HRUBÁ, M. „*Nedávej statku...*“, s. 75–76.

¹⁰⁴ JIREČEK, J. Ed. *Práva městská...*, s. 104, čl. C 43.

¹⁰⁵ JIREČEK, J. Ed. *Práva městská...*, s. 195, čl. F 53.

¹⁰⁶ Například v chebské právní oblasti, která jako součást oblasti norimberské patřila do rodiny jihoněmeckého práva, se situace vyvíjela tak, že nejprve podle privilegia Rudolfa I. Habsburského z roku 1279 připadaly dvě třetiny vrahova jmění rychtáři a jedna třetina zůstala jeho ženě a dětem. Na základě privilegia Jindřicha VIII. z roku 1312 pak rychtáři propadala již jen třetina majetku, dvě třetiny zůstávaly ženě a dětem. To posléze potvrdil i Karel IV. v roce 1355 a nakonec zrušil císař Zikmund v roce 1430. Nadále zločincův majetek zůstával rodině. CIM II, s. 93–97, č. 32, s. 169–170, č. 95, s. 505–507, č. 345; ČELAKOVSKÝ, J., FRIEDRICH, G. Ed. *CIM Tomus III. Privilegia regalium civitatum provincialium annorum 1420–1526*. Praha: Historický spolek v Praze, 1948, s. 77–79, č. 55. Obdobnou úpravu zavedl již v roce 1352 Karel IV. v Lokti, který se také řídil chebským právem. CIM II, s. 491–493, č. 337. Stejná však byla i původní brněnská úprava, kde se zabavený majetek měl rozdělit třetinami mezi rychtáře, žalobce a manželku s dětmi (pokud jich nebylo, připadal na chudé). Srovnej FLODR, M. *Brněnské městské právo...*, s. 348.

¹⁰⁷ JIREČEK, J. Ed. *Práva městská...*, s. 103, čl. C 41.

⁹⁵ HOFFMANN, F., ŠTĚPÁN, J. K. „záhadě“..., s. 111–112.

⁹⁶ ERBEN, K. J. Ed. *Výbor z literatury české díl druhý od počátku XV až do konce XVI století*. Praha: Kronberg a Řivnáč, 1868, sl. 327–329.

⁹⁷ Dědické právo upravují zejména kapitoly 27, 63, 64, 66 a 67. Srovnej JIREČEK, J. – JIREČEK, H. Ed. *M. Brikcího z Licka Práva městská dle textu z r. 1536*. Praha: Nakladatelství Právnícké jednoty, 1880, 509 s.

⁹⁸ Zejména JIREČEK, J. Ed. *Práva městská Království českého a markrabství moravského spolu s krátkou jich summou od M. Pavla Krystyana z Koldína*. Praha: Všehrd, 1876, s. 170–198, čl. F 5–59. Někdy se uvádí, že ve srovnání s dílem Brikcího z Licka, kde dědické právo tvoří cca 14 % knihy, u Koldína se jedná takřka o 25 %.

⁹⁹ JIREČEK, J. Ed. *Práva městská...*, s. 103–104, čl. C 42.

stejně dědí a jednorázových i rovných dílův v nápadích požívají“.¹⁰⁸ Svůj nárok na dědictví po rodičích však ztráceli vybitím.¹⁰⁹ Zemřel-li ve městě cizinec, podle Koldína mělo připadnout po třetině záduší, kde byl pochován, špitálu a těm, kdo se o něj před smrtí starali.¹¹⁰ Spolu s pozůstalostí na dědice přecházely i závazky a dluhy na ní vázoucí, neboť „dědici všeckna práva a spravedlnosti po sešlém z tohoto světa zauplna náležejí“.¹¹¹ Byli povinni je vypořádat, ale jen do výše nabytého dědictví.¹¹²

Na rozdíl od jihoněmeckého městského práva městské právo severoněmecké zvýhodňovalo ascendenty před descendenty, dávalo tak přednost původním příbuzným před rodinou zůstavitele v užším smyslu. Majetek tak měl být předáván zejména v mužské linii.¹¹³ To bylo posléze pocíťováno jako nevýhodné a vedlo u řady měst severoněmeckého okruhu k postupnému převzetí norem dědického práva jihoněmeckého, mimo jiné prostřednictvím výše uvedených privilegií Karla IV. a Václava IV., která byla určena i pro Litoměřice a další města severoněmeckého právního okruhu. Prosažení sice snad progresivnější, ale přesto cizorodé jihoněmecké právní úpravy, však bylo komplikované. Na základě dochované agendy litoměřické kmetské stolice, ale i naučení z Magdeburgu, lze totiž konstatovat velkou setrvačnost užívání zásad severoněmeckého dědického práva i po vydání Karlova privilegia a to hluboko do 16. století.¹¹⁴

Severoněmecké právo, užívané v Litoměřicích, nepochálo, na rozdíl od jihoněmecké právní úpravy, pozůstalost jako homogenní celek, který by přešel smrtí na dědice, ale jako skupinu majetkových souborů, spjatých s určitými dědici. Nemovitosti vnesené do svazku manželi dědili zvlášť jejich pokrevní příbuzní. Pokud jde o movitý majetek, u nějž se hůře zjišťoval jeho původ, byly vytvořeny specifické majetkové soubory, které se dědily dle typu buď v mužské, nebo v ženské linii, přičemž byla přesně definována dědická posloupnost.¹¹⁵ Pozůstalost muže se tak dělila do tří skupin. První díl představoval *herwet* (*herbot*, *hergwet*, *herrwath*), tedy mužská výbava, respektive majetek tvořený válečnou

výzbrojí a výstrojí, který dědil nejbližší mužský příbuzný schopný nosit zbraň.¹¹⁶ Druhý díl tvořila výprava čili *grod* (*gerade*), představovaná věcmi sloužícími pro osobní potřebu ženy, zejména šaty, šperky apod.¹¹⁷ Třetí díl byl ponecháván pozůstalému k volné dispozici.¹¹⁸ Vedle toho zde však byly ještě instituty jako *musteil*, čili právo vdovy na polovinu zásob ve spízi po dobu smutku, tedy třicet dní od smrti manžela, či *leibzuch*, sloužící k zajištění vdovy prostřednictvím doživotního poživacího práva k nemovitosti. Po její smrti nemovitosti přecházely na dědice manžela.¹¹⁹ Tyto instituty v podobě relativně původní uvádí ještě Litoměřický Extrakt, i když některé z nich již omezuje či modifikuje – například nárok na dědictví ženské výpravy jen na nejbližší příbuzné ženy, nevybyté dcery a syny v souladu s privilegiem Vladislava Jagellonského z roku 1509.¹²⁰ Současně se zdá, že text Extraktu ne zcela odpovídá právu skutečně v Litoměřicích užívanému.

Pokud jde o dědické otázky v poddansko-vrchnostenském právu, byla zpočátku ohledně nemovitého majetku uplatňována odúmrtí vrchnostmi takřka v každém případě, kdy její aplikaci nebránil institut nedílu, tedy pokud zemřel poddaný bez dětí, v některých případech však dokonce i jen když nebylo pozůstalých synů. Posléze však toto právo přestalo být v průběhu 14. století vrchnostmi praktikováno a některé se jej i zcela vzdaly, často však za úplat. Mělo to pro ně nepopíratelné hospodářské výhody, neboť tak byla zajištěna kontinuita ve využívání daného hospodářství. Ve vazbě na to však bylo často dědění omezeno jen na poddané téže vrchnosti. Nedíl byl někdy likvidován prostřednictvím vyplácení vlastníkům ideálních dílů. Situace se také měnila v souvislosti se zaváděním zákupní držby poddanských nemovitostí, jejíž úprava vycházela z německého práva a zajišťovala jistější práva k zakoupené nemovitosti

¹⁰⁸ JIREČEK, J. Ed. *Práva městská...*, s. 171, čl. F 8.

¹⁰⁹ Výslovně však je stanoveno, že vydání věna a výpravy nestačí, zejména pokud se „zápisem, smluvau aneb odkvitováním statku a dědictví otce a matky své neodřekla“. JIREČEK, J. Ed. *Práva městská...*, s. 107, čl. C 51. Viz také tamtéž, s. 194–195, čl. F 51.

¹¹⁰ JIREČEK, J. Ed. *Práva městská...*, s. 156, čl. E 38.

¹¹¹ JIREČEK, J. Ed. *Práva městská...*, s. 180, čl. F 19.

¹¹² JIREČEK, J. Ed. *Práva městská...*, s. 180–181, čl. F 20.

¹¹³ HRUBÁ, M. „Nedávej statku...“, s. 50; HRUBÁ, M. *Zvonění na sv. Alžbětu. Odráz norem a sociální praxe v životních strategiích měšťanek na prahu raného novověku*. Praha: Argo, 2011. ISBN 978-80-257-0439-4, s. 76–77.

¹¹⁴ HRUBÁ, M. „Nedávej statku...“, s. 53–55; HRUBÁ, M. *Zvonění...*, s. 77–80.

¹¹⁵ HRUBÁ, M. *Zvonění...*, s. 76.

¹¹⁶ HRUBÁ, M. „Nedávej statku...“, s. 61, 73; HRUBÁ, M. *Zvonění...*, s. 72–73.

¹¹⁷ Původně do této skupiny patřily i věci sloužící k fungování hospodářství a domácí zvířectvo. Postupně proměny vymezení věcí spadajících do této skupiny zajímavě ilustrují vliv městského prostředí na právní ustanovení určená původně pro venkov. Souvisí to i se změnou účelu – původně měl tento institut zajistit ženskou linii rodu, posléze jen potřeby vdovy samotné. HAAS, A. „Ženský nábytek“..., s. 141–150; HRUBÁ, M. „Nedávej statku...“, s. 61, 73; MAREŠ, J. *Ženská výbava...*, s. 54–91; HRUBÁ, M. *Zvonění...*, s. 62–70.

¹¹⁸ HRUBÁ, M. „Nedávej statku...“, s. 61, 73.

¹¹⁹ HRUBÁ, M. „Nedávej statku...“, s. 73; HRUBÁ, M. *Zvonění...*, s. 71–72.

¹²⁰ JIREČEK, J. Ed. *Spisy právnické o právu českém v XVI-tém století. Scripta jurisconsultorum saeculi XVI. Codex juris bohemicus. Tomi IV. pars V.* Praha: F. Tempsky, 1883, zvl. s. 105–109, čl. 9–12, s. 118–121, čl. 30–32, 34; ŠTĚPÁN, J. *Litoměřický extrakt z r. 1571. Příspěvek k dějinám magdeburského práva v Čechách*. In *Miscellanea historico-iuridica. Sborník prací o dějinách práva napsaných k oslavě 60. JUDra Jana Kaprasa*, Praha: V. Vaněček, 1940, s. 260–261, 263–265.

v porovnání se starší držbou na základě práva českého (či slovanského).¹²¹ V souvislosti se vzdáním se odumrtí na statech pražského arcibiskupství proběhla zajímavá teoretická diskuse mezi českými právníky a oprávněnosti či neoprávněnosti odumrtího práva.¹²² M. Stieber rozlišil čtyři oblasti selského práva, severní dle práva severoněmeckého, jižní podle práva jihoněmeckého, českou dle českého práva zemského a obecnoprávní, která vycházela z římskoprávní úpravy. Jedním z rozdílů, podle kterých lze rozlišovat jednotlivé oblasti, je zajištění vdovy po zemřelém hospodáři. Například české právo uplatňované zejména ve středních a jižních Čechách zajišťovalo jednotlivým dětem i vdově rovné díly. V severních Čechách se uplatňovala vdovská třetina, v západních Čechách pak na mužské dědice připadaly větší ideální díly, než na dědice ženského pohlaví.¹²³

Bez ohledu na to, zda se jednalo o města královská či poddanská, jejichž úprava se často připodobňovala úpravě v městech královských, byly obvykle po vzoru zemského práva omezeny v dědické posloupnosti duchovní osoby.¹²⁴

Lze shrnout, že instatátní posloupnost dle zemského práva se vyvíjela tak, že do roku 1310 byl dědicem syn, nebylo-li ho, dcera; nebylo-li ani jí, byl dědicem nej-

bližší příbuzný, přičemž se uplatňovala přednost mužů. Od roku 1310, respektive od konce 40. let 14. století se v případě neexistence synů a dcer stávali dědici bližší dědicové do čtvrtého stupně příbuzenství, opět s předností mužů. Od roku 1497 pak pokud nebylo uvedených dědiců a zůstavitel neučinil žádné pořízení za života ani pro případ smrti, byl dědicem s vyloučením cizinců nejblíže příbuzný, nejprve po meči, posléze po přeslici, a to s předností mužů. Nebylo-li dědiců výše uvedených, přecházela pozůstalost právem odumrtím na panovníka, respektive na stát.¹²⁵ Pokud jde o právo městské, je situace determinována větší právní partikularitou. Instatátní a zejména pak zvolená posloupnost získávaly širší uplatnění, než v právu zemském, díky dřívějšímu omezení odumrtí ve prospěch držitele města (ať už jím byl panovník či někdo jiný). Pokud jde o jednotlivé oblasti městského práva, spočívá základním rozdílem v tom, že jihoněmecké právo preferovalo descendenty, kdežto právo severoněmecké ascendenty. V severoněmeckém okruhu také přežívaly některé archaické prvky, jako například členění pozůstalosti na několik částí (například vdovská třetina) s rozdílným zacházením. Koldínův zákoník pak přinesl úpravu instatátní posloupnosti dle římskoprávního vzoru, kdy měli být zajištěni nejprve descendenté a v případě, že jich nebylo, tak nastupovali ascendenté. Dědické právo tak svědčilo zejména příslušníkům nejužší rodiny.

Summary

The article provides an overview of development of the intestate succession in the most important czech regions during the Middle Ages. The development is characterized by the gradual expansion of the group of legal heirs at the expense of the royal escheat. In contrast of the relatively uniform provincial law is the situation more complicated in the urban law which is determined by more fragmented legislation.

¹²⁵ Obdobně Vojáček, L., Schelle, K., Knoll, V. *České právní dějiny...*, s. 156; Knoll, V. *Instatátní dědická posloupnost...*, s. 137.

¹²¹ K poddanské držbě nemovitostí stručně VOJÁČEK, L., SCHELLE, K., KNOLL, V. *České právní dějiny...*, s. 161–162.

¹²² Touto problematikou se zabýval také ČERNÝ, M. *Kuneš z Třebovle. Středověký právník a jeho dílo*. Plzeň: ZČU, 1999. 170 s. ISBN 80-7082-580-4.

¹²³ K dědickému právu na venkově srovnej STIEBER, M. *Dějiny...*, s. 111–112; PROCHÁZKA, V. *Česká poddanská nemovitost v pozemkových knihách 16. a 17. století*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1963, zvl. s. 473–495; HORSKÝ, J., SELIGOVÁ, M. *Rodina našich předků*. Praha: NLN. ISBN 80-7106-195-6, 1996, s. 58–59. Viz také TOMÍČEK, A. *Rodinný nedíl v dědickém právu městském a na Litomyšlsku v 15. a 16. století*. *Český lid*. 1900, roč. 9, s. 248–252; TOMÍČEK, A. *Dědické právo selského lidu na Litomyšlsku v letech 1360–1648*. *Český lid*. 1902, roč. 11, s. 1–6. K poddanským městům srovnej také HAAS, A. *Omezení odumrtí...*, passim. Stručně také VOJÁČEK, L., SCHELLE, K., KNOLL, V. *České právní dějiny...*, s. 157.

¹²⁴ S řadou příkladů uvádí HAAS, A. *Omezení odumrtí...*, s. 206–207.

Šlechtické testamenty v listinné praxi českých zemí do roku 1306*

Nad'a Štachová**

Úvod

Ačkoliv poslední pořízení bylo v minulosti podrobeno důkladným analýzám,¹ nelze si nevšimnout, že nejslabší stránkou dosavadních studií je otázka terminologická. Setkáváme se sice s výzkumy testamentů osob šlechtických,² měšťanských³ i duchovních⁴ za účelem

* Tento příspěvek představuje výstup ze standardního grantového projektu GAP408/10/0363 „Vývoj soukromého práva na území České republiky“.

** Mgr. et Mgr. Nad'a Štachová, Ph.D., Katedra dějin státu a práva, Právnické fakulty Masarykovy univerzity, Brno.

¹ Výběrově odkazujeme na sborník JÍŠOVÁ, K. – DOLEŽALOVÁ, E. (ed.): *Pozdně středověké testamenty v českých městech*. Prameny, metodologie a formy využití. Sborník příspěvků z konference uspořádané 30. listopadu 2005 Archivem hlavního města Prahy a Historickým ústavem Akademie věd České republiky. Praha: skriptorium, 2006, kde je na rozsáhlou literaturu domácí i zahraniční upozorováno ve všech úvodních poznámkách jednotlivých příspěvků. Přehled zahraniční literatury o testamenech přináší též HRUBÁ, M.: „*Nedávej statku žádnému, dokud duše v těle*“. Pozůstalostní praxe a agenda královských měst severozápadních Čech v předbělohorské době. Ústí nad Labem: Univerzita Jana Evangelisty Purkyně, 2002, s. 23–29.

² Z jednotlivin vybíráme podnětnou studii Jaromíra KINCLA: Dva testamenty šlechtice Kojaty, *Acta universitatis Carolinae – Iuridica* 3, 1978, s. 301–320 a nejnověji též příspěvek autorky: K povaze testamentů šlechtické obce ve 12. a 13. století. In Vojáček, L., Tauchen, J., Schelle, K. (ed.): *Proměny soukromého práva*. Sborník příspěvků z konference ke 200. výročí vydání ABGB. Brno: Masarykova univerzita, 2011, s. 36–44; komplexněji problematiku šlechtického testamentu rozebírá (včetně zhodnocení trendů zahraničních) ŠIMŮNEK, R.: Český šlechtický testament pozdního středověku – reálné badatelské téma? (Prolegomena k výzkumnému záměru) In JÍŠOVÁ, K. – DOLEŽALOVÁ, E. (ed.): *Pozdně středověké testamenty*, s. 95–115, který si po právu stěžuje na nedostatečný zájem o šlechtický testament v pozdním středověku a raném novověku. Kromě Roberta ŠIMŮNKA se šlechtickými testamenty a tematikou s nimi související (ovšem v raném novověku) dlouhodobě zabývá Pavel KRÁL (srv. výběrově, s dalšími odkazy na literaturu): *Mezi životem a smrtí*. Testamenty české šlechty v letech 1550 až 1650. České Budějovice: Historický ústav Jihočeské univerzity, 2002; TÝŽ: *Smrt a pohřby české šlechty na počátku novověku*. České Budějovice: Jihočeská univerzita, 2004; TÝŽ: Kult předků. Paměť a smrt v myšlení české šlechty na počátku novověku. In BŮŽEK, V. – KRÁL, P. (ed.): *Paměť urozenosti*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2007, s. 173–187; TÝŽ: Knihy o dobrém umírání v českém prostředí ve druhé polovině 16. a první půli 17. století. In HOLÝ, M. – MIKULEC, J. (ed.):

studia dějin kulturních, sociálních, hospodářských aj., právní povaze těchto testamentů (či donací na případ smrti) však větší pozornost věnována nebyla. Jistou výjimku představují starší práce právních historiků,⁵ ani oni však nikde definici toho, co zahrnout pod pojem testament, neuvádí, tím spíše, když pro nejstarší období přemyslovské éry jsou prameny terminologicky nejednoznačné. Naši představu o institutu posledního pořízení ztěžuje rovněž fakt, že sekundární literatura opírá svou argumentaci o různorodé prameny zabírající velmi široký časový úsek.⁶

Hlavní úskalí analýz založených na doširoka rozvřeném materiálové základně spatřujeme v nedostatečné reflexi vývojových změn, které nutně jednotlivé právní instituty (poslední pořízení nevyjímaje) prodělaly. Tyto změny navíc probíhaly sice paralelně, nicméně s různou dynamikou v jednotlivých vrstvách středověké společnosti.⁷ Jde zejména o odlišnou míru připravenosti toho

Církev a smrt. Institucionalizace smrti v raném novověku. Praha: Historický ústav, 2007, s. 7–22.

³ Srv. sborník citovaný v pozn. 1 a příspěvky z městského prostředí, kde je citována obsáhlá literatura. Měšťanské testamenty se totiž stále těší (i pro snadnou dostupnost pramenů) velkému zájmu badatelů.

⁴ Srv. sborník citovaný v pozn. 1 a zejm. příspěvek Petra ELBELA; dále sborník citovaný v pozn. 2 na konci.

⁵ Nejstarší příspěvek pochází od Josefa KALOUSKA: *O staročeském právě dědickém a královském právě odúmrtném na statcích svobodných v Čechách i na Moravě*. Praha: Česká akademie, 1894 (ke zvolené posloupnosti, která je zde rozebírána jen velmi povšechně, s. 12 a 28nn.); další práce jsou pouze přehledové – STIEBER, M.: *Dějiny soukromého práva v střední Evropě*. Nástin. 2. vyd. Praha: vl. nákl., 1930 (zde s. 112–117); RAUSCHER, R.: *Přehled dějin soukromého práva ve střední Evropě*. Bratislava: vl. nákl., 1934 (zde s. 152–155); SATURNÍK, T.: *Přehled dějin soukromého práva ve střední Evropě*. Praha: nákl. vl., 1945 (zde s. 200–206). Větší pozornost problematice dědického práva a zvolené posloupnosti věnoval Rudolf RAUSCHER – viz pozn. 11.

⁶ To je problém většiny prací, které s analogií zachází příliš volně a ve snaze podat ucelený přehled jednotlivých institutů se v jejich výkladu prolíná několik časových rovin, což v důsledku naší představu o fungování dědického práva ve středověku spíše zatemňuje.

⁷ ŠEBÁNEK, J.: Česká listina doby přemyslovské 1. Listina nižších feudálů duchovních, *Sborník archivních prací* (dále jen SAP) 6/1, 1956, s. 136–166; DUŠKOVÁ, S.: Česká listina doby přemyslovské 2. Listina feudálů světských, *SAP* 6/1, 1956, s. 167–211; ŠEBÁNEK, J.: Česká listina doby přemyslovské 3. Listina měst a jejich obyvatel, *SAP* 6/2, 1956, s. 99–160; a zejména pak DUŠKOVÁ, S.: Naše listiny z doby přemyslovské pro nižší světské feudály a otázka šlechtických ar-

kterého prostředí akceptovat římskoprávní prvky odrážející se ve zvolené poslušnosti. Nelze konečně přehlédnout ani fakt, že veškeré informace, z nichž při konstruování paradigmat vycházíme, opíráme o písemné prameny, jejichž stávající podoba je vždy limitována prostředím, v nichž vznikaly. Tento pramenovědný aspekt je kupodivu, až na drobné výjimky,⁸ v předchozích odborných publikacích upozaděn.

Dopusud se marginalizovalo rovněž citlivější posouzení vztahu mezi vlastním právním počinem – promulgací závěti dotyčného zůstavitele, a jeho zlistiněním. Listiny vznikající souběžně s testátorovým posledním pořízením a reflektující plnou vůli jeho jsou spíše výjimečné. Drtivou většinu dochovaných pramenů představují písemnosti, které vznikají až s časovým odstupem po ústním prohlášení testamentu před svědky. Namnoze mají podobu konfirmací dílčích částí zůstavitelovy vůle znějících ve prospěch jednoho (nejčastěji duchovního) nabyvatele. Naopak o řadě testamentů se dozvídáme mimoděk, a to při příležitosti sporů, které se rozhořely mezi zůstavitelovými dědici a duchovními ústavy o část odkázaného majetku. Zmínky o posledním pořízením můžeme nalézt rovněž v listinách, které se jich dotýkají pouze okrajově a nepřímě. Jde o narážky na statky, které byly kdysi uděleny testamentárně a teď v rámci dispozice s nimi je na tuto skutečnost upozorňováno apod.

Shora uvedené problémové okruhy, které jsou spojené s hodnocením posledních pořízení vrcholného středověku a na které jsme pouze letmo upozornili, se pokusíme nazírat z následujících úhlů. Pro posouzení povahy testamentu sehrává zásadní roli prostředí, v němž byla příslušná písemnost vyhotovena, resp. Zjištění, kdo vystupuje jako zůstavitel/dárce a kdo jako dědic/obdarovaný. Je nesporné, že jiný vztah k listině měl šlechtic-zůstavitel a jiný duchovní instituce, která jako potenciální obdarovaný stála za zlistiněním celého právního jednání.⁹ Z prostředí, která připadají do úvahy, jsme se rozhodli sledovat pouze praxi zemské šlechtické obce s tím, že ke komplexnímu zhodnocení posledních pořízení (nikoliv pouze testamentů) do roku 1306 lze dospět teprve analýzou všech dokladů zahrnující jak praxi měst, tak osob stavu duchovního.¹⁰

K základnímu východisku, které ovlivnilo náš přístup k dochovanému materiálu a které je potřeba pod-

chívů, *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity* (dále jen SPFFBU) C 3, 1956, s. 56–78.

⁸ BOHÁČEK, M.: Římské právo v listinné praxi českých zemí 12.–15. století, *SAP* 24, 1974, s. 461–486 a TÝŽ: Einflüsse des römischen Rechts in Böhmen und Mähren. In *Ius Romanum medii aevi*, pars V, 11, Mediolani 1975 (poslední pořízením na s. 100–105).

⁹ ŠEBÁNEK, J.: Das Verhältnis zur Urkunde als methodischer Faktor der diplomatischen Arbeit, *SPFFBU* C6, 1959, s. 5–19.

¹⁰ Tuto analýzu si vyhraujeme pro širší studii, která by měla přinést syntetizující pohled ve výše uvedeném smyslu.

trhnout, patří skutečnost, že písemný pramen nelze považovat za objektivní reflexi právní skutečnosti, ale za subjektivně zabarvenou výpověď o této skutečnosti, kterou limituje sama osoba tvůrce (diktátora, notáře apod.) dotčeného pramene s jejím vzděláním, širším intelektuálním či profesním zázemím, které ji profiluje (působnost v kanceláři některého z nejvýznamnějších emitentů listinného materiálu apod.). Notář, který byl konfrontován s praxí zemského práva, mohl uplatnit své znalosti obojího práva pouze a jen do té míry, nakolik mu to dovolovalo jeho vzdělání, dosavadní zkušenosti, preciznost, s níž k sepsání písemnosti přistupoval, lhůta pro vyhotovení takové písemnosti, příp. konkrétní zadání objednatele a celá řada dalších faktorů, jež můžeme na základě dochovaných pramenů poznat jen velmi omezeně. Z toho nutně vyplývá, že pro posouzení míry zastoupení prvků římského či kanonického práva či pro hodnocení daného právního institutu vždy záleží na citlivém vnímání širšího kontextu, v němž ke zlistinění došlo.

Vedle úvah pramenovědných hlavním cílem předložené studie je kategorizace diplomatických pramenů, které spojuje stejná či podobná obsahově-právní podstata, totiž zlistinění posledního pořízením dané osobou testátora. Na jejím základě lze srovnáním analogických případů vypožorovat eventuelní shodné znaky, které bychom mohli interpretovat jako konstitutivní a příznačné prvky daného typu právního pořízení. Na tyto znaky zaměříme primárně svou pozornost. Vzhledem k omezenému rozsahu předkládaného příspěvku se budeme zabývat pouze nejtýpějšími případy šlechtických testamentů, které budeme sledovat nejen z obsahově-právního hlediska, ale i jako texty formálně odlišné od jednotlivých typů donací na případ smrti.

Revize dosavadních názorů

Z dílčích studií, které se věnují problematice dědic-keho práva a přitom výrazněji reflektují listinný materiál 12. a 13. století, lze v první řadě uvést práci pozdějšího brněnského profesora Rudolfa Rauschera. Ten v rámci Kaprasova semináře vydal v roce 1921 studii pod názvem *O zvolené poslušnosti v českém právu zemském*, která měla být pouze „přípravou ku většímu pojednání o dědic-keho právu českém.“¹¹ V úvodní pasáži Rauscher zmiňuje dvojí druh právních jednání na případ smrti („*donationes post obitum*“). Pro nejstarší období odlišuje darování na případ smrti (odkazy) a darování s výhradou práva užívacího, přičemž tato

¹¹ RAUSCHER, R.: *O zvolené poslušnosti v českém právu zemském*. Praha: nákl. vyd. 1921, s. 3. Větším pojednáním je míněno RAUSCHEROVO: *Dědic-keho právo podle českého práva zemského*. Bratislava: Právnická fakulta University Komenského v Bratislavě, 1922 (zde s. 57 nn.). Texty se od sebe mnoho neliší.

právní jednání nepovažuje za vývojový předstupeň zvolené posloupnosti, nýbrž podotýká, že „*trvají i ve 14. stol. a svou věcně právní povahou působí na vývoj kšaftu*.“¹² Obě formy pořízení na případ smrti se v pramenech dle Rauschera označují obdobně: jako „*donatio*“, „*legatio*“ či „*collatio*“. Darováními si pořizující zajišťuje spásu duše své, svých příbuzných, předků, manželky a blízkých či odpuštění svých hříchů. Současně Rauscher upozorňuje na nutný souhlas příbuzných s darováním, kteří často k listině připojovali své pečeti. Obsahem zmíněných donací mohly být statky movité, nemovité nebo jakékoliv příjmy zapsané ve prospěch obdarovaného. Zatímco u donací na případ smrti jsou účinky donace vázány na okamžik smrti, u donací s výhradou užívacího práva nabývá obdarovaný právo ihned. Obě právní jednání potom Rauscher hodnotí jako neodvolatelná. Ve stejném smyslu se Rauscher staví také k testamentům, jejichž výskyt uvádí už k roku 1197 s tím, že výrazu testament mohlo být užíváno nejen pro poslední vůli („*ultima voluntas*“), ale i pro listinu jako takovou nebo nadání ve prospěch určitého duchovního ústavu.¹³

Kvalitativně novou etapu studia nastíněné problematiky zahájil profesor pražské právnické fakulty Miroslav Boháček, a to svým příspěvkem o římském právu v listinné praxi českých zemí 12.–15. století.¹⁴ Římsko-právní prvky, které ovlivnily domácí vývoj, sleduje na jednotlivých případech nejen pro daný okruh středověkého právního řádu, ale v jeho rámci také zjišťuje, komu je příslušné jednání určeno, eventuálně kdo na něm je jako strana zainteresován (buď jako příjemce nebo jako vydavatel). Jednou ze skupin právních jednání, kterou Boháček ve svém příspěvku hodnotí, je kategorie posledních pořízení, jež patří k nejstarším v dochovaných listinách z českých zemí. Tato pořízení mají nejčastěji podobu dispozic „*pro anima*“, přičemž příjemcem těchto darování na případ smrti je téměř pravidelně církev. Souběžně s donacemi na případ smrti proniká do listinného materiálu závěru 12. století římskoprávní terminologie a spolu s ní i nový výraz „*testamentum*“. Tyto testamenty, jež jsou v průběhu 13. století obohacovány prostřednictvím kleriků o nové termíny převzaté z kanonického práva, se na konci uvedeného věku objevují i v pořízeních laiků. Zásady, jimiž je ovládán kanonický testament, domácí zemské právo absorbuje pozvolna. Podíl vzdělaných notářů, kteří svým vyjadřováním prosazují některé z římskoprávních prvků do domácích právních vzorů, je však nezpochybnitelný. Kromě odvolatelnosti testamentu a nutnosti dodržet předepsanou formu, jak ji zná kanonické právo, v zemském právu postupem doby zdomácnějí klauzule převzaté z římského práva, které zahrnují

¹² RAUSCHER, R.: *Dědické právo*, s. 60.

¹³ Tamtéž, s. 61.

¹⁴ Viz pozn. 8 (poslednímu pořízení se BOHÁČEK věnuje na s. 480–484).

obraty narážející na právní způsobilost testátora, jeho duševní zdraví či na zvláštní dožadání svědků. Formu kanonického testamentu napodobuje i právo městské, které kromě svědků zná i vykonavatele závěti. Závěr, k němuž Boháček dospívá, je možno shrnout takto. Ačkoliv testamenty pocházející z městského a zemského prostředí stojí pod vlivem učených práv, římskému testamentu se nerovnají. Až do konce středověku totiž zůstávají stále testamenty odkazovými založenými na sukcesi singulární, které neznají ustanovení dědice („*heredis institutio*“).

Mimo právněhistorický diskurz se rovněž mezi historiky problematika posledních pořízení dostává do centra pozornosti. Dobrým svědectvím je sborník nazvaný *Pozdně středověké testamenty v českých zemích* z roku 2006.¹⁵ Význam primárně historického pohledu spočívá zejména ve větším důrazu položeném na citlivější posouzení pramenovědných aspektů a kontextuálních otázek s testamentární praxí souvisejících (dějiny mentalit, prosopografie, rozšíření prameně základny o inventáře pozůstalostí apod.). V neposlední řadě mají mimořádný význam syntetizující pokusy směřující ke shromáždění veškerých relevantních pramenů, čímž by měly být vytvořeny materiálové předpoklady ke komplexnímu řešení častěji nastolovaných otázek.¹⁶

Analýza dokladů do roku 1306

Pro rozbor veškerých diplomatických pramenů, jejichž meritorní podstatou je testamentární praxe, vycházíme z dokladů zasahující samotné počátky existence diplomatického materiálu v českých zemích až do vymření přemyslovské dynastie roku 1306. Pro zvolené časové období lze vycházet jednak ze šesti svazků Českého diplomatáře,¹⁷ jednak z Emlerových Regest,¹⁸

¹⁵ Plná citace v pozn. 1.

¹⁶ V tomto smyslu by mohl výzkumný záměr avizovaný Robertem ŠIMŮNKEM usnadnit zpřístupnění rozříštěného materiálu, jehož realizaci lze jen podpořit.

¹⁷ FRIEDRICH, G. (ed.): *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae I-III/1*. Pragae: sumpt. Comitiorum regni Bohemiae, 1904-1942; FRIEDRICH, G. – KRISTEN, Z. (ed.): *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae III/2*. Pragae: sumpt. Acad. scient. Bohemo-Slovenicae, 1942; FRIEDRICH, G. – KRISTEN, Z. – BISTRICKÝ, J. (ed.): *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae III/3-III/4*. Olomucii: Universitas Palackiana Olom., 2000–2002; ŠEBÁNEK, J. – DUŠKOVÁ, S. (ed.): *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae IV/1-V/3*. Pragae: sumpt. Acad. scient. Bohemo-Slovenicae, 1962–1982; DUŠKOVÁ, S. – VAŠKŮ, V. (ed.): *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae V/4*. Pragae: sumpt. Acad. scient. Rei publ. Bohemicae 1993; SVITÁK, Z. – KRMÍČKOVÁ, H. – KREJČÍKOVÁ, J. (ed.): *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae VI/1*. Pragae: sumpt. Acad. scient. Rei publ. Bohemicae, 2006 (dále jen CDB).

případně Bočkova Moravského diplomatáře.¹⁹ Pro období let 1283–1297 přináší nejnovější informace ve formě stručných registů s odkazy na příslušné edice Dalibor Havel.²⁰ Tam, kde to bylo potřeba, jsme nahlédli do originálu.

V nejobecnější rovině lze konstatovat, že v domácí praxi se v uvedeném období vyskytují poslední pořízení jednotlivých představitelů šlechtické obce učiněná ve prospěch duchovních institucí, která jednoznačně dominují. Vedle nich se vzácněji setkáváme s majetkovými dispozicemi *mortis causa* prováděnými mezi jednotlivými představiteli šlechtického stavu navzájem. Podíváme-li se na počátky testamentární praxe v českých zemích, které jsou doloženy v listinném materiálu raného 12. století, tyto lze jednoznačně vztáhnout k nobilitě. Chronologicky první náznak se objevuje u Eufemie, manželky knížete Oty I. Olomouckého. V rámci fundačního privilegia pro Klášterní Hradisko u Olomouce je mj. zmíněna otázka rozdělení věna Eufemie, které mělo po její smrti připadnout zčásti nově založenému klášteru a zčásti její dceři (případně synovi, pokud by se narodil).²¹ O povaze tohoto právního jednání lze spíše uvažovat v dimenzích donace na případ smrti nežli testamentu. V dalším výkladu se budeme snažit oddělit tyto různé formy donací od testamentů a naopak objasnit, zda se šlechtické testamenty svou právní povahou rovnaly římskoprávnímu testamentu, vnímanému jakožto jednostranný právní úkon volně odvolatelný, založený na dědické instituci (ustanovení dědice).

Doklady z prostředí šlechtického – testamenty

Prvním testamentem vydaným představitelům české šlechtické obce tak, jak jej budeme dále charakterizovat, je listina znějící na jméno jistého Nemoje, který byl příslušníkem tehdy mocného rodu Vršovců.²² O něm víme, že zemřel roku 1108, avšak ještě před svou smrtí – dle domněnky editora Gustava Friedricha někdy mezi léty 1100 až květnem 1107 – vydal za přítomnosti pražského biskupa Heřmana a českého knížete Bořivoje II. svou závěť, v níž odkázal všechny své statky manželce, ale pouze pod podmínkou, že zůstane i nadále vdovou. Pokud by se vdala, měly odkázané vesnice připadnout

kapitule sv. Petra a Pavla na Vyšehradě. Nemojovu poslední vůli doprovází dvě „šťastné“ okolnosti, kterým nejspíše vděčíme za to, že se povědomí o Nemojově posledním pořízení dochovalo až do dnešních dní, tedy že dostalo písemnou formu. Nemojův testament někdy mezi lety 1174–1178 pod svou přitištěnou pečeti potvrdil český kníže Soběslav II., v jehož konfirmační listině je Nemojův odkaz dochován v insertu.²³ Nemalou roli zde hrál fakt, že konečným nabyvatelem veškerého Nemojova jmění byla duchovní instituce (vyšehradská kapitula), která nepochybně stála za vyhotovením Soběslavova potvrzení. V okamžiku vydání dokumentu Nemoj disponoval celým svým majetkem, nejedná se tedy v žádném případě o partikulární odkaz učiněný za života: „*ego Nemoj sanus corpore ... omnem substantiam meam post mortem meam ... dimitto uxori mee*“. Obrat „*sanus corpore*“ pronikající sem z římského práva zřejmě neměl jen upozornit na fyzické zdraví, ale obecně na to, že Nemoj byl způsobilý testament pořídit.

Složitou cestu vzniku dalšího testamentu dokumentuje případ Oldřicha, syna Držislavova. Ten před odchodem „*trans mare*“, tj. do Svaté země v roce 1192 ústně prohlásil svou poslední vůli před jistým Markvardem, kterého Oldřich ustanovil za vykonavatele své závěti. Markvard, nejspíš z Oldřichova pověření, seznámil příbuzné se zněním Oldřichova posledního pořízení, kteří si jej vyslechli a společně s dalšími svědky dosvědčili před českým knížetem Přemyslem Otakarem I. a pražským biskupem Jindřichem Břetislavem. Přemysl následně, zcela evidentně na přání plaského kláštera, nechal pod svou pečeti vyhotovit listinu.²⁴ Skutečnost, že dotyčná písemnost byla vydána ve prospěch plaských cisterciáků, zásadně ovlivnila jeho podobu. O obsahu Oldřichovy poslední vůle se nedozvídáme (kromě zajímavých okolností vzniku testamentu) nic konkrétního, explicitně je uveden jen statek ve vsi Lomany, který měl připadnout výše zmiňované duchovní instituci. Ostatní statky, s nimiž Oldřich ve svém testamentu disponoval ve prospěch jiných nabyvatelů, jsou zmíněny jen obecnou narážkou („*cetera negocia mea*“). Složitá geneze vzniku Přemyslovy písemnosti měla pravděpodobně dopad na budoucí osud Oldřichovy závěti. Krátce poté, roku 1193, totiž Oldřichovi synové, Držislav a Rus, napadli věrohodnost svědků otcova právního počínu („*veridicis relatoribus quasi credere nolentibus*“). Spor byl otevřen na kolokviu před českým knížetem a pražským biskupem a na tomto fóru došlo k dohodě svářících se stran („*quasi concambium fecimus*“). Plasy Oldřichovým dědicům vyplatily částku 22 hřiven stříbra a navíc přidaly vesnici Čížkov, načež se zůstavi-

¹⁸ EMLER, J. (ed.): *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae* II (1253–1310). Praeae: typ. Gregerianis, 1882 (dále jen RBM).

¹⁹ BOČEK, A. (ed.): *Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae* V. Brunae: ex typ. Caroli Winikerii, 1850 (dále jen CDM).

²⁰ HAVEL, D.: *Katalog listin a listů k VII. dílu Českého diplomatáře* I. (Zpracování diplomatického materiálu pro období květen 1283 – květen 1297). Brno: Výzkumné středisko pro dějiny st. Evropy, 2011 (dále jen Katalog).

²¹ CDB I, č. 79, s. 82–85. Mezi nejstarší doklady posledního pořízení tuto listinu řadí BOHÁČEK, M.: *Římské právo*, s. 480, pozn. 103.

²² CDB I, č. 100, s. 105–106.

²³ Originál Soběslavovy konfirmační listiny je dnes uložen v Národním archivu Praha (NA), Archiv vyšehradské kapituly, inv. č. 7; její text v CDB I, č. 288, s. 253–254.

²⁴ Její originál uložen v NA Praha, Archivy českých klášterů zrušených za Josefa II. (AZK), inv. č. 583, sig. RC Plasy 8; vydáno v CDB I, č. 336, s. 306–307.

telovi synové vzdali jakéhokoliv zpochybnování plaské držby Loman.²⁵

Zřejmě nejznámějším šlechtickým testamentem 12. století je listina vydaná českým velmožem Hroznatou v roce 1197.²⁶ Jedná se současně o nejstarší šlechtickou listinu vůbec, k níž Hroznata připojil vlastní pečeť. Tato zakládací listina tepelského kláštera je doprovázena konfirmační listinou českého knížete Jindřicha Břetislava.²⁷ Oba dokumenty úzce souvisí s odhodláním Hroznaty (obdobně jako u Oldřicha výše) účastnit se chystané křížové výpravy vedené císařem Jindřichem VI. do Svaté země. Jeho rozhodnutí k přijetí kříže ovlivnila asi nejvíce skutečnost, že Hroznata zůstal po náhlé ztrátě dítěte i jeho matky sám. Účast na kruciátě, která sama o sobě znamenala riskantní podnik, nutila Hroznatu zaopatřit své světské statky pro případ, že by se z cesty nevrátil.²⁸

Hroznata touto listinou obdaroval celou řadou nemovitých i movitých majetků nedávno založenou premonstrátskou kanonii v Teplé, dále své služebníky a příbuzné, a současně potvrdil donace učiněné ve prospěch tepelského kláštera. K donaci připojil podmínku, podle níž v případě svého návratu požadoval navrácení jmenovaných statků (kromě uvedených výjimek, které měl klášter vlastnit natrvalo) a výslovně uvedl, které majetky jsou vázány na suspenzivní podmínku jeho případné smrti. Poněkud odlišný charakter, co se týče použité terminologie, má druhá zmiňovaná listina, totiž konfirmace Hroznatova posledního pořízení českým knížetem a biskupem Jindřichem Břetislavem.²⁹ Pomiňme detaily, kterými se listiny navzájem liší v šíři darovaných statků, podstatným rozdílem je zmínka o ustanovení potenciálního potomka mužského rodu za Hroznatova dědice: „*Quodsi filium habuerit, omnium bonorum suorum eum heredem constituit preter Tepla et ea, que ibidem appendicia esse prediximus ...*“ Tedy v případě, že by měl Hroznata syna, ustanovuje jej za svého dědice na všech majetcích s výjimkou Teplé a dalších příslušenství. Povahu testamentu umocňuje sám výskyt substantiva „*testamentum*“, který se zde nachází v českém diplomatickém materiálu vlastně vůbec poprvé.³⁰ Také formule o ustavení dědice („*heredis institutio*“) je unikátní nejen ve 12. století, ale příliš často se nevyskytuje ani v mladším materiálu vzniklém na zemskopráv-

ním fóru.³¹ Pokud se v konfirmaci Jindřicha Břetislava s obratem, který připomíná dědickou instituci setkáme, je nutné zdůraznit, že jde o formální záležitost, o užití formule, která sem pronikla prostřednictvím plaského notáře Rapoty, který listinu stylizoval.³²

V obdobné situaci jako Hroznata se koncem 20. let 13. století ocitnul i jiný český velmož, čelný představitel severočeských Hradišticů, poslední člen mostecké větve, Kojata.³³ V dochovaných pramenech s jeho jménem souvisí dvě listiny obsahově velmi podobné zakládací listině tepelského kláštera.³⁴ S Hroznatovým případem je spojuje skutečnost, že byl Kojata bezdětný³⁵ a v této mezní situaci se odhodlal uspořádat své majetkové záležitosti. Nabyvatelem odkazu byli předně strážci Božského hrobu v Praze na Zderazi, ve druhé listině navíc další duchovní instituce: pražský kostel, benediktini v Opatovicích nad Labem, kanonie premonstrátů v Praze na Strahově a cisterciáci v Sedlci.³⁶ V obou případech Kojata pamatoval na svou manželku, které vyhradil doživotní užívací právo k jmenovaným statkům, které měly po její smrti připadnout zderazskému klášteru. Shodou okolností se z mladších pramenů dozvídáme, že část nemovitostí, které se však v Kojatově závěti nevyskytují, přešla právem odúmrti na českého krále.³⁷ Stylizátor Kojatovy závěti použil v širší variantě stále ještě zřídka označení pro poslední pořízení „*ultima voluntas*“ a „*testamentum*“. Vyskytuje se zde rovněž, byť v rovině symbolické, ustanovení dědice, připomínající praxi římských testamentů.

³¹ Zmínku o ustanovení dědice přináší listina CDB II, č. 302, s. 300 z roku 1227, kde se vyskytuje obrat: „... *volensque Christum heredem habere et in bonis meis successorem ...*“, kterým si šlechtic Kojata přeje, aby jeho dědicem a nástupcem byl Ježíš Kristus.

³² Stejného mínění je BOHÁČEK, M.: Římské právo, s. 483 i KINCL, J.: Dva testamenty, s. 310, který své tvrzení ovšem dokládá na odlišném materiálu.

³³ Nejnověji k dějinám rodu VELÍMSKÝ, T.: *Hradišticí páni z Rýzmburka*. Praha: Lidové noviny, 2002, ke Kojatovi srv. s. 37nn. a TÝŽ: Hradišticí Všebor a Kojata a počátky vrcholně středověkého Mostu, *Český časopis historický* 90, 1992, s. 321–334.

³⁴ CDB II, č. 302, s. 300 a č. 303, s. 301–302.

³⁵ CDB II, č. 302, s. 300: „*ego Coiata ..., considerans carnalem mihi prolem divinitus esse negatam, que mihi in meis bonis succedere posset, volensque Christum heredem habere et in bonis meis successorem...*“; CDB II, č. 303, s. 301: „*ego Coiata, ... cum filios non habeam, Christum heredem faciens...*“

³⁶ Podrobně obě listiny rozebral po stránce diplomatické i právně-historické KINCL, J.: Dva testamenty, s. 301–319.

³⁷ CDB IV/1, č. 266, s. 452–458 z roku 1253: „... *que nobis (i.e. Venceslao I) moriente Choiata sine prole obveniant.*“ – srv. též VELÍMSKÝ, T.: *Hradišticí*, s. 42–43. Jak správně poukázal KINCL, J.: Dva testamenty, s. 314–315, Kojatův testament nezahrnoval všechny majetek testátora. Statky na Žatecku přešly na krále z jiného titulu než prostřednictvím odkazu, již zmíněnou odúmrtí.

²⁵ Originál uložen v NA Praha, AZK, inv. č. 585, sig. ŘC Plasy 10; vydáno v CDB I, č. 343, s. 309–310.

²⁶ CDB I, č. 357, s. 323–325. K diplomatickému zhodnocení této listiny srv. KUBÍN, P.: *Blahoslavený Hroznata*. Kritický životopis. Praha: Vyšehrad, 2000, s. 13nn.

²⁷ CDB I, č. 358, s. 325–327.

²⁸ O účasti Hroznaty na kruciátě srv. KUBÍN, P.: *Blahoslavený Hroznata*, s. 104nn.

²⁹ Její diplomatický rozbor tamtéž, s. 20–23.

³⁰ Termín „*testamentum*“ zde již znamená závěť, poslední pořízení, nikoliv listinu vůbec, jak je tomu v listinách z předchozího období – RAUSCHER, R.: *Dědické právo*, s. 61.

Ústní testament pořídil před svědky také Roman z Týnce v říjnu roku 1230.³⁸ Jak se uvádí v arenze, z prostého důvodu - Roman byl nemocný, neměl žádné potomky a obával se, aby mezi ostatními příbuznými nevznikly o jeho majetek spory („*Romanus de Teintz iam per egritudinis molestiam vicinam esse mortem cerneret, metuens, ne vel uxor seu propinqui, cum liberos non habebat, pro iustis hereditatibus suis post eius obitum iniuste contenderent*“). O měsíc později předstoupil před Přemysla Otakara I., kleriky a barony shromážděné na kolokviu jistý Přibyslav, jenž byl svědkem a nejspíš i vykonavatelem Romanovy závěti. Ten přítomné seznámil s poslední vůlí a žádal o její stvrzení a zlistinění („*ore facundissimo peroravit, devote supplicans, ut testamentum, ... nostro et baronum nostrorum iudicio complaceret*“). Jeho žádosti bylo vyhověno, o čemž svědčí dochovaná confirmace, na jejímž vydání měl nepochybně podíl plaský klášter jakožto jeden z obdarovaných. Plasům měly totiž po smrti Romanovy manželky připadnout statky jmenované v závěti, resp. v momentě, kdy by se znovu vdala.

Ani v následujícím případě se nedozvídáme nic o celkovém rozsahu odkazovaného majetku. Máme zde na mysli poslední vůli zemského velmože Ratmíra.³⁹ Svůj testament učinil ústně v situaci, kdy byl těžce nemocný a nebyla naděje, že by se mohl uzdravit. Testament Ratmír prohlásil („*alia, que ratio poscebat, breviter perorasset*“) za přítomnosti krále Václava I., jehož si vyžádal ze dvou důvodů: jednak aby klášter, jemuž odkázal své statky, ochraňoval, jednak aby testament potvrdil. Příjemcem dvou vesnic se stali opět cisterciáci v Plasích. Lze mít oprávněně za to, že ke zlistinění došlo díky jejich iniciativě.

Boček z Perneggu pamatoval na spásu své duše jistě předtím než pořídil svůj testament. Svědčí o tom fundace žďárského kláštera, kterou v intencích Přibyslava z Křižanova realizoval jako jeho zeť počátkem 50. let 13. století. Ani na smrtelné posteli, když byl Boček těžce nemocný, ho však myšlenka na své zakladatelské dílo neopustila. Ve své poslední vůli z konce roku 1255 vyňal některé ze svých statků („*de libera hereditate mea*“) a se souhlasem své manželky a dětí obdaroval klášter několika nemovitými statky na Opavsku a jižní Moravě s jistými platy a příslušenstvím.⁴⁰ Prospěch a další rozkvět kláštera tak měl Boček až do poslední chvíle na zřeteli. K listině potom nechal přivěsit pečeti svých dvou bratří Smila a Kunona, které současně ustanovil ochránci kláštera a pravděpodobně i vykonavateli své závěti („*constituens eosdem fratres meos loco mei prefate fundationis promotores*“). 1. ledna 1256 Pře-

mysl Otakar II. ve své confirmaci, kam byl inserován Bočkův testament, vyzdvihl památku žďárského fundátora a jeho bohuľibou činnost a jeho fundaci vzal pod svou zvláštní ochranu.⁴¹

Šlechtický testament nebyl přirozeně omezen jen na mužské příslušníky. Se svými dědičnými nebo věnnými statky disponovaly začasť také ženy, jako tomu bylo v případě Adléty, manželky Markvarda Dlouhého (Longina). Její poslední pořizování dochované v originále sepsal snad Adlétin zpovědník a je datováno na Tři krále roku 1257.⁴² Adléta zde na konci života pořídila závěť, aby předešla budoucím sporům a pro větší jistotu svých nejbližších („*ad litem precidendam ac cautelam habundantem*“). Mezi jmenovitě uvedenými movitými i nemovitými statky („*tam de hereditatibus meis, quam rebus mobilibus et immobilibus*“) byla zahrnuta i vesnice Konice u Znojma.⁴³ Ta měla připadnout dle přání Adléty jejímu manželovi, po jeho smrti ji měli doživotně užívat s největší pravděpodobností Adlétini příbuzní, sourozenci Děťřich, Ruchman a Anežka. Teprve jejich odchodem se statků mohl ujmout klášter („*claustrum*“) v Kněžici.⁴⁴ Jak se zdá z listiny vydané v roce 1278,⁴⁵ kněžický klášter na smrt všech Adlétiných příbuzných nečekal. Minimálně v případě Anežky, která citovanou listinou svolila společně se svým manželem Markvardem ze Staré Říše k prodeji třetiny vesnice Konice, kterou mohla podle Adlétiny vůle doživotně užívat. Prodej se uskutečnil na znojmské cůdě za 10 hřiven stříbra, přičemž diktátor výslovně zdůraznil, že se tak stalo dobrovolně a bez nátlaku z vůle Anežky a jejího manžela Markvarda („*nulla nos [i.e. Marquardum] necessitate cogente, sed de propria bona voluntate nostra et supramemorate domine uxoris nostre*“). Adlétina závěť se v dochovaném listinném materiálu objevuje ještě jednou, tentokrát v souvislosti s rozepří, kterou v roce 1279 urovnávali z příkazu Rudolfa I. znojmský purkrabí Bertold z Hardeggu a bitovský komorník Štěpán z Maissau.⁴⁶ Na generálním kolokviu ve Znojme předstoupili před zemské předáky kněžický probošt Vojslav a Zdislava, druhá manželka Markvarda Dlouhého ve věci sporných vesnic Konice, Božice a majetku v Řeznovicích a v dolnorakouském Dürenbachu, s nimiž na případ smrti disponovala Adléta, první manželka Markvarda Dlouhého. Zúčastněné strany se nakonec rozhodly ustoupit od soudní cesty a dohodly se mezi sebou na smírném řešení („*Sed partes ab omni iu-*

³⁸ CDB II, č. 342, s. 350–353.

³⁹ CDB III/1, č. 22, s. 20–21.

⁴⁰ CDB V/1, č. 60, s. 120–122. FOLTÝN, D. et al.: *Encyklopedie moravských a slezských klášterů*. Praha: Libri, 2005, s. 805. (heslo Žďár nad Sázavou zpracovali Tomáš BOROVSÝ a Zdeněk CHUDÁREK).

⁴¹ CDB V/1, č. 67, s. 128–129.

⁴² CDB V/1, č. 108, s. 182–184.

⁴³ Editoři pátého svazku CDB uvádí, že se jednalo o Dolní Kounice. Vesnici s Konicemi u Znojma ztotožnil FOLTÝN, D. et al.: *Encyklopedie*, s. 363 (heslo Kněžice zpracoval Dušan FOLTÝN).

⁴⁴ Tamtéž, s. 363 autor uvádí, že žádný řeholní dům v Kněžicích neexistoval, pouze proboštví želivských premonstrátů.

⁴⁵ CDB V/2, č. 872, s. 595.

⁴⁶ CDB VI/1, č. 51, s. 95–97.

ris seu consuetudinis strepitu recedentes inter se super annotata questione compositionem amicabilem inierunt“). Zdislava se svými syny se vzdala všech práv, která si nárokovala a ustoupila pod tíhou argumentů opřených o Adlétin testament kněžického proboštví. Nadto „*in publico colloquio*“ slíbila, že pokud by někdo z jejích nástupců porušil uzavřený smír, musel by z titulu poškození klášterních zájmů zaplatit pokutu ve výši 200 hřiven stříbra. Jakékoliv námitky ze strany takovýchto rušitelů měly být vázány na její zaplacení, v opačném případě byly irelevantní („*quibus marcis antea non solutis conquerenti via nulla pateat questionis*“).

Mezi jedny z nejrozsáhlejších závětí lze nepochybně zařadit testament, jenž je spojen s osobou nejvyššího maršálka českého království – Voka z Rožmberka.⁴⁷ Jedná se o dokument, který byl vyhotoven notářem Rudigerem v rožmberské kanceláři den po jeho smrti 4. června 1262.⁴⁸ Protože vyšebrodští cisterciáci byli v testamentu zahrnuti mezi obdarované, exemplář Vokova posledního pořízení uchovávali ve svém archivu. Kromě statků Plav na Českobudějovicku a dosud neložovaného „*Novum Forum*“ darovaných klášteru Vokem „*pro anime mee remedio et successorum meorum salute et remedio animarum*“ měli mniši z pozůstalosti získat také stříbrnou vázu a ozbrojeného koně. Vokovu závěť však můžeme na rozdíl od několika předchozích testamentů označit za kompletní v tom smyslu, že Vok disponoval celým svým majetkem, který je rozdělen ve prospěch řady nabyvatelů, přičemž k samotnému zlistinění testátorovy vůle nedošlo z popudu duchovní instituce, ale dokument byl vyhotoven na přání zůstavitele. Odráží tak majetkovou základnu, se kterou Vok volně nakládal ve chvíli, kdy cítil, že se blíží jeho poslední hodina. Vok, vědom si nevyhnutelnosti smrti a na konci života, přitom zdravé mysli („*Ego Wocho ..., sciens inevitabile omnibus esse mori, dum essem in extremis diebus vite mee, compos tamen adhuc mentis mee*“), odkázal všechny své statky – movité i nemovité a příjmy z nich plynoucí („*disposui et plane dedi universa bona mea*“) své manželce, aby je užívala společně s jejich dětmi, a to do té doby, dokud nezmění vdovský stav. Pokud by měla v úmyslu se od dětí oddělit a žít nadále bez manžela jako vdova, měla si ponechat tři jmenované vesnice (Poděhusy, Veselí nad Lužnicí a Horní Stropnici), příjmy z Gmündu a věno, které jí Vok připsal ve smlouvě („*ei in pri-*

mo contractu sponsalium a me fuerat assignata“). Pokud by se chtěla znovu vdát, měly jí zůstat všechny uvedené statky s výjimkou Poděhus. Obdobně jako řada jiných posledních pořízení obsahuje úvodní pasáž Vokova testamentu obraty, které se staly pravidelnou součástí klauzulí ovlivněných římskoprávní terminologií, nyní zhusta přejímaných do zlistiněných právních jednání probíhajících na zemském právu. Kromě hmotného zabezpečení své rodiny se snažil Vok uspořádat další majetkové záležitosti, jejichž realizaci chtěl zajistit řádné vyrovnání svých dluhů. Ve své poslední vůli pamautoval jistým finančním obnosem také na nezaopatřené sirotky na svém panství.

Vokova závěť má z právního hlediska ještě jeden význam. Lze ji považovat za doklad možných korekcí testamentárních odkazů, k nimž došlo v důsledku zásahu zůstavitelových dědiců na úkor obdarované duchovní instituce. K roku 1281 se dozvídáme, že Jindřich z Rožmberka se souhlasem své ženy náhradou za závěť, kterou vydal jeho otec Vok z Rožmberka a kterou později obnovil jeho bratr Vítek („*pater meus in decessu suo pro sue suorumque parentum salute animarum ... ordinavit fraterque meus W. in sua morte confirmando renovavit*“), udělil vyšebrodskému klášteru jmenované statky jako odškodnění („*remedium*“).⁴⁹ Opat a konvent se za to s Jindřichem smířili. Je tedy evidentní, že testament Voka nebyl dodržován. Tím, že Jindřich nahradil klášteru statky, které mu odňal, vyšebrodský opat jej za to vyvázal z povinností vyplývajících z Vokovy závěti („*Quare ... abbas ... pro remedio supradicto omnibusque dampnis ex ipsius subtractione remedii eidem ecclesie illatis patrem et fratrem meum pie memorie, me et meos heredes per presentes litteras nunc et in posterum sub gratia mee conscientie liberos confirmant et solutos*“).

Za hranice země hodlal v roce 1271 vyrazit (stejně jako Oldřich či Hroznata) Hartleb z Myslibořic. Výprava do Uher jako podnik s nejistými vyhlídkami dala podnět k sepsání testamentu, který Hartleb pořídil, aby se v budoucnu vyhnul možným pochybením a pro spásu duše své, před svou manželkou, jejíž majetkové poměry jsou v závěti upraveny („*ego ... Hartliebus ... volens errorem futurum devitare, notum facio ... testamentum ob salutem anime mee, cum in Vngariam ad expeditionem procederem, coram uxore mea in hunc modum me ordinasse*“).⁵⁰ Pokud by se Hartlebova manželka znovu vdala, měla jí náležet částka ve výši 40 hřiven stříbra. Tyto peníze jí měly plynout z vesnice Miroslav, s níž, pokud chtěli, mohli disponovat Hartlebovi synové. V tom případě však měli Hartlebovu manželku vyplatit. Varianta, kdy by manželka zůstala vdovou, jí měla zajistit držení všech Hartlebových statků s tou podmínkou, že se měla postarat o všechny syny („*quamdiu vero alium virum non duxerint, omnes hereditates mee*

⁴⁷ CDB V/1, č. 335, s. 496-501; nejnověji k Vokově závěti (včetně reprodukce originálu) VANÍČEK, V.: Vok I. z Rožmberka († 1262). In BALOG, P.: *Rožmberkové. Rod českých velmožů a jejich cesta dějinami. České Budějovice: Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Českých Budějovicích, 2011, nestr.*

⁴⁸ Na problém s datací Vokova testamentu upozorňuje DUŠKOVÁ, S.: Rudigerus notarius. (Ein Versuch um die diplomatische Erfassung einer Urkundengruppe), *Folia diplomatica* 1, 1971, s. 63-74.

⁴⁹ CDB VI/1, č. 181, s. 234-236.

⁵⁰ CDB V/2, č. 632, s. 241-242.

eius obediunt voluntati et ipsa pueris meis et suis provideat, ut fides maternalis eam compellit). Na prvním místě ve své poslední vůli Hartleb obdaroval oslavanský klášter, v jehož prospěch odkázal čtyři lány v Troskotovicích na Znojemsku a po smrti své sestry ještě další dva lány. Mimoto Hartleb oznámil, že jeho bratr Ekhart, dokud žil, ústně a svobodně udělil patronátní právo kostela v Troskotovicích oslavanskému klášteru („*Item notum facio universis, quod frater meus Ecchardus, dum sanus esset, viva et libera voce ecclesiam Drozkewiz cenobio in Hosla post mortem sacerdotis presentis ordinavit et contuli libere et quiete*“). Na závěr si Hartleb vzpomněl také na své služebníky a scholára, kteří měli možnost volně odejít, pokud nechtěli dál sloužit jeho manželce. Součástí testamentu bylo také shrnutí dluhů, ke kterým se Hartleb přihlásil.

Diplomatický materiál pokročilého 13. století přináší dva velmi zajímavé případy, v nichž je o testamentu zmínka. V prvé řadě jde o testament Časty z Křelova, s jehož zněním jsme obeznámeni prostřednictvím listiny, kterou Albert ze Šternberka, olomoucký purkrabí, Předbora z Boleluce, sudí, a Vojslav z Ludslavic, královský vilik, dosvědčují na zasedání olomoucké cúdy, že rozhodli spor mezi hradiským opatem Budišem a Juditou (zastupovanou svým manželem Boleslavem) a Bolkou (zastupovanou svým manželem Matoušem) – dcerami Časty z Křelova, o polovinu vesnice Těšetice, kterou hradiskému klášteru odkázal Časta ve své poslední vůli.⁵¹ Tuto polovinu si opat nárokoval s odkazem na předloženou závěť a výpověď tří hodnověrných svědků, kteří se dostavili k prvnímu stání na olomouckou cúdu. Svědkové, aniž by jakkoliv zaváhali, vyznali, že mají jasnou povědomost o tom, že když byl Časta na smrtelné posteli („*quando d. Scasta in sue esset decumbens lecto egritudinis*“), odkázal („*Condonaverit*“) pro spásu své duše („*pro remedio anime sue*“) polovinu vesnice Těšetice s výjimkou tří lánů klášteru. A protože svědci to, co řekli, podle zemského práva odpřísáhli na kříži, Boleslav a Matouš ústy svého advokáta Kojaty ustoupili od žaloby a zřekli se svých práv i poloviny zmíněné vesnice. Na dalším jednání olomoucké cúdy za přítomnosti komorníka Oneše z Čistého Slemene odsouhlasily manželky prostřednictvím svého advokáta – tentokrát Parduse z Horky, závěry předchozího zasedání. Opat potom jako výraz své dobré vůle vyhradil oběma ženám před očima soudní autority doživotní užívání předmětné vesnice.

Zmínkový charakter má i listina Hartleba a Vítky, synů Hartleba z Dubna, vydaná v roce 1294, o jehož testamentu se nám zachovalo svědectví pouze zprostředkovaně.⁵² Z uvedené listiny vyplývá, že otec obou vydavatelů odkázal („*ultime voluntatis legitimum condidit testamentum*“) cisterciáckému klášteru na Velehradě („*libere contulit possidendam*“) celou řadu ne-

movitostí. Svou poslední vůli ovšem Hartleb vydal v situaci, kdy měl prokazatelně žijící potomky, na jejichž souhlas se ve svém testamentu odvolával.⁵³ Po Hartlebově smrti oba synové otcovu závěť nejspíše napadli a zmiňovanou listinou z roku 1294 fakticky uznali svou porážku ve sporu s cisterciáckým opatem z Velehradu, kterému se podařilo prokázat, že Hartlebův odkaz byl uskutečněn zcela v souladu s platnými obyčejí („*iuxta morem terre*“). Díky preciznosti stylizátora se dozvídáme, jak přesně realizace Hartlebova testamentu proběhla. Na prvním místě je uveden zdravotní stav zůstavitele, který navzdory své fyzické nemoci, byl zdravý myslí, svéprávný a plně způsobilý pořídit poslední vůli („*sane tamen mentis sui que iuris et rerum suarum liberam habens administracionem*“). Tuto závěť učinil před svědky v náležitém počtu a za splnění všech podmínek stanovených zákonem („*sub presenciam et qualitate testium et numero a lege diffinitorum sub universis etiam condicionibus et circumstanciis ad testandum pertinentibus*“).⁵⁴ Kromě toho byl nabyvatel (tj. velehradský klášter) uveden do majetkové držby, a to na přerovské provinciální cúdě před místními úředníky, tj. celé jednání o testamentu probíhalo veřejně. Ve své držbě potom pokojně setrval klášter několik let až do vypuknutí sporu. Není pochyb o tom, že součástí převodu nemovitosti byla reálná tradice postupovaných objektů (ochoz), jež v této době měla již konstitutivní charakter.⁵⁵ Z uvedeného vyplývá, že i testament Hartleba z Dubna byl proveden v souladu se zemským právem a původně bez námitek ze strany přímých zůstavitelových dědiců. To ostatně výše citovanou listinou uznali i Hartlebovi synové a dokonce se zavázali k defensi otcova odkazu ve prospěch velehradských bratří.

Třetí listinou, o níž se chceme zmínit, je soudobý testament českého šlechtice Oldřicha z Jindřichova

⁵³ Pokud se dispozice týkala nemovitostí, byl k platnosti dispozice nutný souhlas příbuzných – RAUSCHER, R.: *Dědické právo*, s. 59nn. s doklady. Jak ukázal KINCL, J.: Dva testamenty, s. 306–307, zůstavitel ještě v době Kojatově testují svobodně a nepotřebují souhlas příbuzných ani předběžný souhlas panovníka, který jediný (na rozdíl od dodatečného potvrzení) mohl mít vliv na platnost testamentu. Pokud nejstarší testamenty mají královské potvrzení, není to ještě důkazem pro nutný souhlas panovníka s nimi, spíše jde o důsledek skutečnosti, že realizace testamentu nebyla vůbec snadná a mohla ji prosadit jedině osoba dostatečně společensky nebo právně mocná.

⁵⁴ Zákonem zde nemůže být míněno nic jiného než předpisy kanonického práva týkající se formy testamentu – viz BOHÁČEK, M.: *Rímské právo*, s. 481.

⁵⁵ Srv. KINCL, J.: Dva testamenty, s. 305, který upozorňuje na to, že u koupí a prodejů byl ochoz pojmovou součástí smlouvy a v tomto duchu předpokládá u donací a odkazů stejná předběžná jednání. To potvrzuje také ŠTACHOVÁ, N.: Ke sporu hradištského opata Budiše s Albertem z Lešan 26. 11. 1279. Úvaha o zemském právu v období tzv. prvního interregna. In KNOLL, V. – KARHANOVÁ, M. (ed.): *Naděje právní vědy*. Býkov 2007. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2008, s. 178.

⁵¹ Katalog, č. 182, s. 76 a RBM II, č. 1374, s. 592.

⁵² CDM V, č. 19, s. 20–22.

Hradce z roku 1294.⁵⁶ V době pořizování poslední vůle byl sice bezdětný, ale při plné síle. Sám ani nevylučoval možnost, že by se mu případní potomci (potenciální dědicové) mohli ještě narodit. Jeho závěť má charakter bilance veškerého nemovitého jmění, kterým disponoval. Významný podíl z dědictví měl připadnout českému králi Václavovi II. Dispozici s určitými statky si však Oldřich vyhradil pro sebe s tím, že si o jejich osudu sám v budoucnu rozhodne.⁵⁷ Formálně měl být Oldřichův testament vyhotoven ve dvou exemplářích – jeden za Oldřicha, druhý za Václava. Posledně jmenovaný se však nedochoval a s největší pravděpodobností nebyl ani nikdy vydán.⁵⁸ Václav se v něm měl přihlásit k Oldřichovu dědictví a vzít na sebe i některé závazky z něj plynoucí (např. hmotné zabezpečení Oldřichovy vdovy, provdání dcer, pokud by Oldřich nějaké měl ad.). Za zcela unikátní a do té doby ojedinělou můžeme považovat závěrečnou klausuli vyskytující se v Oldřichově testamentu. Z ní se dozvídáme, že výše popsaný testament je vlastně testamentem v pořadí již druhým, kterému předcházelo jiné pořízení učiněné v přítomnosti krále, ovšem tentokrát ve prospěch Oldřichova příbuzného Jindřicha z Rožmberka. Novým testamentem Oldřich svou poslední vůli zrušil a nahradil ji pořízením znějícím na českého panovníka. Zůstává ovšem otázkou, do jaké míry lze toto opatření vnímat jako zcela výjimečný krok mocného českého magnáta nebo zda-li se jedná o jasný důkaz odvolatelnosti posledního pořízení.⁵⁹

⁵⁶ CDM V, č. 11, s. 9–12.

⁵⁷ RAUSCHER, R.: *O zvolené poslušnosti*, s. 4 tuto zmínku interpretuje tak, že Oldřichovo právní jednání je jen dosvědčením toho, že běžně testátor nemohl poté, co pořídil testament, s majetky disponovat.

⁵⁸ ŠUŠTA, J.: *Dvě knihy českých dějin*. Kus středověké historie našeho kraje. Kniha první. Poslední Přemyslovci a jejich dědictví. 1300–1308. 2. vyd. Praha: nákl. České akademie věd a umění 1926 (reprint Praha: Argo, 2001), s. 233 píše, že Václav II. měl údajně Oldřichovu listinu ratifikovat.

⁵⁹ CDM V, č. 11, s. 12: „*Demum donacionem seu legatum bonorum nostrorum ... , quam feci ... Henrico de Rosemberg, sub condicione tali videlicet, quod, si me sine liberis legitimis mori contingeret, ad eum bona ipsa pertinere deberent, in presencia ... domini ... regis, presentibus revoco et volo, quod ipsa donacio de cetero nullam obtineat firmitatem.*“ K rozporuplné otázce odvolatelnosti testamentu srv. RAUSCHER, R.: *O zvolené poslušnosti*, s. 4 a 6n.; TÝŽ: *Dědické právo*, s. 62n.; BOHÁČEK, M.: *Římské právo*, s. 480–481. Autoři shodně tvrdí, že odvolání možné nebylo s ohledem na dvoustranný charakter těchto dispozic i vzhledem k tomu, že obdarovaný subjektem byla často církevní instituce. KINCL, J.: *Dva testamety*, s. 319, který jednu z Kojatových závětí označil za falzum (CDB II, č. 302), se k otázce odvolatelnosti testamentu přiklonil na stranu staršího bádání – s. 317, pozn. 79. Listina Oldřicha z Jidřichova Hradce tak zůstává jediným dokladem, který by mohl svědčit o odvolatelnosti testamentu – v tomto smyslu ji hodnotí i BOHÁČEK, M.: *Římské právo*, s. 481, který současně upozorňuje na to, že zásada odvolatelnosti poskytnutí na případ smrti se prosazovala povolna i v praxi církevního práva, nejen u laiků.

Závěr

Právo v nejobecnější rovině reguluje vztahy ve společnosti, proto instrumenty, které si pro jejich reglementaci vytváří, jsou bytostně spjaty s existencí člověka zde na zemi. Paradoxně řada z nich se neomezuje pouze na život pozemský, ale svými účinky zasahuje i tam, kde je místo vyhrazeno jen mrtvým. Právo jakožto fenomén vnikající až za hranice poznatelného vždy hledalo způsoby, jak upravit vztahy, jejichž režim se odvíjel od momentu úmrtí osoby, která již do vlastního příběhu fyzicky zasahovat nemohla, přesto si život po své smrti ovlivnit přála. Tak se právo jako v řadě jiných případů stalo prostředkem, který měl a mohl zajistit naplnění poslední vůle toho, kdo se ocitl tvář v tvář smrti.⁶⁰ To, co dnes můžeme poznat stále jen velmi omezeně v souvislosti s prostředím, v němž se pohybovala domácí nobilita, je praxe zemského práva založená na obyčejích, která k nám promlouvá zprostředkovaně skrze texty normativní či nenormativní povahy. Vlastně jen díky nim, konfrontací psaného s nepsaným můžeme odhalit, že svět obyčejů byl řádem ovládaným vlastními pravidly vytvářející systém, který členy středověké společnosti vázal pevnými pouty tradice a starobylosti. Tam, kde se vůle jedince chtěla nebo z určitých důvodů musela odchýlit od nepsaných pravidel, mohlo písemné pořízení, vůle, která se manifestovala „*in concreto*“, prosadit cesty otvírající se novým vlivům – právům učeným. Zemské právo, ačkoliv v míře nesrovnatelně menší než tomu bylo v městském právu, tak pozvolna reagovalo na pronikání římského práva do českých zemí. Míru zastoupení římskoprávních prvků v dochovaném listinném materiálu do konce středověku však nelze interpretovat pouze „jednosměrně“ jako cestu, jíž bylo zemské právo kultivováno právem nepoměrně vyspělejším. Torzovitost, s níž se můžeme mnohdy jen dohadovat, jakými principy bylo domácí právo ovládáno, nás nutí úvahy o tom, že obyčejové právo bylo právem „primitivním“ s odkazem na jeho archaičnost a rigidnost, odmítnout.

Sonda provedená na shora uvedeném korpusu listin v prvé řadě upozornila na mnohoznačnost a nejednotnost terminologie, s níž se setkáváme v jednotlivých případech šlechtických testamentů. To se týká jak samotných dispozitivních sloves, která varíují od výrazů „*do*“, „*dono*“, „*dimitto*“ až po „*relinquo*“, „*lego*“ či „*conferro*“. Nejinak je tomu v případech označení posledních vůlí, pokud listina sama obsažené právní jednání vůbec nějak pojmenovává. Tehdy se lze setkat s výrazy „*donatio*“, „*legatum*“ nebo „*testamentum*“ a „*ultima voluntas*“. Jak je z doložených termínů patrné, stejné označení mohlo být používáno pro popis odlišných

⁶⁰ Právo však nikdy nebylo prostředkem jediným – k tomu srv. esej Milana KUNDERY: *Nechovejte se tu jako doma, příteli*. Praha: Atlantis, 2006, s. 78–79, který zde promyšlí otázku poslušnosti poslední vůli.

právních jednání, věcí, skutečností. Sémantickou vyhraněnost a postupný průnik přesné terminologie lze vnímat jako odraz snah církve postihnout realitu výrazy, které pramenily z jiného než domácího zdroje. Tím se stalo právo kanonické a římské, které zprostředkovaně uplatnilo svůj vliv v českých zemích teprve ve chvíli, kdy ve společnosti převládl názor nakloněný písemnému pořízení. Že se tak dělo postupně a s různou intenzitou u jednotlivých vrstev společnosti, je nasnadě.

Přesnou formu testamentu zemské právo nikde nestanovovalo. Teprve prostřednictvím kanonického práva a působením vzdělaných notářů se ustalují jednotlivé formuláře, které počítají jak s přítomností určitého počtu svědků, tak s plnou způsobilostí zůstavitele. Obraty upozorňující na jeho zdravotní a duševní stav, svobodnou vůli, která byla projevena bez nátlaku a dobrovolně, se stávají na konci 13. století běžnou součástí posledních pořízení i u laiků. Na rozdíl od donací na případ smrti v případě testamentů platí, že testátor, který se na konci života či v jiné mezní životní situaci rozhodl zařadit své pozemské záležitosti tak, aby mohla být co nejlépe zaopatřena jeho duše i tělo, přistupoval k pozůstalosti jako celku – sumarizoval svá aktiva a pasiva, s nimiž měl v úmyslu naložit dle svého uvážení. Ačkoliv se až do konce středověku nikde v pramenech nesetkáváme s ustanovením dědice (ojedinělé výjimky pod pojmem *heres* rozuměly dědice-nástupce ve smyslu domácího rodinného práva), jak jej tradičně chápalo jako pojmový znak testamentu římské právo, přesto doklady šlechtických testamentů svědčí o tom, že zůstavitel jednotlivými odkazy vyčerpával pozůstalost celou (hovoří se proto o testamentu odkazovém).⁶¹ Tato *legata* byla určena primárně ve prospěch duchovních ústavů, zejména v situaci, kdy testátor neměl mužské potomky nebo ztratil naději, že by kdy jaké zplodil. Obdarovávaní bývali movitými a nemovitými věcmi a nejrůznějšími platy blízcí či vzdálení příbuzní pořizovatele, jimž měly být odkázané majetky většinou ponechány k doživotnímu užívání (doživotní renta) a po jejich smrti přenechány klášteru, který získával držbu předmětných nemovitostí. Součástí testamentů býval také soupis dluhů, na něž zůstavitel v poslední chvíli vzpomíná a svěřuje jejich vyrovnání některému z příbuzných nebo vykonavateli testamentu. Tito vykonavatelé nazývaní v pramenech po vzoru kanonického testamentu jako „*executores*“,⁶² bývaly ctihodné osoby, jejichž společenské postavení a vliv měly podpořit váhu testamentu, o jehož uskutečnění usilovali.

Zvláštní agendu spojenou s prosazením testamentu v praxi tvořily ty případy poslední vůle, které byly na-

padeny ze strany potomků zůstavitele. Ti často i přes svůj výslovný souhlas, který k testamentu udělili, převod nemovitostí zablokovali, ať už fyzicky okupací a zabráním nemovitých statků nebo procesní cestou tím, že zpochybnili hodnověrnost svědků. V dochovaném listinném materiálu existuje dostatek příkladů, kdy se na zasedání provinciální cúdy nebo kolokviu řešily spory pramenící z nedodržování poslední vůle testátora. Duchovní instituce, jakožto příjemce většiny posledních pořízení, opíraly svůj nárok u soudu o samotnou listinu-testament jako písemný důkaz⁶³ nebo argumentovaly výpovědi svědků. Je třeba si uvědomit, že chtěl-li někdo pořídit testament, učinil jej nejčastěji ústně před svědky. Jejich přítomnost nebyla náhodná. Stejně jako vykonavatelé závěti měli přispět v budoucnu k naplnění poslední vůle testátora. Strany měly pochopitelně možnost ustoupit od soudního projednání celé záležitosti a ukončit při smírnou cestou uzavřením dohody, která mohla obsahovat sankci ve formě pokuty v případě, kdy by nebyla dodržována.

Cesta vedoucí k naplnění testamentu bývala složitá. Je to zřejmé už z toho důvodu, že soukromý testament, v závěru 13. století snad již odvolatelný, byl vnímán jako abnormalita,⁶⁴ který vybočoval z linie dědické posloupnosti zakotvené v zemském právu. Testament v písemné podobě byl záležitostí výjimečnou. Ke zlistinění poslední vůle docházelo teprve sekundárně, mnohdy po smrti zůstavitele. Příslušnou listinu, která představovala jen „výsek“ toho, s čím pořizovatel na případ smrti disponoval, si většinou nechal vyhotovit příjemce, v jehož prospěch testament vyzníval. Při hodnocení dochovaných testamentů je velká obezřetnost na místě, neboť výpovědi o šlechtických testamentech fixované písemným materiálem jsou značně zkreslující. Nejde jen o vlastní, subjektivně zbarvenou stylizaci, která byla dílem konkrétního notáře, ale i o skutečnost, že majetková základna, o níž se z dochovaných listin dozvídáme, se nerovná celkové výši pozůstalosti, s níž mohl zůstavitel disponovat. Testamenty přinášející informace o majetkových poměrech testátora často zpravují jen o jednotlivinách, které byly duchovním institucím odkazovány. V situaci, kdy měl zůstavitel evidentně žijící potomky, byla potřeba uchýlovat se k testamentu

⁶³ MARKOV, J.: *Kapitoly z dějin českého zemského soudního řízení XII.–XVII. stol.* Praha: Academia, 1967, s. 142nn.

⁶⁴ NODL, M.: Středověký testament jako abnormalita. In JÍŠOVÁ, K. – DOLEŽALOVÁ, E. (ed.): *Pozdně středověké testamenty*, s. 73–85 se velmi případně dotýká celé řady otázek klíčových pro interpretaci testamentů. Ačkoliv se sám zaměřil na testamenty měšťanské, jeho závěry lze do jisté míry vztáhnout i na testamenty šlechtické. Abnormalitu testamentu spatřuje mj. ve skutečnosti, že testament byl za běžné situace pořizován ústně, nikoliv písemně. Ve většině případů nastoupila pravidla dědické posloupnosti zakotvená v domácím právu a k pořízení testamentu vůbec nemuselo dojít. Závěrem autor doporučuje obrátit pozornost od testamentů jako sériových pramenů (a opuštění analogie) k testátorovi a prosopografickému bádání.

⁶¹ BOHÁČEK, M.: Římské právo, s. 483.

⁶² Tamtéž, s. 481; dále o tom s ohledem na úpravu kanonického práva ELBEL, P.: Testamenty olomouckého kapitulního duchovenstva v pozdním středověku (1300–1526). In JÍŠOVÁ, K. – DOLEŽALOVÁ, E. (ed.): *Pozdně středověké testamenty*, s. 157–158.

minimální. Přesto máme doloženu celou řadu písemných testamentů. K jejich zlistinění mohlo dojít z nejrůznějších důvodů.⁶⁵ Určité záležitosti, které hodlal zůstavitel v testamentu upravit, měly např. potenciál vyvolat v budoucnu konflikt mezi příbuznými, jejichž souhlas v případě převodu nemovitostí byl nezbytnou součástí testamentu.⁶⁶ Narážky na tyto spory i na upřímnou snahu testátorů se jim vyhnout, se v arengách obje-

vují mnohokrát. Samostatnou otázkou zůstává, nakolik bylo zlistinění posledních vůlí výrazem důvěry šlechticů v písemné pořízení nebo spíše snahou nabyvatelů z řad církevních institucí o pojištění své držby způsobem, který byl církvi vlastní. Za přispění kanonicko-právních nauk směřoval k prosazení písemnosti pronikající do všech sfér lidské činnosti.⁶⁷

⁶⁵ Odhalení důvodů sepsání testamentu u šlechticů je pro nejstarší období obtížné. Kromě areng listin, z nichž můžeme vyjít, by bylo potřeba zohlednit i další materiál, který však mnohdy úplně schází – k tomu NODL, M.: *Středověký testament*, s. 83n.

⁶⁶ RAUSCHER, R.: *O zvolené poslušnosti*, s. 5.

⁶⁷ Kromě výše citovaných prací Jindřicha ŠEBÁNKA a Sášy DUŠKOVÉ, jejichž metodickým přínosem bylo zejména nastolení otázky funkce listiny ve středověké společnosti, se znovu k otázce písařské kultury v českých zemích vrací Dalibor HAVEL: *Listinné písmo v českých zemích na přelomu 13. a 14. století*. Brno: Masarykova univerzita, 2008, s. 15nn. a TÝŽ: *Katalog I*, s. 8nn.

Příloha: Tabulka*

1.	CDB I, č. 100, s. 105-106	[1100- V. 1107]	Nemoj pro vyšehradskou kapitolu.	--- „ego ... dimitto“
2.	CDB I, č. 336, s. 306-307	1192	Oldřich pro Plasy.	„Hanc ... donationem ... commisi“ „ego ... contulerim“
3.	CDB I, č. 357, s. 323-325	1197	Hroznata pro Teplou.	--- „ego ... contradidi ... atque ... deputavi“
4.	CDB I, č. 358, s. 325-327	1197	Jindřich Břetislav potvrzuje Hroznatovu závěť pro Teplou	„Groznata ... testamentum ... commisit privilegio“ „Groznata ... contradidit“
5.	CDB II, č. 302, s. 300	22. VII. 1227	Kojata pro Zderaz.	„Ut ... donacio ... robur obtineat firmitatem“ „ego ... do, dono et relinquo“
6.	CDB II, č. 303, s. 301-302	1227	Kojata pro Zderaz, pražský kostel, Opatovice nad Labem, Strahov a Sedlec.	„ego ... in testamento ... relinquo“ „ut ultime voluntatis mee dispositio perpetuum robur obtineat firmitatis, testamentum meum feci“
7.	CDB II, č. 342, s. 350-353	10. XI. 1230	Přemysl Otakar I. potvrzuje testament Romana z Týnce pro Plasy.	„Romanus ... testamentum condidit et in testamento ... contradidit“
8.	CDB III/1, č. 22, s. 20-21	b.d.	Václav I. potvrzuje Ratmírův testament pro Plasy.	„Ratimirus testamentum condidit et in testamento ... delegavit“
9.	CDB V/1, č. 60, s. 120-122	17. XII. 1255	Boček z Perneggu pro Žďár nad Sázavou.	„ego ... tale constitui testamentum ... legans“
10.	CDB V/1, č. 67, s. 128-129	1. I. 1256	Přemysl Otakar II. potvrzuje testament Bočka z Perneggu pro Žďár nad Sázavou.	---
11.	CDB V/1, č. 108, s. 182-184	6. I. 1257	Adléta, manželka Markvarda Dlouhého pro Kněžice.	„ego ... in articulo testamentum feci ... villam ... dedi“
12.	CDB V/2, č. 872, s. 595	29. IV. 1278	Prodej mezi Markvardem ze Staré Říše a kněžickým proboštvím.	---

13.	CDB VI/1, č. 51, s. 95-97	28. VI. 1279	Rozsouzení sporu o testament Adléty, manželky Markvarda Dlouhého pro Kněžice.	<i>„ratione testamenti in ultima voluntate facti a domina Adleyde“</i> - - -
14.	CDB V/1, č. 335, s. 496-501	4. VI. 1262	Vok z Rožmberka pro Vyšší Brod.	- - - <i>„ego ... disposui et plane dedi“</i>
15.	CDB VI/1, č. 181, s. 234-236	12. XI. 1281	Jindřich z Rožmberka nahrazuje Vyššímu Brodu odňaté statky udělené klášteru ve Vokově testamentu.	- - -
16.	CDB V/2, č. 632, s. 241-242	_ 1271 [ante IV.]	Hartleb z Myslibořic pro Oslavany.	<i>„ego ... testamentum ... me ordinasse“</i> <i>„Item ... delegavi“</i>
17.	Katalog I, č. 182 (RBM II, č. 1374, s. 592)	10. III. 1286	Rozsouzení sporu o testament Časty z Křelova pro Klášterní Hradisko u Olomouce.	<i>„ex testamento ... Czaste constituti in ultima voluntate“</i> <i>„Scasta ... condonaverit“</i>
18.	Katalog I, č. 796 (CDM V, č. 11, s. 9-12)	25. VII. 1294	Oldřich z Jindřichova Hradce pro Václava II. a jeho dědice.	<i>„ego ... dono et confero“</i> <i>„Demum donationem seu legatum ... quam feci“</i>
19.	Katalog I, č. 822 (CDM V, č. 19, s. 20-22)	21. XII. 1294	Synové Hartleba z Dubna ustupují ve sporu s Velehradem o otcův testament.	<i>„Hartlibus ... ultime voluntatis legitimum condidit testamentum“</i>

* Pátý sloupec zachycuje latinské označení právního jednání na případ smrti, vyskytuje-li se v listině, a dále dispozitivní sloveso u těch dokladů, které jsou blíže komentovány v textu. Chronologické řazení je porušeno tam, kde listiny spojuje společná kauza.

Summary

This contribution is based on an analysis of documentary material from the Czech lands in selected cases of the noble testaments. Emphasis is given on character-

istic features of testament that distinguish it from deathbed gifts and on clarification of the extent to which scholar law, i. e. Roman and canon law, influenced the provincial legal culture and the chosen succession.

Mestský závet a jeho právne uchopenie v novovekom práve platnom na Slovensku**

Adriana Švecová**

Právna história sa v súčasnosti na Slovensku zo svojej bohatej materiálnej bázy snaží spracovať aj doteraz opomínané objekty bádania, akými sú súkromnoprávne akty a z nich venujeme svoju pozornosť najtypickejšiemu úkonu *mortis causa* – závetu¹. Slovenčina poznala už z najstarších slovenských závetov termín *posledná, ostatná vôľa*, ktorý niesol² v spojení s adjektívom posledný/ostatný v staršej terminológii popri neutrálne chápanej „*schopnosti slobodne sa rozhodovať*“ aj pomerne vyhranený terminologický význam „*testamentu*“, ktorý dodnes v ľudovej slovtvorbe (tak slovenskej, ako aj českej) stále pretrváva *unum et idem* v totožnej historickej konotácií.³ Pre pomenovanie úkonu závetu sa zaužíval synonymný rad termínov, aktívny uzoálne najmä v súdovej uhorskej právnej praxi: „*ultima voluntas, Testament/um, letzte Willensmeinung, letzter Wille, Satzung, Willenvermächtnis, testamenta-*

*rische Ordnung*⁴, a ktorý v slovenských redakciách znel napríklad: (*ostatná, posledná*) *dispozícia, kšaft*⁵, *poriadok, porukomie, porukomstvo*⁶, *poručenie, konečná, ostatná, alebo posledná vôľa*, no najčastejšie užívaným termínom zostal testament⁷, a v maďarčine: *végső (utolsó) akarat és kivanság, végrendelet*⁸.

Súdobá definícia uhorských komentárov a príručiek z 18.–19. storočia definovala závet ako „spravodlivé“⁹, dobrovoľné rozhodnutie/dispozícia s majetkom pre prípad smrti testátora¹⁰ (poručiteľa).¹¹

* Tento text je vznikol za podpory grantu KEGA č. 003TTU-4/2012 „*Formácia podnikateľských schopností študentov spojená s reformnou optimalizáciou výučby dejín štátu, prameňov práva a právnych inštitútov*“.

** Doc. JUDr. PhDr. Adriana Švecová, Ph.D., Katedra dejín práva Právnickej fakulty Trnavskej univerzity v Trnave. Príspevok je čiastkovým výstupom z grantového projektu KEGA č. 003TTU-4/2012 „*Formácia podnikateľských schopností študentov spojená s reformnou optimalizáciou výučby dejín štátu, prameňov práva a právnych inštitútov*“.

¹ V príspevku budeme ďalej používať súčasnosti užívaný právny termín závet vzhľadom na jeho terajšiu petrifikáciu v odbornej historickej a historickoprávnej spisbe než testament, v pozitívnom práve historicky prekonaný. Právne pojmy testament a závet sa chápu v ich synonymickom lingvistickom ponímaní, vzhľadom na novoveké chápanie testamentu ako právneho úkonu *mortis causa* a závetu, ktorý je v modernej právnej vede a praxi prijímaný ako jeho nástupca v slovenskej právnej terminológii. Termín *závet* v právnych dejinách nepredstavoval lexikálnu jednotku, ktorá by sa na Slovensku historicky pertraktovala v novovekých (prípadne už stredovekých) závetoch slovenskej redakcie, hoci má slovenský pôvod.

² V prípade uvedeného termínu išlo o obdobnú situáciu (obsahová aj časová zhoda jej prijatia do terminológie kalkovaním) vo viacerých krajinách strednej Európy, pojem *vôľa* sa poskytol v nemčine, češtine, poľštine. KUCHAR, R.: *Právo a slovenčina v dejinách*. Budmerice: Vydavateľstvo Rak, 1998, s. 62.

³ KUCHAR, R.: *Ibidem*, s. 62, KUCHAR, R.: K vývinu slovenskej právnej terminológie. In *Slavica Slovaca*, 1969, r. 3, s. 283–289.

⁴ MAJTÁN, M. (red.): *Historický slovník slovenského jazyka*. Bratislava: Veda, IV. zv., 1995, s. 147, VI. zv., 2005, s. 48–49.

⁵ Vplyv jazykovo a kultúrne blízkej češtiny, ktorá, ako sa už skôr dokázalo, ovplyvňovala slovenskú (právnu) terminológiu do roku 1918 len okrajovo, čo sa prejavilo transpozíciou originálneho staronemeckého slova *gekšaft*, prijatým v súdovej odbornej češtine ako *kšaft*. Hoci bohemizmus *kšaft* nebol úplne testamentárnej praxi na Slovensku neznámy, zostal však vždy na periférii záujmu. Uvádza ho vo svojom slovníku a dokonca ho preferoval pred testamentom BERNOLÁK, A.: *Slovár Slovenský, Česko-Latínsko-Nemecko-Uherský*. II. zv., Budín: Typis et Sumptibus Typogr. Reg. Univers. Hungariae 1825, s. 1119, pozri tiež TABLIC, B.: *Kratičká Summa práw uherských*. Vácov: u Antonína Gottlíka prom. Knihtl., 1801, s. 20–23. K termínu *kšaft* pozri KUCHAR, R.: Administratívno-právna terminológia cudzieho pôvodu v Bernolákovskom Slovári. In *Slovenská reč*, 1987, r. 52, č. 5, s. 289; KUCHAR, R.: *Právo a slovenčina v dejinách*, s. 25, 63.

⁶ *Porukomie a porukomstvo* vykazovala regionálna terminológia turčianskeho nárečia v okolí Martina, in KUCHAR, R.: *Ibidem*, s. 61.

⁷ KUCHAR, R.: *Ibidem*, s. 21, 60, 61.

⁸ ŠVECOVÁ, A.: Formálno-právne náležitosti uhorských závetov druhej polovice 19. storočia (na podklade záväzných právnych noriem i právnej praxe). In *Rakousko-uherské vyrovnání 1867 a jeho státoprávní důsledky v českých zemích a na Slovensku*: sborník příspěvků ke 140. výročí rakousko-uherského vyrovnání. Schelle, K. – Vojáček, L. (eds.), Ostrava: Key Publishing s.r.o., 2007, s. 124, pozn. č. 2. Ide o archívny výskum autorky príspevku v jednom z významných tavernických miest na Slovensku a tiež jedným zo slobodných kráľovských miest – Trnave a na jeho základe zdokumentovanej trnavskej testamentárnej praxe 18. a 19. storočia.

⁹ Adjektívum „*iustus*“ – by sa nemusel v tomto prípade prekladať vždy len ako spravodlivý, ale aj správny, náležitý, riadny, zákonitý, a mohol byť použitý v starších právnických dieľach ako prejav testátorovej vôle, vychádzajúcej z prirodzeného práva (*iuris naturalis*).

¹⁰ Ďalej budeme používať uvedený termín. Ide o subjekt zriaďujúci úkon *mortis causa* – poručiteľ.

Štúdiá sa sústreďujú formou základnej sumarizačnej skratky a syntézy na relevantné kogentné ustanovenia, právne možnosti a limity práva zriadiť závet v mestskom práve tavernických miest¹² a práva slobodnej dispozície s majetkom s prihliadnutím na okruh zákonných dedičov a ich neopomenuteľných nárokov (intestátne dedenie). Zároveň poukáže na subsidiárne postavenie dedenia zo zákona a na hlavné dedičské skupiny, ktorých ustanovenie rešpektovala aj testamentárna úprava, zdokumentovaná v závetoch už ranného novoveku zo 16. storočia. Relevantnou sa v tejto súvislosti stala priamo príslušná časť zbierky tavernického práva, ktorej III. časť približuje kauzistický poňatý, modelové prípady riešenia typických dedičsko-právnych otázok určenia dediča, dedičskoprávnych nárokov, a predovšetkým podporuje (konkretizuje) testamentárnu slobodu v medziach meštianskeho práva, opierajúc sa o pôvodné obyčajové mestské právo tavernických miest a právne výsady udelené tomu ktorému mestu. V dotknutom sa normuje a akoby „kodifikuje“ právo tavernických miest.

I. Limity a podmienky testovania v práve tavernických miest

Pre dediča sa ustálilo označenie univerzálny dedič. Výrazy, ktoré sa s univerzálnou sukcesiou spájali, sa v závetoch ustálili v podobe: „*wseobecnyz dedicz, universalisky hered, potomok, Universal Erbe/bin*“, uvádzaný bol aj termín: „*napadnik*“, prípadne vo viacerých prípadoch použitý výraz „*dilnik*“¹³.

¹¹ Popri závetu uhorské (európske) právo poznalo ďalšie úkony mortis causa: kodicil, dedičskú darovaciu zmluvu. Pozri bližšie HUSZTY, S.: *Iurisprudentia practica seu Commentarius novus in ius hungaricum*. Liber secundus, Agriae, 1757, s. 160; *Bypartita cynosura unversi iuris ungarici de rebus, actionibus et personis*. Pars I. Jager: Typis Gregorii Johannis Streibig, 1749, s. 391; SZEGEDI, J.: *Tripartitum iuris Hungarici tyrocinium*. Tirnaviae: Typis cademicis societatis Jesu, 1751, s. 508; KÖVY, A.: *Elementa iurisprudentiae Hungaricae*. Cassoviae: Typis Francisci Landere de Füskút, 1807, s. 230; KELEMEN, E.: *Institutiones iuris Hungarici privati*. Liber II., Budae, 1818, s. 317; JUNG, J.: *Darstellung des ungarischen Privatrechtes*. Band II., Wien: B. Th. Bauer, 1818, s. 104–105; SZLEMENICS, P.: *Elementa iuris Hungarici iudicarii civilis*. II. Tomus, Posonii, 1829, s. 105.

¹² Vybrané významné hospodárske a politické slobodné kráľovské mestá Uhorska, ktoré od vrcholného stredoveku patrili pod druhostupňový apelačný súd taverníka – jedného z popredných kráľovských sudcov a súdov krajiny. Medzi ne na Slovensku pôvodne patrili Bratislava, Trnava, Košice, Bardejov a Prešov.

¹³ Poukaz na autorkin výskum v jednom z tavernických miest – Trnavy v 16.–19. storočí. Pozri bližšie ŠVECOVÁ, A.: *Institutio haeredis ex testamento* vo vzťahu k zákonnému dedeniu v uhorskom práve (na príklade slobodného kráľovského mesta Trnava prvej polovice 19. storočia). In *Naděje právní vědy: Býkov 2007: sborník z mezinárodního setkání mladých*

Ustanovenie dediča v testamente sa chápalo ako jeden z obligatórnych obsahových (materiálnych) znakov a až do prijatia z. čl. 27/1715 tomu tak bolo¹⁴. No baroková tendencia (s ohľadom na žiadosť mnohých testátorov) zriadiť závet len pre účely zbožných cieľov charity, materiálnej odplaty za dobrodenia poskytnuté spoločnosťou testátorovi sa napokon presadila (takýmto závetmi sa do popredia dostáva funkcia legátov a legatárov ako aktívne z nich profitujúcich)¹⁵.

Dedič mal splňať elementárny znak osobnej blízkosti, dôverného vzťahu k testátorovi, ako aj právnu a mentálnu spôsobilosť nadobudnúť a vlastniť dedičstvo¹⁶. Postavenie dediča prirodzene determinovalo popri dedení aktív aj nadobudnutie a prevzatie záväzkov testátora, čím sa dedič odlišoval od odkazovníka (legatára)¹⁷. Dedičia sa povolávali k jednotlivým dedičským

vědeckých pracovníků konaného ve dnech 12. –14.10. 2007 na Zámeckém statku Býkov. Knoll, V. – Karhanová, M. (eds.), Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, s.r.o., 2008, s. 180–192.

¹⁴ Podľa § 4 zák. čl. XXVII/1715 sa ustanovenie dediča nepovažovalo za nevyhnutnú obsahovú náležitosť, ale ponechávalo sa na ľubovôľu testátora, či uprednostní odkazovníka pred dedičom alebo nie: „*haeredis institutio de substantia testamenti, amodo etiam imposterum requirantur; verum testatori liberum esto institutionem haeredis, in testamentum inserere vel omittere, cuius tamen insertio vel omissio, testamentum non vitabit*.“

¹⁵ K problematike legátov zameraných na spásu duše pozri napr.: ZAHND, U. M.: Spätmittelalterliche Bürgertestamente als Quelle zur Realienkunde und Sozialgeschichte. In *Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung*, 1988, Band. 96/ 1-2, s. 55–78; KRZENCK, T.: Gottesfürchtig und um das Wohl der Familie besorgt. Stadtbürgerinnen, Gottesfürchtig und um das Wohl der Familie besorgt. Stadtbürgerinnen in ihren Testamenten des hussitischen Zeitalters. In *Colloquia mediaevalia Pragensia I*, Praha, 1999, s. 151, tiež porov. KRZENCK, T.: Prager und Pilsner Frauentestamente der Hussitenzeit im Vergleich. In *Medieavalia historica Bohemica 4*, Praha, 1995, s. 265–278. RIETHMÜLLER, M.: *Aspekte spätmittelalterlichen Frömmigkeit im Spiegel Hamburger Testamente (1310–1400)*. Hamburg, 1994, s. 167. VAVRA, E.: Pro remedio animae – Motivation oder leere Formel. Überlegungen zur Stiftung religiöser Kunstobjekte. In *Materielle Kultur und religiöse Stiftung im Spätmittelalter*. Hg. Jaritz, G., Wien, 1990, s. 122–156. Zo slovenského (uhorského) prostredia naposledy pozri edíciu bratislavských neskorostredovekých závetov MAJOROSSY, J. – SZENDE, K. (eds.): *Das Pressburger Protocollum testamentorum 1410 (1427)–1529*. Fontes rerum Austriacarum. Abt. 3, Fontes iuris, vol. 21/1. Wien: Böhlau, 2010, s. 9.

¹⁶ Medzi odôvodneniami dedenia sa preto objavovali pohŕtky: dlhoročné priateľstvo, starostlivá opatera v chorobe, starobe, vynikajúce služby, nezištná pomoc cudzích osôb, dobré správanie sa manžela, detí, finančné podpory testátorovi, starostlivosť o hospodárstvo, majetok a iné. K právnej spôsobilosti dediča pozri všeobecne LUBY, Š.: *Dejiny súkromného práva na Slovensku*. Reprint. Bratislava: Iura edition, 2002, s. 509–510.

¹⁷ Legatár nadobúdval vždy iba aktívnu časť dedičstva. S postavením dediča sa spájalo splatenie prípadných dlhov, splnenie omisívnych alebo komisívnych príkazov dedenia a prípadne aj

podielom, alebo k aktívam dedičstva¹⁸. V Uhorsku sa uplatňoval delačný princíp nie adičný, a preto dedičstvo dediči nadobúdali priamo *via facti* smrťou testátora nie prejavom vôle dediča prijať (i s výhradou) dedičstvo¹⁹.

Univerzálnou sukcesiou sa tu myslelo také dedenie, ktorým dedič získaval do vlastníctva buď celú alebo väčšiu, lukratívnejšiu časť pozostalosti, no k ich zvyčajným povinnostiam sa priradilo prevzatie splatenia dlhov či organizácia pohrebu, zádušných omší, vyplatenie legátov atď.²⁰.

Testátor mohol povolať k dedeniu náhradného dediča (*substitutio vulgaris*), či inak dediča druhej triedy, pre prípad, že by riadne ustanovený dedič nenadobudol dedičstvo²¹. dôvody, o ktoré sa testátori opierali, predstavovali skoršia, prekvapivá a neočakávaná smrť ustanoveného dediča alebo nesplodenie potomka dedičom, pri uvedenej možnosti dedičstvo prepadlo na náhradného dediča²². Všeobecne sa za náhradného dediča mohli určiť aj spoludedičia²³. Právo vzájomného (reci-

starostlivé hospodárenie s ním pre náhradných alebo následných dedičov. Bližšie ŠVECOVÁ, A.: *Institutio haeredis ex testamento vo vzťahu k zákonnému dedeniu v uhorskom práve (na príklade slobodného kráľovského mesta Trnavy prvej polovice 19. storočia)*, s. 181.

¹⁸ O tom vypovedali obsahovo ucelené paragrafy závetu, v ktorých testátor určoval dedičov jednotlivito zapísaných majetkových položiek.

¹⁹ Vzhľadom na skutočnosť, že nepoznali tzv. *haereditas iacens*, uplatňoval sa tento princíp. LUBY, Š.: *Dejiny súkromného práva na Slovensku*, s. 509.

²⁰ Podľa testamentu Anny Hendlovej sa jej druhý manžel Andrej Sitora ustanovil za dediča domu o výmere polovičnej usadlosti za podmienky, že splatí dlh 1200 zl. viažuci sa na dom a rovnakú čiastku poukáže siedmim deťom z prvého Aninho manželstva ako ich otcovskú a materinskú časť: „*vermache ich aber mit der Bedingniß damit er darauf haftende Schuld zu 1200 Gulden und meinen sieben Kinder aus der ersten Ehe, nementlich... ebenfals 1200 Gulden in aequalibus ratis als ein Väterlic und Mütterliches Erbtheil und die Leichkosten auszuzahlen und bestreiten befüg seyn solle*“ – 3-20-42.

²¹ KLEŇOVÁ, V.: K ustanoveniu náhradného dediča alebo o jednom „zanedbanom“ inštitúte. In *Právny obzor*, Bratislava, 2012, r. 95, č. 3, s. 264.

²² ŠVECOVÁ, A.: *Institutio haeredis ex testamento vo vzťahu k zákonnému dedeniu v uhorskom práve (na príklade slobodného kráľovského mesta Trnavy prvej polovice 19. storočia)*, s. 183.

²³ O čom svedčil napr. závet Cecílie Sightovej, citujúcej jeho dispozíciu: „*kedbi ale geden aneb druhi ze sweta zesel, techdy takowi kapital z gedneho na druhého prepadne*“ 3-30-28. Časovo obmedziť nadobudnutie dedičstva bolo želaním Márie Tajovičovej. Jej syn Ignác sa už dlho zdržoval na cestách a nevedela „*čili ge esče na swete a dze prebiwa*“, preto stanovila zákonnú lehotu 32 rokov od jej smrti, po ktorú sa syn alebo jeho potomkovia môžu prihlásiť o dedičstvo. To však znamenalo, že dedičstvo pripadlo na ostatných dedičov („*dilnikov*“), keďže testátorka sa opierala o „*podľa prava prepisanih 32 rokuch*“, vzťahujúcich sa na premlčanie a vydržanie šľachtických nehnuteľností podľa Tripartita (Trip. III, čl. 15). Vystáva tak otázka, či by sa po uplynutí uvedenej lehoty

pročného) náhradného dedenia označila testamenárna prax Trnavy ako tavernického mesta nemeckým termínom: „*Wechelseitiges Beerungs-recht*“²⁴.

Následný dedič (*substitutio fideicommissaria*) sa ustanovil vtedy, keď testátor obmedzil dediča príkazom, že si dedičstvo môže podržať len do určitého času, alebo kým nenastane určitá právna udalosť, ak sa tak stane, bude povinný prenechať dedičstvo následnému dedičovi, postupníkovi²⁵. Onú typickú právnu skutočnosť splnil dedič (zvyčajne pozostalý manžel) vtedy, keď znova vstúpil do stavu manželského alebo nastala prirodzená smrť pozostalého manžela²⁶.

Pomenovanie uvedenej tretej knihy je výstižné: „*Volget die dritte Tractirung von den Testamentordnungen*“²⁷. Niektoré jej relevantné články si povšimneme v nasledujúcich, zovšeobecňujúcich postulátoch, dotýkajúcich sa dedenia zo zákona contra dedenia zo závetu:

1) slobodná dispozícia so samostatne nadobudnutým majetkom mešťana (*inter vivos aj mortis causa*): „*Ak každý, kto vlastní dedičné statky alebo nehnuteľnosti a nadobudol ich akýmkoľvek spôsobom prácou, námahou a vlastnými nákladmi, s výnimkou (spoluvlastníckeho) nároku manželky, detí, bratov, sestier a iných pokrvných príbuzných, má slobodnú dispozíciu komukoľvek ich zanechať, dať alebo poručiť úkonom medzi živými aj pre prípad smrti, bez obmedzenia, akéhokoľvek zákazu, ktorý sa (obvykle) určuje alebo by sa mohol určiť*“²⁸.

2) určenie zákonného podielu pre manželku a deti zo starootcovskej a otcovskej čiastky manželovho majetku: „*Ak každý, kto vlastní starootcovský a otcovský majetok (dedičstvo) a nie je donútený núdzou alebo ak by musel svoju hlavu vykupovať a uvedený majetok by*

mohol syn Ignác prihlásiť o dedičstvo, keďže dedičstvo a s ním spojené práva vyplývajúce s príbuzenského pomeru sa nepremlčovali (Trip. I., čl. 46 § 6). Zrejme áno, ale jeho žalobu by musel iste posudzovať súd – sign. 3-28-25.

²⁴ ŠVECOVÁ, A.: *Institutio haeredis ex testamento vo vzťahu k zákonnému dedeniu v uhorskom práve (na príklade slobodného kráľovského mesta Trnavy prvej polovice 19. storočia)*, s. 183, 187 tiež KLEŇOVÁ, V.: K ustanoveniu náhradného dediča alebo o jednom „zanedbanom“ inštitúte, s. 268.

²⁵ KLEŇOVÁ, V.: *Ibidem*, s. 264.

²⁶ ŠVECOVÁ, A.: *Institutio haeredis ex testamento vo vzťahu k zákonnému dedeniu v uhorskom práve (na príklade slobodného kráľovského mesta Trnavy prvej polovice 19. storočia)*, s. 188.

²⁷ Publikované v preklade podľa MERTANOVÁ, Š.: *Ius tavernicale*. Štúdie Bratislava: Veda, 1985, s. 201–206.

²⁸ *Item so iemand Erbschafften hat oder unbewegliche Güter, wie die nun sein wollen, die oder welche er mit seiner eigenen Arbeit, Mühe et Expens erworben, ohne Verhinderung des Weibes, Kinder, Brüder, Schwester und anderer Blutsfreunde, hat er freywillige Macht von denselbigen zu verlassen, zu geben und zu legiren beide beim Leben, als im Sterben, wem er will, ohne Verhinderung allerley Verbot, die da geschehen sindt oder geschehen sollen.*

*musel spotrebovať, potom toto dedičstvo poručí svojej žene, deťom a tým, ktorí sú jeho dedičmi podľa dedičského práva*²⁹.

Descendenti (potomkovia) sa nominovali spolu s pozostalým manželom za zákonných dedičov prvej dedičskej skupiny³⁰ za dvoch podmienok, že bližší príbuzní (vo význame dedičov rovnakého stupňa) vylučovali vzdialenejších (dedenie *per capita*) a vzdialenejší potomkovia dedili len podiel pripadajúci na ich predka ako zákonného dediča (napr. dedenie vnukov, na ktorých pripadol rodičovský podiel – *in stirpes*). Podiely pozostaleho manžela a detí boli pritom rovnaké, keď doslovné znenie zbierky tavernického práva uvádzalo: „*Ak zomrie on (muž) alebo ona (žena), potom podiel muža pripadne žene a podiel ženy mužovi a ak majú deti, rozdelia sa s nimi rovnakým dielom*“³¹.

8) o voľnej dispozícii rodičov z majetkom po oddelení synov a dcér a ustanovenie o zákonných dedičoch, t.j. pozostaleho manžela a potomkov rovnakým dielom: „*Pokiaľ už došlo k (dedičnej) delbe medzi bratmi, sestrami, otcom a matkou, a sú oddelení vo svojom chlebe, dievčatá sú už vydaté a synovia oženení, potom ich podiel neprípadne bratom alebo sestram, ale každý z nich má právo slobodnej dispozície. Avšak, ak ktokolvek z nich zomrie, pripadne majetok manžela na manželku a majetok manželkin na manžela, a ak majú deti, rozdelia sa títo rovnakým dielom*“³².

V uvedenom článku sa uzákonila nevyvrátiteľná právna domnienka, ak testátor v závete neurčil inak, že pre jednotlivých dedičov určil rovnaké dedičské podiely (dedenie *per capita*). Zvyčajne však sám veľmi spravodlivo pristupoval k prerozdeleniu majetku (dedič-

stva), identifikoval dedičné podiely na nehnuteľnostiach, rozdelil konkrétne hnuťelnosti vyššej hodnoty s povinnosťou vyplatiť podiely ostatným dedičom. V tejto súvislosti je vhodné pripomenúť princíp kolácie (započítania do dedičského podielu všetkých aktív, ktoré dedič alebo legatár od testátora za jeho života už dostal)³³. Hoci sa vzťahoval na všetkých dedičov, v praxi sa dotýkal najmä dospelých, oddelených potomkov.

12) zákaz testovania v prospech neusporiadane žijúcich potomkov v prospech ostatných potomkov alebo dedičov: „*Ak niekto zomrie a jeho majetok by mal prejsť na synov a dcéry, a ak takýto syn je hráčom, márnotrátnikom, donášačom alebo by bol smilník, alebo ak by dcéra viedla nepočestný život, ktorý by poškrvňoval rodičov, ... alebo by bola cudzoložnica, potom dedičský podiel im neprípadne, ale ho dostanú iní bratia a sestry, ktorý vedú slušný život, keďže sa títo svojím správaním vylúčili z dedenia. Ak však nie sú takýto počestní bratia a sestry, majú dediť iní pokrvní príbuzní, ktorí vedú čestný život, s právom tieto majetky držať a s rovnakým dedičským právom ako nehodné deti*“³⁴.

²⁹ *Item so iemand grossvätterlich oder vätterliche Erbschaft hette und durch Noth nicht bedrungen und in dem Fahl, das er nicht zur Erledigung seines Kopfs hat müssen dargeben, so er all sein Lebtage derselben Erbschaft gebraucht hette, alsdann gerathen die nemblichen Erbschaften aufs Weib, Kinder und die er zu Erben haben wirdt, nach erblichen Rechte.*

³⁰ ŠVECOVÁ, A.: *Institutio haereditis ex testamento vo vzťahu k zákonnému dedeniu v uhorskom práve (na príklade slobodného kráľovského mesta Trnavy prvej polovice 19. storočia)*, s. 186, všeobecne k základom meštianskeho dedičského práva LUBY, Š.: *Dejiny súkromného práva na Slovensku*, s. 530.

³¹ Citované podľa MERTANOVÁ, Š.: *Ius tavernicale*, s. 202, na uvedený prípad tiež upozornil LUBY, Š.: *Dejiny súkromného práva na Slovensku*, s. 530.

³² *Item so ein Mensch nach seinem Absterben etliche Ding oder Güter den Söhnen oder Töchtern verliese unnd so der Sohn ein Schalck, ein Spieler, ein Brasser, ein Zubringer der Dinge und Väterlichen Güter und ein Hurer were, oder die Tochter ein unehrlich Leben führende, das Lob der Eltern beflecken, solte sich selbs zur Unzucht begeben oder würde zu einer Ehebrecherin, alsdann sollen solcher Theil nicht auf sie, sondern auf die andern Brüder und Schwestern, die ein ehrliches Leben führen, gewendet und durch die That entzogen werden. Wo aber Bruder und Schwestern nicht sindt, sollen andere, gottgeb was für Bluthfreundt, die ein ehrliches Leben führen, mit Recht dieselbigen Güter besizen nach stetem erblichen Rechte.*

³³ Formulácie princípu kolácie v trnavskej mestskej praxi možno nájsť vo viacerých závetoch: „*czere mojej Marie ... do jey částky imputuovat sa budu*“, prípadne konštatovaním o plnom uspokojení („*sind vollkommen befriediget*“), o veciach započítaných do dedičského podielu („*a conto ihres Ebrantheil vorstreckte*“), o umorení dlhov, ktoré vyplatila testátorka („*som jaksto dlch jeho ...wiplatila, do jeho csastky wespolek wratali*“). Kolačný princíp sa realizoval principiálne u mešťanov, živiacich sa vlastnou podnikateľskou činnosťou, mohli by sme povedať, že sa rozvíjal a dokonale sa uplatnil najmä v meštianskej komunite, ktorá podporovala osamostatnenie dospelých synov a dcér a vlastnila hmotné prostriedky nato, aby neodchádzali z domova bez materiálneho základu. Možno ešte pripomenúť, že napriek dokonalému zachovávaní kolácie predsa (najmä niektoré ženy-matky) na uspokojených detí pamätali a prenechávali im aspoň niektoré hnuťelnosti (malý obnos peňazí, osobné veci hodné tzv. pamiatky – označované ako veci „*zum Andenken*“, zvyčajne obrazy, strieborný riad, šaty, vreckové hodinky, šperky. Podľa ŠVECOVÁ, A.: *Institutio haereditis ex testamento vo vzťahu k zákonnému dedeniu v uhorskom práve (na príklade slobodného kráľovského mesta Trnavy prvej polovice 19. storočia)*, s. 186, pozn. 30.

³⁴ *Item so ein Mensch nach seinem Absterben etliche Ding oder Güter den Söhnen oder Töchtern verliese unnd so der Sohn ein Schalck, ein Spieler, ein Brasser, ein Zubringer der Dinge und Väterlichen Güter und ein Hurer were, oder die Tochter ein unehrlich Leben führende, das Lob der Eltern beflecken, solte sich selbs zur Unzucht begeben oder würde zu einer Ehebrecherin, alsdann sollen solcher Theil nicht auf sie, sondern auf die andern Brüder und Schwestern, die ein ehrliches Leben führen, gewendet und durch die That entzogen werden. Wo aber Bruder und Schwestern nicht sindt, sollen andere, gottgeb was für Bluthfreundt, die ein ehrliches Leben führen, mit Recht dieselbigen Güter besizen nach stetem erblichen Rechte.*

Testátor v závete výslovným prejavom (použitý napríklad výraz „*exhaereditowat*“, „*excontentuwat*“) vyložil zákonné dôvody vydedenia³⁵.

18) zákaz vydedenia potomkov a uzákonenie zásady neopomenuteľných dedičov – legitímnych potomkov: „*Ak má nejaký muž synov, ktorí vedú počestný život, a zarábajú si na chlieb, majetky rodičov požehnané spravujú, pracujú podľa vôle svojich rodičov a znášajú ich bremená a sú poslušní vykonajúc každú prácu na zveľadenie otcovských majetkov a podľa vôle svojich rodičov sa oženia. ... takýchto (synov) nemožno vylúčiť z dedenia otcovských majetkov, ale ich podiel z otcovských majetkov im musí byť v plnosti vydaný.*“³⁶

3) ustanovenie o obvenení (*Morgengabe*) pre manželku a zákaz manželovi testovať ho: „*Každý kto si zoberie ženu za manželku a na znak obvenenia jej dá isté nehnuteľné veci alebo jej ich sľúbi dať, na tieto nehnuteľnosti od toho okamihu nemá žiadne právo, ani ich darovať, zanechať alebo poručiť, ale manželka má dedičské právo ich vlastniť (držať) podľa zákona*“³⁷.

4) slobodná dispozícia (*inter vivos a mortis causa*) manželky so samostatne nadobudnutým majetkom, nadobudnutým napr. dedením: „*Ak má niekto manželku, a táto vlastní od svojich rodičov dedičné statky, má ona plné právo ich darovať, poručiť tak počas života, ako aj pre prípad smrti, ako ona uzná za vhodné*“³⁸.

5) slobodná dispozícia (*inter vivos aj mortis causa*) manželka so samostatne nadobudnutým majetkom: „*Tak*

³⁵ Podľa ŠVECOVÁ, A.: *Institutio haeredis ex testamento vo vzťahu k zákonnému dedeniu v uhorskom práve (na príklade slobodného kráľovského mesta Trnavy prvej polovice 19. storočia)*, s. 185.

³⁶ *Item wo iergendein Mensch Sohn hette, die ein ehrliches Leben fuhreten, das Gerücht ihres Lob verwhreten, die Güter der Eltern glücklich regiereten und arbeiteten nach den Willen Ihrer Eltern, ihnen ihre Bürden neigerten und gehorsam befunden werden und theten iegliche Arbeit zur Ermerhrung der vätterlichen Erbgütter mit Schweiss und aus Willen ihrer Eltern sich in den Ehestand begeben. Welches, wo es nach seiner Weise den Nachbarn bekannt ist und bewusst, so können sie nicht vom denn vätterlichen Erbtheil ausgeschlossen werden, sondern man soll ihnen ihr Theil volkömblich von denn vätterlichen Gütern geben, ja, nach der Eltern Absterben solen billich solche Güter auf die frommen Erben gefallen. Doch das diss unversehet erhalten werde, das wo etliche Eltern von ihren Gütern für ihren Seelen Heil testamentarischweise etwas legieren solten.*

³⁷ *Item so einer ein Weib nemme und er zum Zeichen der Morgengab unbewegliche Güter, nemblich, gottgeb was für Erbschafften in Gegenwart frommer Mitbürger seinem Weib gebe, oder zu geben verspreche, von denselbigen soll er hinforter keine Macht haben, zu geben oder zu verlassen oder zu legieren, sondern das Weib soll sie besizen mit stetten erblichen Recht.*

³⁸ *Item so iemand ein Weib hat und sie von ihren Eltern Erbschafften hette, soll sie volkömbliche Macht haben zu geben, zu legieren, beyde bey ihrem Leben, als im Sterben, wem sie will.*

ako má manželka právo na dedičstvo po svojich rodičoch alebo na iné veci s právom testovať o nich, tak má manžel tiež právo na svoje dedičstvo a právo rozhodovať o ňom medzi živými aj pre prípad smrti“³⁹.

11) možnosť testovať spoločne nadobudnutý majetok manželom iba so súhlasom manželky, zároveň určenie zákonného nároku jednej polovice z koakvizície: „*Každý mešťan, ktorý chce testovať o veciach, ktoré nadobudol spolu so svojou manželkou, jeho testament v tejto veci je iba vtedy platný, aj tak urobí v jej prítomnosti a nie proti jej súhlasu. Ak však manželka nebude súhlasiť a vyjadrí svoj odpor, musí byť za prítomnosti hodnoverných osôb vyjadrené, že ho nadobudli skutočne spoločne, potom sa má oddeliť manželke právo a rovnaká polovica zo všetkých statkov, ktoré nadobudli.*“⁴⁰

Dedenie manželov (*successio coniugalis*) sa podriaďovalo v ideálnom modeli vzájomného (tzv. korespektívneho) závetu režimu recipročného dedenia oboch manželov. Druhým predpokladom v manželskom dedičskom práve bola v závetnej praxe akceptácia zákonného nároku na polovicu koakvizície – spoločne nadobudnutého majetku počas manželstva⁴¹.

16) ustanovenie o neplatnosti závetu (výnimku tvoril závet v prospech legátov), ktorý ukracoval veriteľov⁴²: „*Ak niekto v závete ktorým by ukrátil svojich*

³⁹ *Item so ein Manne, gottgeb welches Weibes von seinen Eltern Erbgütter hette, oder andere Ding, welche oder wie die nun sein mögen, ein Testament legiret, soll er dergleichen volle Macht haben dieselbigen zu legieren, zu geben und nach seinen Wolgefallen zu verlassen, beyde beim Leben, als im Sterben.*

⁴⁰ *Item so irgendein Mensch zulezt testiren solte von den Dingen, die er mit dem Weib zugleich versamblet und erworben hat, in Gegenwart des Weibes und ohne ihre Verbot, dasselbige Testament soll für kräftig gehalten werden. Wenn es aber das Weib höret und ein Verbot darauf thut, wofern es nur glaubwürdigen Persohnen bewusst ist, das sie es ehrlich und treulich miteinander erworben haben, alsdann soll mann dem Weib rechtes und gleiches halbes Theil aller Güter durch sie, wie vorgemeldet, erworben, zutheilen dieselbigen für und für zu besizen.*

⁴¹ Pri nadobúdaní majetku počas manželstva neplatilo pre Uhorsko inde zaužívané pravidlo hlavného nadobudúdateľa – muža, ale fakticky muž nadobúdal tak pre seba aj pre svoju manželku tzv. spolunadobudnutý majetok, každý v jednej polovici. ŠVECOVÁ, A.: *Institutio haeredis ex testamento vo vzťahu k zákonnému dedeniu v uhorskom práve (na príklade slobodného kráľovského mesta Trnavy prvej polovice 19. storočia)*, s. 187, všeobecne pozri tiež LUBY, Š.: *Dejiny súkromného práva na Slovensku*, s. 531.

⁴² *Item so halt, welcher Mensch ein Testament machte von seinen beweglichen und unbeweglichen Gütern dem Weib, Kindern aufs Bauen der Spytalkirchen, oder befiehlte denen Armen, Almosen, gottgeb wie, oder halt welchen auszutheilen und so er Schuldner haben wirdt, die mit gnugsamer schriftlichen Beweisung über ihren Schulden gefestiget sindt, als nemblich der geschwornen Bürger oder anderer glaubwürdigen und ehrlicher Leute dasselbige Testament soll nichts gelten, das er zum ersten gemacht hat. Es sey dann, das von den*

veriteľov) nariadi manželke a deťom prenechať nehnuteľný a hnutel'ny majetok v prospech stavby nemocnice (špitálu), alebo ho zanechá pre chudobných a pre almužny, a podobným spôsobom ho rozdelí, a ak je sám dlžníkom a jeho dlhy boli riadne zapísané a posilnené svedectvom prisažných svedkov alebo iných ctihodných a dôveryhodných ľudí, takýto závet nemôže platiť, ak by sa splnilo vyššie uvedené, iba ak najprv pomerne zaplatí svoje dlhy zo svojich hnutel'ností, podľa rozhodnutia ctihodných a vážených mužov, (potom) môže (niečo) určiť aj svojim dedičom a tiež chudobným na almužnu⁴³.

17) ustanovenie o neplatnosti závetu spísanom kľamlivým, podvodným spôsobom „Ak cudzinec, buď obchodník alebo akýkoľvek cudzí obyvateľ, zriadi závet, v ktorom by sa podvodne uviedol jeho veľkolepý pohreb po skone, a zo svedectva svedkov by odkázal iba svojim bratom na pohreb 100 zl. v zlate ... keďže by neexistovalo žiadne iné verejné svedectvo, mal sa takýto závet považovať za neplatný“⁴⁴.

nemblichen Gütern, wie es die Verrichtsleute und ehrliche geschworne Bürger dem Recht zugleich gemess und seinen Heil duncken wirdt nach seiner Weise den Schulden bezahlet wirdte und gefraget, ob auch die Erben etwas besitzen oder auf Almosen der Armen auszutheilen etwas gegeben soll werden.

⁴³ Item so halt, welcher Mensch ein Testament machete von seinen beweglichen und unbeweglichen Gütern dem Weib, Kindern aufs Bauen der Spytalkirchen, oder befiehlte denen Armen, Almosen, gottgeb wie, oder halt welchen auszutheilen und so er Schuldner haben wirdt, die mit gnugsamer schriftlichen Beweisung über ihren Schulden gefestiget sindt, als nemblich der geschwornen Bürger oder anderer glaubwürdigen und ehrlicher Leute dasselbige Testament soll nichts gelten, das er zum ersten gemacht hat. Es sey dann, das von den nemblichen Gütern, wie es die Verrichtsleute und ehrliche geschworne Bürger dem Recht zugleich gemess und seinen Heil duncken wirdt nach seiner Weise den Schulden bezahlet wirdte und gefraget, ob auch die Erben etwas besitzen oder auf Almosen der Armen auszutheilen etwas gegeben soll werden.

⁴⁴ Item so ein Testament gemacht wirdt durch irgendeinen Ausländischen Schuzerben, Khauffmanne oder Einwohner, auf des man ihn aus fürgesezten Betrug aufs allerherrlichste ein Begräbnüss seinen Leihe wegen seines Absterbens erzeigen solle, derhalben nach Erfoderung der Zeugen er in seinen Testament den Brüdern legierte, wo er ihn nun eine Stelle seines Leibs begrebnüss deputiert hat und verliesse 100 Fl. in Gold mit Bemeldung eines Mitburgers, der sich wol gehabt in der Stadt gesessen und spreche, das er bey ihm habe im Einlag 200 oder 300 Fl. im Goldt und bemeldet der gleichen den andern dritten und vierden Mitburger, der ein wohlhabender Manne ist, bey welchen gleicherweise in so grosser oder grösserer Summa, denn vorgesagt ist, sein Geld wehre und der nemblich alles im Testament legierte einer Kirchen, so viel einem Altar so viel, den Witben und Armen so viel, den Brüdern und Priestern so viel und diss nembliche Testament geschehe im Abwesen derselbigen Bürger, bey welchen er fürgegeben, das sein Geld eingelegt were. Endlich aber wenn er nun gestorben, die, welchen er testamentlich legiert hat, zu denselbigen Bürger giengen und begehreten, das sie der

21) možnosť testátora bez zákonného dediča testovať v prospech tretej osoby (opatrovníka) za podmienky recipročne poskytnutého zaopatrenia a všestrannej pomoci až do smrti testátora⁴⁵: „Keď človek, ktorý zostarol a už je nemožný a mal by majetky a dedičstvo, ktoré by pre svoju slabosť uz nemohol spravovať pre seba, a vybral by si čestného muža, na ktorého by sa v starobe a slabosti mohol oprieť ... keď toto zvolená osoba (mešťan) dodržala až do testátorovej smrti a za to mu boli sľúbené testátorom všetky majetky, hnutel'né aj nehnuteľné“.

II. Formálna stránka zriadenia úkonov mortis causa

Všeobecne prijímaný názor uhorskej novovekej právnej vedy vychádzal z vágne formulovaných formálnych zásad rímskeho a kánonického práva, ktoré však navyše súdobi teoretici vôbec komplexne nešpecifikovali, a teda zrejme nemohli zreteľnejšie identifikovať, a tak praktickým dôsledkom, prirodzene, mohlo

Summa des Gelds durch den Testierer, wie vorgesagt, verlasen ein Bezahlung thun solten, sie aber antworteten: Wir kennen den Menschen nicht, wir haben weder sein Geldt gesehen, er hat wol viel mögen testieren, aber es ist niemand, der das Testament verrichte. Denn weil es kein effentlich Zeugniüss hat, soll es für nichts und undüchtig gehalten und gesprochen werden.

⁴⁵ Item so irgendein Mensch, der nun alt worden ist, oder wird sonst mit Schwachheit bedrungen, bewegliche Güter und gute Erbtheil hete, welche er wegen der Schwachheit seines Leibes nich kann lassen bauen oder nicht köndte und er wehlete ihm einen glaubwürdigen Manne, auf welchen er den Stab seines Alters oder Schwachheit legen köndte ind spreche: Lieber Herr, oder Liber Bruder, oder Liber Freundt, siehe, ich bin mit Schwachheit des Alters umgeben, auch Andere Gebrechen haben mich bedrungen, also fern, das ich meinen Erbgütern nicht mehr vorstehen kann und ich will sie von mir nicht vergeben noch verkhauffen, habe mir derhalben in meinem Gemüth fürgenommen, wo es dir gefelt, will ich alles in deine Hände begeben und werden unter deinen Gewalt sein, das du sie mit Bau erhaltest und wirst mir geben, solange ich lebe, was zur Nahrung und Kleidung von Nöthen thut. Auch das ich auch überhaben sey von dir und die dir zugehören, weil ich ein alter Manne bin, aller unbilicher Wort, so mir etwas entziehen und eine Entehrung zumasseten. Diss, wo du thut wirst nach meinem Abschied, will ich und verspreche, das alle meine Güter dein sollen sein, bewegliche und unbewegliche für und an zubesizen. So er verhiessen wirdt er wölle es allzumahl thun und thete ein Bekäntniß in Gegenwart des Richters und der geschwornen Bürger und so er zuletzt ehe den erstürber wegen seines Alters und wegen seiner Schwachheit, übel und unehrlich verhalten wirdt mit Hunger, Durst und Nackheit bedrungen wirdt und protestirte darüber oftmahls und liesse ihn in Gegenwart des Richters und der geschwornen Bürger dessenthalben fordern und wo es also gefunden wirdt, allsdann soll alle Bekantnuss widerrufen werden samp dem Brieff und der alte Mann soll frey gesprochen werden mit seinen Erbgütern nach seinen Wolgefallen.

byť zvyšovanie počtu neplatných závetov. Formálno-právna stránka sa mohla rovnako odvodzovať iba od miestnych obyčají⁴⁶.

Zák. čl. XXXI/1638 pre meštianske (aj iných stavov) závetu v § 4 odporúčal dodržiavať všeobecne formulované „obvyklé náležitosti“ („*consuetae solemnitates*“). Prax bola skutočne nejednotná, nekonzistentná, čo vplývalo zreteľne na ich nezáväznosť pri posudzovaní platnosti závetu. Dôvodiac uvedeným stavom sa habsburské zákonodarstvo rozhodlo pre čiastkovú normotvorbu. Od 17. storočia možno odvodzovať prvú všeobecne platnú úpravu vo veci formálnych náležitostí úkonov posledného poriadku.⁴⁷ Habsburgovci vo vyťahu k meštianskemu právu ponechali v platnosti uvedenú obyčajovú úpravu, avšak naň nadviazali novými zák. článkami. Príkladne podľa zák. čl. XLVI/1655 mohol v osobitných prípadoch nemajetný šľachtic testovať aj pred magistrátom,⁴⁸ čo sa zrealizovalo v práve šľachty, podľa § 1 uvedeného zák. článku, disponovať aj pred mestskou radou, ak šľachtic vlastnil nehnuteľnosť v meste či vonkajších mestských pozemkoch (v extraviláne), alebo pred inými civilnými osobami formou súkromného závetu. Naďalej boli záväzné formálne náležitosti z moci obyčajového práva o zriaďovaní a platnosti úkonov posledného poriadku, svedkov, o čom svedčí i kompendium uhorského procesného práva od P. Khlosza⁴⁹ i zásadná práca k Tripartitu J. Szegediho⁵⁰, ktoré už reflektovali stav zák. čl. XXVII/1715⁵¹.

⁴⁶ Naposledy ŠVECOVA, A.: *Formálno-právna stránka zriadenia úkonov posledného poriadku na Slovensku do roku 1950*. Bratislava: Veda, 2010, s. 59.

⁴⁷ KELEMEN, E.: *Institutiones iuris Hungarici privati*. Liber II., s. 316.

⁴⁸ „*ut testamentariae dispositiones nobilium possessionatorum, de haereditatibus civilibus, non solum coram senatoribus liberarum civitatum aut oppidorum privilegiorum; sed etiam capitularibus et aliis authenticis, vel sufficientibus personis confectae, suum vigorem et robur habeant, §1 Nobiles vero impoessionati vel suspectae nobilitatis nihilque penitus bonorum in comitatibus habentes, extra casum necessitatis, coram magistratu, vel civilibus personis testamenta sua condere obligentur*“, podľa MÁRKUS, D. (ed.): *Magyar Törvénytár 1608–1657 évi törvénygyűjtemek*. Budapest: Franklin-Társulat, 1900, s. 612. Možnosť šľachty disponovať s vecami pred magistrátom upozorňuje na povinnosť sledovať prax mestskej rady, resp. úradu mestského notára príslušného mesta.

⁴⁹ KHLOSZ, P.: *Praxis seu forma processualis fori spiritualis in Mariano Apostolico Hungariae regno usu recepta*, s. 235 n. XII. článok sa týkal priamo závetov (*De Testamentis*).

⁵⁰ SZEGEDI, J.: *Tripartitum iuris Hungarici tyrocinium*, s. 709 n.

⁵¹ Testátori sa uspokojovali s praxou príslušného orgánu, ktorý závet zriaďoval (napríklad hodnoverných miest, kráľovských sudcov, protonotárov, župných notárov) alebo súkromne spísané závetu neformálne kopírovali vzory verejne zriadených závetov. Skladba písanej podoby stredovekých aj novovekých závetov sa vytvárala, modelovala i modifikovala v súčinnosti s testátorom, na druhej strane typizované formuly v protokole a eschatokole, ich poradie viac-menej navrhovali

Zák. čl. XXVII/1715 s podtitulom o závetoch (*de testamentis*) po prvýkrát zákonnou, normatívnou cestou reguloval formálnu stránku právneho úkonu zriadenia súkromných závetov. Všeobecne záväznými formálnymi znakmi sa najneskôr od roku 1715 stali:

- 1) zreteľná identifikácia určených osôb v záвете;
- 2) konkretizácia predmetu dedičstva;
- 3) datovacia formula s časovým (rok, mesiac, deň úkonu) a miestnym dátumom;
- 4) podpisy testátora a svedkov;
- 5) akt testovania: testátor musel zreteľne vyjadriť, že listina alebo jeho výpoveď (*fasia*) obsahuje jeho ostatnú vôľu zriadiť závet, uvedenú skutočnosť priamo dosvedčili svedkovia.
- 6) akt prezentácie: povinnosť prečítať závet v jazyku zrozumiteľnom testátorovi a povinnosť záznamu o úkone prezentácie pred závetnými svedkami;
- 7) akt publikácie: povinnosť publikácie závetu do jedného roka od smrti testátora podľa § 8 zák. čl. XXVII/1715 a zák. čl. CVII/1723⁵².

Pre meštianske právo treba zdôrazniť dispozitívnosť akceptácie⁵³ a realizácie jednotlivých ustanovení zák. čl. XXVII/1715, deklarovanú v § 7 výhradne pre mešťanov slobodných kráľovských miest (aj sledovaných tavernických). Naďalej preto uhorské zákonné právo ponechávalo v platnosti miestne mestské právne obyča-

aj spisovali notári (išlo zvyčajne mestských notárov) alebo nimi poverená osoba (v súvisi s verejnými závetmi). Nepochybne ústredný subjekt zostavovateľa závetu však predstavoval sám testátor a testamentárnu dispozíciu (myslelo sa najmä na obsah a štylizáciu jednotlivých paragrafov vlastnej dispozície) prítomný pisár (pri súkromných závetoch veľmi obvykle v právnom postavení svedka) iba písomne zachytil. Pozri ŠVECOVÁ, A.: Dedičské právo mešťanov v novoveku (východiská a základné schémy testovania na príklade slobodného kráľovského mesta Trnavy). In *Stát a právo v období absolutizmu*. Schelle, K. – Vojáček, L. (eds.), Brno: Masarykova univerzita, 2005, s. 145 n.

⁵² Od novoustanoveného právneho stavu sa odvíjal aj postup mestských úradov v Trnave 19. storočia, keď priamo v poznámke mestského notára magistrát prihládol v záвете lekára Jána Náglu na kogentnú úpravu zmieneneho článku: „*prítomný testament prezentovaný v senáte dňa 15. septembra 1832 v Trnave z úradnej povinnosti bol toho istého dňa intabulovaný podľa znenia zák. čl. 107/1723*“, pozri LACLAVÍKOVÁ, M. – ŠVECOVÁ, A.: Testament ako prameň poznania uhorského dedičského práva (porovnávací sonda normatívneho stavu a jeho realizácie v testamentoch trnavských mešťanov v rozmedzí rokov 1800–1870). In *Stát a právo v letech 1848–1918 ve středoevropském kontextu. Sborník příspěvků z mezinárodní konference, konané v Bratislavě 1.–2. června 2006*, Schelle, K. – Vojáček, L. (eds.), Bratislava: Bratislavská vysoká škola práva: Bratislava, 2007, s. 156.

⁵³ „*Respectu demum liberarum et regiarum civitatum (quae in reliquo, penes suum hactenus habitum usum manere possunt)*.“ Pozri KHLOSZ, P.: *Praxis seu forma processualis fori spiritualis in Mariano Apostolico Hungariae regno usu recepta*. Tyrnaviae: Typis Academicis Societatis Jesu, 1761, s. 237.

je.⁵⁴ Alternatívnosť úpravy v praxi znamenala, že sa za platné považovali nielen závetu rešpektujúce zákonné normy zák. čl. XXVII/1715, ale aj závetu zriadené podľa staršej miestnej obyčaje alebo štatútu.⁵⁵

Po prijatí uvedeného zák. článku sa skutočne v nasledujúcich desaťročiach, ako uvádzali dobové právne príručky a teoreticko-právne práce, pregnantnejšie a predovšetkým právne zjednocujúco pristupovalo k zriaďovaniu jednotlivých druhov šľachtických závetov a od neho odvodzujúcich ďalších úkonov poslednej vôle.

V uvedenom zák. článku sa podporila zákonnosť zriadenia úkonov posledného poriadku aj bez verejnotárskeho úradu, nie však tajne a bez účasti svedkov, i preto sa rozvinuli v sledovanom vývoji predovšetkým súkromné závetu a kodicily.⁵⁶ Zák. čl. XIV/1840⁵⁷ § 1, ktorým sa zriadil meštiansky holografný závet bez svedkov pre nepriviligované vrstvy, doplnil v skúmanom období zákonnú reglementáciu dedičského práva.⁵⁸

Voči meštianskym novovekým závetom sa kontinuálne uplatňovalo ustanovenie Tripartita III. časti čl. 13: „*svedectvá vykonané medzi nimi (mešťanmi a šľachticmi, zdržiavajúcimi alebo bývajúcimi v meste) alebo vo veci akýchkoľvek hnutelností a nehnuteľností ležiacich*

⁵⁴ „*Respectu demum liberarum et regiarum civitatum (quae in relinquo, penes suum hactenus habitum usum manere possunt)*.“ podľa MÁRKUS, D. (ed.): *Magyar Törvénytár 1657–1740*. Budapest: Franklin-Társulat, 1900, s. 458. „*id necessarium esse statuitur: ut testatori, testamentum praelegatur, et is coram testibus viva voce esserat: eam ultimam esse voluntatem suam.*“ Zaužívanou formulou sa stalo vyjadrenie: „*hinc est ultimam suam voluntatem*“, „*a toto jest moja ostatna wola*“, ktorú nevynechal žiaden poručník v skúmanom období neskorého novoveku. In KHLOSZ, P.: *Praxis seu forma processualis fori spiritualis in Mariano Apostolico Hungariae regno usu recepta*, s. 237.

⁵⁵ SZLEMENICS, P.: *Elementa iuris Hungarici iudicarii civilis*, Tomus II., s. 116.

⁵⁶ Zák. čl. XXVII/1715 § 1: „*testamenta a testatore, ... etiam extra loca authentica, iudices regni ordinarii, magistrisque protonotarii condita, ... legitimum sortiatur vigorem*“.

⁵⁷ Zák. čl. XIV/1840 obsahovo označený ako novela zák. čl. XXVII/1715 sa stručne vyjadril: „*Ustanovenie § 7 zák. čl. XXVII/1715, podľa ktorého meštianske závetu majú príslušní svedkovia prečítať pred testátorom, sa mení tak že, § 1 tí mešťania, ktorí svoj závet podpísali a napísali vlastnou rukou, nie sú povinní ho dať prečítať pred svedkom; § 2 inak nech je slobodným kráľovským mestám zachovaná existujúca obyčajová prax vo veciach osvedčovania závetov.*“ Zák. čl. XIV nadviazal na zák. čl. IX/1836, ktorý umožnil disponovať poddanému celý svoj nadobudutý majetok, hnutelný aj nehnuteľný bez obmedzení, a taktiež výrazne oslabujúci zemepánovo právo na odumrť. Pozri MÁRKUS, D. (ed.): *Magyar Magyar Törvénytár. 1836–1868 évi Törvénczikkék*, Millenium emlékkiadás, Budapest: Franklin Társulat, 1896, s. 95, 109.

⁵⁸ Luby nesprávne preložil meštianske závetu označiac ich za poddanské, LUBY, Š.: *Dejiny súkromného práva na Slovensku*, s. 531.

v meste, nech naďalej platia“.⁵⁹ Uvedené ustanovenie mestská prax⁶⁰ pre zriadenie závetu realizovala vo fasisi⁶¹ testátora

- 1) pred samotným richtárom alebo pred ním poverenými dvoma svedkami (zväčša členmi veľkej mestskej rady – senátu)⁶² a notárom/jeho zástupcom – formou **verejného závetu** alebo
- 2) alebo v súkromí pred svedkami (obvykle 1–5) určenými miestnou obyčajou – formou **súkromného závetu**.⁶³

V skratke možno potvrdiť tiež prax zriaďovania privilegovaných závetov⁶⁴, spoločných závetov (preferovaných medzi manželmi), kodicilov (doplňkov) a tiež menej zastúpených dedičských zmlúv a darovaní *mortis causa*. Uvedené druhy úkonov *mortis causa* preberali všetky formálne znaky a náležitosti závetov (buď verejného alebo súkromného) prípadne museli splniť modifikované požiadavky pre daný druh (napr. obmedzenosť testovacej slobody, počet svedkov, opomenutie povinnosti parafovania testátorom)⁶⁵.

Pre šľachtické závetu vo veci mestských majetkov sa dispozitívne testovalo aj pred spomínanými mestskými orgánmi. Pre nemajetných šľachticov (*suspecta nobilitatis*) platila úprava mestského práva mesta, v ktorom žili alebo sa v čase testovania zdržiavali.⁶⁶ Mešťania mali ešte v čase prvých decénií 19. storočia povinnosť zriaďovať verejné závetu postupom a podľa obligatórnych náležitostí určených pre šľachtické závetu, ako sa o tom zmienil P. Szlemenics, za predpo-

⁵⁹ SZLEMENICS, P.: *Ibidem*, s. 116.

⁶⁰ Pod ňou sa myslela prax niektorých typov miest: slobodných kráľovských a privilegovaných, napríklad banských.

⁶¹ Slávnostnej výpovedi s právnym obsahom pred obvykle mestskou radou alebo jej zástupcami.

⁶² Túto prax možno zdokumentovať už praxou stredovekej Bratislavy, posledy pozri MAJOROSSY, J. – SZENDE, K. (eds.): *Das Pressburger Protocollum testamentorum 1410 (1427)–1529*, s. 11, taktiež v Trnave v 16. storočí, pozri ŠVECOVÁ, A.: Najstaršia úprava dedičského práva na príklade slobodného kráľovského mesta Trnavy do konca 16. storočia. In *Dny práva - 2009 [elektronický dokument] = Days of law: 3. ročník mezinárodní konference pořádané Právnickou fakultou Masarykovy university*. Sehnálek, D. [et al.] (eds.). Brno: Masarykova univerzita, 2009, s. 2727–2756.

⁶³ KÖVY, A.: *Summarium elementorum iurisprudentiae Hungaricae*, s. 99; JUNG, J.: *Darstellung des ungarischen Privatrechtes*. Band II., s. 112, SZLEMENICS, P.: *Elementa iuris Hungarici iudicarii civilis*, Tomus II., s. 116.

⁶⁴ K tomu pozri ŠVECOVÁ, A.: *Formálno-právna stránka zriadenia úkonov posledného poriadku na Slovensku do roku 1950*, s. 86, LUBY, Š.: *Dejiny súkromného práva na Slovensku*, s. 526.

⁶⁵ Pozri napríklad KÖVY, A.: *Summarium elementorum iurisprudentiae Hungaricae*, s. 101; LUBY, Š.: *Dejiny súkromného práva na Slovensku*, s. 522, 526.

⁶⁶ JUNG, J.: *Darstellung des ungarischen Privatrechtes*. Band II., s. 114.

kladu, že miestna obyčaj mohla samotný testamentárny úkon modifikovať podľa miestnej úpravy.⁶⁷

V Szlemenicsovom komentári o uhorskom súkromnom práve sa uvádzali dlhodobo platné formálne náležitosti (tzv. *solemnitates externae*), aby

- 1) mená testátora aj ostatných v závete uvádzaných osôb (svedkov) boli čo najpresnejšie uvádzané;
- 2) určiť jasne objekt testovania;
- 3) písomný závet neobsahoval vo vzťahu k objektu testovania žiadne prepisy, vyškrabovanie alebo iné opravy v písme;
- 4) závet obsahol plnú datovaciu formulu – miesto a čas vydania a tiež podpisy príslušných subjektov (svedkov a testátora);
- 5) závet, ktorý bol spísaný pre testátora v neznámom jazyku, mu bol vysvetlený v zrozumiteľnom jazyku;
- 6) publikácia závetu po smrti testátora najneskôr do jedného roka.⁶⁸

Solemnitates internae seu instrinsecae,⁶⁹ predstavovali:

- a) spôsobilosť zriadiť závet – *activitas testandi* (testamentárna alebo dispozičná sloboda)⁷⁰ predpokladala dosiahnutie aspoň 12. rok veku,⁷¹ zdravú

⁶⁷ SZLEMENICS, P.: *Elementa iuris Hungarici iudicarii civilis*, Tomus II., s. 116.

⁶⁸ 1) *ut nomina et distinctivi characteres testatoris et omnium tum eorum, quos dispositio concernit, cum illorum, coram quibus negotium peractum fuit, distincte exprimentur*; 2) *ut objectum testamenti sufficienter, clareque designetur*; 3) *ut a vocabulis rei substantiam tangentibus absit omnis rasio, cancellatio, littura, correctio vel innovatio*; 4) *ut tempus locusque editi testamenti exprimentur, requisitaeque subscriptiones accedant*. 5) *ut testamentum, si lingua testatori ignota conscriptum sit, eidem lingua vernacula plene declaretur*. 6) *ut testamentum post mortem testatoris, sensu 2 tt. 12 § 2, ad summum intra revolutionem unius anni, publicetur, atque cum iis, quorum interest, communicetur*“, podľa SZLEMENICS, P.: *Elementa iuris Hungarici iudicarii civilis*. Tomus II., s. 113.

⁶⁹ HUSZTY, S.: *Iurisprudentia practica seu commentarius novus in ius hungaricum*. Liber secundus, s. 161.

⁷⁰ Priznávala sa prinajmenšom zákonne v dekrété Zlatej buly z roku 1222 a v zásade bola akceptovaná i v nasledujúcich storočiach.

⁷¹ Ešte v 1. polovici 18. storočia podľa Trip. I/111 § 4 sa vyžadovalo dosiahnutie 14. roku u mužov: „*nempe masculi 14tum, foeminae duodecimum annum completum*“, podľa SZEGEDI, J.: *Tripartitum iuris Hungarici tyrocinium*, s. 709. K tomu pozri tiež Trip. I/111 § 3, ktorý novoustanovoval zákonný vek (*eatas legitima*): „*je však prípustné, aby sa podľa starších obyčají kráľovstva určoval zákonný vek pre mužov 14. rokom a ženám 12. rokom veku*“, podľa MÁRKUS, D. (ed.): *Corpus iuris Hungarici. Editio millennaria memorabilis. Opus Tripartitum Stephani de Werböcz*. Lipsiae: Sumptibus Duncker & Humbolt, 1902, s. 194

mysel' (*sana mente* formula obsiahnutá už v prvých stredovekých uhorských závetoch⁷²);

- b) spôsobilosť dediť (nedisponovali ňou mŕtva ruka, mnísi, cudzinci, pokiaľ nenadobudli výnimku kráľovským privilegiom);
- c) pravá, vážna a slobodná vôľa; inak bol závet vadný v uvedených vnútorných náležitostiach vôle, získanej podvodom, omylom alebo donútením;
- d) pozostalosť prináležiaca v zásade do voľnej dispozičnej slobody testátora;⁷³
- e) účasť svedkov, predpísaných pre jednotlivé druhy závetov, pričom daný znak sa postupne kreoval pod vplyvom obyčajového, kánonického práva aj zákonného práva;
- f) ustanovenie dediča (*institutio haeredis*), čo, ako sme už uviedli, platilo len do prijatia zák. čl. XXVII/1715.⁷⁴

V mestách sa zachovala ako najfrekventovanejšia forma závetov – verejné záveti, ktoré sa zriaďovali za súčinnosti a v spolupráci s magistrátom, a o uvedenom závetnom akte referovali vyslaní svedkovia magistrátu vo forme správy do mestského protokolu. Následne sa originál závetu deponoval v mestskom archíve do času jeho publikácie. V súkromných závetoch sa obdobne ako u šľachtických závetov pridržala prax mešťanov domáceho právneho úzu⁷⁵. Pri závetoch sa obdobne obligatórne vyžadovalo podľa § 7 zák. čl. XXVII/1715 prečítanie celého textu závetu⁷⁶ a vyznanie poručiteľovej vôle (*eam ultimam esse voluntatem suam*), z čoho sa odvodil názor, že mešťan nemohol zriadiť závet vo forme zatvorených listín (*litterarum*

⁷² Oznámenie právne relevantnej skutočnosti, že testátor i napriek svojej chorobe, telesnej slabosti, starobe bol pri plnom vedomí a duševne zdravý, sa vyjadriло napríklad: „*in lecto iaceret egritudinis et diem extremum sibi sensisset imminere compos tamen sue mentis*“, SEDLÁK, V. (ed.): *Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae*, Tomus I., Bratislava: Sumptibus academiae scientiarum Slovacae, 1980, s. 255.

⁷³ Feudálne právo klasifikovalo pre jednotlivé druhy majetku dispozičnú slobodu *per absolutum*, pozri Tripartitum I/57, v ktorom sa umožnila relatívne slobodná dispozícia iba so samostatne nadobudnutým majetkom.

⁷⁴ KELEMEN, E.: *Institutiones iuris Hungarici privati*. Liber II., s. 320–321; SZLEMENICS, P.: *Elementa iuris Hungarici iudicarii civilis*. Tomus I., s. 107 n.; LUBY, Š.: *Dejiny súkromného práva na Slovensku*, s. 523.

⁷⁵ Prax doložená ešte v 2. polovici 19. storočia v Trnave, pozri ŠVECOVÁ, A.: *Formálno-právne náležitosti uhorských závetov druhej polovice 19. storočia (na podklade záväzných právnych noriem i právnej praxe)*, s. 132.

⁷⁶ „*id necessarium esse statuitur: ut testatori, testamentum praelegatur, et is coram testibus viva voce esserat: eam ultimam esse voluntatem suam*.“ Zaužívanou, neopomenuteľnou formulou sa stalo vyjadrenie: „*hinc est ultimam suam voluntatem*“, „*a toto jest moja ostatna wola*“, in KHLOSZ, P.: *Praxis seu forma processualis fori spiritualis in Mariano Apostolico Hungariae regno usu recepta*, s. 237.

clausarum).⁷⁷ Ako však správne podotkol Jung, právo ponechalo v platnosti aj závetý zriadené v zatvorenej forme, pokiaľ tamojšia prax mesta už skôr uznávala uvedený druh.⁷⁸ Súkromné závetý ostatných miest sa v zásade zriaďovali naďalej podľa miestnej obyčaje.⁷⁹

Summary

The text is focused on some important features of the Hungarian testament practice and of the law of succession on the example of Tárnok-towns. The determination of succession was considered being a severe

⁷⁷ „*Cives clausum testamentum condere non possent*“, k čomu sa pripojil fakt, že sa tak dialo zrejme v prvej polovici 18. ale bezpečne nie v 19. storočí, keď prax slobodných kráľovských miest ho užívala ako veľmi obvyklý druh závetu. Pozri bližšie KELEMEN, E.: *Institutiones iuris Hungarici privati*. Liber II., s. 329.

⁷⁸ K charakteru uvedeného diplomatického druhu listín pozri taktiež JUNG, J.: *Darstellung des ungarischen Privatrechtes*. Band II., s. 113.

⁷⁹ „*in relinquo autem civitatibus concedit, ut penes suum antea habitum usum manere possint*“, podľa SZLEMENICS, P.: *Elementa iuris Hungarici iudicarii civilis*, Tomus II., s. 113, 116.

payment of the decedent's estate till the enactment of the law under Article XXVII/1715. The aim of *ad pias causas* (pious bequests), a material remuneration package for charitable purposes was finally of use. The terms associated with the universal succession were reflected in Hungarian cities in the form of wills or heirs of a universal object. The first group of heirs is mostly identified with the descendants and the surviving spouse, the second group with ascendants (parents), from which the collaterals (relatives and siblings) derive their title by inheritance. The Article XXVII/1715 regulated formal testaments: precise and clear identification of persons as well as designation of decedent's estate. Written corrective instruction (naturally found) and illegible handwriting were undesirable. Both place and date of creation were mandatory as well as signature of witnesses, notary or testator (autographic cross signature was sometimes sufficient). Testament had to be drawn up in a language that the testator can understand or at least in such a language that the testator can understand what is the content of the testament. The severance payment obligation was fully met, if the will was published within one year after the death of the testator (the publication was made in the presence of particular persons and representatives of the municipality).

Dědické spory

Kamila Bubelová*

I. Charakter dědických sporů

Od doby samého vzniku práva, od dob začátku vlastnických vztahů, kdy započaly spory spoluvlastnické a sousedské, můžeme mluvit i o vztazích spoludědických. Ani tyto vztahy, stejně jako spoluvlastnické, nejsou v praxi ideální. Stejně jako v dějinách činilo a dodnes činí problémy spoluvlastnictví, dodnes se v hojně míře vyskytují u soudů spory spoludědické. Zde můžeme mít na mysli jak spory potenciálních dědiců o uznání jejich dědického práva (např. intestátní dědic vs. dědic testamentární), nebo spory již konstituovaných spoludědiců, případně ještě spory dědiců (spolu-

dědiců) s třetími osobami. Každé z těchto kategorií budeme v následujícím výkladu věnovat pozornost, neboť každá z nich s dědickou sukcesí souvisí.

Římské právo pro demonstraci a úvod do problematiky nebylo vybráno náhodně, neboť – řečeno slovy Michala Skřejpka – „Jedním z velkých kladů římského práva (a to jak soukromého, tak i veřejného) je možnost zkoumat při bližším pohledu na jeho vývoj mechanismy a zákonitosti jeho fungování. Často se přitom nejedná o principy, které byly zcela poplatné době, v jejichž reálných historických podmínkách se objevily a existovaly, ale jde o jevy skutečně nadčasové, s nimiž se v různých modifikacích setkáváme nejen v pozdějším právním vývoji, ale také v současnosti. Kromě toho bližší pohled na tuto problematiku v rámci římského práva

* JUDr. Kamila Bubelová, Ph.D., vedoucí Katedry teorie práva a právních dějin Právnické fakulty Univerzity Palackého, Olomouc.

odpovídá na některé právní problémy, nebo alespoň může naznačovat jejich řešení.¹

Dědické právo je už od dávných dob považováno za důležitou součást majetkového a rodinného práva. Právě to, že spojuje dva jinak odlišné právní obory, jež se vyznačují rozdílnými právními principy (vlastnictví k neživým věcem versus emoční vztahy mezi lidskými jedinci v rodině), mu dává zvláštní místo v celém právním řádu. Systematickým zařazením v soukromých právech získalo dědické právo označení práv subjektivních, avšak jeho účinky jako translace vlastnického práva jsou absolutní. Není úkolem této stati podávat výklad o obsahu samotného římského dědického práva, jeho principech, ani o jeho vlivu na současný právní systém.² Zde se chceme soustředit na praktické ukázky dědických sporů a demonstrovat na nich, jak věčná je tato problematika. Na konkrétních místech kratší výklad nutný k pochopení samotného textu připojíme.

II. Římské právo

Rozsah příspěvku nám nyní neumožňuje zahrnout do výkladu celý rozsah vývoje římského dědického práva. Proto na tomto místě pouze krátce zmíníme některé změny, které do římského práva vnesl císař Justinián a nadále budeme pracovat s prameny z jeho doby.

Justinián všechny změny, které ustanovil ve své kodifikaci, zdůvodňoval úsilím o spravedlivé zdokonalení práva a sjednocení jeho aplikace v celé Byzantské (východořímské) říši: vedla ho „*nostra pietas omnia augere et in meliorem statum reducere desiderans in duobus constitutionibus*“³ a vnašel do systému „*nova humanitatis ratione*“⁴. Tento nový lidský pohled, kterým zřejmě myslí křesťanskou lásku k bližnímu, jej rovněž vedl ke změně mnohých úprav týkajících se dědického práva.

Vliv císařské legislativy se projevoval i v adopčním procesu. Adopci zde zmiňují proto, že jejím prostřednictvím vznikali testátorovi dědicové, tzv. *sui*, kteří byli zcela rovni zůstavitelovým biologickým potomkům. Dříve se adrogace prováděla před komiciemi, zatímco Justinián (rovněž z praktických důvodů: komicie už neexistovaly) stanovil úřední dohled nad osvojením v osobě úředníka. Touto funkcí pověřil tzv. *tabelaria*

(notáře – zapisovatele), který v přípravném řízení musel zkoumat, zda adrogace bude sloužit k dobru nedospělé, a zkoumat, zda adrogátor poskytl jistotu, že pokud nedospělý před dosažením dospělosti zemře, jeho majetek bude vydán osobám, jež by dědily při neuskutečnění adopce. Navíc – pokud adrogátor adoptovaného vydědil, nebo ho během života emancipoval, musel mu zanechat ¼ svého majetku a všechny výnosy z majetku, který pro adoptivního otce nabyl v době, kdy patřil pod jeho moc.⁵

Pokud hlava rodiny adoptovala někoho na místo vnuka, podle klasického práva nepotřebovala souhlas syna. Justinián však souhlas syna vyžadoval jako podmínku *sine qua non*, protože v osobě adoptovaného mu vyrůstal povinný dědic, což nebylo možno připustit bez svobodné vůle. K propuštění adoptovaného vnuka z moci děd nadále souhlas syna nepotřeboval.⁶

Významnou změnou justiniánské legislativy byl i pohled na právní postavení ženy. Obecně sice ženám nebyla přiznána všechna práva, jako měli muži, ale díky císařské výsadě (císař byl *legibus solutus*⁷ a sám mohl kohokoli účinnosti svého zákona zbavit), kterou realizoval procesní formou *indulgentiae* (milosti, laskavosti, shovívavosti), bylo ženám dovoleno adoptovat děti, což dříve bylo zcela vyloučeno.⁸ Nemohly však adoptovat stejně volně jako muži (muži nemuseli být ani ženatí, když adoptovali): císař dovoľoval ženám adopci jen jako útěchu za ztrátu dětí (především padlých ve válce).⁹ Justiniánova snaha o spravedlivější postavení mužů a žen je považována za nejvýznamnější zásah do dědických zásad římských.¹⁰ Vyvozoval, že v této právní oblasti nemá být žádný rozdíl mezi muži a ženami, protože obě pohlaví plní při rozmnožování stejnou měrou úkol uložený přírodou.¹¹ Císařská konstituce zavedla jednoduché a rovné právo pro syny i dcery nebo další potomky v mužské linii: všichni, ať kteréhokoli pohlaví, ať v moci zůstavitele nebo emancipovaní,

⁵ Just. Inst. 1. 11. 3.

⁶ Just. Inst. 1. 11. 7. (Všechny české překlady justiniánských Institucí jsou převzaty z: BLAHO, P., SKŘEJPEK, M. *Justiniáni Institutiones*. Karolinum: Praha 2010).

⁷ Osvobozen od zákona, tj. sám jej dodržovat nemusel.

⁸ Dědické právo matce po jejích dětech bylo přiznáno již dříve (SC Tertulianum), stejně jako dědické právo dětí po matce (SC Orfitianum). Blíže viz REBRO, K., BLAHO, P.: *Římské právo*. 4. přepracované vydání. Iura Edition: Bratislava 2010, s. 456.

⁹ Just. Inst. 1. 11. 10.

¹⁰ Považoval ji za nespravedlnost přičítící se přírodě a nechtěl ji nechat bez zlepšení. Viz Just. Inst. 3. 1. 15. Dále chválil prétoři pro jejich lidskost, s jakou odstraňovali tvrdosti civilního práva v dědické posloupnosti, ale nepovažoval jejich zásahy za dostatečné. Viz Just. Inst. 3. 2. 3b. Justiniánská posloupnost je proto odlišná od civilní i prétorské. Viz např. Just. Inst. 3. 5. a 3. 6.

¹¹ K tomu např. CROOK, J. A. *Woman in Roman Succession*. In: *The family in Ancient Rome: New perspectives*. Ed. B. Rawson. Ithaca: Cornell University Press 1986, s. 58–82.

¹ SKŘEJPEK, M. *Poodkryté tváře římského práva. Příspěvek k aplikaci Principů E. F. Smidaka*. Avenir Stiftung, Havlíček Brain Team: Praha 2006, s. 23.

² O tom již dříve BUBELOVÁ, K. *Odkaz římského dědického práva pro moderní právní systémy*. In: *Mílniky práva v stredoEurópskom priestore 2009 – I. časť*. Vydavateľské oddelenie Právnické fakulty Univerzity Komenského: Bratislava 2009, s. 319–332.

³ Just. Inst. 1. 6. 3.: Laskavost, usilující o zdokonalení úpravy předchozích dvou konstitucí.

⁴ Just. Inst. 1. 6. 2.

měli právo buď být ustanoveni dědici, nebo být výslovně vydědění. Výjimka platila jen pro testamenty vojenské (zřízené při vojenské operaci), kde mlčení bylo považováno za vydědění.¹²

Nově do práva přibyla nulita pokrevního příbuzenství. Podle předchozích právních názorů nebylo možno kognaci zrušit žádným právním předpisem, neboť je dána biologicky. Justinián však uznal za vhodné právě proto, že v dědickém právu upřednostňoval kognátské příbuzné, tuto kognaci v některých případech právní cestou zrušit. Od justiniánské úpravy nebyly v pokrevní příbuznosti tyto osoby: kdo se stal otrokem (k restituci kognace nedojde ani v případě pozdějšího propuštění na svobodu) a trestně odsouzený pachatel, jenž se provinil tak vážně, že mu byl uložen trest *deportatio in insulam*¹³ (vyhnanství na ostrov).¹⁴

Justinián povolil podmíněčné ustanovení dědice (*sub conditione*); nepřipouštěl však časové určení (*dies*), a to ani „ke dni“, ani „ode dne“. Připojená časová lhůta se považovala za nenapsanou a dědic se považoval za ustanoveného bez lhůty (čímž byla zachována platnost testamentu).¹⁵

Zajímavý případ právní argumentace můžeme najít u žaloby na nespravedlnost testamentu (*querella inofficiosi testamenti*), která (při úspěšné obhajobě) ruší testament, ačkoli ho nečiní neplatným. Děti¹⁶ měly možnost tímto procesním prostředkem napadnout jinak bezchybnou závěť rodiče (a také rodiče závěť dětí), pakliže se zdálo, že testující nebyl při zdravém rozumu, když bezdůvodně vydědil potomky (event. rodiče). Výslovně se přitom zdůrazňuje, že tento stav neznamená, že by testátor byl duševně nemocný (*furiosus*), protože taková vada způsobovala neplatnost testamentu.¹⁷ Ve výjimečných případech mohou tuto žalobu úspěšně použít i sourozenci zůstavitele, ale jen proti extraneům, kteří byli nemravni.¹⁸

Justinián omezil tuto žalobu jako krajní prostředek: nesměl ji podat nikdo, kdo mohl své dědické nároky uplatnit jinak. Když z jiného právního důvodu získá třeba jen část majetku zůstavitele, nemůže kverelu použít, nebo když z testamentu získal jen jedinou věc, jeho podíl bude doplněn (*boni viri arbitrium*), ale kverela vyloučena.¹⁹ Pokud dědic získá jakýmkoli právním způsobem legitimní podíl ¼ (např. součtem odkazů nebo

darováním *inter vivos*²⁰ nebo *mortis causa*), bude legitimace k podání kverely vyloučena.²¹ Stanovená ¼ pozůstalosti se však vztahuje na všechny osoby, které požadují náhradu za své vydědění – rozdělují si ¼ podle hlav (*in capita*).²²

Co se týče legátů a fideikomisů, jež tak precizně vykládal Gaius,²³ provedl Justinián značné zjednodušení: formální rozdíly zcela odstranil a k posílení vůle zemřelého upřednostnil ne slova, nýbrž jeho vůli. Všechny odkazy napříště měly mít stejný obsah, ať bylo odkázáno jakýmikoli slovy, protože k jejich vymožení bylo nyní možno použít nejen osobní, ale i věcné žaloby. Všechny odkazy²⁴ přizpůsobil fideikomisům (dával jim maximální možnou míru neformálnosti).²⁵

Nejvíce právních sporů však vznikalo při zániku věci. Pokud zanikla bez přičinění dědice (tj. nesměl zavinit zánik ani kulpózně), příjemce ztratil nárok na odkaz (nedostal tedy ani jeho finanční hodnotu). Stejně se postupovalo v případě odkazu cizího otroka, jenž byl v mezidobí (bez přičinění dědice) propuštěn na svobodu. Za propuštění svého vlastního otroka (nebo darování někomu, kdo jej propustil) však dědic zodpovídá, ať věděl, nebo nevěděl, že otrok je předmětem odkazu.²⁶

Při odkazu věci hlavní, její součásti a příslušenství se nepostupovalo jednotně: odkaz pozemku s inventářem zaniká celý, když je pozemek zcizen (nebude tedy nárok na náhradu za inventář), stejně jako odkaz otroka s *peculium*, pokud otrok zemře, bude propuštěn nebo zcizen. Avšak pokud byli odkázáni dospělí otroci, zůstaly součástí odkazu jejich děti, i když otročtí rodiče zemřeli, a k odkazu hlavních otroků patřili i otroci podřízení, kteří zůstali předmětem odkazu i tehdy, když zanikli otroci hlavní.²⁷ Zmenšování a zvětšování objemu odkazu obecně možné bylo (podle zásady, že k odkazu patří vše, co v mezidobí přibylo, a ochuzuje se o vše, co přirozeně ubylo). Odkaz stáda ovcí, jež se zmenšilo na jediný kus, zůstává platný; stejně jako veškerá vylepšení odkázaného domu (např. mramorové

¹² Just. Inst. 2. 13. 5. a 6.

¹³ Deportace spočívala v umístění do teritoria, odkud se odsouzenec nemohl vzdálit. Nebyl to jen nehostinný ostrov, ale např. také oáza v poušti.

¹⁴ Just. Inst. 1. 16. 6.

¹⁵ Just. Inst. 2. 14. 9.

¹⁶ K účinkům nenarození očekávaného dítěte na platnost testamentu viz DOSTALÍK, P. *Causa Curiana – i slavní právníci prohrávají spory*. In Bulletin advokacie č. 1/2010, s. 65 an.

¹⁷ Just. Inst. 2. 18. pr.

¹⁸ Just. Inst. 2. 18. 1.

¹⁹ Just. Inst. 2. 18. 2.

²⁰ Tento způsob obohacení z dědictví, které dostal dědic jaksi „předem“, tj. před smrtí, Justinián do dědictví započítával (jako obdobu kollační povinnosti).

²¹ Just. Inst. 2. 18. 6.

²² Just. Inst. 2. 18. 7.

²³ GAIUS: Učebnice práva ve čtyřech knihách. Přeložil Jaromír Kincl. Čeněk: Plzeň 2007.

²⁴ Podrobně o odkazech viz SALÁK, P. *Odkaz – římskoprávní institut ve světle českého práva 20. stol.* In: Dny práva – Days of Law: Brno 2010. Online sborník z konference na [www.law.muni.cz/content/cs/proceedings/] – zejména upřesňující poznámka č. 4.

²⁵ Just. Inst. 2. 20. 2. (Svou konstituci, která novinky zavedla, zde císař vychvaluje, a dokonce praví, že je to „po nocích vypracovaná konstituce“, což má zvýšit její význam).

²⁶ Just. Inst. 2. 20. 16.

²⁷ Just. Inst. 2. 20. 17.

obklady), nebo naopak jeho znehodnocení (časem, požárem).²⁸

Změnu provedl Justinián u přechodu práva volby odkazu na dědice odkazovníka. Původně – pokud *honoratus* za života volbu neprovedl – např. si nevybral některého ze zůstavitelových otroků, jeho dědici nárok ztratili. Nejenže bylo i dědicům odkazovníka dáno právo vybrat si odkaz, ale precizněji stanoveno, že v případě více odkazovníků (nebo jejich dědiců), kteří se nemohou shodnout na volbě (a podle dřívějších právníků by se tím odkaz stal neúčinným), císař nařídil losovat a volba toho, jehož los padne, rozhodla o tom, jak bude odkaz splněn.²⁹ Míru odkazů již Justinián (na rozdíl od předchozí právní úpravy) omezovat příliš nechtěl: zrušil proto pegasiánské *senatusconsultum* a ponechal v platnosti jen *trebelliánské*.³⁰

Zcela nově Justinián zavedl následující: Pokud zůstavitel důvěřoval svědomitosti svého dědice (*fidei heredis*), aby vydal pozůstalost nebo její část jako fideikomis jiné osobě, ale nedalo se to prokázat ani písemným, ani svědeckým důkazem (pět svědků), a dědic se zdráhal uložené splnit, měl fideikomisář napříště dostat soudní ochranu; protože pokud dědic „v liteře zákona hledá ochranu“, má být donucen k plnění.³¹

Ještě bych se zde ráda krátce zmínila o postavení dědice vstupujícího do obligačních vztahů jeho předchůdce. Při stipulaci (na rozdíl od jiných kontraktů) nebylo možno připojit podmínku, dodatek nebo lhůtu. Proto když bylo slíbeno platit plnění „každý rok 10 zlatých, dokud žiji“, považoval se závazek za platný bez dodatku a stal se netermínovaným. Přesto bylo ustanoveno, že pokud by z takové stipulace žaloval dědic (chtěl by převzít nárok na vyplácení 10 zlatých ročně), byl by odmítnut námitkou dohody (obsahem totiž bylo dát v době života kontrahenta).³²

A nyní k některým konkrétním případům – začněme spory mezi spoludědici. Právník Modestinus řešil případ tří bratří, jehož příčinou byl podvod ze strany jednoho bratra, spoludědice.³³ Uvádí i jména bratří: Titius, Maevius a Seia. Bratři si rozdělili pozůstalost po matce a písemně prohlásili, že dědictví je rozděleno a že se zaručují, že jim nic společného nezůstalo. Později se však Maevius a Seia dozvěděli, že Titius, který byl na rozdíl od nich v době matčiny smrti přítomen, si odebral z pozůstalosti zlaté mince, ale jim se o nich nezmínil: součástí dohody o rozdělení tedy nebyly. Vznikla otázka, zda po uzavření dohody o rozdělení dědictví ještě mají proti Titiovi žalobu na majetek, který jim zatajil. Modestinus našel cestu, jak podvedeným

spoludědicům pomoc poskytnout. Na jejich žalobu o vyplacení dluhu sice odpoví Titius námitkou nefornální úmluvy (*exceptio pacti*), ale bude odražen protinámitkou, tj. replikou podvodu.

Papinián podává zprávu o další možné variantě dědických sporů. Byl veden spor o otrokyni, která nebyla dána dceři věnem, ale poskytnuta jako součást dceřina *peculia*.³⁴ *Peculium* však nebylo odkázáno v testamentu. Podle dobrozdání Papiniána měla být otrokyně započtena do pozůstalosti; pokud však s ohledem na udělené *peculium* otec dceru vydědil a s udáním tohoto důvodu jí v testamentu nic nezanechal nebo zanechal jen nepřiměřeně málo, bude dcera chráněna námitkou otcovy vůle.³⁵

Vzájemné nároky syna a dcery jako spoludědiců popisuje Marcellus: Lucius Titius poskytl během života svému synovi Publiovi Maeviovi bez darovacího úmyslu možnost zastavit dům ve prospěch synova věřitele. Později, když Maevius zemřel a zanechal nedospělou dceru, vznikl spor mezi Titiem, jeho dcerou a vnučkou (dcerou Maevia). Šlo o to, zda podíl na zastaveném domě musí být od zástavy osvobozen. Marcellus svěřil právo rozhodnutí zcela do rukou soudce: měl zkoumat jak zájem dlužníka, tak obsah jednotlivých dohod, které sporu předcházely.³⁶

Právní otázka, kterou řešil svým dobrozdáním Scaevola, spočívala v tom, zda jeden ze spoludědiců může za určitých okolností zcizit zastavenou zástavu. Došlo k tomu takto: pozůstalost byla rozhodnutím arbitrá rozdělena tak, že každý ze spoludědiců dostal některou hmotnou věc a pohledávky za společnými dlužníky. Jednomu ze spoludědiců však dlužník přestal pohledávku uhrazovat, a tak chtěl zcizit zástavu, jež byla ale zřízena i k podílům pohledávek ostatních spoludědiců. Scaevola rozhodl, že i samotný tento spoludědic může zcizit celou zástavu, aby nebyla jeho práva ohrožena.³⁷

V obdobné situaci jako spoludědicové jsou i spoludědicovníci. Julián podává zprávu o případu, kdy byl legátem odkázán usufrukt dvěma osobám s uvedením, že „mají požívat totéž v průběhu každého druhého roku“. Pokud by byli v testamentu uvedeni Titius a Maevius, bylo možno přiznat požívání nejdříve Titiovi a poté Maeviovi. Jestliže Titius v průběhu roku, kdy realizoval své poživací právo, nabyl k věci vlastnické právo, nebude moci požívání realizovat a v dalším roce bude požívání příslušet Maeviovi. Jakmile Titius vlastnictví převede opět na jinou osobu, vrátí se mu možnost požívání (elasticita věcných práv). Problém by mohl vzniknout, pokud odkazovací obrat zní „dávám poživací právo dvěma Titium pro každý druhý rok“, pak se

²⁸ Just. Inst. 2. 20. 18.

²⁹ Just. Inst. 2. 20. 23.

³⁰ Just. Inst. 2. 23. 7.

³¹ Just. Inst. 2. 23. 12.

³² Just. Inst. 3. 15. 3.

³³ D 2. 14. 35.

³⁴ *Peculium* = majetek vydělený hlavou rodiny z otcovského souboru k samostatnému hospodaření otrokovi nebo potomkovi.

³⁵ D 6. 1. 65. 1.

³⁶ D 17. 1. 38.

³⁷ D 20. 5. 14.

musí tito dva muži dohodnout, kdo začne požívat jako první. Jestliže se nedohodnou, budou si v realizaci práva konkurovat.³⁸

Druhý okruh zajímavých případů jsou spory mezi pretendenty (uchazeči) o dědictví. Spory však mohou vznikat nejen ze zájmu stát se dědicem, ale i z odmítnutí dědictví. Ulpián zmiňuje případ, kdy jeden kontrahent druhému poskytl deset (zlatých), aby splnil podmínku, kterou prvním ukládala závěť, ale potom dědictví nebo odkaz odmítl. Bude mít příjemce peněz právo si je ponechat? Právnik Ulpián rozhodl, že nikoli. Učinil takové peníze předmětem oprávněné kondikce (tj. žaloby na vydání bezdůvodného obohacení). Důvodem byla *causa data causa non secuta* (tj. nesplnění očekávaného plnění).³⁹ Stejný důvod bylo možno uplatit v případě, že testament byl zfalšován, ovšem jen v případě, že se na tomto protiprávním činu nepodílel poskytovatel peněz.⁴⁰

Ulpián popisuje zajímavý případ sporu mezi dědicem a propuštěným: Ještě před tím, než testamentárně propuštěný otrok nabyt svobodu, spáchal ve zlém úmyslu jednání, kterým mělo být zabráněno převedení (části) pozůstalosti do rukou dědiců (zpravidla tyto věci odcizoval). Dědic/ové má/mají proti propuštěnci prétorskou žalobu (s jednoletou promlčecí lhůtou) na náhradu škodu ve výši dupla.⁴¹ Labeo však dodává, že tato žaloba je založena na přirozeném, nikoli civilním právu. Nesmí být totiž nepotrestán pachatel, který se v naději na rychlé získání svobody domnívá, že nebude potrestán: krade-li z majetku pána, který na něj již nemůže podat žalobu, protože kradl jako otrok, ale již je svobodný. Proto prý prétor přijal myšlenku, že „prohanost a drzost těch, kteří drancují pozůstalosti, by měla být potrestána“ dvojnásobnou náhradou škody.⁴² Propuštěnec se vyviní jen tehdy, pokud jeho jednání nebylo dolůzní. Chyby a nezalost otroka poté, co získá svobodu, mají být omluveny, ale nikoli hrubá nedbalost, která se podobá zlému úmyslu. Jestliže způsobil škodu neúmyslně, bude osvobozen; jestliže úmyslně, odpovídá podle akvilského zákona. Podmínkou však je, že se škodlivé jednání uskutečnilo po smrti zůstavitele, ale před převzetím pozůstalosti dědicem. Po vypořádání pozůstalosti už tato speciální prétorická žaloba účinná nebude, protože otrok je svobodný a pozůstalost uzavřena.⁴³

V souvislosti se specifickými okolnostmi zániku nároků ze společenské smlouvy vznikl i spor skutečného a domnělého dědice, o němž podává zprávu Pomponius. Dva muži uzavřeli společenskou smlouvu (*societas*). Jeden z nich zemřel a druhý v domnění, že pozůstalost

náleží Seiovi, prodal všechny věci společnosti a polovinu zisku z prodeje si ponechal, zatímco druhou vydal Seiovi, čímž vypořádal nároky ze zaniklé společnosti. Seiovi dědic však nemohl již žalovat ze společenské smlouvy, i kdyby s rozdělením majetku pocházejícího ze *society* nesouhlasil. Přijal totiž díl z kupní ceny a nikoli podíl na *societě*.⁴⁴ Pokud by touha po pozůstalosti, o níž by se společník nemusel dělit, vedla k výpovědi *societatis*, platila zásada, že vypovídající společník sice osvobodí své společníky od svých nároků, ale neosvobodí sebe od jejich nároků, takže zlovolně vypovězená společenská smlouva kvůli dědictví mu přinese ztrátu: o zisk se žalobou bude donucen dělit, zatímco případné předlužení pozůstalosti ponese sám. Jestliže se o dědictví dozvěděl až po vypovězení společenské smlouvy, dělení s bývalými společníky už neproběhne.⁴⁵

Můžeme zaznamenat i zajímavý případ, který pocházel ze situace, že otcem uznaný syn nebyl ve skutečnosti jeho synem biologickým: Sein syn, kterého její manžel Gaius Seius uznal za vlastního, zabral Gaiovu pozůstalost, přestože Gaius měl bratry, a svým strýcům jakoby na základě pověření zemřelého vyplatil fideikomisy a přijal od nich potvrzení. Když strýcové zjistili, že nebyl skutečným synem jejich bratra, ptali se právníka Modestina na radu, zda jej ještě mohou žalovat o vydání pozůstalosti, když už mu dali potvrzení o vypořádání. Modestinus řekl, že status toho, o němž by mohli dokázat, že není synem zůstavitele, se písemným potvrzením o přijetí fideikomisu nijak nepotvrdil. Avšak konečný úspěch ve sporu závisel na tom, zda se strýcům podaří dokázat, že uznaný syn nebyl synem skutečným.⁴⁶

Ve třetí skupině případů se seznámíme s kauzami, ve kterých vedli spory na jedné straně dědicové a na straně druhé věřitelé či dlužníci zůstavitele. Pokud byla uzavřena úmluva o nevymáhání dluhu s podmínkou, že má být vymáháno od dědice, nebude moci dědic úspěšně použít námitku úmluvy (*exceptio pacti*), neboť takováto podmínka se u úmluvy připouštěla (není tedy považována za ujednání *contra legem, in fraudem legis* nebo *contra bonos mores*). Zůstavitel v tomto případě zanechal dědici *pasivum*, tj. dluh. Ovšem mohla nastat i situace jiná, kterou popisuje Paulus:

D 2. 14. 17. 4. Paulus ve třetí knize komentářů K ediktu:

Pokud byla uzavřena úmluva, že nebude soudně nic vymáháno ani ode mne ani od Titia, neprospěje to Titiovi, i kdyby se stal mým dědicem, protože toto [tj. neplatná úmluva ve prospěch třetího] nemůže být potvrzeno skutkem, který se stal po jejím uzavření. To píše Julián v případě otce, který se dohodl, že se od něj ani

³⁸ D 7. 1. 34. pr.

³⁹ D 12. 4. 1. 1.

⁴⁰ D 12. 4. 2.

⁴¹ D 47. 4. 1. pr.

⁴² D 47. 4. 1. 1.

⁴³ D 47. 4. 1. 2.

⁴⁴ D 17. 2. 62.

⁴⁵ D 17. 2. 65. 3.

⁴⁶ D 22. 3. 15.

od jeho dcery nesmí nic soudně vymáhat, i kdyby se dcera stala později jeho dědičkou.⁴⁷

Neformální úmluva o nevymáhání byla způsobem prominutí dluhu. Prominutí dluhu však na základě tohoto fragmentu musíme považovat za neúčinné pro dědice, takže i když dědic vstupuje do všech práv a povinností zůstavitele, jeho postavení se přesto významně mění. Skutečnost, že úmluva ve prospěch třetího byla neplatná, není však zřejmě pravým důvodem, proč je odmítnuta: dědic totiž po smrti zůstavitele není tzv. třetí osobou, ale je pokračovatelem samotného zemřelého. Skutečnost, že ani dcera nemohla být zbavena dluhu, jenž byl prominut zůstaviteli, svědčí spíše o tom, že *pactum* mělo velmi úzkou vazbu na osobu dlužníka, které bylo plnění prominuto. Rozhodně však fragment potvrzuje pravidlo, že *pactum de non petendo* (jakožto neformální právní úkon) nezpůsobovalo zánik pohledávky. Potvrzuje to i další Paulův text (úmluva syna neprospěje po synově smrti ani jeho otci, ani jeho dědici, protože jde o osobní dohodu).⁴⁸ Nicméně ani potom nebyl právní spor zcela ztracen, pokud by proti strana jednala dolůzně: dědici zůstala zachována námitka podvodu (*exceptio doli*).^{49, 50}

Dohodu, která spojuje věnné a dědické právo s úmluvami, představuje na konkrétním případě i Celsus:⁵¹ Děd slíbil jménem své vnučky, kterou měl od syna, věno a uzavřel neformální úmluvu, že věno nebude vymáháno ani od něj, ani od jeho syna. Pokud by věno bylo vymáháno od synova spoludědice, tento se nebude moci bránit námitkou neformální úmluvy, ale syn v prospěch získá. Celsus takový přístup zdůvodňuje právním názorem, že je dovoleno postarat se pouze o jednoho dědice, aniž by stejná ochrana byla poskytnuta i dědicům ostatním. Zásada rovnosti dědiců v římském právu neexistovala.

Ohledně závaznosti *pacta* a jeho důsledků pro dědické právo nás Paulus informuje ještě o případě dvou bankéřů.⁵² Jeden z těchto dvou obchodních společníků uzavřel neformální dohodu s dlužníkem. Vznikla otázka, zda může dlužník (a jeho dědic) použít námitku úmluvy účinné i proti druhému bankéři (tj. věřiteli). Právní kapacity (Neratius, Atilicinus, Proculus i Labeo) se postavily za to, že druhému bankéři nemůže námitka škodit, protože v důsledku věřitelské solidarity mohl vymáhat celou sumu i sám. Tomuto druhu dohody se podobá i úmluva, podle které se budoucí dědic zavázal, že nebude vymáhat pozůstalost; jakmile se však dědi-

cem stal, vymáhal jednotlivé věci. Protože takový postup byl zjevně *contra bonos mores*, byla druhému kontrahentovi (míněno účastníkovi úmluvy) povolena *exceptio pacti*.⁵³

Úmluva byla považována za závaznou, i když byla uzavřena taciťně. Florentinus popisuje případ věřitele, který přijal od dlužníka úroky do budoucna. Tento úkon v sobě nese právní domněnku, že se mlčky domluvili na dočasném nevymáhání jistiny (tj. po tu dobu, které odpovídá suma přijatých úroků). S ní pak souvisí i fakt, že i když byla dohoda na jedné straně uzavřena jako neosobní a na druhé straně jako osobní (vázaná pouze na konkrétní osobu), budou mít dědici jak věřitele, tak dlužníka proti sobě navzájem stejné žaloby, jako samotní účastníci úmluvy.⁵⁴

Ulpianus podává zprávu, že dědic dlužníka je vázán dohodou, kterou uzavřel za zůstavitele (v pozici dlužníka) jeho správce s věřitelem.⁵⁵ Správce koupil zastavený pozemek od zástavního věřitele a dohodl, že pozemek bude vrácen dlužníkovi po odečtení plodů a uhrazení zbylého dluhu. Po smrti zůstavitele i správce nechtěl dědic tuto dohodu plnit, neboť nebyla uzavřena zůstavitelem. I v tomto případě však byl dědic odsouzen k soluci závazku. Ulpianus podává zprávu o sporném případě, kdy vznikla otázka, zda usmrcení otroka patřícího do pozůstalosti, jež zatím nemá vlastníka (*hereditas iacens*), lze žalovat podle Akviliova zákona⁵⁶ o náhradě škody.⁵⁷ Celsus rozhodl spor tak, že záměrem zákona bylo nahradit škody vlastníkovi, kterému vznikly. Za vlastníka tedy bude považována samotná pozůstalost coby majetkový celek speciálního charakteru. Po převzetí pozůstalosti (tj. po adici) může vznést žalobu i sám dědic.

Jestliže došlo k usmrcení testamentárně odkázaného otroka, bude od okamžiku převzetí pozůstalosti dědice náležet žaloba z Akviliova zákona odkazovníkovi, pokud však nepřijal odkaz až po smrti otroka. Pokud totiž odkaz před smrtí otroka odmítl, Julián předává žalobu dědici.⁵⁸ Usmrtěl-li však otroka sám dědic, žaloba se vrací k odkazovníkovi.⁵⁹ V situaci, kdy testamentárně ustanoveným dědicem měl být smrtelně zraněný otrok, v této chvíli zůstavitelem propuštěný, nemohl jeho dědic žalobu z akvilského zákona použít.⁶⁰ Pokud dojde k usmrcení otroka, který byl ustanoven za dědice, připouje se k žalobě na náhradu škody *de lege Aquilia*

⁵³ D 2. 14. 27. 8.

⁵⁴ D 2. 14. 57.

⁵⁵ D 2. 14. 52. 1.

⁵⁶ Podrobněji např. ANTALOVÁ, B. *Klauzula mortis causam praestare v neprávnických textoch a v lex Aquilia*. In: Římské právo a neprávnické prameny (eds. R. Veselá, K. Schelle). Sborník z konference. PF MU: Brno 2004, s. 29–33.

⁵⁷ D 9. 2. 13. 2.

⁵⁸ D 9. 2. 13. 3.

⁵⁹ D 9. 2. 14.

⁶⁰ D 9. 2. 15. 1. in fine.

⁴⁷ Překlad s úpravou podle slovenského textu BLAHO, P., VAŇKOVÁ, J.: *Corpus iuris civilis – Digesta*, tomus I., Eurokódex, Bratislava 2008, s. 107.

⁴⁸ D 2. 14. 21. pr.

⁴⁹ Blíže viz FINAZZI, G. *L'exceptio doli generalis nel diritto ereditario romano*. Padova: Cedam 2006.

⁵⁰ D 2. 14. 21. 1. in fine.

⁵¹ D 2. 14. 33.

⁵² D 2. 14. 27. pr.

i ocenění této pozůstalosti. Pán otroka totiž přišel o majetek, který by mu připadl. Julián vysvětluje podrobnosti: Pokud testátor v testamentu činí otroka svým dědicem zároveň s jeho propuštěním, nebude součástí náhrady škody hodnota uniklého dědictví, protože pozůstalost by získal osvobozený otrok a nikoli jeho bývalý pán. Pokud bude vlastník ustanoven dědicem pod podmínkou, že propustí Sticha a Stichus byl usmrcen po zůstavitelově smrti, bude součástí náhrady škody jak hodnota usmrceného otroka, tak ocenění hodnoty pozůstalosti (*lucrum cessans* – ušlý zisk), protože v důsledku protiprávního usmrcení otroka není možno podmínku splnit. Pokud však byl otrok usmrcen ještě během zůstavitelova života, přestává působit nárok na ocenění pozůstalosti, neboť hodnota otroka se určuje zpětně podle toho, jakou nejvyšší hodnotu měl v posledním roce. Proto pokud někdo uřízl palec cennému otrokovi – umělci (malíři) a někdo jiný ho v následujícím roce usmrtil, bude hodnota otroka posuzována podle stavu, než ztratil prst.⁶¹

Situace však mohla probíhat i v poněkud modifikované podobě: Iulianus píše o otrokovi, který byl tak zraněn, že bylo jisté, že zemře. V mezidobí byl ustanoven dědicem a později zemřel v důsledku úderu ještě od další osoby. Vzniká otázka, koho je možno žalovat z usmrcení otroka? Všeobecně toho, kdo přivodil příčinu smrti. Ale podle akvilského zákona odpovídá jen ten, kdo tuto příčinu přivodil přímým použitím násilí, tak říkajíc vlastní rukou. Za odpovědného se nepovažuje jen ten, kdo svým protiprávním skutkem okamžitě zbyl otroka života, ale i ten, kdo způsobil zranění, z něhož se nelze zotavit. Pokud tedy někdo způsobil smrtelné zranění a druhý opět, přičemž v důsledku druhého útoku zemřel otrok dříve, budou podle akvilského zákona odpovědní oba útočníci. Stejně se nahlíželo na případ, když otroka smrtelně zranilo více lidí, ale nedalo se zjistit, čí rána otroka usmrtila.⁶²

Ocenění škody za usmrcení otroka ale neponesou všichni útočníci stejnou měrou. První útočník zaplatí nejvyšší hodnotu za poslední rok od zranění zpětně; pozdější útočník nejvyšší sumu, za kterou mohl být otrok prodán v roce předcházejícím dni smrti. V tom totiž bude započtena i **hodnota dědictví**. Sám autor tohoto právního názoru se hájí, že pokud by někdo viděl tento postup jako nesmyslný, měl by uvážít, že varianta odpovědnosti jen jednoho útočníka, nebo žádného, by byla ještě nesmyslnější, neboť není myslitelné, aby zločiny zůstaly nepotrestány; ba i kdyby se nám zdálo, že rozhodnutí je málo logické, předkládá nám Julián k úvaze informaci, že v civilním právu bylo mnohé přijato v rozporu s logikou právní argumentace, protože společný prospěch byl důležitější hodnotou.⁶³

Náhrada za škodu na zděděných věcech přísluší dědici podle akvilského zákona i tehdy, když k ní došlo v době, **než dědic převzal** pozůstalost, ale testátor již byl mrtev. Akvilská žaloba přechází na dědice fikcí. Analogicky se tu použije argumentace, že i ten, kdo byl v zajetí, má právem postliminia možnost obnovit své nároky. Všechny nároky se pak posuzují podle toho, že jestliže v mezidobí mezi smrtí zůstavitele a převzetím pozůstalosti dědicem někdo pozůstalostní věci poškodí, odpovídá za škody vždy, když koná něco zakázaného, ale i tehdy, když si musel být vědom toho, že pokud by o jeho činnosti věděl ten, komu bude pozůstalost patřit, tak by to zakázané bylo.⁶⁴

Ulpián zkoumal otázku, zda žaloba z akvilského zákona za protiprávně způsobenou škodu náleží ustanovenému dědici proti osobě, která zničila testament. Uvádí názor Marcellův, že nenáleží, protože není možno provést ocenění škody. Ulpianovi se to zdálo správné z hlediska zůstavitele, protože jeho majetkový zájem není možno ocenit, ale z hlediska dědice a odkazovníků je situace odlišná. Použil zde výstižný obrat: „pro ně je testament téměř směnkou.“ A Marcellus psal, že za zničenou směnku žaloba na náhradu škody podle akvilského zákona náleží. Pokud tedy někdo zničil u něj uložené testamentární listiny, nebo je předčítal (což znamená, že musel rozlomit pečeti), je lépe vznést proti němu žalobu *in factum* nebo žalobu z urážky (*actio iniuriarum aestimatoria*), pokud zveřejnil tajemství ze závěti proto, aby znevážil zůstavitele.⁶⁵

Mohou se však vyskytnout i případy, kdy může být někdo za zničení listin odpovědný z krádeže, nebo (jen) z protiprávního způsobení škody. Při rozlišování těchto dvou variant rozhoduje úmysl pachatele.⁶⁶ Kdo však zničil u něj uložený testament tak, že ho nelze přečíst, odpovídá i *actione depositi* (z úschovy) a z žaloby na předložení (*actio ad exhibendum*), protože buď vrací, nebo předkládá poškozenou věc. Z téhož důvodu náleží dědici i žaloba podle Akviliova zákona.⁶⁷

Jako poslední příklad římského sporu přinášíme spor z krádeže. Z krádeže vznikaly zásadně dva žalobní nároky: jeden poenální (na duplum až kvadruplum podle způsobu provedení krádeže) a jeden kondikční (vymáhající samotnou odcizenou věc). Pokud zloděj vyrovnal pokutu (nebo někdo za něj), rušila se žaloba z krádeže (*actio furti*), ale nikoli *condictio furtiva*. Navíc obě žaloby mohly být použity i současně (místo kondikce mohl vlastník použít i reivindikaci nebo *actio ad exhibendum*).⁶⁸ Na rozdíl od poenální žaloby, která stíhala jen pachatele, byla kondikce z krádeže pasivně zděditelná (ostatně i aktivně). Ulpián popisuje případ, kdy kondikce stran ukradené věci postihuje i dědice

⁶¹ D 9. 2. 23.

⁶² D 9. 2. 51. pr. – 1.

⁶³ D 9. 2. 51. 2.

⁶⁴ D 9. 2. 43.

⁶⁵ D. 9. 2. 41. pr.

⁶⁶ D 9. 2. 41. 1.

⁶⁷ D 9. 2. 42.

⁶⁸ D 13. 1. 7. pr. a 1.

zloděje, a to i za situace, ve které fakticky k obohacení dědice nedošlo, neboť odcizený otrok již zemřel, a je lhostejné, zda ještě před tím, než pozůstalost nabyt dědic, nebo až poté.⁶⁹ Dědic je rovněž v nevýhodné pozici, pokud se k němu dostala jen část odcizené věci: i v této situaci odpovídá za celou věc. Pouze pokud by byl spoludědicem, zmenšila by se jeho odpovědnost přiměřeně velikosti jeho podílu.⁷⁰

Dostane-li se dědic do obrácené situace, tj. je dědicem vlastníka, jemuž byla věc odcizena, bude mu aktivní procesní legitimace odepřena, pokud zůstavitel odcizenou věc v testamentu odkázal nejen samotnému zloději, ale i komukoli jinému. Ulpíán to vysvětluje tím, že vlastnické právo se jednáním poručitele ztratilo.⁷¹

Julián popisuje vliv procesních okamžiků (zejména litiskontestace) na možnost použití žalob z krádeže. Byl ukraden otrok, jenž byl předmětem podmíněného odkazu, v době před splněním výminky. Tehdy přísluší dědici kondikce. Pokud se podmínka splnila po litiskontestaci, žalovaný byl osvobozen, jako by odcizený otrok byl podmíněně propuštěn na svobodu a podmínka se splnila. Žalobce totiž ztrácí právní zájem na vymáhání věci (přestala být v jeho vlastnictví i bez přičinění zloděje). Pokud by však rozsudek byl vyneset ještě před splněním výminky, soudce musí věc ocenit podle její skutečné tržní hodnoty.⁷²

III. Současné české právo

Přestože nyní postoupíme v historickém vývoji o půldruhého tisíciletí dopředu, sami uvidíme, že v oblasti dědického práva jsou spory obdobné. V roce 2008 rozhodl Nejvyšší soud České republiky (dále jen NS ČR) na základě dovolání žalované tento případ:⁷³ žalobci byli dva vydědění potomci zůstavitele, kteří napadli platnost důvodu vydědění uvedeného jako trvalý nezájem o zůstavitele,⁷⁴ v důsledku čehož byla univerzální dědičkou ustanovena neteř zůstavitele (žalovaná). Zůstavitel své potomky vydědil z toho důvodu, že o něj údajně neprojevovali zájem, který by projevovali měli. Okolnosti případu byly ale takové, že soud vyhodnotil chování zůstavitele jako důvod neprobíhajících kontaktů a přisoudil hlavní podíl na této negativní situaci zůstaviteli. Zůstaviteli proto nepřislušelo právo z tohoto důvodu své potomky vydědit. Ač byl totiž jejich otcem, choval se k nim v dětství tak hrubě, že po rozvodu rodičů byl otcí soudně zakázán styk s dětmi. Oba synové

se v dospělosti pokusili korespondenčně s otcem navázat styk, zejména po narození vnoučat, ale otec na tyto pokusy nereagoval. V podobném duchu, byť i v případech méně výrazného zavinění ze strany zůstavitele, rozhodoval i Ústavní soud ČR.⁷⁵ Vznikl tak v judikatuře úzus, podle kterého platí, že vydědění z důvodu neprojevoování zájmu o zůstavitele není platné, pokud rodič sám k této situaci přispěl nebo se ji nesnažil změnit. Jde tedy o to, že důvod vydědění (nezájem) musí být zaviněn výhradně potomkem, aby byl platným důvodem.⁷⁶

V praxi se rovněž vyskytl spor o to, zda zůstavitel může odkázat potomkovi jen určitou částku a ve zbytku závěti ho vydědit. Rozhodoval o tom NS ČR v roce 1997.⁷⁷ V tomto případě zůstavitelka v závěti ustanovila jednu ze svých dcer dědičkou peněžní částky, kterou jí měli vyplatit ostatní dědicové, a ve zbytku ji vydělila. Oč jednodušší by byla situace, pokud by v dané době v českém právu existoval institut odkazu, o který se zde jednoznačně jednalo. Nicméně soud se musel vypořádat se situací, že v českém právu tento institut neexistoval (vrací se v novém občanském zákoníku⁷⁸). Podle názoru soudů první a druhé instance občanský zákoník takové kombinované vydědění nepřipouštěl, neboť se domnívaly, že má mít stejné důsledky jako dědická nezpůsobilost. Nejvyšší soud sice uznal, že vydědění má charakter sankce, která za splnění zákonných podmínek postihuje potomka zůstavitele, který je jinak neopominutelným dědicem, ale uplatnění a rozsah této sankce je věcí zůstavitele. NS ČR rovněž zdůraznil rozdíl mezi vyděděním a dědickou nezpůsobilostí, který je dán právě možnostmi či nemožnostmi omezit jejich rozsah.

Na tomto místě můžeme zmínit i jeden prvorepublikový případ, kdy se vyděděný potomek snažil dosáhnout prohlášení neplatnosti závěti své matky (matka jej vydělila proto, že mu již za života postoupila selskou usedlost), aby nastalo dědění ze zákona (podle počtu dětí by mu příslušela 1/3 majetku), a to z důvodu, že v závěti jsou použity výrazy, které jeho matka neznala a nemohla jim údajně rozumět (např. slovo *universální*). Zůstavitelka však sepsala poslední vůli u notáře a soud dovodil, že pro platnost závěti je podstatné, aby obsah spisu souhlasil s vůlí testátora a správně ji vyjádřil. Platnost závěti byla potvrzena, avšak vyděděný syn se

⁷⁵ Rozhodnutí IV. ÚS 160/98.

⁷⁶ Např. rozhodnutí NS ČR sp. zn. 2 Cdon 86/97 (pramen: Soudní judikatura č. 3/1998, s. 48, publ. č. 21/1998): Jestliže potomek trvale neprojevoje o zůstavitele zájem proto, že zůstavitel neprojevoval zájem o potomka, nelze bez dalšího dovodit, že by neprojevení tohoto zájmu potomkem mohlo být důvodem k jeho vydědění. Rovněž se vyžaduje zjištění, zda měl potomek reálnou možnost projevit zájem (rozsudek KS České Budějovice sp. zn. 6 Co 10/96 – pramen: Sb. NS sv. 3/1998, s. 166, publ. č. 23/1998).

⁷⁷ NS ČR sp. zn. 2 Cdon 176/96 (pramen: Soudní judikatura č. 9/1997, s. 163, publ. č. 67/1997).

⁷⁸ Zákon č. 89/2012 Sb., s předpokládanou účinností od 1. 1. 2014.

⁶⁹ D 13. 1. 7. 2.

⁷⁰ D 13. 1. 9.

⁷¹ D 13. 1. 10. 3.

⁷² D 13. 1. 14. pr.

⁷³ Sp. zn. 21 Cdo 1825/2007.

⁷⁴ § 469a odst. 1 písm. b) zákona č. 40/1964 Sb., občanský zákoník.

mohl domáhat povinného dílu, na který měl jako neopominutelný dědic nárok. Lze tedy říci, že vydědění bez uvedení zákonného důvodu platné nebylo, ale samo nemělo vliv na platnost závěti.

Soudní spory často také vznikají z pochybností, zda některý z potenciálních dědiců odmítl či neodmítl dědictví, zejména za situace, kdy u jedné a téže osoby existuje jak projev přijímající, tak odmítající. Obdobnou situaci řešil např. NS ČR v roce 2009,⁷⁹ když aplikoval ustanovení § 465 obč. zák. takto: počínáním, kterým dal najevo, že dědictví nechce odmítnout, se rozumí takové chování dědice, kterým se k zůstavitelovu majetku nebo jeho části projevuje jako vlastník, nebo z něhož je jinak nepochybné, že hodlá jako dědic vstoupit do zůstavitelových práv a povinností, popřípadě že vystupuje jako osoba, které svědčí dědické právo po zůstaviteli. K takovému chování dle soudu nepatří jednání dědice, kterým se jen informoval o stavu majetku a dluhů zůstavitele, jednání k odvrácení hrozící škody na zanechaném majetku (krmení zvířat, sklizeň ovoce) ani obstarání zůstavitelova pohřbu. Počínáním vylučujícím odmítnutí dědictví je naopak úkon, kterým dědic zpochybnil dědické právo jiných osob, uplatnil nárok neopominutelného dědice nebo požádal soud o povolení prodeje věci patřící do dědictví.

IV. Závěr

Pročítáme-li jednotlivé spory, které se udály v dobách před téměř dvěma tisíci lety, je nám zřejmé, že mezilidské vztahy regulované dědickým právem se mnoho nezměnily. Téměř vždy se v nich odráží potřeba státu regulovat tzv. *pietas*, tj. obvyklou, přirozenou náklonnost mezi spřízněnými osobami, a snaha zajistit spravedlivé rozdělení statků (pozůstalosti).⁸⁰ Pokud se jednalo o spory mezi spoludědici, nejsou v záznamech nejčastějšími spory z neshod o způsobu užívání, ale o rozdělení pozůstalosti. Tím je jednoznačně doloženo, že v justiniánské době už bylo obvyklejší, že každý dědic chtěl se svým podílem hospodařit sám, než že by zachovávali rodinné majetkové společenství. Modestinův případ tří bratří⁸¹ dokládá, že ani mezi nejbližšími příbuznými nebyly neobvyklé podvody a snaha další oprávněné dědice o část pozůstalosti připravit. I dcery bývaly v obdobné pozici, zejména proto, že pokud jim bylo během otcova života vyplaceno věno, mělo být podle pravidel spravedlnosti odečítáno od dědického

podílu (kollační povinnost), ale ne vždy to byla dcera ochotna respektovat, a na druhé straně ne vždy existovala ze strany bratra/bratří ochota přiměřený dědický podíl jí ponechat.

Ještě komplikovanější vztahy vznikaly při rozdělování pohledávek, zejména vázaných zástavním právem. Zástavní právo bylo možno realizovat i jediným dědicem, ale pouze tím, jehož protistrana (dlužník) neplnila závazky, k nimž se zavázala za zůstavitelova života. Než se z tzv. instituta, tj. osoby ustanovené za dědice, stal skutečný dědic (*heres*), měl postavení pretendenta, uchazeče o dědictví. Pretendentem nebyl pouze ten, kdo si činil nárok na pozůstalost, ale i ten, o němž jiný (být i mylně) předpokládal, že se dědicem stane. Plnění poskytnutá z podobných titulů však byla neoprávněná a poskytovatel měl právo je kondikovat žalobou z bezdůvodného obohacení.⁸²

Významné sporné pole existovalo též mezi dědicem a testamentárně propuštěným otrokem. Kromě případů, kdy otrok úmyslně snižoval hodnotu pozůstalosti, aby poškodil dědice, ale sám zůstal beztrestný, protože jako svobodný nemohl být trestán za činnost, kterou spáchal jako otrok (ale i v tomto případě našla právní věda cestu, jak zjevnou nespravedlnost napravit), existovaly i spory mezi dědicem, jenž se snažil oddálit nebo zcela zabránit podmíněně testamentárně propuštěnému otrokovi ve splnění jeho naděje mařením podmínky.

Kromě sporů vyplývajících ze vztahů mezi dědici věřitelů a dědici dlužníků můžeme pozorovat podobné případy i ve sporech dědice s legatářem, zejména v případech největšího omezení vlastnického práva, tj. tehdy, pokud zůstavitel zřídil legatáři usufrukt (požívací právo). Postavení dědice jako nositele holého vlastnictví bylo ekonomicky nevýhodné, proto se zákonná úprava při řešení sporů v těchto případech snažila šetřit oprávněné zájmy obou stran. Uvedený princip ostatně můžeme najít u každého z předložených sporů dědického práva.

Summary

The article „Inheritance Disputes“ demonstrates through practical examples the three groups of court cases, dealing with inheritance: disputes between potential heirs, disputes between multiple heirs, as well as disputes between heirs and third parties. The article contains cases from Roman law, as well as some contemporary Czech court cases.

⁷⁹ Usnesení NS ČR sp. zn. 21 Cdo 2149/2009.

⁸⁰ K hodnotovému významu *pietas* viz např. ŽIDLICKÁ, M. *Pietas et negotiorum gestio*. In *Regles et pratique de droit dans realité de l'antiquité-atti tella 51a sessione SIHDA*. Messina: Rubbetino editore, 1999, s. 549–554.

⁸¹ D 2. 14. 35.

⁸² D 12. 4. 2.

Dědická instituce jako základní obsahová náležitost testamentu

Petr Dostalík *

Význam univerzální sukcese pro římské dědické právo

Jedním ze základních úkolů dědického práva je určení osoby dědice. Jen tak je možno zjistit, kdo nastoupí na místo zemřelého, a kdo převezme jeho majetek, práva, závazky a další (např. náboženské) povinnosti. A zde se dostáváme k pojmu univerzální sukcese (nástupnictví), jež je základním principem římského dědického práva,¹ třebaže se jedná pouze o jeden z případů univerzální sukcese, kdy nástupce (sukcesor) „nastupuje ve veškerá předchůdci náleževší práva, popřípadně i v závazky jedním úkonem ... nebo i bez svého přičinění.“² Na skutečnost, že tzv. univerzální sukcese není až moderním právním konstruktem, ale byla uznávána již samotnými římskými právníky, ukazuje i následující fragment Digest:

Dig. 29.2.37

Pomponius

Heres in omne ius mortui, non tantum singularum rerum dominium succedit.

Dědic nastupuje *do všech práv zemřelého*, ne pouze k vlastnictví k jednotlivým věcem.

Existence zásady univerzální sukcese si byl vědom rovněž Gaius³ – užívá termínu *res adquirentur (nobis) per universitatem* a zřetelně odlišuje tento způsob od tzv. singulární sukcese, za jejíhož představitel uvádí odkaz.

Sporná je ovšem povaha této dědické sukcese. Zatímco L. Heyrovský zdůrazňuje její majetkový charak-

ter,⁴ P. Bonfante má spíše zato, že „dědická sukcese je nezbytným důsledkem nabytí dědického titulu.“⁵ J. Vážný k tomu dodává, že pouze ve vojenském testamentu, jakožto v privilegovaném institutu mělo postavení dědice výlučně majetkový charakter, a je tedy vojenský testament mnohem bližší dnešnímu chápání dědického práva.⁶ E. Tilsch považuje za základ univerzální sukcese „stejnou moc, kterou římský pater familias vykonával nad statky svými, ať již movitými nebo nemovitými.“⁷

Vzhledem k charakteru římské rodiny, která ve starších dobách působila jako celek, se stával dědicem ten, na koho přecházela moc nad rodinou nebo rodem, a v důsledku přechodu této moci na něj přecházelo i majetkové právo. To, že na dědice nepřecházel pouze rodinný majetek, ale i jiná, mimo-majetková práva a povinnosti, dokazuje institut *sacra familiaria*.⁸ Právě tak vstupuje dědic do právního vztahu k zůstavitelovým otrokům, kteří byli propuštěni na svobodu ještě za jeho života (*ius patronatus*). Nevstupuje však do žalob, která mají zcela osobní charakter (tzv. *actiones vindictam spirantes*).⁹

Důsledkem dědické sukcese bylo zejména splnutí majetku zůstavitele a majetku dědice, čímž ovšem mohou zanikat jejich vzájemná práva a povinnosti. Dědic také nastupuje do dobré či špatné víry zůstavitele¹⁰, do věcných práv k věci cizí a vstupuje také do žalob svého zůstavitele, ať jako pasivně nebo aktivně legitimovaný.¹¹ Dědic také nabyvá majetková práva a povinnosti, ale také je zavázán za dluhy zůstavitele, a to bez ohledu na to, zda převyšují majetková aktiva pozůstalosti.

⁴ HEYROVSKÝ, L. *Dějiny a systém soukromého práva římského*. Praha 1904. str. 975 hovoří o „bezprostřední succesi univerzální v majetkové poměry“.

⁵ BONFANTE, P. *Instituce římského práva* (přel. J. Vážný). Brno 1932, str. 582.

⁶ VÁŽNÝ, J. *Pojem práva dědického a účelnost jeho struktury*. Právny obzor 6. 1923, str. 97–103.

⁷ TILSCH, E. *Dědické právo rakouské se stanoviska srovnávací vědy právní*. Část I. Praha 1905. str. 29.

⁸ BONFANTE, P. *Instituce...* . str. 583.

⁹ Sem je možno řadit např. *querella inofficiosi testamenti, actio iniuriarum, actio sepulchri violati, actio calumniae* viz BARTOŠEK, M. *Encyklopedie římského práva*. Praha 1993. str. 30.

¹⁰ BONFANTE, P. *Instituce*. str. 583.

¹¹ Je zajímavé, že v pouhém užití procesní námitky vůči věřiteli žalujícímu zůstavitele spatřovali římscí právníci konkludentní přijetí dědictví.

* Mgr. Petr Dostalík, Ph.D., Katedra teorie práva a právních dějin Právnické fakulty Univerzity Palackého, Olomouc.

¹ K zásadám dědického práva viz LONGSCHAMPS DE BÉRIER, Fr. *Roman Law of Succession. Roman Legal Framework and Comparative Law Perspective*. Warszawa: Lex 2011. str. 52–83.

² HEYROVSKÝ, L. *Dějiny a systém soukromého práva římského*. Praha 1904. str. 181. Tak dochází k univerzální succesi např. v případě, kdy kupec koupí předlužený majetek úpadce od jeho věřitelů, nebo při adopci.

³ Gaius II. 97–98.

Některá majetková práva však přesto zanikají smrtí zůstavitele, jako je např. *usus a ususfructus, habitatio*.

Problematickou je otázka držby, která je římskými právníky posuzována jako pouhé *factum*, a vyžaduje tedy ke svému nabytí, aby byla dědicem znovu fyzicky uchopena. Zajímavou je v této souvislosti otázka, zda vady držby věci, nabyté zůstavitelem, a teprve později nově uchopené dědicem, stíhají i držbu dědice a jak a od kterého okamžiku se posuzuje dobrá nebo špatná víra této držby. Podle vyjádření P. Bonfanteho uvedeného v pozn. pod čarou č. 9 této práce, stejně jako tvrzení, že vady držby dědice se posuzují podle vad držby zůstavitele,¹² bylo by možno soudit, že držba jako taková trvá, to je však vyloučeno faktickým charakterem držby.¹³ Tato dvě rozporná tvrzení by bylo možno smířit hypotézou, že držbu samotnou nabývá dědic až od okamžikem vlastního uchopení věci, její pravost a kvalita víry se však podle zásady *mala fides superveniens non nocet* posuzuje již podle okamžiku, kdy držbu uchopením získal zůstavitel. Na podporu tohoto tvrzení je možno uvést skutečnost, že Justinián ustanovil, že si může dědic započítat dobu držby zůstavitele, pokud byl tento v dobré víře. Pro označení takového postavení dědice užívali římscí právníci formulaci *successio in ius, in locum, in locum et in ius*. Dědic tedy „nastupuje do právního stavu zůstavitelova, do řady právních poměrů tak, jak vznikly v jeho osobě, ... vstupuje tedy do břemen, nese *commoda a incommoda*“¹⁴. Tuto definici je možno nalézt v Gaiově fragmentu, dochovaném v Digestech:

Dig. 50.16.24

Gaius 6 ad ed. provinc.

Nihil est aliud "hereditas" quam successio in universum ius quod defunctus habuit.

Dědictví není nic jiného než nastoupení *in universum ius*, jež příslušela zemřelému.

Gaiovu myšlenku pak opakuje Iulián:

Dig. 50.17.62

Iulianus 6 Dig.

Hereditas nihil aliud est, quam successio in universum ius quod defunctus habuerit.

Dědictví není nic jiného než nastoupení *in universum ius*, jež příslušela zemřelému.

Je však možno položit otázku, jaký význam má termín *universum ius*, který užívá Iulián i Gaius, stejně

jako Pomponius, který v Dig. 29.2.37 rozlišuje nastoupení *in omne ius mortui* a do jednotlivých práv – fragment viz výše.

P. Bonfante se domnívá, že není možné termín *ius (universum ius, in omne ius mortui)* přeložit prostě „nastoupit do práv zemřelého“, třebaže moderní právní řády přesně to činí.¹⁵ Moderní právníci chápou toto nastoupení do práva kvantitativně – nabytí všech práv nebo práv určených zlomkem, pak římscí právníci chápali nastoupení do práv kvalitativně, jako „totožnost právních poměrů zůstavitele a dědice.“¹⁶ Tento rozdíl v chápání má zcela konkrétní právní důsledky. V římském právu¹⁷ odpovídá dědic za dluhy zůstavitele, neboť nastoupil na jeho místo, zatímco v moderních právních řádech odpovídá proto, že po zůstaviteli zdědil majetek. Proto v římském právu odpovídá dědic za dluhy neomezeně, bez ohledu na aktiva, která získal univerzální sukcesí, v moderním právním řádu, jež odpovídá chápání poklasickému, ručí dědic pouze omezeně – do výše aktiv.¹⁸

Proti rozlišení majetkové a osobní koncepce dědictví, tak jak byla zde nastíněna, bývají uváděny následující výhrady. Proč má nabytí práva jedním právním úkonem jiné právní účinky než nabývání jednotlivých práv? Proč, při osobní koncepci, neodpovídá dědic za všechny dluhy zůstavitele? Kardinální otázkou, podle našeho soudu je, proč vůbec dědic odpovídá za dluhy, jestliže na něj přechází ze zůstavitele pouze majetek? Majetek přece nemůže sestávat pouze z dluhů. Je zřejmě nutno rozlišit majetkové postavení a majetek.¹⁹

Pro nastoupení dědictvé sukcese musí být splněny následující podmínky – smrt zůstavitele; jeho způsobilost zanechat majetek (*testamenti factio passiva*); způsobilost nastupovat do dědictví (*testamenti factio activa*); nápad dědictví (někdy hovoříme o delaci); přijetí dědictví.

¹⁵ Tamtéž.

¹⁶ Tamtéž.

¹⁷ Je třeba upozornit, že se jedná o klasické římské právo, neboť právě termíny *universitas* byly do Gaiových a Iuliánových textů interpolovány v justiniánské době, samotná nauka o *universitas* je poklasická. Také v Justiniánově době dochází k omezování ručení dědice za dluhu zůstavitele – *beneficium inventarii, beneficium separationis*. E. Tilsch označuje *beneficium inventarii* za „odchylku od principu univerzální sukcese“: TILSCH, E. *Dědictvé právo rakouské se stanoviskem srovnávací vědy právní*. Část 1. Praha 1905. str. 32.

¹⁸ Tak jako v současném platném a účinném českém občanském zákonu zák. č. 40/1964 Sb, viz ust. § 470 odst. 1.

¹⁹ BONFANTE, P. *Institute...* str. 590.

¹² BONFANTE, P. *Institute*, str. 583.

¹³ Tamtéž. str. 585.

¹⁴ Tamtéž. str. 587.

Dědická instituce v testamentu

Tak i osoba, zapsaná v testamentu jako dědic, musela mít vědomost o tom, že zůstavitel zemřel,²⁰ musela být způsobilá k přijetí dědictví a musela pozůstalost skutečně přijmout.

Není tedy žádný div, že ustanovení dědice (*heredis institutio*), je podstatnou součástí testamentu. Tuto nezbytnost (můžeme říci esencialitu) dědické instituce sice nezmiňují definice testamentu Ulpianova: *mentis nostrae iusta contestatio in id solemniter facta, ut post mortem nostram valeat* (projev naší mysli, učiněný po právu tak, aby platil i po naší smrti)²¹ a Modestinova: *testamentum est voluntatis nostrae iusta sententia de eo, quod quis post mortem suam fieri velit* (testament je projev naší vůle, po právu učiněný, o tom, co kde chce, aby se stalo po jeho smrti),²² význam dědické instituce byl v římské právní vědě všeobecně respektován, jak dokládají mínění Gaiova: *caput et fundamentum totius testamenti*²³ („ustanovení dědice se z tohoto důvodu považuje jaksi za hlavu a základ celého testamentu“²⁴), Modestinova: *nam sine heredis institutione nihil in testamento scriptum valet*²⁵ (neboť bez dědické instituce neplatí nic, co bylo sepsáno v testamentu).

Jmenování dědice bylo původně jedinou obsahovou náležitostí testamentu, možnost dalších dispozic (jmenování poručníka, odkazovat jednotlivé kusy majetku) byla dána až Zákonem XII desek.²⁶

A proto podle klasického římského práva muselo ustanovení dědice stát v čele testamentu a všechny ostatní dispozice, které by byly umístěny před ním, byly neplatné – s výjimkou, jíž připouštěli pouze Prokuliani, že před dědickou institucí může stát ustanovení poručníkem. Justinian toto omezení zrušil.²⁷

Závěť, která nemá ustanoveného žádného dědice, je v římských pramenech označována jako *testamentum desertum*, opuštěný testament, a je tedy neplatná.

²⁰ Tak odnímá Ulpianus, s odvoláním na reskript císaře Antonia Pia, možnost učinit závěť těm, kteří jsou v nejistotě ohledně svého vlastního stavu, nebo se v tomto stavu mýlí (Dig. 28.1.15). A Paulus rozhoduje v případě otroka, který nevěděl, zda je jeho pán mrtev, a přesto přijal dědictví, že testament učiněný tímto otrokem není platný, a to bez ohledu na skutečnost, zda je jeho pán živ nebo ne (Dig 28.1.14). Překlad obou fragmentů viz DOSTALÍK, P. *Texty ke studiu soukromého práva římského*. Plzeň: Aleš Čeněk 2009. str. 123–124.

²¹ Ulp. Frag. 20.1.

²² Dig. 28.1.1.

²³ Gaius II. 229.

²⁴ Přel. KINCL, J. *Gaius. Učebnice práva ve čtyřech knihách*. Plzeň: Aleš Čeněk 2007. str. 159.

²⁵ Dig. 28.6.1.3.

²⁶ BONFANTE, P. *Institute...* str. 590.

²⁷ C. 6.3.24; HEYROVSKÝ, L. *Dějiny a systém soukromého práva římského*. Praha 1904. str. 1001.

Pro ustanovení dědice byla stanovena přísná forma, musela být učiněna ve formě latinské a imperativní – Gaius uvádí jako správnou formu dědické instituce *Titius heres meus esto*, připouští však i formulaci *Titium heredem esse iubeo*, tedy příkazuji, aby byl Titius mým dědicem. Za nepřipustnou (*inprobata*) označuje Gaius formulaci *Titium heredem meum volo* nebo *Titium heredem meum instituo*.²⁸ Ke zmírnění požadavku na formu umožněním užití řečtiny, a jakýchkoliv slov, které vyjadřují jasnou vůli (nikoliv však v podmínce – zmínka v závěti „jestliže by se Seius nestal dědicem“ se nepovažovala za dědickou instituci „positus in conditione non est positus in dispositione“²⁹), došlo až v pozdějším právu – toto omezení bylo zrušeno Konstantinovým dědicí a znovu potvrzeno Justinianem.³⁰

Ustanovení dědice bylo pro jeho velkým význam vřadována značná pozornost v římské právní vědě.³¹ Právníci při interpretaci závětí byli vedeni snahou jednak uchovat testament v platnosti, a jednak co nejlépe vystihnout vůli zůstavitele.

Právníci museli pro určení, zda je závěť platná nebo zda se bude dědit ze zákona³² zkoumat všechny předpoklady dědické substituce. Prvním předpokladem byla zjištěná smrt zůstavitele:

Dig. 29.2.27

Pomponius 3 ad sab.

Neminem pro herede gerere posse vivo eo, cuius in bonis gerendum sit, Labeo ait.

Labeo říká, že nikdo se nemůže chovat jako dědic za života toho, o správu jehož majetku se jedná.

V některých případech bylo nutné určit přesný okamžik smrti:

Dig. 34.5.9.4

Tryphonus 21 disp.

Si Lucius Titius cum filio pubere, quem solum testamento scriptum heredem habebat, perierit, intellegitur supervixisse filius patri et ex testamento heres fuisse, et filii hereditas successoribus eius defertur, nisi contrarium appobetur. quod si impubes cum patre filius perierit, creditur pater supervixisse, nisi et hic contrarium appobetur.

Jestliže Lucius Titius a jeho dospělý syn, kterého nechal do testamentu zapsat jako dědice, společně zahynou, má se za to, že otec nepřežil svého dospělého

²⁸ Gaius II. 117.

²⁹ HEYROVSKÝ, L. *Dějiny...* str. 1002.

³⁰ BONFANTE, P. *Institute...* str. 641.

³¹ Gaius II. 117; Dig. 28.5.; C. 6.23.

³² O přednosti testamentu před intestátní dědickou posloupností již v nejstarším římském právu viz BONFANTE, P. *Institute*. str. 590.

syna. Dědicům syna případně dědictví, jestliže se neprokáže opak. Jestliže však zahyne se svým otcem nedospělý syn, má se zato, že otec přežil syna, jestliže se neprokáže opak.

V tomto fragmentu, jež spadá do titulu *De rebus dubiis* (Dig. 34.5), si právník Tryphonus pomáhá vyvratitelnou skutkovou domněnkou. Řeší tak otázku, kdo z dvojice zůstavitel dědic, přičemž syn byl zapsán v testamentu jako dědic. Jako kritérium pro určení toho, kdo zemřel jako první, tedy pro určení role zůstavitele, si Tryphonus vybírá dospělost. Je zřejmě veden úvahou, že dospělý syn bude mít vlastní dědice (manželku, děti) a na druhé straně že u nedospělého syna je větší pravděpodobnost, že jeho otec bude mít jiné vlastní dědice (manželku, matku dědicovu nebo bratra, dědicova strýce), kteří po něm budou dědit *ab intestato* jestliže syn předemře a závěť se tak stane neplatnou.

Je zajímavé, že stejnou otázku řeší současné české právo odlišně, neboť v takovém případě je stanoveno, že se má zato, že osoby zemřely současně a tedy po sobě vzájemně nedědí.

Dědic musel být pochopitelně způsobilý k dědění:

Dig. 28.5.1.2

Ulpianus 1 ad sab.

Mutus et surdus recte heres institui potest.

Hluchý a němý může být ustanoven jako dědic.

Otázkou také bylo, zda je nutné, aby měl dědic tuto způsobilost po celou dobu od sepsání testamentu do doby nabytí dědictví, Římský právníci na ni odpověděli takto:

Dig. 28.5.6.2

Ulpianus 4 ad sab.

Solemus dicere media tempora non nocere, ut puta civis romanus heres scriptus vivo testatore factus peregrinus mox civitatem romanam pervenit: media tempora non nocent. servus alienus sub conditione heres scriptus traditus est servus hereditario, mox usucaptus ab extraneo: non est vitiosa institutio.

Máme ve zvyku říkat, že „prostřední čas“ neškodí, jako by například římský občan byl do testamentu zapsán jako dědic, jako když je římský občan za života zůstavitele učiněn cizincem, ale brzy se navrátí k římskému občanství: prostřední čas neškodí. Cizí otrok, zapsaný jako dědic pod podmínkou byl předán a stal se otrokem z pozůstalosti, brzy však byl vydržen třetí osobou: dědická instituce je bez vady.

Jako dědic mohl být dokonce ustanoven i cizí otrok:

Dig. 28.5.3pr.

Ulpianus 3 ad sab.

Servus alienus vel totus vel pro parte sine libertate heres institui potest.

Cizí otrok může být buď zcela nebo zčásti ustanoven jako dědic, a není třeba, aby byl propuštěn na svobodu.

To, co otrok zdědil se ovšem stávalo vlastnictvím majitele moci – tedy jeho pána. Vlastní otrok mohl být ustanoven jako dědic pouze pod podmínkou, že bude zároveň propuštěn na svobodu. Římský právníci si ovšem položili otázku, co pokud bude dědická instituce znít takto: Stichus, můj otrok budiž dědicem. Stichus budiž svoboden. Podle zcela formálního výkladu by v době dědické instituce byl Stichus ještě vlastním otrokem zůstavitele, a nestal by se tedy dědicem. Pokud by byl uveden v závěti jako jediný dědic, pak by se stal testament neplatným a bez účinků by bylo i ono propuštění na svobodu.

Takové důsledky závěti jsou však zcela v rozporu se zamýšlenou vůlí zůstavitele, a proto právníci při interpretaci této závěti použili mírnějšího výkladu a prohlásili, že není rozhodné, zda propuštění na svobodu předchází ustanovení dědicem.

Jinak tomu bylo v případě, že byl otrok ustanoven jako dědic, avšak na svobodu propuštěn pod podmínkou:

Dig. 28.5.3.1

Ulpianus 3 ad sab.

Si servum meum pure heredem scripsero, sub conditione liberum, differtur institutio in id tempus, quo libertas data est.

Jestliže svého otroka učiním dědicem bezpodmínečně, avšak na svobodu propustím pod podmínkou, je dědická instituce účinná až v tom okamžiku, ve kterém je (otroku) dána svoboda.

Další z problematických otázek, na které narazila římská právní věda byla neúplně provedená dědická instituce:

Dig. 28.5.1.3

Ulpianus 1 ad sab.

Qui neque legaturus quid est neque quemquam exheredaturus, quinque verbis potest facere testamentum, ut dicat: " Lucius Titius mihi heres esto": haec autem scriptura pertinet ad eum qui non per scripturam testatur. qui poterit etiam tribus verbis testari, ut dicat: "Lucius heres esto": nam et " mihi" et " Titius" abundat.

Ten, kdo nechce ani učinit někoho ani odkazovníkem, ani nechce někoho vydědit, pouhými pěti slovy může učinit testament, jestliže řekne: „Lucius Titius nechť je mým dědicem“: neboť tento testament přísluší tomu, který jej nechce učinit písemně. Může být také

ustanovení třemi slovy, jestliže řekne: „Lucius nechť je mým dědicem“, třebaže chybí „Titius“ a „mým.“

Pro řešení neúplných dědických institucí byla postupně zformována zásada *plus est nuncupatum, minus scriptum*.

Dig. 28.5.1.5

Ulpianus 1 ad sab.

Si autem sic scribat: "Lucius heres", licet non adiecerit "esto", credimus plus nuncupatum, minus scriptum: et si ita: "Lucius esto", tantundem dicimus: ergo et si ita: "Lucius" solummodo. Marcellus non insuptiliter non putat hodie hoc procedere. divus autem pius, cum quidam portiones inter heredes distribuisset ita: "ille ex parte tota, ille ex tota" nec adiecisset "heres esto", rescripsit valere institutionem: quod et Iulianus scripsit.

Ale jestliže kdo takto napsal: „Lucius dědicem“, třebaže nepřidal „nechť je“, máme zato, že více bylo slavnostně oznámeno, méně bylo napsáno. A jestliže takto: „Lucius esto“, přece jen říkáme totéž. A tedy jestliže je napsáno „Lucius“ stejným způsobem. Marcellus ne zcela zbytečně nemá za to, že dnes lze postupovat stejně. Avšak císař Pius, když kdosi mezi dědice takto rozdělil jednotlivé podíly „onomu z části tolik“, „onomu tolik“ a nepřipojil „nechť je dědicem“ v reskriptu přikázal, aby taková instituce platila. A totéž píše i Iuliánus.

Dále v římském právu platí, že dědic musí být označen jménem, Ulpianus má zato, že postačuje jeho přesné určení bez uvedení jména (např. „můj syn“, jedná-li se o syna jediného), pak takové ustanovení platí:

Dig. 28.5.9.8

Ulpianus 5 ad sab.

Si quis nomen heredis quidem non dixerit, sed indubitabili signo eum demonstraverit, quod paene nihil a nomine distat, non tamen eo, quod contumeliae causa solet addi, valet institutio.

Jestliže někdo věru neřekl jméno dědice, ale označil jej nepochybným znamením, které téměř nic neodlišuje od jména, a přece ne takové jméno, které bylo přidáno za účelem urážky, dědická instituce platí.

Samozřejmě, dědická instituce je právním úkonem, a musí být tedy prosta podstatných vad, mezi které římské právo počítalo i tzv. podstatný omyl v osobě (*error in personam*). V opačném případě je závěť neplatná:

Dig. 28.5.9pr.

Ulpianus 5 ad sab.

Quotiens volens alium heredem scribere alium scripserit in corpore hominis errans, veluti "frater meus" "patronus meus", placet neque eum heredem esse qui scriptus est, quoniam voluntate deficitur, neque eum quem voluit, quoniam scriptus non est.

Když někdo, chtěje jiného napsat jako dědice, a jiného napsal, chybí tak v těle člověka, jako „můj otec“ „můj patron“, má se zato, že nebude dědicem ani ten, který byl zapsán, neboť zde chybí vůle, ani ten, kterého chtěl zůstavitel, neboť ten není zapsán.

Můžeme tedy shrnout, že dědická instituce je základem obsahovou náležitostí testamentu, na které jsou v římském právu kladeny značné formální požadavky. Jelikož je bez dědické instituce testament neplatný, římská právní věda interpretovala ustanovení dědice tak, aby byla pokud možno zachována platnost testamentu – viz myšlenka, že „prostřední doba neškodí“, skutečnost, že v závěti mohl být ustanoven i ten, kdo neměl sám způsobilost zřídit testament. Vrcholem práce římské právní vědy je formulace obecné zásady *plus nuncupatum, minus scriptum*, jež významným způsobem přispěla k zachování nedokonalých dědických institucí v platnosti.

Dědická instituce mimo testament – případ tzv. mystického testamentu

Již koncem 2. stol. před. Kr. bylo umožněno, aby byl dědic, nebo výše jeho podílu určena v potvrzených kodicilech. Kodicilem se v římském právu rozuměla listina, sepsaná zůstavitelem, která nesplňovala náležitosti testamentu (zejména chyběla-li dědická instituce), která se určovala bližší dispozice s majetkem po smrti zůstavitelově. Jestliže kromě kodicilu byl zřízen i testament, označuje se takovýto kodicil jako *ad testamentum facti*, a jeho platnost závisí na platnosti testamentu.³³

Takovouto listinou je možno např. platně zřídit fideikomis, pokud je však v testamentu zmínka o kodicilu, jedná se pak o tzv. potvrzený kodicil, a je možné takovým kodicilem zřízovat odkazy, propouštět na svobodu a jmenovat poručníky.³⁴ Pro platnost potvrzeného testamentárního kodicilu byla však nutné, aby dědic určený v závěti nabyt dědictví. V opačném případě by pozbytím platnosti závěti pozbyl platnost i kodicil. Nebylo tedy možné provést dědickou instituci přímo v kodicilu.

Druhou skupinou kodicilů jsou kodicily intestátní (*ab intestato*). Dispozice, učiněné v tomto kodicilu zatěžovaly každého dědice, bez ohledu na to, jakým způsobem byl povolán k dědění. Justinian pak zavedl pro zřízení kodicilů povinnost formy, a to při ústním prohlášení pět svědků a zachování jednoty aktu, při písemném zřízení buď musí zůstavitel sám sepsat a tuto skutečnost stvrdit svým podpisem nebo jiným dát sepsat a před pěti svědky podepsat. Římské právní prameny znají dokonce požadavky formy pro kodicil slepcův,

³³ HEYROVSKÝ, L. *Dějiny...* str. 1151.

³⁴ Inst. 1.265, Inst. 2.315.

kde se požadoval další svědek. To, dle našeho soudu, svědčí o skutečnosti, že kodicil byl institut hojně využívaný. Je třeba si ovšem položit otázku, proč tomu tak bylo. Nejstarší kodicily máme doloženy z počátku principátu, kdy římský občan, který dlouho pobýval na cestách, obrátil na císaře Augusta s listy, které měnily obsah jeho závěti, zanechané v Římě. A žádal císaře, aby vzhledem k tomu, že nemůže mimo Řím platně zřídit nový testament podle norem *ius civile*, dohlédl na to, aby byla naplněna jeho vůle v listech obsažená.

Kodicily tedy vznikly zejména na základě potřeby změny testamentu v jiném aspektu než bylo osoba dědice nebo vydědění. Což je pochopitelné zejména s ohledem na složitost tvorby testamentů podle *ius civile* – vysoký počet svědků, římských občanů – dospělých, s dobrou pověstí, plně způsobilých k právním úkonům. Další výhodou pro zůstavitele, již poskytovaly kodicily byla tzv. kodicilární klauzule – bylo možno ustanovit, že pokud nemůže poslední pořízení obstát jako testament, pak nechť je posuzováno jako kodicil (samozřejmě, že intestátní) – tzv. kodicilární klauzule. To znamenalo, že kromě dědické instituce budou zachovány v platnosti všechny ostatní dispozice jako fideikomis, a budou zatěžovat kohokoli, kdo bude k této pozůstalosti povolán jako dědic.

Přes nesporné výhody v užívání kodicilů se i zde (podobně jako u odkazů) vyskytovaly interpretační obtíže. Obecná norma zakazovala ustanovit dědice v kodicilu. Zůstavitel, který si zřejmě přál do poslední chvíle utajit jméno dědice, v testamentu pouze potvrdil: „dědicem nechť je ten, koho učiním dědicem v kodicilech“. Otázka, před kterou stála římská právní věda zněla: Je ustanovené dědice takovýmto způsobem platné?

V opačném případě by nezůstal v platnosti ani testament, ani kodicil. Neboť, jak bylo výše řečeno, kodicil potvrzený testamentem vyžadoval platný testament. A testament bez dědice, nemůže být platný (byl označován jako *testamentum desertum*³⁵). Ovšem na straně druhé by připuštění této dědické instituce otvíralo pro zůstavitele zajímavé možnosti.

Na tuto otázku odpovídá Papinián v úryvku ze své knihy *Questiones*, jež se nám dochoval v Digestech, takto:

Dig. 28.5.78

Papinianus 17 quaest.

Asse toto non distributo ita scriptum est: " quem heredem codicillis fecero, heres esto": Titium codicillis heredem instituit. eius quidem institutio valet ideo, quod, licet codicillis dari hereditas non possit, tamen haec ex testamento data videtur: sed hoc tantum ex hereditate habebit, quantum ex asse residuum mansit.

³⁵ Viz SKŘEJPEK, M. *Římské soukromé právo. Systém a Instituce*. Plzeň: Aleš Čeněk 2011, str. 236.

K celému, nerozdělenému dědictví bylo takto sepsáno: „koho učiním dědicem v kodicilu, ten budiž dědicem!“ Ustanovil jsem Titia dědicem. A věru jeho ustanovení platí, a to proto, že třebaže není povoleno ustanovit dědice kodicilem, přece se má zato, že tento byl učiněn dědicem v závěti: ale Titius bude mít jen tolik z pozůstalosti, kolik z ní zůstalo nerozděleno.

Papiniánus tedy připouští takovou formu dědické instituce, jelikož má zato, že dědic je ustanoven v testamentu, nikoli v kodicilu, tam je určeno pouze jeho jméno. Způsob, jakým bude určen dědic, je stanoven přímo v testamentu.

Dig. 37.11.12

Paulus 7 quaest.

Ut scriptus heres agnoscere possit bonorum possessionem, exigendum puto, ut et demonstratus sit propria demonstratione et portio adscripta ei inveniri possit, licet sine parte institutus sit: nam qui sine parte heres institutus est, vacantem portionem vel alium assem occupat. quod si ita heres scriptus sit, ut interdum excludatur a testamento, eo quod non invenitur portio, ex qua institutus est, nec bonorum possessionem petere potest. id evenit, si quis ita heredem instituat: „titius quanta ex parte priore testamento eum heredem scriptum habeo, heres esto“ vel „quanta ex parte codicillis scriptum eum habeo, heres esto“, sic scriptus non invenitur. quod si ita scripsero: " titius, si eum priore testamento ex semisse scriptum heredem habeo" vel „si eum codicillis ex semisse heredem scripsero, ex semisse heres esto“, tunc accipiet bonorum possessionem quasi sub conditione heres scriptus.

Ohledně otázky, zda může ten, kdo byl zapsán do kodicilu jako dědic požadovat držbu dědictví, mám zato, že je třeba přesně zjistit, aby byl správně označen a aby mu byl správně připsán díl pozůstalosti, a může dokonce i dosáhnout na určitou část, třebaže by byl i ustanoven bez konkrétního dědického podílu: neboť i dědic, který je ustanoven bez nároku na určitou část pozůstalosti, může dědit vakantní dědický podíl, nebo může zabrat podíl jiného. Avšak jestliže byl někdy dědic zapsán tak, aby byl vyloučen z testamentu, neboť není možné určit díl, ke kterému by mohl být ustanoven, nemůže ani požadovat, aby byl uveden do držby dědictví. To se může přihodit, jestliže je kdo takto ustanoven za dědice: „Na kolik jsem Titia ustanovil v dřívějším testamentu jako dědice, na tolik budiž dědicem“ nebo „na kolik jsem jej ustanovil v kodicilu, k takové části budiž dědicem,“ a onen předchází testament nebo předchází kodicil nemůže být nalezen. Avšak, jestliže bych takto ustanovil: Titius, jestliže jsem jej v dřívějším testamentu ustanovil jako dědice k jedné polovině, pak jej mám za zapsaného jako dědice“ nebo „jestliže jsem Titia zapsal jako dědice jedné poloviny v testamentu, budiž dědicem z jedné poloviny“, tehdy přijme držbu

dědictví z jedné poloviny jako dědic zapsaný pod podmínkou.

Dig. 28.7.10pr.

Ulpianus 8 disp.

Institutio talis: "si codicillis Seium heredem scripsero, heres esto" non est inutilis in quovis herede instituto praeter filium: est enim condicionalis institutio. nec videtur hereditas codicillis data, quod interdictum est, verum condicionalis est haec institutio, quae testamento data esset. proinde et si ita scripserit: "cuius nomen codicillis scripsero, ille mihi heres esto", pari ratione dicendum erit institutionem valere nullo iure impediante.

Takové ustanovení dědicem: Jestliže jsem zapsal Seia v kodicilu jako dědice, budiž dědicem“ není neplatné, jestliže byl dědicem ustanoven kdokoliv kromě syna: neboť se jedná o ustanovení pod podmínkou. A nemá se tedy zato, že by byla pozůstalost dána kodicilem, což je zakázáno, ale jedná se o podmíněčné ustanovení v závěti. A tedy, jestliže bude takto ustanoveno: „ten, jehož jméno napíšu do kodicilu, onen budiž mým dědicem“, ze stejného důvodu bude toto ustanovení platné neboť žádné právo tomu nebrání.

Zůstavitel se dokonce mohl odvolat na svůj vlastní dopis, který sám o sobě neměl žádné právní účinky. Tedy po odvolání testamentu mohl v novém rozhodnout: „i ty odkazy, které dávám v testamentu, určeném ke zrušení, všechny i nadále platí, tak jak je ustanoveno“

Dig. 34.3.28.1

Scaevola 16 Dig.

Testamento facto debitoribus liberationem reliquerat, post inciso lino et recognito testamento aliud testamentum fecit, in quo repetit legatum his verbis: " quibusque legata in eo testamento quod incideram dedi, omnia rata esse et quaequae scripta sunt volo". quaesitum est, adita ex sequenti testamento hereditate an debitores, quibus priori testamento liberatio relicta erat, consequi possint, ut etiam eius quantitatis nomine, quam post prius testamentum debere coeperant, liberentur, et si ab his heredes petere coeperint, an doli mali exceptione summoventur. respondit non liberari.

V učiněném testamentu odkázal zůstavitel dlužníkům osvobození od dluhů. A poté co přetrhl a rozřezal testament, učinil nový testament, ve kterém odkaz zopakoval těmito slovy: „Těm, kterým jsem v onom zničeném testamentu kokoli odkázal, to všechno mám za řádné, a vše co jsem napsal, to také chci. Je otázkou, jestliže poté, co dědic přijal dědictví podle druhého testamentu, zda dlužníci, kterým byla odkázána osvobození od dluhů v předchozím testamentu, budou také osvobození, a zda je jim možno poskytnout proti žalobě

dědiců námitku zlého úmyslu. A Scaevola odpověděl, že nebudou osvobozeni.

V podobných případech, kdy je vůle zůstavitele vyjádřena dopisem, tak jak on chtěl, nebo jiným vnějším prohlášením, hovoří se o testamentu *per relationem*, nebo jinak o testamentu mystickém.

Oba názvy odkazují na dvě výhody tohoto způsobu ustanovení dědicem. *Per relationem* označuje odkazovací vztah, který panuje mezi testamentem a kodicilem. Hlavním právním úkonem je zde testament, jež musí mít všechny náležitosti, které jsou na něj kladeny pozitivním (římským) právem – například počet svědků, jejich pečeti. Dědická instituce, provedená v testamentu, se považuje podle názoru římských právníků za platnou proto, že obsahuje způsob určení dědice „ten, jehož jméno jsem uvedl v kodicilu“. Jestliže se však po smrti zůstavitele nezachová kodicil nebo v něm nebude uvedeno jméno, případně bude ono jméno nečitelné, pak bude testament neplatný, neboť neobsahuje dědice.

Mysticita testamentu *per relationem* spočívá v tom, že ani svědci, ani ostatní osoby neznají jméno dědice až do okamžiku, kdy je otevřen kodicil. Kodicilem pak podle římského práva může být psaný text v jakékoli formě, tedy i prostým dopisem. To dává zůstaviteli možnost měnit jméno dědice, aniž by musel činit nový testament.

Výhodu, kterou pro zůstavitele představuje *mystický testament*, neponechala bez povšimnutí tradice římského práva. Pandektní právo uznává, na základě římsko-právních pramenů,³⁶ *mystický testament*:

„Může též zůstavitel poukázati k jiné listině, kdež dědice udá, tak tzv. *institutio mystica* (mystický testament“. Nauka pandektního práva se opírá o ty římské prameny, které již byly zmíněny výše,³⁷ a přidává následující fragment:

Dig. 35.1.38

Paulus I.S. de iure codicill.

Si ita scripsero: "quantum codicillis titio legavero", licet codicillis legatum explicetur, tamen ex testamento valet solaque quantitas in codicillo delata est. nam et apud veteres legata talia fuere: "quantum ei per epistulam scripsero": "quantum ex illa actione detraxero, heres dato".

Jestliže tak bych napsal: „to, co odkážu Titiovi“, třebaže je legát sepsán v kodicilu, přece platí, na základě testamentu, a v kodicilu je pouze určena odkázaná částka, neboť u starých právníků byly i tyto odkazy: „ať dědic dá tolik, kolik jemu napíšu v dopise“: „kolik vymohu na základě oné žaloby, to ať dědic poskytne“.

³⁶ Dig. 28.5.78; Dig. 37.11.12; Dig. 28.7.10. Dig. 35.1.38.

³⁷ ARNDTS, C., L. *Učební kniha pandekt. Třetí díl. O poměrech rodinných a dědictví*. Praha 2010 (reprint pův. vydání), str. 153.

Je tedy zřejmé, že do pandektního práva byl recipován nejen mystický testament, ale, s trochou nadsázky, i „mystický legát“.

Moderními, tzv. přirozenoprávními kodifikacemi, nebyla myšlenka mystického testamentu přijata zcela. V polském ani německém právu se mystický testament nevyskytuje, naopak Code civil obsahuje podrobnou úpravu mystického testamentu. Rakouské právo obsahuje stručnou právní úpravu, která byla recipována do návrhu meziválečného československého občanského zákoníku a odtud je i součástí nového českého občanského zákoníku (§1495 NOZ).³⁸ V současném platném a účinném občanském zákoníku (zák. č. 40/1964 Sb.) se mystický testament nevyskytuje.

Závěr

Cílem této práce bylo přiblížit základní obsahovou náležitost testamentu – dědickou instituci a ukázat, jakým způsobem postupovali římstí právníci při interpretaci jednotlivých ustanovení za dědice. Výsledkem práce několika generací římských právníků je zformování obecných zásad dědického práva – pro problematiku dědické instituce má zvláštní význam zásada *plus est nuncupatum, minus scriptum* – které prokázaly svou vhodnost a životaschopnost v mnoha stoletích tradice římského práva.

Druhá část této práce je věnována zvláštnímu způsobu dědické instituce, která bývá někdy označována jako *institutio per relationem* nebo také *mystický testament*. Tento institut dědického práva velmi dobře ukazuje, jaký vliv mají ideje římské právní vědy na pozdější vývoj soukromého práva. Rozhodnutí právníků předklasické a klasické doby Scaevoly a Ulpiána, že je možno jméno dědice platně zapsat mimo testament do kodicilu, tak stojí i u „kolébky“ nejnovějšího českého občanského zákoníku.

³⁸ Více viz DOSTALÍK, P. *Mystický testament jako (po)zapomenutý institut soukromého práva* (v tisku).

Summary

This article concerns about the last will in the classical and post-classical Roman law. The aim of the article is to describe the essential parts of the content of the last will – the appointment of the heir. Therefore is the article divided into two parts. The first part is dedicated to the main principle of the Roman law of inheritance – to the principle of *successio universalis*. According to the meaning of P. Bonfante and J. Vážný, the real purpose of the *successio universalis* is to be found not in the transferring of property from the deceased to the heir but in the *successio in locum*, that means that the heir has to replace the person of *de cuius* and has to take-over the claims and debts of the deceased. But not only the financial affairs but also the home religious duties (*sacra familiaria*), the patronage over the slaves of the deceased (*ius patronatum*) and so on. So the main purpose of the Roman law of succession is different from the law of the succession of the better part of the contemporary legal systems.

The second part of the article is dedicated to the legal institute of the “mystique testament” (*testamentum mysticum*). This form of testament, which has been invented by the roman jurisprudence, allows to the deceased hide the name of the heir. The name itself is not part of the testament, but can be written elsewhere, for example in a letter. Pay is also attended to the institute of codicil, the informal appendix of the testament in the Roman and Contemporary Law.

This article concerns about the origin of the *testament mystique*, further development of this institute in the later (imperial) roman law and its influence upon the modern civil law. The idea of the hidden form of the appointment of the heir was received in the Austrian and French Civil Code, but was rejected by the German and Polish law.

Ochrana nepominutelných dědiců a povinný díl*

Wer will wohl und selig sterben, lass sein Gut den rechten Erben.

Ondřej Horák**

I.

Podstata moderního práva spočívá v ochraně lidské důstojnosti, v nezadatelných právech i povinnostech. Zvláštní důraz je kladen na ochranu rodiny, mezigenerační solidaritu a posilování rodinných vazeb. Garance jsou dány nejen vlastními právními řády, ale odráží také směřování celé evropské kultury.

Uvedená východiska by měla být zohledněna také při úpravě a výkladu dědického práva. Pokud vedle sebe postavíme zásadu autonomie vůle (testovací volnosti) a ochranu nepominutelných dědiců je zřejmé, že testovací svoboda je sice „výchozí“, ale za „esenciální“ považujeme právě ochranu nepominutelných dědiců, což nachází svůj odraz v terminologii i systematice dědického práva. Ochrana (nepominutelných) dědiců je v našem právu zaručena dokonce i na ústavní úrovni: v čl. 11 *Listiny* se uvádí, že „dědění se zaručuje.“ Spatřovat v tom pouze zdůraznění jednoho z dispozičních práv vlastníka/zůstavitele, by bylo odtržené od historického vývoje i reality.

V čl. 11 *Listiny* se dále deklaruje stěžejní a obtížně probojovávaná zásada, že „vlastnictví zavazuje“. Jinými slovy řečeno – vlastnické právo není neomezené, jak řada právních vědců s oblibou dříve psala a někteří si to zřejmě myslí dodnes. Vlastník nemůže se svým majetkem nakládat libovolně ani *inter vivos* ani *mortis causa*. Dědické právo je právě jednou z oblastí, kde již tradičně dochází k výraznému omezení autonomie vůle, resp. vlastnického práva z opodstatněného důvodu.

Ve srovnání s „dosluhujícím“ dědickým právem posiluje staronová úprava *NOZ* „zůstavitelovu volnost při jeho rozhodování o majetku pro případ smrti“ a upřednostňuje tak, pokud budeme parafrázovat autory, „mrtvé před živými“. Má být opět více respektována poslední vůle zůstavitele, což se projevuje mj. v možnosti podmínit nabytí pozůstalosti či udělovat dědicům

* Příspěvek vychází z příprav na volitelný předmět „Historická interpretace vybraných institutů soukromého práva“, jehož zavedení do výuky na PF UP v Olomouci bylo podpořeno grantem FRVŠ č. 2508 z roku 2011 (spoluřešitel P. Dostálík).

** JUDr. Mgr. Ondřej Horák, Ph.D., Katedra teorie práva a právních dějin Právnické fakulty Univerzity Palackého, Olomouc.

příkazy, dochází také k opětovnému zakotvení některých tradičních institutů. Řada změn v úpravě dědického práva bude bezesporu považována za pozitivní.¹

Na první pohled by se tak mohlo zdát, že *NOZ* skutečně vychází „z respektu ke středoevropskému právnímu myšlení“ a zejména pak z rakouského dědického práva, ve kterém „spatřuje svůj vzor a silně se se jím inspiroje“.² To sice platilo o věcném záměru i původní osnově prof. Eliáše z roku 2005, výsledná podoba zákoníku se však zásahy rekodifikační komise od svého „programového prohlášení“ bohužel (v námi dále sledovaných otázkách) ztatelně odchýlila.³ Rádi bychom se zamysleli především nad tradičním pandámem autonomie vůle zůstavitele – nad úpravou povinného dílu a související problematikou kolace/započtení a vrácení daru na povinný díl.⁴

¹ K cílům a charakteru nové úpravy srov. ELIÁŠ, K. a kol. *Nový občanský zákoník s aktualizovanou důvodovou zprávou*. Ostrava: Sagit, 2012, passim. Kritické zhodnocení nové úpravy dědického práva i vybraných institutů srov. zvl. MUŽIČKA, L. Nabytí dědictví. In ŠVESTKA, J., DVOŘÁK, J., TICHÝ, L. (edd.). *Sborník statí z diskusních fór o rekodifikaci občanského práva: konaných 27. ledna 2006 a 12. května 2006 na Právnické fakultě Univerzity Karlovy*. Praha: ASPI, 2006, s. 149–165, diskuse s. 166–170. /Diskusní fórum II. konané 12. 5. 2006./

² ELIÁŠ, K. Inspirační síla Všeobecného zákoníku občanského v návrhu občanského zákoníku pro Českou republiku. In HRUŠÁKOVÁ, M. (ed.). *200 let ABGB – od kodifikace k rekodifikaci českého občanského práva*. Praha: Leges, 2011, zvl. s. 27–28.

³ Srov. jednotlivé **návrhy zákonů a důvodových zpráv**: <http://obcanskyzakonik.justice.cz/cz/navrh-zakona.html> /cit. 3. 6. 2012, 9.00/.

⁴ K současnému právu srov. zvl. MIKEŠ, J., MUŽIČKA, L. *Dědické právo v teorii a praxi*. Praha: Leges, 2011, zvl. s. 87nn. Dále srov. řadu příspěvků v časopisu *Ad Notam* (zvl. 2011). Z pozic autorů *NOZ* v historickém kontextu srov. BEDNÁŘ, V. *Testamentární dědická posloupnost*. Plzeň: A. Čeněk, 2011, a týž. *Nepominutelný dědic*. In HAVEL, B., PIHERA, V. (edd.). *Soukromé právo na cestě: eseje a jiné texty k jubileu Karla Eliáše*. Plzeň: A. Čeněk, 2010, s. 17–28.

Ze zahraniční literatury srov. SÜß, R., HAAS, U. (edd.). *Erbrecht in Europa*. 2. vyd. Angelbachtal: Zerb, 2008; WELSER, R. (ed.). *Erbrechtsentwicklung in Zentral- und Osteuropa*. Wien: Manz, 2009 a *Die Reform des österreichischen Erbrechts*. II/1; II/2. Wien: Manz 2009; 2010. K nepominutelným dědicům srov. zvl. WOLFF, L. *Pflichtteilsrecht – Forced Heirship – Family Provision: Österreich – Louisiana –*

II.

Volnost zůstavitele ve volbě dědice je ústřední římskoprávní zásada, která rezonuje ve všech moderních právních úpravách.⁵ Tato původně neomezená volnost však byla již v mladších etapách římskoprávního vývoje zmírněna úpravou povinného dílu, resp. byla doplněna o ochranu nejbližších členů rodiny, tzv. nepominutelných dědiců.⁶ Středověké střeoevropské úpravy naopak výrazně omezovaly zůstavitele a preferovaly dědění majetku mezi nejbližšími příbuznými. Postupně však docházelo k posilování pozice zůstavitele a uvolňování vazeb v rodině, což se konkrétně projevovalo ve zmenšování okruhu nepominutelných dědiců a výše jejich povinného dílu či rozšiřování případů vydědění. Korespondovalo to do jisté míry také s liberalizací společenských poměrů.

Můžeme si to blíže představit i na našem novějším právním vývoji. Podle *ABGB* (§ 765–766) i *OZ/37* (§ 576) náležel povinný díl potomkům, a pokud nedělili, tak předkům; u potomků to byla 1/2 zákonného podílu, u předků 1/3. V *OZ/50* (§ 551) se začalo rozlišovat mezi nezletilými a zletilými potomky – nezletilí měli nárok na celý zák. podíl, zletilí a předci v nouzi na 3/4, *OZ/64* (§ 479) už chápal jako nepominutelné dědice pouze potomky – nezletilí zák. podíl, zletilí původně 3/4, po novele 1/2. *NOZ* (§ 1643) považuje za nepominutelné dědice v návaznosti pouze potomky – nezletilým se má dostat 3/4, zletilým 1/4 (v původní osnově z roku 2005 to byla u zletilých 1/2, v osnově z roku 2007 1/3). Domníváme se, že by při úpravě okruhu nepominutelných dědiců bylo naopak vhodné (mj. také vzhledem k vzájemné vyživovací povinnosti) opustit linii platného práva a zakotvit také tradiční úpravu povinného dílu předků (Rakousko, Německo, Polsko etc.).⁷

Specifická pozice už tradičně náležela manželce, která nebyla ve středověku mezi dědice vůbec počítána a jejíž nároky byly řešeny tzv. vdovským věnem. Ještě v původním znění *ABGB* nebyla v zásadě řazena mezi

zákonné dědice, předpokládalo se však, že její zajištění bude řešeno v rámci svatebních či dědických smluv. Pokud dědily děti, tak měla pouze nárok na doživotní užívání určitého dílu pozůstalosti (§ 757). Pokud však dědili jiní zákonní dědicové, tak měla nárok na čtvrtinu pozůstalosti (§ 758), a pokud nebylo žádných dědiců, tak jí náležela celá (§ 759). První dílčí novela z roku 1914 už zavedla zákonné dědické právo manželů (§ 757–759 ve znění § 68–70 novely). Pozůstalému manželovi, dokud neuzavřel nové manželství, náležel pouze nárok na slušné zaopatření (§ 796), obdoba římskoprávního institutu „nutné vdovy“. V meziválečné éře pak byla v souvislosti s rekonstrukcí otázka povinného dílu manželky diskutována (zvl. na *Sjezdu československých právníků v Brně* v roce 1925), zakotven však nebyl, zato v rámci nové úpravy manželského majetkového práva, která byla připravena mimo vlastní kodifikační práce, se počítalo se zavedením majetkového společenství manželů po vzoru uherské/slovenské koakvizicie, což by dostatečně zajistilo práva manželky při úmrtí manžela.⁸ K jeho přijetí ovšem také nedošlo. *OZ/50* také neupravil povinný díl manžela, poúnorový zákonodárce to však částečně kompenzoval úpravou zákonného společenství majetkového (§ 22–29 z. č. 265/1949 Sb., o *právu rodinném*), což byla obdoba již zmiňované koakvizicie. Na to pak navázala úprava bezpodílového spoluvlastnictví manželů (1964–1998) a současné společné jmění manželů. *NOZ* tuto tradici následuje, po vzoru stávající právní úpravy přebírá *SJM* a také nezakotvuje povinný díl pozůstalé manželce, což má své historické opodstatnění. Otázka finančního zajištění pozůstalého manžela navíc může být řešena formou smluv o zúžení či rozšíření *SJM*. Nevidíme sice důvod, proč by měla být manželka chráněna stejně jako děti/potomci, přesto se domníváme, že by jí měl být povinný díl také přiznán, i když menší než potomkům (právo na „nutné zaopatření“ podle § 1666 *NOZ* není systematické ani vhodné řešení).

III.

Vlastní podstatou ochrany nepominutelných dědiců však není zakotvení nároku na větší či menší část dědického podílu, ale výsledek – tj. aby šlo o skutečně „povinný díl“. Evropská právní i kulturní konvence proto důsledně respektuje úzkou provázanost mezi různými formami bezúplatného převádění majetku, ať už *inter vivos* (darování) či *mortis causa* (dědění, odkazy).

⁸ LACLAVÍKOVÁ, M. *Formovanie úpravy majetkových vzťahov medzi manželmi: (od vzniku uhorského štátu do prvej československej kodifikácie rodinného práva)*. Bratislava: Veda, 2010.

Schweiz – England und Wales: Ein Rechtsvergleich. Frankfurt am Main; Wien [u.a.]: Lang, 2011, a JUD, B. (ed.). *Das Pflichtteilrecht in Europa* (v tisku).

⁵ Historicko-komparativně k zásadám dědického práva: TILSCH, E. *Dědické právo rakouské se stanovisky srovnávací právní vědy*. Část 1. Praha: Bursík & Kohout, 1905.

⁶ Srov. zvl. HEYROVSKÝ, L. *Dějiny a systém soukromého práva římského*. 4. oprav. vyd. Praha: J. Otto, 1910, § 291: O nepominutelných právech dědických vůbec, s. 1055–1057, § 294: O dílu povinném, s. 1064–1073, a BONFANTE, P. *Instituce římského práva*. Přel. J. Vážný. 9. vyd. Brno: Čsl. akad. spol. Právník, 1932, s. 677–682. Blíže: KLÍMA, J. *Quaerella inofficiosi testamenti: příspěvek k vývoji nepominutelných práv dědických*. Praha: Knihovna Sborníku věd právních a státních, 1947.

⁷ Stručné informace k úpravě dědického práva v 27 evropských zemích: <http://www.successions-europe.eu/de/home/cit.3.6.2012,9.00/>. Blíže op. cit. v pozn. 4.

Projevuje se to zejména v institutech kolace/započtení a vrácení daru na povinný díl.⁹

Podstata institutu kolace zůstává po staletí stále stejná – jde o vyrovnání pozice dědiců. Římské právo znalo tři způsoby kolace (kdy je spoludědic povinen „kusy svého vlastního majetku přidati do dědictví“), které se postupně vyvinuly z činnosti praetora a následného císařského zákonodárství (*collatio bonorum emancipati*, *collatio dotis* a obecná *collatio*). Původně si emancipovaný syn (později také dcera) nechávali započítat na svůj dědický podíl vše (po odečtení dluhů), co měli v době zůstavitelovi smrti (resp. by měli mít, pokud svůj majetek zmenšili *dolo malo*). Pozdější obecná *collatio* – tedy už pouze započtení toho, co za života potomci obdrželi od zůstavitele, pak zahrnuje i starší typy.¹⁰

V novějším právu jde také o započtení toho, co dědic od zůstavitele bezplatně obdržel. Úprava v *NOZ* (§ 1658nn.) vycházející z *OZ/37* (§ 597nn.), resp. *ABGB* (§ 785nn.) je však ve srovnání se současným *OZ/64* (§ 484) velmi podrobná až nepřehledná, mj. také rozlišuje započtení na povinný díl („vpočtení“) a započtení na dědický podíl („započtení“). V zásadě platí, že to, co bylo dříve a opět bude řešeno výslovně, je dnes přenecháno praxi. Pokusíme se představit několik sporných otázek, jejichž řešení má význam pro pochopení vývoje ochrany nepominutelných dědiců.¹¹

Nejprve se zaměříme na problematiku **výpočtu povinného dílu**. Podle *ABGB* se nepominutelným dědicům započítávala darování bez časového omezení, jiným osobám pak pouze do dvou let před smrtí zůstavitele (§ 785) a v některých případech, např. k „účelům všeužitečným“ (§ 785), se nezapočítávala vůbec; obdobně tomu bylo také v *OZ/37*, kde jen došlo u osob nenáležících mezi nepominutelné dědice k prodloužení na tři roky (§ 597); podle *NOZ* se však započte jen

⁹ Z klasických rakouských prací srov. UNGER, J. *Das österreichische Erbrecht*. 4. vyd. Leipzig: Breitkopf & Härtel, 1894, s. 333nn., zvl. 362–368. Nověji srov. UMLAUFT, M. *Die Anrechnung von Schenkungen und Vorempfängen im Erb- und Pflichtteilsrecht*. Wien: Manz, 2001.

Z domácích prací (za platnosti *ABGB*) srov. KRČMÁŘ, J. Povinný díl a darování. *Právník*, 1901, roč. 40, s. 822–828 a 853–860 /k přednovelové úpravě/; týž. *Právo dědické*. 2. dopl. vyd. Praha: Všehrad, 1933, s. 97–99 (O kollaci) a 120–132 (O dědicích nepominutelných a dílu povinném), a HORÁK, A. Dosah paragrafu 951 n. zn. obč. zák., čili máme-li i nadále žalobu pro bezprávnost darování. Upozornění pro revisi občanského zákoníka. *Soudcovské listy*, 1926, roč. 7, s. 2–4.

¹⁰ Srov. HEYROVSKÝ, L. *Dějiny a systém soukromého práva římského*, § 306: Collationes, s. 1110–1115.

¹¹ Srov. MUZIKÁŘ, L. Komentář k § 484. In ELIÁŠ, K. a kol. *Občanský zákoník*. Velký akademický komentář. I. § 1–487. Praha: Linde, 2008, s. 1354–1371, a FIALA, J., MIKEŠ, J. Komentář k § 484. In ŠVESTKA, J. a kol. *Občanský zákoník*. Komentář. II. § 460–880. 2. vyd. Praha: C. H. Beck, s. 1469–1483.

to, co nepominutelný dědic od zůstavitele bezplatně obdržel v posledních třech letech před jeho smrtí, pokud zůstavitel sám nepřikázal, aby se započtení provedlo za delší dobu (§ 1660), v určitých případech jako např. k založení domácnosti, podnikání či úhradě dluhů (§ 1661) naopak bez časového omezení, pokud zůstavitel neprojevil opačnou vůli.

V *ABGB* však chybělo řešení otázky, zda **darování zvyšuje hodnotu pozůstalosti a tím i povinný díl**? Diskutována přitom byla už při redakčních poradách na sezení 11. 3. 1805 a referent Franz v. Zeiller ji zodpověděl kladně s doplněním, že to odpovídá římské, pruské i francouzské úpravě. Interpretační problémy přesto zůstaly, takže tato situaci pak byla výslovně řešena v rámci (pro jistotu jinými slovy třikrát) třetí dílčí novely z r. 1916 (§ 68, 69 a 71, dále srov. § 785, 787 a 951 novelizovaného *ABGB*), obdobně pak *OZ/37* (§ 596) a *NOZ* (§ 1655), kdy se pozůstalost zvyšuje o to, co se započítává na povinný díl.

Další zajímavou otázkou je **určení hodnoty daru**. V současném právu výslovná úprava chybí, většinou se však v praxi vychází z ceny daru v době jeho odevzdání. Podle *ABGB* (§ 794) „při každém započtení, nezáleželo-li to, co bylo přijato, v hotových penězích, nýbrž v jiných věcech, počítá se hodnota věcí nemovitých podle doby přijetí; věcí movitých pak podle doby dědického nápadu“. *Komentář Rouček – Sedláček* to vysvětluje tak, že u movitostí rozhoduje stav v době přijetí, ale hodnota v době dědického nápadu. Podle *OZ/37* (§ 607) se hodnota věcí nemovitých i movitých počítala podle doby odevzdání. V případech hodných zvláštního zřetele však mohl soudce rozhodnout jinak. Tuto úpravu sleduje také *NOZ* (§ 1659). Pravidla však mohou být různá (resp. různě formulovaná): např. podle německého *BGB* (§ 2322 odst. 2) se hodnota zužitelné věci určuje podle doby darování, ostatních pak podle doby dědického nápadu, pokud se však jejich hodnota zvýší, tak se už k tomu nepřihlíží. Na první pohled to je ve srovnání s *ABGB* úprava takřka s opačnými důsledky, literatura je však interpretací přiblížila.¹²

Stěžejní problém ochrany nepominutelných dědiců spatřujeme v otázce, zda má **nepominutelný dědic nárok na doplnění povinného dílu z darování**? Tato situace opět není v platném právu výslovně řešena, ale má zásadní význam, neboť majetek bývá často převeden na některé z potomků již za života zůstavitele a vlastní hodnota pozůstalosti pak může být jen velmi malá. Podle *ABGB* (§ 793), *OZ/37* (§ 606) i *NOZ* (§ 1658) se nemusí nic do pozůstalosti vracet (výjimkou je v navrhované úpravě odvolání daru pro nevděk § 2072nn.). Jenže *ABGB* (§ 951 a 952) i *OZ/37* (§ 796 a 797) upra-

¹² Srov. ROUČEK, F. Komentář k § 794. In ROUČEK, F., SEDLÁČEK, J. (edd.). *Komentář k československému občanskému zákoníku občanskému a občanské právo platné na Slovensku a v Podkarpatské Rusi*. Díl III. Praha: V. Linhart, 1936, s. 478–482.

vovaly také odvolatelnost daru pro zkrácení povinného dílu (u *ABGB* původně bez časového omezení, po jeho novele bez omezení jen u nepominutelných dědiců, u *OZ/37* pak s omezením na tři roky před smrtí zůstavitele pro všechny obdarované, což byl v jistém smyslu návrat až k pruskému *ALR*).¹³

Není to opět nic nového, už císařskými konstitucemi od dob Alexandra Severa byla propuštěna žaloba *querella inofficiosae donationis* – proti darování zkracujícímu dílu povinný. Obdobná úprava platí např. ve francouzském (*CC* čl. 920), německém (*BGB* § 2325) či polském právu (*KC* čl. 993). Řazena je přímo k dědění a konkrétně pak povinnému dílu, což také více odpovídá romanistické tradici. Nic podobného však nebylo do výsledné podoby zákoníku převzato¹⁴, což výrazně snižuje význam a dosah povinného dílu, neboť pak bude možné dispozicemi *inter vivos* nepominutelné dědice *de facto* vydědit.

Praktický exkurz: Z historicko-komparativního se podíváme na řešení tří učebnicových případů. Zůstavitel-vdovec má dva syny, zemřel bez závěti. Ještě za života daroval rodinný dům v hodnotě 5.000.000 Kč.

A) V prvním případě daroval dům staršímu synovi čtyři roky před svou smrtí, celková hodnota pozůstalosti (byt, auto, etc.) je také 5.000.000 Kč.

Podle současného práva by došlo k započtení darování domu a mladší syn by získal celou pozůstalost, obdobně i podle *ABGB* či *OZ/37*. Podle *NOZ* ke kolaci nedojde, pokud nepůjde o „úlevu v nákladech spojených se založením samostatné domácnosti...“ (§ 1661) a budou oba dědit stejným dílem.

B) V druhém případě daroval dům půl roku před svou smrtí svému staršímu synovi, celková hodnota pozůstalosti je 200.000 Kč.

¹³ Srov. ZEILLER, F. von. *Commentar über das allgemeine bürgerliche Gesetzbuch für die gesamten Deutschen Erbländer der österreichischen Monarchie*. Bd. III/1. Wien: Geistinger, 1812, s. 173-176, a SEDLÁČEK, J. Komentář k § 951–952. In *Komentář IV*, s. 437–442. K redakčním dějinám odvolání daru na povinný díl: *Codex Theresianus* II. 7. § 64–78, *Hortenova osnova* I. 3. § 35 a 73, III. 3. § 8, *Martiniho osnova* III. 2. § 19, *Západohaličský OZ* neboli *Ur-Entwurf* III. § 68–69, I. Entwurf III. § 80–81, Revisions- (u. Superr.-) Entwurf § 947-948. Srov. HARRAS-HARRASOWSKY, Ph. von (ed.). *Der Codex Theresianus und seine Umarbeitungen*. Bd. I.–V. Wien: C. Gerold's Sohn, 1883-1886, passim, a OFNER, J. (ed.). *Der Ur-Entwurf und die Berathungs-Protokolle des Oesterreichischen Allgemeinen bürgerlichen Gesetzbuches*. Bd. II. Wien: A. Hölder, 1889, s. 39–43 (§§ 68–69), 764 a 854 (srovnávací tabulky).

¹⁴ Úpravu odvolání daru pro zkrácení povinného dílu přitom obsahovala ještě původní osnova prof. Eliáše z roku 2005 (§ 1735–1736). Srov. ELIÁŠ, K. Darování (Pohled na zdejší zákonnou úpravu pod zorným úhlem některých historických a komparativních aspektů). In MALACKA, M. (ed.). *Sborník příspěvků z konference Monseho olomoucké právnícké dny*. Olomouc: UP, 2006, s. 120.

Podle současného i nového *OZ* by ke kolaci došlo, mladší by však získal pouze 200.000 Kč a starší by nemusel nic do pozůstalosti vracet. Současný *OZ* to sice neřeší výslovně, ale tento názor převažuje v literatuře a judikatuře (myslíme si však, že z hlediska historického, srovnávacího i teleologického není tento výklad správný). Podle *ABGB* i *OZ/37* by se však mladší syn mohl domáhat svého povinného dílu a mimo pozůstalostních 200.000 Kč získat požadovat po bratrovi zbývající 1.100.000 Kč.

C) Ve třetím případě daroval dům půl roku před svou smrtí své mladé přítelkyni, hodnota pozůstalosti je nulová. Podle současné i nové úpravy nedostanou synové jako „nepominutelní“ dědicové nic. Podle *ABGB* i *OZ/37* se však mohli domáhat vrácení daru na povinný díl a získat každý 1.250.000 Kč.

Shrnujeme: *NOZ* převzal (bohužel) ze svých vzorů složitou formu kolace, nově však upravil (opět bohužel) vlastní obsah, a tím ji výrazně omezil. K největší diskontinuitě a zásadní změně však došlo pominutím institutu odvolání daru pro zkrácení povinného dílu, který je přitom jen logickým doplněním úpravy kolace a prubřským kamenem skutečné ochrany nepominutelných dědiců.

IV.

Pokud budeme parafrázovat názory autorů spojených s přípravou nového občanského zákoníku,¹⁵ tak nejen současná, ale také nová úprava nepominutelného dědice jsou z hlediska střeoevropské právní kultury ojedinelé (okruh nepominutelných dědiců, povinný díl, kolace) a – současná výrazně preferuje, nová zase bagatelizuje postavení nepominutelných dědiců. Zatímco tradiční právní úpravy včetně meziválečného vládního návrhu promyšleně a důsledně vyvažují zájmy zůstavitele a dědiců, tak současná ani nová úprava jejich kvalit nedosahují.

Summary

The article deals with restrictions on the freedom to dispose of one's succession by will (s. c. reserved portion of "forced" heirs). Attention is also paid to *collatio* and revocation of donation for reducing of reserved portion.

¹⁵ Srov. BEDNÁŘ, V. Nepominutelný dědic. In *Soukromé právo na cestě*, zvl. s. 166.

Odkaz v Římě a domácím právním vývoji

Radek Černoch*

Úvod

Dědické právo je charakterizováno principem universální sukcese, díky němuž dědic nastupuje do právního postavení zůstavitele (*in locum et in ius defuncti*).¹ Vzhledem k velké úctě Římanů vůči mrtvým a s tím spojenému nazírání práva dědického nikoliv coby zjevu ryze majetkového je patrné, že dědickému právu byl v Římě přisuzován větší význam, než je tomu dnes.² Jeho obraz by však byl značně neúplný, ponechali-li bychom stranou instituty sukcese singulární, odkazy (*legata a fideicommissa*). A právě problematice odkazů se věnuje tento článek, cílem je tedy vymezit odkazy vůči jiným právním institutům a zabývat se jejich charakteristickými rysy, jakož i rozbrat jednotlivé druhy odkazů v antickém Římě. Následně bude pojednáno o úpravě odkazů v domácím právním vývoji od vydání ABGB³ až do úpravy v nově přijatém zákoníku.⁴

Charakteristika odkazu

Odkaz lze vymezit jako jednostranné právní jednání *mortis causa*, které je majetkové povahy a jde k tíži dědictví. Jedná se o lukrativní jednání (*donatio testamento relicta*),⁵ od testamentu se odlišuje tím, že jako jiná darování, vede pouze k singulární sukcesi. Zatímco na dědice přechází vedle pozůstalostních aktiv i všechny zděditelné závazky, odkazovník za pozůstalostní dluhy neodpovídá, a to ani v případě, kdy prostřednictvím odkazů (zejména *fideicommissa hereditatis*) získá všechna

pozůstalostní aktiva. Odkaz poskytuje odkazovníkovi majetkový prospěch, jinak je neplatný,⁶ na odkazovníka tedy přejde jednotlivá věc či část pozůstalosti, může se však stát, že na něj přejde i povinnost vykonávat rodinné obřady (*sacra privata*), a to v případě, kdy odkazovník získal z pozůstalosti větší část, než dědic.⁷

Dále je nutno zodpovědět otázku, zda lze za jistý druh odkazu považovat i darování pro případ smrti (*mortis causa donatio*). Řekli-li jsme při charakteristice odkazu coby lukrativního jednání, že se jedná o *donationem testamento relictam*, je nasnadě kladná odpověď. Ke stejnému závěru se přiklonil i Iustinianus.⁸ V klasickém právu však považují za rozhodující dvou-

⁶ *Ibidem*. s. 313.

⁷ DOSTALÍK, Petr. Quis astrigantur sacris aneb přechod náboženských povinností patris familias na jinou osobu než dědice. In *Římska rodina v sociálních a právních vztazích*. Bratislava: Bratislavská vysoká škola práva, 2007. s. 43.

⁸ I 2, 7, 1

Mortis causa donatio est, quae propter mortis fit suspicionem, cum quis ita donat, ut, si quid humanitus ei contigisset, haberet is qui accepit: sin autem supervixisset qui donavit, recipe-ret, vel si eum donationis poenituisse aut prior decesserit is cui donatum sit. hae mortis causa donationes ad exemplum legatorum redactae sunt per omnia. nam cum prudentibus ambiguum fuerat, utrum donationis an legati instar eam obtinere oporteret, et utriusque causae quaedam habebat insignia et alii ad aliud genus eam retrahebant: a nobis constitutum est, ut per omnia fere legatis connumeretur et sic procedat, quemadmodum eam nostra formavit constitutio. et in summa mortis causa donatio est, cum magis se quis velit habere, quam eum cui donatur, magisque eum cui donat, quam heredem suum. sic et apud Homerum Telemachus donat Peiraeo. (zvýraznění autor)

Darování pro případ smrti je takovým darováním, které se uzavírá v očekávání smrti. U něho je darováno takovým způsobem, že pokud někoho překvapí lidský osud, může si přejmce předmět daru ponechat, dárci ho má dostat nazpět v případě, pokud přežije anebo jestli ho mrzí, že darování uskutečnil, nebo když obdarovaný zemřel dříve než on. Tato darování na případ smrti byla upravena zcela po vzoru odkazů. Protože však právní znalci pochybovali, zda jsou povahou stejná jako darování nebo odkazy, a protože obsahovaly rysy obou právních vztahů a jedni je přiřazovali k tomu a druhí zase k onomu, stanovili jsme, že se budou téměř ve všech ohledech řadit k odkazům a uskutečňují se tak, jak to stanovila naše konstituce. Shrnuto, o darování na případ smrti se jedná tehdy, když by někdo něco měl raději u sebe než u obdarovaného a zároveň raději u obdarovaného než u svého dědice. Tak také daruje Telemachos Peiraeovi u Homéra.

Citováno dle: BLAHO, Peter – SKŘEJPEK, Michal. *Iustiniani institutiones: Justiniánské instituce*. Praha: Karolinum, 2010. s. 123.

* Mgr. Radek Černoch, Katedra dějin státu a práva Právnické fakulty Masarykovy univerzity, Brno.

¹ SOMMER, Otakar. *Učebnice soukromého práva římského. Díl II. Právo majetkové*. Reprint pův. vyd. Praha: Wolters Kluwer ČR, 2011. s. 259.

² VÁŽNÝ, Jan. Pojem práva dědického a účelnost jeho dnešní struktury. *Právní obzor*, 6, 1923, s. 98.

³ Zákon č. 1946/1811 Sb. z. s., obecný zákoník občanský, ve znění pozdějších předpisů (dále jen „ABGB“). Text citován dle: ROUČEK, František – SEDLÁČEK, Jaromír et al. *Komentář k československému obecnému zákoníku občanskému a občanské právo platné na Slovensku a v Podkarpatpatské Rusi. Díl třetí. (§§ 531 až 858)*. Reprint původního vydání. Praha: CODEX Bohemia, s. r. o., 1998. 680 s.

⁴ Zákon č. 89/2012, občanský zákoník (dále jen „NOZ“)

⁵ SOMMER, Otakar. *Op. cit.* s. 313.

strannost darování a z ní plynoucí nemožnost jeho odvolání, což se povaze odkazu a dědického práva vůbec velmi příčí, protože v tomto článku ponechává *mortis causa donationes* stranou.

Druhy odkazu

Odkazy v první řadě rozumíme odkazy civilní (*legata*), teprve za Octaviana Augusta se k těmto začínají přiřazovat i *fideicommissa*, která v souvislosti s rozvojem kogničního procesu (*cognitio extra ordinem*) nabývají právní vynutitelnosti a lze je považovat za neformální variantu odkazu.⁹ Jejich neformálnost umožnila mnohé konstrukce, jež ovlivnily pozdější právo, přičemž ovšem nebyly myslitelné u odkazů civilních. Začneme však s odkazy civilními, u nichž rozlišujeme čtyři hlavní druhy.¹⁰

Historicky nejstarším je vindikační odkaz (*legatum per vindicationem*), vedoucí na straně odkazovníka k možnosti uplatnit věcnou žalobu (*rei vindicatio*). Z názvu použité žaloby je patrné, že předmět odkazu musel být v quiritském vlastnictví zůstavitele k okamžiku jeho smrti, u individuálně určených věcí pak již od doby pořízení odkazu. Jinak byl odkaz považován za neplatný.¹¹

Protipólem odkazu vindikačního je odkaz damnační (*legatum per damnationem*), vedoucí k závazku dědicovu vůči odkazovníkovi. Jeho předmětem tedy může být nejen povinnost vydat věc (*dare*), ale i něco vykonat (*facere*). Má-li být vydána věc, nevyžaduje se quiritského vlastnictví zůstavitele, ba co víc, lze takto odkázat i věc osoby třetí, již je poté dědic povinen odkazovníkovi opatřit, jen není-li to možné či účelné, postačuje vyplacení její hodnoty. Rovněž je tímto způsobem možno odkázat část pozůstalosti, a to až jednu polovinu. Neplní-li dědic uloženou povinnost dobrovolně, může být žalován *actione ex testamento* (*actione legati*),¹² jež se svojí povahou blíží žalobě za stipulace,¹³ protože bude dědic *damnatus in duplum*.¹⁴ Široce vyme-

zitelný předmět vedl k častému užívání tohoto druhu odkazu, tím spíše když *senatusconsulto Neroniano* bylo stanoveno, že jakýkoliv odkaz, neplatný toliko z formálních důvodů, má být posuzován jako odkaz damnační.¹⁵

Legatum sinendi modo ukládalo dědici, aby něco dovolil, strpěl, aby něčemu nebránil (*sinere*). Po dědici se tedy nevyžaduje, aby něco aktivně konal, je pouze povinen strpět, aby se odkazovník zmocnil věci, jež je alespoň v bonitárním vlastnictví zůstavitele či dědice. Později se přibližuje odkazu damnačnímu v tom ohledu, že je dědic povinen převést věc na odkazovníka, není však povinen převést quiritské vlastnictví k dané věci.¹⁶

Praeceptní odkaz (*legatum per praeceptionem*) se uplatňuje v řízení o rozdělení pozůstalosti (*in iudicio familiae erciscundae*), kdy se z odkazu oprávněný může chopit věci přednostně před ostatními spoludědici.¹⁷ Tak alespoň soudí Sabiniani, protože se ve zmíněném fragmentu Gai Inst. 2, 192 hovoří o čtyřech druzích odkazů. Dle mínění školy Proculianské, které později převládlo, se však jedná jen o jednu z možných forem formulace odkazu vindikačního.

Od praeceptního odkazu se odlišuje *praelegatum*, kdy je za odkazovníka sice také určen jeden ze spoludědiců, obtíženými však jsou všichni spoludědicové včetně samotného obdařeného. Tento typ odkazu může být nařízen jak *per vindicationem*, tak *per praeceptionem*, v části na obdařeného připadající je však *praelegatum* neplatné a obdařený nabývá věc jako dědic (*iure hereditario*),¹⁸ protože se jeho část, neplatná *iure legati*, započítává do hodnoty čistého dědictví pro účely výpočtu Falcidijské kvarty (*quarta Falcidia*).¹⁹

Neformální variantou odkazu je svěřenství (*fideicommissum*), prosba svěřená věrnosti dědice či jiné osoby, která něčeho z pozůstalosti nabyla, nikoliv nadarmo je anglickým překladem tohoto institutu *trust*. Jelikož se zpočátku jedná o právně nezávaznou prosbu, není *fideicommissum* vůbec svazováno formalitami, ty se objevují až ve chvíli, kdy *legata* a *fideicommissa* začínají splývat. Jejich právní vynutitelnost počíná za Octaviana Augusta, plně se pak rozvíjí za Claudia, kdy pro tento účel zřízení *praetores fideicommissarii*. Co do obsahu se *fideicommissum* nejvíce blížilo odkazu dam-

⁹ VANČURA, Josef. *Úvod do studia soukromého práva římského. Díl I + II*. Praha: Nákladem vlastním, 1923. s. 514.

¹⁰ Gai Inst. 2, 192

Legatorum itaque genera sunt quattuor: aut enim per vindicationem legamus aut per damnationem aut sinendi modo aut per praeceptionem. (zvýraznění autor)

Odkazů jsou tedy čtyři druhy: odkazujeme totiž buď „per vindicationem“, nebo „per damnationem“, nebo „sinendi modo“, nebo „per praeceptionem“.

Gaius citován dle: GAIUS. *Institutionum commentarii quattuor*. Přeložil Jaromír Kincl. *Učebnice práva ve čtyřech knihách*. Přetisk prvního vyd. Brno: MU, 1999. 276 s.

¹¹ SOMMER, Otakar. *Op. cit.* s. 315.

¹² VANČURA, Josef. *Op. cit.* s. 531.

¹³ SOMMER, Otakar. *Op. cit.* s. 316.

¹⁴ Gai Inst. 2, 282

Item si legatum per damnationem relictum heres infitietur, in duplum cum eo agitur; fideicommissi vero nomine semper in simplum persecutio est. (zvýraznění autor)

Také (toto:) popírá-li dědic odkaz, zůstavený „per damnationem“, zní žaloba proti němu na dvojnásobek; z titulu fideikomisu se však vždycky vymáhá jen obnos jednoduchý.

¹⁵ KINCL, Jaromír – URFUS, Valentin – SKŘEJPEK, Michal. *Římské právo*. Praha: C. H. Beck, 1995. s. 306.

¹⁶ SOMMER, Otakar. *Op. cit.* s. 317.

¹⁷ HEYROVSKÝ, Leopold. *Římské právo*. 4. opr. vyd. Praha: J. Otto, 1910. s. 1141.

¹⁸ SOMMER, Otakar. *Op. cit.* s. 318.

¹⁹ *Ibidem*. s. 332.

načnicku, ovšem s tím rozdílem, že případný rozsudek zněl, jak zmíněno výše v Gai Inst. 2, 228, *in simplum*. Velká volnost byla dána i ohledně osoby obtíženého, neboť tím mohl být kdokoli, kdo z pozůstalosti něco z vůle dědice nabyt, tedy nejen pouze testamentární dědic (jako v případě *legati*), ale i dědic zákonný, jiný odkazovník (ať už legatář či fideikomisař), *mortis causa* obdarovaný či dokonce ten, komu něco připadlo splněním testamentární podmínky (*condicionis implendae causa datum*). Konečně není u obmyšlené osoby zpočátku vyžadována *testamenti factio passiva*, i mohou z fideikomisu nabývat *peregrini*, *personae incertae* či *postumi alieni*.²⁰ Postupem doby se *legata* a *fideicommissa* stále více sblíží, což vrcholí za Iustiniana,²¹ výjimkou však zůstává ústní *fideicommissum* zůstavitele dědici.²²

Zatímco civilním odkazem (*legato per damnationem*) mohl odkazovník dostat maximálně polovinu pozůstalosti, u *fideicommissi* takové omezení není, protože v případě odkazu celé pozůstalosti hovoříme o univerzálním fideikomisu (*fideicommissum hereditatis*). I v takovém případě zůstává dědic (*heres fiduciarius*) univerzálním sukcesorem zůstavitelovým, zůstávají mu tedy pozůstalostní dluhy, protože bylo zapotřebí upravit vzájemné vztahy mezi dědicem a odkazovníkem, jinak by se potencionální dědic nejspíše pozůstalosti zřekl a ani odkazovník by nic nedostal. Dělo se tak vzájemnými stipulacemi *partis et pro parte*, tato praxe pak byla podpořena *senatusconsulto Trebelliano*, později je dědic *senatusconsulto Pegasiano* oprávněn ponechat si, stejně jako u civilních odkazů, část ve výši falcidiánské kvarty, tedy jedné čtvrtiny pozůstalosti.²³

Snad nejvíce zvyšuje význam *fideicommissorum* možnost libovolného řetězení fideikomisařů, tedy fideikomisařní substituce (*substitutio fideicommissaria*). Ta totiž není vázána pouze na případy, kdy obmyšlený *fideicommissum* nenabyt, jako je tomu v souladu se zásadou „*semel heres, semper heres*“ u dědictví či civilních odkazů. Realizace fideikomisařní substituce totiž může být vázána na libovolný okamžik či událost, a ty lze různě kombinovat, protože mohou jeden předmět v důsledku takto sestavené fideikomisařní substituce postup-

ně nabývat různé osoby, aniž by jejich předchůdce zemřel.²⁴

Zvláštním typem fideikomisařní substituce je rodné *fideicommissum* (*fideicommissum familiae relictum*). Tím je navždy, od Iustiniana jen po čtyři generace, znemožněna možnost disponovat s předmětem odkazu mimo rodinu fideikomisaře, neboť tento musí být uchován pro členy jeho rodiny.²⁵

Domácí právní vývoj

ABGB se v mnoha oblastech přidržuje práva římského, přičemž v právu dědictvím je tomu nejinak. Tak i základní rozlišení mezi odkazem a dědictvím se neposuzuje dle hodnoty předmětu dědictví či odkazu, ale dle toho, zda je někdo ustanoven dědicem (je mu, případně se spoludědici, zůstavena celá pozůstalost), či zda nabývá jen jednotlivá práva coby odkazovník.²⁶ Dědic, na rozdíl od odkazovníka, plně odpovídá za pozůstalostní dluhy, ledaže využije dobrodiní soupisu (*beneficium inventarii*). Tohoto nebezpečí je sice odkazovník ušetřen, přesto pro něj přijetí odkazu nemusí být výhodné, neboť tím vyvstává povinnost plnit případně nařízený pododkaz (vlastně *fideicommissum*, neboť *legatum* šlo uložit jen testamentárnímu dědici), a to i v případě, že hodnota pododkazu převyšuje hodnotu odkazu.²⁷ Odkaz v ABGB je vždy koncipován jako damnační, nikoliv vindikační,²⁸ pro nabytí vlastnictví k předmětu odkazu je tedy vždy nutno dalšího jednání.²⁹ Hodnota odkazů

²⁴ *Ibidem*. s. 321.

²⁵ HEYROVSKÝ, Leopold. *Op. cit.* s. 1157.

²⁶ Rozdíl mezi dědictvím a odkazem. § 535 ABGB

Není-li na někoho pamatováno dědictvím podílem, který se vztahuje na celou pozůstalost, nýbrž jen jednotlivou věcí, jednou nebo několika věcmi určitého druhu, částkou nebo právem, nazývá se to, čím je pamatováno, odkazem (legátem), i kdyby hodnota toho byla největší částí pozůstalosti, a ten, komu to bylo zůstaveno, nebude posuzován jako dědic, nýbrž jako odkazovník (legatář). (zvýraznění autor).

²⁷ § 650 ABGB

Odkazovník nemůže se zprostiti úplného splnění dalšího, jemu uloženého odkazu, z důvodu, že přesahuje hodnotu odkazu jemu zůstavěného. Nepřijme-li však odkazu, jest povinen ten, komu odkaz připadne, vzít na sebe příkaz nebo přenechati odkaz, který mu připadl, odkazovníku, jenž naň jest poukázán. (zvýraznění autor).

²⁸ SALÁK, Pavel. Odkaz – římskoprávní institut ve světle českého práva 20. stol. In *Dny práva – 2010 – Days of Law*. [online]: Brno: Masarykova univerzita, 2010 [cit: 2012-05-28]: s. 1623. Dostupné z: <http://www.law.muni.cz/sborniky/dny_prava_2010/files/sbornik.html>.

²⁹ § 684 ABGB

Odkazovník nabývá zpravidla (§ 699) ihned po zůstavitelově smrti pro sebe a své nástupce práva na odkaz. Vlastnické právo k odkázané věci možno však nabytí jen podle předpisů daných pro nabývání vlastnictví v páte hlavě. (zvýraznění autor).

²⁰ HEYROVSKÝ, Leopold. *Op. cit.* s. 1146.

²¹ D 30, 1 Ulpianus 67 ad ed.

Per omnia exaequata sunt legata fideicommissis.

Všim vyrovnány jsou civilní odkazy (*legata*) fideikomisům. (překlad a zvýraznění autor).

Citováno dle: *OMINI NOSTRI SACRATISSIMI PRINCIPIS IUSTINIANI IURIS ENUCLEATI EX OMNI VETERE IURE COLLECTI DIGESTORUM SEU PANDECTARUM. LIBER TRICESIMUS* [online]. [cit. 2012-04-12]. Dostupné z: <<http://thelatinlibrary.com/justinian/digest30.shtml>>.

²² KINCL, Jaromír – URFUS, Valentin – SKŘEJPEK, Michal. *Op. cit.* s. 307.

²³ SOMMER, Otakar. *Op. cit.* s. 333.

není nikterak omezena, odkazy mohou plně vyčerpat plně vyčerpat pozůstalost (neuplatní se *quarta Falcidia*), vzhledem k tomu, že jdou k tíži dědictví, ji však nemohou překročit, dojde-li k tomu, nestávají se odkazy neplatnými, nýbrž dochází k jejich poměrnému krácení,³⁰ v případě bezvýhradné dědické přihlášky však odpovědnost dědiců takto omezena nebyla.³¹ Až dosud byla rozebírána spíše *legata*, v ABGB však nacházíme i případy odkazů vyznačujících se znaky, typickými pro *fideicommissa*. Z těch byl již zmíněn pododkaz, tedy obtížení jiné osoby než testamentárního dědice, dále si zaslouží zmínku *substitutio fideicommissaria*, již možno nalézt v náhradnictví svěřenském,³² rovněž obsaženo *fideicommissum familiae relictum*.³³ *Substitutio fideicommissaria* může být zřízena i mlčky.³⁴

Se vznikem Československé republiky dochází k převzetí dosavadní právní úpravy, hovoříme tak o dualismu práva rakouského a uherského, přesněji dokonce o trialismu vzhledem ke Hlučínsku a tam platícímu právu německému. Při úvahách o unifikaci sice nebylo přistoupeno k rozšíření platnosti rakouských předpisů na celé území republiky, přesto dochází k rozšíření působnosti ABGB, a to o území Hlučínska roku 1920,³⁵ od té doby je tedy v oblasti občanského práva skutečně možno hovořit o „pouhém“ dualismu. Roku 1924 dochází ke zrušení rodinných fideikomisů (§ 618ff. ABGB), neboť tyto byly rozšířeny zvláště ve šlechtických kruzích, což nebylo považováno za sou-

ladné s republikánským dědickým právem.³⁶ Zachováno však zůstalo mlčky učiněné svěřenské náhradnictví (§ 610 ABGB). Právní úprava odkazů na Slovensku byla dosti odlišná v tom ohledu, že odkazovník odpovídal (podobně jako dědic) za pozůstalostní dluhy.³⁷ K unifikaci práva občanského měla sloužit nakonec neschválená Osnova z roku 1937,³⁸ zavádějící v oblasti práva dědického spíše jen drobnější změny, v oblasti odkazů je však zajímavé, že ze slovní formulace svěřenského nástupnictví³⁹ přestává být patrný původ ve fideikomisární substituci, neboť oproti ABGB se zde již nehovoří o přenechání (*Erben verpflichtet, daß er ... überlasse*), nýbrž o přechodu.⁴⁰

Ve Středním kodexu⁴¹ dochází ke značnému zestručnění úpravy odkazů – ta je shrnuta do jediného paragrafu,⁴² zatímco v ABGB se odkazům věnuje celá Hlava jedenáctá (O odkazech, především *legata*) a značná část Hlavy desáté (O dědictví náhradních a o svěřenstvích, především *fideicommissa*). Je paradoxem, že vypuštěním tolika ustanovení římskoprávního původu se do našeho právního řádu dostává princip nad jiné římskoprávní, neboť teprve po vypuštění svěřenského náhradnictví možno říci: „*Semel heres, semper heres.*“ Ve snaze omezit pořizovací volnost zůstavitele rovněž dochází k omezení míry odkazů tak, že tyto nesmí překročit hodnotu čtvrtiny pozůstalosti, jedná se tedy o převrácený poměr Falcidiánské kvarty.⁴³ V so-

³⁰ Blíže: ČERNOCH, Radek. Falcidiánská kvarta v Římě a domácím právním vývoji. In Ladislav Vojáček, Jaromír Tauchen (Eds.). *Sborníky z doktorandského semináře katedry Dějin státu a práva Právnické fakulty MU č. 2 (2012)*. Ostrava: KEY Publishing, 2012. s. 16.

³¹ Účinek bezvýmínečné přihlášky, § 801 ABGB

Bezvýmínečná dědická přihláška má za následek, že jest dědic zavázán všem zůstavitelovým věřitelům za jejich pohledávky a všem odkazovníkům za jejich odkazy, třebaž pozůstalost nepostačuje. (zvýraznění autor)

³² Svěřenské. § 608 ABGB

Zůstavitel může svému dědici uložit za povinnost, aby dědictví, které přijal, přenechal po své smrti nebo v jiných určitých případech druhému ustanovenému dědici. Toto opatření nazývá se náhradnictvím svěřenským. Ve svěřenském náhradnictví obsaženo jest mlčky náhradnictví obecné. (zvýraznění autor)

³³ Svěřenství. § 618 ABGB

Svěřenství (rodinné svěřenství) jest nařízení, kterým se prohlašuje jmění pro všechny budoucí nebo alespoň pro více rodinných potomků za nezcižitelný statek rodiny. (zvýraznění autor)

³⁴ Mlčky učiněné svěřenské náhradnictví. § 610 ABGB

Zakázal-li zůstavitel dědici, aby nečinil posledního pořízení o tom, co mu zůstává, jest to svěřenské náhradnictví a dědic jest povinen, co bylo zůstavěno, uchovati pro svoje zákonné dědice. Zákaz zciziti věc nevylučuje práva o ní poříditi. (zvýraznění autor)

³⁵ VOJÁČEK, Ladislav – SCHELLE, Karel – TAUCHEN, Jaromír (Hrsg.). *Die Entwicklung des Tschechischen Privatrechts*. Brno: MU, 2011. s. 99.

³⁶ *Ibidem*. S. 115.

³⁷ HORA, Oldřich. Je-li záhodno a potřebno odstraniti při revidi obč. z. rozlišování dědictví a odkazu, resp. dědice a odkazovníka? *Právní obzor*, 5, 1922. s. 163.

³⁸ *Tisk 425. Vládní návrh zákona, kterým se vydává občanský zákoník* [online]. [cit. 2012-05-28]. Dostupné z: <http://www.psp.cz/eknih/1935ns/se/tisky/t0425_06.htm> (dále jen „Osnova 1937“).

³⁹ Svěřenské nástupnictví. § 456 Osnovy 1937

Zůstavitel může naříditi, že dědictví po smrti dědice nebo v jiných určitých případech má přejíti na jinou osobu. Tímto ustanovením se zřizuje svěřenské nástupnictví. V povolání svěřenského nástupníka je obsaženo povolání náhradníka. (zvýraznění autor)

⁴⁰ SALÁK, Pavel. Římskoprávní vlivy v českém dědickém právu 19.–21. stol. *Právník*. 2012. (v tisku).

⁴¹ Zákon č. 141/1950 Sb., občanský zákoník, ve znění pozdějších předpisů (dále jen „Střední kodex“).

⁴² § 537 Středního kodexu

Byla-li někomu zůstavěna peněžitá částka nebo jiná movitá věc jako odkaz, platí o odkazu a o odkazovníkovi přiměřeně ustanovení o dědictví a o dědici. Odkazovník však neodpovídá za závazky zůstavitelovy, ani za náklady jeho pohřbu, byla-li odkazovníkovi zůstavěna věc, jejíž cena je v poměru k ceně zanechaného majetku jen nepatrná, a jestliže souhrn odkazů nečiní více než čtvrtinu toho, co zbude ze zanechaného majetku po odečtení dluhů. (zvýraznění autor)

⁴³ ČERNOCH, Radek. Dědické právo ve Středním kodexu aneb vytlačování práva římského právem římským. In *Poceta Karlu Schellemu k šedesátým narozeninám*. 2012. (v tisku).

cialistickém OZ⁴⁴ je právní úprava odkazů ještě více zestručněna, tedy zcela vypuštěna.

Po padesáti letech bude díky Novému občanskému zákoníku opět možno použít institut odkazu. NOZ vychází z Osnovy 1937, tedy zprostředkovaně ABGB a římského práva, v některých aspektech však i v oblasti odkazů používá řešení, která stojí za zdůraznění, poněvadž se od římského práva přeci jen vzdalují, na straně druhé však lze nalézt i úpravu, jež římskoprávnímu pojetí odpovídá více, než tomu bylo v ABGB a Osnově 1937. Ve srovnání s dosti kusou úpravou současného OZ je změna velmi mnoho, snad nejvýraznější změnou ohledně universální sukcese je rozšíření delačních důvodů o dědickou smlouvu. Zároveň není realizace odkazů závislá na realizaci dědické posloupnosti, ba co víc, není-li dědic smluvní, testamentární ani zákonný, stávají se dědici odkazovíci.⁴⁵ K ochraně dědice proti nemírným odkazům zakotveno pravidlo *quartae Falcidia*,⁴⁶ které v ABGB ani Osnově 1937 nenacházíme, to ostatně výslovně uváděno i v důvodové zprávě.⁴⁷ Pokud jde o fideikomisární substituci, nalézáme tuto nikoliv pod názvem „Svěřenské náhradnictví“ jako v ABGB, nýbrž stejně jako v Osnově 1937 pod názvem „Svěřenské nástupnictví“.⁴⁸ Ke změně navíc nedochází jen v názvu, neboť zatímco v ABGB se v souladu s fideikomisárním původem institutu dědici ukládá, aby dědictví „přenechal“, zde stojí „že dědictví má přejít“.⁴⁹

Závěr

Civilní odkaz (*legatum*) patřil ke stěžejním institutům klasického římského, jeho svázání přísnými formálními pravidly však nutně vedlo k vytváření tlaku na

⁴⁴ Zákon č. 40/1964 Sb., občanský zákoník, ve znění pozdějších předpisů (dále jen „OZ“).

⁴⁵ § 1633 odst. 1 NOZ

Kde nedojde k posloupnosti podle dědické smlouvy nebo podle závěti, nastane zákonná dědická posloupnost k pozůstatosti nebo k její části. Není-li zákonný dědic, nebo nenabude-li dědictví, stávají se dědici odkazovíci podle poměru hodnoty svých odkazů. (zvýraznění autor).

⁴⁶ § 1598 NOZ

Každému z dědiců musí zůstat z hodnoty dědictví alespoň čtvrtina odkazy nezatřžená. Zatříž-li zůstavitel dědice více, má dědic právo na poměrné zkrácení odkazů. (zvýraznění autor).

⁴⁷ *Důvodová zpráva – konsolidovaná verze.* [online]. [cit. 2012-05-28]. s. 398. Dostupné z: <http://obcanskyzakonik.justice.cz/tinymce-storage/files/DZ_89_%202012_Sb.pdf> .

⁴⁸ § 1512 odst. 1 NOZ

Zůstavitel může nařídit, že dědictví má přejít po smrti dědice nebo v určitých jiných případech na svěřenského nástupce jako následného dědice. Povolání za svěřenského nástupce se považuje i za povolání náhradníka. (zvýraznění autor).

⁴⁹ SALÁK, Pavel. Římskoprávní vlivy v českém dědickém právu 19.–21. stol. *Právník*. 2012. (v tisku).

vznik jeho neformální varianty (*fideicommissum*). A byla to právě *fideicommissa*, jejichž neformálnost umožnila zůstaviteli ovlivňovat osud svého majetku účinněji, než tomu bylo možno prostřednictvím institutů práva civilního. Tak bylo možno dosáhnout nezcizitelnosti rodinného majetku prostřednictvím rodinného fideikomisu, tak je fideikomisární substitucí (svěřenským náhradnictvím, svěřenským nástupnictvím) možno obejít princip *semel heres, semper heres*.

Vývoj právní úpravy odkazů pochopitelně neprobíhal lineárně, v určitých dobách tak dochází ke smazávání rozdílů mezi jednotlivými druhy odkazů (damnační a vindikační odkaz po vydání *senatusconsulti Neroniani*, *legata* a *fideicommissa* za Iustiniana, Střední kodex znající toliko jediný druh odkazu). Smazávání charakteristických znaků odkazu vedlo až ke zrušení tohoto institutu Socialistickým OZ. NOZ zavádí institut odkazu zpět do našeho právního řádu, a to nejen *legatum*, neboť i mimo Díl 3 Hlavy III, pojednávající o odkazech, lze nalézt odkaz, a sice *fideicommissum hereditatis* v kombinaci s fideikomisární substitucí – to vše je skryto ve svěřenském nástupnictví pod formulací o přechodu dědictví v určitých případech.

Summary

This article deals with legal regulation of the institutes of legacy (*legatum*) and trust (*fideicommissum*) in ancient Rome and in the legal development of Czechoslovakia and the Czech Republic. Firstly are described their characteristic features and the difference between legacies & trusts and deathbed gifts (*mortis causa donationes*). Subsequently various kinds of legacies and trusts are described.

The analysis of the legal development in the Czech Republic begins with ABGB (Austrian Civil Code 1811) and with the Draft 1937 that aimed to only slightly modernize ABGB. From the point of view of a Roman-law researcher is interesting the institute of fideicommissary substitution, because in ABGB is the institute called “Trust substitution” and the provision uses the term “transfer of decedent’s estate” whereas in Draft 1937 the institute is called “Trust succession” and the term “passage of decedent’s estate” is used. Civil Code 1950 regulates legacy and trust in a sole provision that lead to respecting of principle “Once an heir, always the heir” because of omitting fideicommissary substitution. Civil Code 1964 allows neither legacy nor trust. Both legacies and trusts are present in New Civil Code that comes in force in 2014. It contains the rule of Falcidian portion with typical roman-law features, on the other hand unlike in Roman law the realization of legacies is not depending on realization of heir descent.

Dědická smlouva, aneb „staronový dědický titul“

Lenka Dobešová*

1. Obecná charakteristika dědické smlouvy

Dědická smlouva patří mezi smluvní pořízení pro případ smrti. Zvláštnost tohoto pořízení spočívá v jeho dvojí povaze, která je podle občanského zákoníku č. 40/1964 Sb. považována za nepřipustnou. Jedná se o pořízení pro případ smrti a smlouvu zároveň, tudíž o právní úkon mortis causa (pro případ smrti). Současná právní úprava upravuje pouze jediný právní úkon s účinky mortis causa – závěť (§§ 476–480 zák. č. 40/1964 Sb.).

Dědická smlouva jako institut dědického práva existuje v mnoha evropských zemích (Francie, Švýcarsko, Německo, Rakousko). Naše právo ji znalo do účinnosti občanského zákoníku č. 41/1950 Sb., který dědickou smlouvu z našeho občanského práva na dlouhou dobu vymýtil. Nový občanský zákoník, zák. č. 89/2012 Sb., který má nabýt účinnosti k 1. 1. 2012 má dědickou smlouvu opětovně zařadit do našeho soukromého práva. Spolu s dalšími instituty má znamenat podstatný zásah a rozšíření našeho dědického práva. Cílem těchto institutů (různé formy závěti, odkazy, svěřenectví, dědická smlouva) je především rozšíření autonomie vůle zůstavitele a znovunavrácení českého dědického práva do podoby, která je hodna moderní právní úpravy. Cesta k této nové právní úpravě dědického práva vedla jak přes navrácení se k mnoha tradičním institutům, které znal obecný občanský zákoník z roku 1811 a také přes nahlédnutí do právních úprav některých zemí vyspělé Evropy.

2. Poslední pořízení společná (testamenta simultanea) podle Obecného zákoníku občanského z roku 1811

2.1 Společný manželský testament

Poslední společná pořízení, řadil Obecný zákoník občanský mezi mimořádné formy posledního pořízení. Společnými testátory mohli být pouze manželé. Podle ustanovení § 1248 o. z. o. bylo předpokladem platné vzájemné závěti platně existující manželství. Společné

poslední pořízení mohli zřídit i snoubenci, účinnost tohoto pořízení, však byla podmíněna uzavřením manželství (viz dvorní dekret ze dne 25. června 1817 čís. 1340 Sb.).

Specifikum společného posledního pořízení (testamentu) spočívalo ve spojení dvou různých prvků:

a) Projevu vůle zůstavitele

obecný občanský zákoník znal testament holografní (§ 578 o. z. o.), alografní (§ 579 o. z. o.), jeho potvrzení, u veřejného testamentu písemného jeho podepsání (§ 587 o. z. o., §§ 68 a 70 not. řádu, z. č. 75/1871 ř. z.), u veřejného testamentu ústního jeho protokolární prohlášení (§ 588, §§ 68, 70, 73 not. řádu, zák. č. 75/1871 ř. z.).

b) Pořizovacího úkonu, který nečiní zůstavitel sám, tj. všech ostatních předepsaných obřadností. K těm patřila např. přítomnost a podpisy svědků (§ 579 o. z. o.), zřízení protokolu o odevzdání testamentu před soudem nebo notářem a jeho podepsání soudcem a zapisovatelem, resp. dvěma svědky (§ 589 o. z. o.) a nebo dvěma notáři, resp. notářem a dvěma svědky (§§ 70 a 73 not. řádu, zák. č. 75/1871 ř. z.).

Z hlediska projevu vůle zůstavitele nebyla u společných pořízení připuštěna žádná odchylka od běžných testamentů pořizovaných jednotlivým zůstavitelem. Každý z manželů musel učinit vše, co zákon předepisoval pro činnost jednoho zůstavitele. Neplatným byl proto testament, který jeden z manželů vlastnoručně napsal a podepsal a druhý jen připojil, že tento testament platí také jako jeho poslední pořízení. Chyběl tu podstatný znak – tj. projev vůle druhého manžela (§ 578 o. z. o.).

U ustanovení týkajících se pořizovacího úkonu byly dány s ohledem na specifikum tohoto vícestranného úkonu jisté výjimky. Testament se totiž nezřizoval samostatným zřizovacím úkonem (viz § 583 o. z. o.), ale společným zřizovacím úkonem (uno actu). Pokud by absentoval tento společný zřizovací úkon, nebylo by možno hovořit o společném testamentu. Jestli např. manžel své alografní pořízení dal podepsat třemi svědky, před nimiž je jako svoji vlastní poslední vůli potvrdil a podepsal a po něm na téže listině manželka před týmiž svědky provedla totéž, jednalo by se o dva různé testamety a nikoli o jeden společný. Proto nebylo možno zřídit společný testament ve formě ústního testamentu soukromého. Ve formě ústního testamentu veřejného společný testament naopak bylo možno pořídit, neboť

* JUDr. Lenka Dobešová, Ph.D., Katedra občanského práva Právnické fakulty Masarykovy univerzity, Brno.

zřizovací úkon byl dovršen protokolem, který mohl být společný.

2.2 Manželská smlouva mortis causa

Podle ustanovení § 1249 o. z. o. bylo možné, aby manželé uzavřeli manželskou smlouvu, kterou se slibuje budoucí pozůstalost, a nebo její díl a slib se přijímá. Pro platnost této smlouvy byla zapotřebí písemná forma a všechny náležitosti předepsané obecným občanským zákoníkem pro písemnou závěť.

To, co bylo shodné pro společný manželský testament a manželskou dědickou smlouvu, bylo následující:

- a) Oba tyto úkony měly právní účinky po smrti jejich subjektů
- b) Oba tyto úkonu bylo možno činit pouze za trvání manželství.

Společný testament však neměl povahu smlouvy (chyběl smluvní konsensus) a bylo jej možno odvolat (§ 1248 věta druhá o. z. o.).

Skutečnost, že obecný občanský zákoník upravoval vedle společných testamentů i manželské smlouvy, způsobovala časté interpretační potíže v případech, kdy manželská smlouva obsahovala pořízení, u něhož nebylo zřejmé, zda jde o obsahovou součást smlouvy či testament. Již tehdy platilo pravidlo doložené četnou judikaturou, že samo označení právního úkonu nezákládá jeho právní povahu. Praxe se postupem přiklonila k tomu, že v pochybnostech, zda posuzovaný úkon je smlouvou či společným testamentem, je nutno na daný úkon nahlížet jako na společný testament, což dokládá znění následujícího rozhodnutí: „V pochybnosti jest za to míti, že jde o vzájemnou závěť a nikoliv o dědickou smlouvu, že jest pořízení ve svatební smlouvě nic neznamená.“¹ Obsahem dědické smlouvy bylo to, že jeden manžel ustanovil druhého manžela za dědice nebo oba se mohli ustanovit za dědice navzájem. Dědická smlouva mohla rovněž obsahovat nařízení ve prospěch třetích osob, ale tato nařízení byla na rozdíl od ostatních obsahových náležitostí dědické smlouvy odvolatelná.

V případě, že manželé pořídili dědickou smlouvu a nedodrželi všechny podmínky pro její uzavření, mohlo dojít k tzv. konverzi dědické smlouvy na společný testament. Musel být však splněn předpoklad, že toto pořízení vyhovuje podmínkám pro platnost testamentu.

Dědická smlouva zakládala povolání dědice, jakožto delační důvod, nic více. Proto smluvní dědic nemohl požadovat ani zajištění svého budoucího dědického práva, nemohl (nepřežije-li zůstavitele) své právo převést na jiného a pořizovatel mohl za svého života volně

nakládat svým jměním. Smluvnímu dědici totiž připadlo pouze to, co po zůstavitelově smrti zůstane.

Dědickou smlouvou nebylo možno poříditi o celé pozůstalosti. Čtvrtina pozůstalosti musela zůstat podle zákona volná (§ 1253 o. z. o.), nemohl na ni váznout žádný dluh a musela zůstat vyhrazena volnému pořízená mortis causa. Dědická smlouva, která by nerespektovala zanechání volné jedné čtvrtiny majetku, byla v této části neplatná.²

Dědickou smlouvou nebylo možno jednostranně odvolat (§ 1254, věta první, o. z. o.), nebylo ji možno zrušit ani zřízením nového testamentu.

Zrušení dědické smlouvy bylo možné následujícími způsoby:

- a) Vzájemnou dohodou stran, kdy se obmyšlený manžel vzdal svého dědického práva smlouvou se zůstavitelem ve formě notářského zápisu nebo soudního protokolu.
- b) Prohlášením manželství za neplatné.
- c) Rozlukou manželství buď pro nepřekonatelný odpor (§ 1266, věta první o. z. o.) nebo z jiného důvodu, ale povolání nevinného manžela za dědice zůstalo v platnosti (§ 1266, věta třetí o. z. o.).
- d) Při nedobrovolné rozvodu rozsudkem na žalobu strany, která měla právo žádat zrušení svatebních smluv (§ 1264 o. z. o.). Takové právo má nevinný manžel a není-li žádný z nich vinen nebo jsou-li vinni oba, pak každý z manželů.
- e) Narodil-li se nepominutelný dědic.

3. Dědická smlouva v Německém občanském zákoníku (BGB)

Jedním z pramenů, ze kterého čerpali tvůrci nového českého občanského zákoníku, byl německý občanský zákoník (dále jen BGB). Dědické právo v něm je upraveno velmi podrobně a je zde patrný široký prostor, který je zde dán pro autonomii vůle zůstavitele. BGB upravuje dědickou smlouvu jako jeden z dědických titulů. Její základní rysy jsou shodné s úpravou dědické smlouvy v Československém (resp. rakouském) obecném zákoníku občanském z roku 1811.

3.1 Základní charakteristika dědických smluv v BGB

Dědická smlouva je podle BGB pořízením pro případ smrti. Stejně jako testamentem nezakládá zůstavitel dědickou smlouvou bezprostřední právní účinky, ty nastanou až smrtí zůstavitele, tj. jedné ze smluvních stran. Teprve okamžikem smrti nabývá ve smlouvě obmyš-

¹ Rozhodnutí Nejvyššího soudu, Gl. U. 311, Gl. U. 2627. Gl. U. 8887, jinak Gl. U. 8442, převzato z Rouček, F., Sedláček, J.: Komentář k čl. Obecnému zákoníku občanskému, str. 554.

² Krčmář, J.: Právo dědické, Všechny Praha 1937, str. 118.

lený dědic nebo odkazovník buď nárok, nebo právně zajištěné čekatelství. Do té doby se jedná ve skutečnosti pouze o „naději“. Podle rozhodnutí spolkového soudu „nemůže dědická smlouva obsahovat zákaz dispozice s pozemkem během života smluvních stran.“³ Za dědické smlouvy není možno podle H. Broxe považovat smlouvy mezi živými (např. kupní smlouvu), na základě níž má dojít k plnění až po smrti smluvního partnera (např. k předání kupní ceny). Dále nelze za dědické smlouvy považovat tzv. dědické kupní smlouvy. Na základě dědické kupní smlouvy se dědic zavazuje, že poté, co nabyde dědictví, převede jeho předmět na kupujícího. Dědickými smlouvami též nejsou smlouvy mezi budoucími zákonnými dědici ohledně jejich dědického nebo povinného podílu. Tyto úkony mají účinky pouze mezi živými a nikoli účinky dědickoprávní. Darování pro případ smrti se považuje za jednání inter vivos a nemá tudíž povahu dědické smlouvy.

Podle obecného ustanovení § 1941 BGB může být dědickou smlouvou ustanoven dědic, může být založen odkaz i příkaz. Jiná pořízení pro případ smrti než tato tři (povolání dědice, odkaz a příkaz) nemohou být smluvními stranami založena. Z toho vyplývá následující:

- Nemohou být smlouvou založeny takové právní následky, které je možno způsobit pouze na základě testamentu. Pokud dojde ve smlouvě k ujednání o vykonání poslední vůle a jmenování vykonavatele, pak toto ujednání může být zrušeno jednostranným odvoláním jedné ze smluvních stran
- Ve smlouvě musí být vždy zřejmé, zda se jedná o jednostranné nebo dvoustranné pořízení. Jednostranná pořízení lze odvolat, dvoustranná nikoli. V případě pochybností o jaké ujednání se jedná, bude rozhodující, zda smluvní partner má zájem na zachování zřejmě chtěných právních následků nebo nikoli. Pokud lze usuzovat, že smluvní partner zájem má, bude se na dané pořízení nahlížet jako na smlouvu.
- Dědickou smlouvou je pouze taková smlouva, která obsahuje nejméně jedno pořízení pro případ smrti a minimálně jeden závazek, který z něj pro zůstavitele vyplývá. Bez ohledu na název, který byl účastníky danému pořízení dán, se bude jednat o testament a nikoli o dědickou smlouvu, pokud pořízení nebude obsahovat žádný závazek pro zůstavitele.
- Dědická smlouva může být kombinována s jinou smlouvou. V Německu je to častější, než výskyt samostatných dědických smluv. Např. při uzavírání manželské smlouvy do ní manželé svým ujednáním zahrnou i smluvní pořízení s účinky mortis causa.

³ BGHZ 12, 115, Brox, H.: Erbrecht str. 58, Carl Heymanns Verlag, 2005.

3.2 Forma dědické smlouvy

Dědická smlouva může být uzavřena pouze před notářem, a to za současné přítomnosti obou smluvních stran. Má formu veřejného testamentu. Vyloučena je vlastnoruční forma nebo mimořádná forma pořízení. Úřední úschova není předpokladem platnosti smlouvy, je zde dána pouze vyšší právní jistota smluvních stran, že po jejich smrti dojde k naplnění jejich vůle projevené ve smlouvě. Pokud smluvní strany zvláštní úřední úschovu svým ujednáním vyloučí, pak zůstává listina v úschově u notáře.

3.3 Druhy dědických smluv

Německý občanský zákoník rozlišuje dědické smlouvy podle toho, zda z ní vzniká závazek jedné nebo oběma stranám. Podle tohoto kritéria se dědické smlouvy dělí na dědické smlouvy:

- Jednostranné
- Dvoustranné

Jednostranné dědické smlouvy jsou takové, ve kterých pouze jedna smluvní strana (zůstavitel) přebírá jeden nebo více smluvních závazků v rámci pořízení pro případ smrti. Druhá smluvní strana přijímá pouze prohlášení zůstavitele, že zakládá svůj závazek pro případ smrti.

Ve dvoustranných dědických smlouvách vzniká závazek pro případ smrti oběma smluvními stranám. Obě smluvní strany je možno považovat za smluvní zůstavitele (§§ 2278 I, 2298 I BGB). Dvoustranné dědické smlouvy jsou v Německu uzavírány častěji než jednostranné. Nejčastěji bývají smluvními stranami manželé. Povolávají se touto smlouvou za vzájemné dědice pro případ smrti kteréhokoli z manželů. Tyto smlouvy se nazývají smlouvami vzájemnými. Smluvní strany se touto smlouvou povolávají vzájemně k dědictví a založí tím závislost druhého pořízení. Je však možné založit oboustranný závazek, nikoli však závislost těchto pořízeních. V pochybnostech se dle H. Broxe uplatní toto výkladové pravidlo: „Pokud není ve smlouvě jasně ujednáno, zda tato dědická smlouva zakládá vzájemnou závislost, pak se tato závislost presumuje (§ 2298 I, II BGB). Opak by musel být prokázán (§ 2298 I BGB).“⁴

Podle úplatnosti se v Německu dělí dědické smlouvy na:

- Úplatné
- Bezúplatné

Úplatné dědické smlouvy zakládají závislost mezi závazkem zůstavitele a závazkem druhé smluvní strany. Zůstavitel pořizuje pro případ smrti proto, že smluvní

⁴ Brox, H.: Erbrecht, str. 97, Marg. Č. 156, Carl Heymanns Verlag, 2005.

partner mu poskytl nějaké plnění nebo se mu k nějakému plnění zavázal (např. výživné). Je zde nutné vyřešit otázku, co se stane se závazkem (mortis causa) zůstavitele, když smluvní povinnost druhé smluvní strany nebude splněna, případně nebude-li řádně splněna. V tomto případě má zůstavitel právo od smlouvy odstoupit.

Bezúplatné dědické smlouvy spočívají v tom, že proti závazku smluvního zůstavitele nestojí žádný závazek inter vivos druhého smluvního partnera.

4. Kolize dřívější a pozdější dědické smlouvy

Žádné pořízení zůstavitele by nemělo zkracovat práva smluvně obmyšleného. Dřívější poslední pořízení jsou podle § 2289 I BGB zrušena, pokud zkracují práva smluvně obmyšleného. Tímto zkracováním se myslí jakékoli omezení jeho práv. Není podstatné, zda smluvní partner měl skutečně vůli (úmysl) zrušit dřívější poslední pořízení. Rozhodující je objektivní stav – krácení obmyšleného na právech. Pokud tento z dřívějšího posledního pořízení vyplývá, pak toto pořízení pozbývá účinnosti. Rozhodujícím okamžikem pro posouzení krácení práv obmyšleného, je okamžik zůstavitelovy smrti.

Pozdější poslední pořízení nepůsobí automaticky zrušení pořízení dřívějšího (vyjma zákazu krácení práv smluvně obmyšleného). Smluvní poslední pořízení tedy představuje omezení testovací volnosti do budoucna. Toto omezení vyplývá ze smluvní podstaty a slouží k ochraně smluvních stran. Důvod pro tuto ochranu odpadá za situace, kdy si smluvní partner (obmyšlený) pozdějším smluvním pořízením svoji situaci vylepší. Např. dřívější smluvní pořízení povolávalo smluvního partnera k užívání pozůstalosti a v pozdějším pořízení zůstavitel povolal tohoto smluvního partnera jako svého výlučného dědice. Smluvní partner nebo obmyšlený může použití tohoto ochranného prvku vyloučit, pokud s tím výslovně souhlasí.

5. Omezení smluvní volnosti mezi živými

Účinky dědické smlouvy jsou pouze pro případ smrti, neznamenají jakékoli omezení smluvní strany dědické smlouvy v nakládání s majetkem během jejich života (§ 2286 BGB). Přece jen poskytuje BGB smluvně obmyšleným následující slabou ochranu za života smluvních stran:

Smluvní dědic má nárok napadnout způsobem, který je obdobou odporovatelnosti podle současné české právní úpravy (§ 42, zák. č. 40/1964 Sb.) darovací smlouvu, kterou zůstavitel ve třech letech před svou smrtí zkracuje dědicův případný výhled na dědictví (§ 2287 BGB). Za darování se ve smyslu § 2287 BGB

považují též smíšené smlouvy, částečně úplatné a částečně bezúplatné. Také různá plnění mezi manželi, která by smluvního dědice hypoteticky zkracovala, mají stejný charakter jako darování. Podstatné je, aby zůstavitel uzavíral tyto smlouvy v úmyslu krátiť smluvního dědice. Úmysl krátiť smluvního dědice však nemusí být hlavním a výlučným motivem chování zůstavitele. Podmínka úmyslu krátiť věřitele nebude splněna v případech, kdy zůstavitel sleduje darováním naplnění svých vlastních zájmů, dosažení cílů, o kterých v době pořízování dědické smlouvy ještě nevěděl, příp. si je neuvědomoval. Za takový vlastní zájem zůstavitele, který není možno považovat za úmysl krátiť smluvního dědice, německá judikatura považuje pořízení zůstavitele (darování), jímž zabezpečuje lepší zaopatření svého stáří.⁵ Darování zůstavitele k dobročinným účelům též nezakládá dědici nárok ve smyslu ustanovení § 2287 BGB.

6. Zánik smluvních účinků

Účinky dědické smlouvy mohou zaniknout na základě:

- a) Zrušení dědické smlouvy
- b) Odstoupení od dědické smlouvy
- c) Popření dědické smlouvy

Ad a)

Smluvní strany se mohou dohodnout, že smlouvu, kterou uzavřely, opět ruší. Pokud se jejich smluvní pořízení týkalo třetí obmyšlené osoby, není souhlas této osoby ke zrušení smluvních účinků potřebný. Jednostranné zrušení smlouvy zůstavitelem není možné.

Německý občanský zákoník upravuje tři druhy zrušení dědické smlouvy:

- Smlouvu o zrušení dědické smlouvy
- Privilegium pro dědickou smlouvu, jejímiž stranami jsou manželé (§ 2292 BGB). Tito mohou úplně nebo zčásti zrušit dědickou smlouvu společným testamentem. Na rozdíl od přísné formy notářského zápisu, která je předepsána pro dědickou smlouvu, je manželský testament možno pořídit vlastnoručně nebo může být zřízen jako testament v nouzi.
- Zrušující testament se souhlasem smluvního partnera, který může zrušit účinky dědické smlouvy v případě, když obsahuje odkaz nebo příkaz. Projevený souhlas musí být notářsky osvědčen. Pokud by však dědická smlouva obsahovala povolání dědice, pak by toto zrušení nebylo možné.

⁵ BGH FamRZ 1977, 1992.

Ad b)

Odstoupení od dědické smlouvy je možné v případech, kdy je možnost odstoupení dohodnuta přímo ve smlouvě (§ 2293 BGB) nebo pokud ji upravuje zákon (§ 2294 a násl. BGB) viz dále. Pokud si strany ve smlouvě ujednaly možnost odstoupit, pak odstoupení jednoho z nich smluveným způsobem nezakládá žádný závazek, např. k náhradě škody. Zákon omezuje možnost odstoupení od dědické smlouvy na dva případy:

- Podle § 2294 BGB je zůstavitel oprávněn od dědické smlouvy odstoupit v případě, kdy se obmyšlený dopustí takového provinění, které jinak opravňuje zůstavitele odepřít povinný dědický díl. Důvody pro odnětí práva na povinný díl jsou uvedeny v §§ 2333–2335 BGB. Pokud obmyšlený není osobou oprávněnou k povinnému dědickému dílu, pak odstoupení od dědické smlouvy je možné jen v případech takových pochybení, která opravňují k odnětí povinného dědického podílu u potomků. Odstoupení od smlouvy je možné pouze tehdy, když skutek, pro který by zůstavitel odstoupil, se stal až po uzavření smlouvy.
- Podle § 2295 BGB je oprávněn zůstavitel odstoupit od dědické smlouvy tehdy, když se smluvní partner ve smlouvě zavázal k opakujícímu se plnění po dobu jeho života, zůstavitel se mu zavázal pro případ smrti s ohledem na existenci tohoto závazku, a následně dojde ke zrušení předmětného plnění před smrtí zůstavitele a smluvního partnera.⁶

Ad c)

Předpoklady pro popření dědické smlouvy upravuje § 2281 a násl. BGB. Popřít dědickou smlouvu u pozůstalostního soudu může smluvní partner tehdy, pokud neobsahuje žádné pořízení pro případ smrti anebo pokud se jedná o jednostranné pořízení.

7. Dědická smlouva upravená v novém občanském zákoníku č. 89/2012Sb (s účinností od 1. 1. 2014, dále NOZ)

7.1 Základní charakteristika dědických smluv v NOZ

NOZ znovu začleňuje dědickou smlouvu mezi dědické tituly. Výčet dědických titulů je NOZ proveden následovně: Dědí se na základě dědické smlouvy, ze závěti nebo ze zákona. Tyto důvody mohou působit i vedle sebe (§ 1476 NOZ). Z pořadí uvedených titulů je

⁶ Odráží se zde princip synallagmatického závazku, který má v našem právní řádu podobu právní úpravy obsažené v § 560 zák. č. 40/1964 Sb.

zřejmé, že dědická smlouva je velmi silným dědickým titulem, v němž je dána široká autonomie vůle zůstavitelům. Dědická smlouva je dále v § 1491 řazena mezi pořízení pro případ smrti, a to vedle závěti a dovětku. Rozdíl mezi zákonem a pořízením pro případ smrti je ten, že pořízení pro případ smrti je vždy právním úkonem zůstavitele či zůstavitelů.

Dědická smlouva, předpoklady jejího uzavření, náležitosti, její zánik a zvláštní ustanovení pro dědickou smlouvu uzavřenou mezi manžely, to vše je upraveno v ustanoveních §§1582 až 1593 NOZ.

Definice dědické smlouvy je následující:

„Dědickou smlouvu povolává zůstavitel druhou smluvní stranu nebo třetí osobu za dědice nebo odkazovníka a druhá smluvní strana to přijímá.“⁷

7.2 Náležitosti subjektů a formy dědické smlouvy

Strany dědické smlouvy musí být svéprávné, tzn. podle dosavadní terminologie plně způsobilé k právním úkonům. V případě omezené svéprávnosti, tzn. omezené způsobilosti k právním úkonům, je zapotřebí, aby byla dědická smlouva uzavřena, popř. změněna se souhlasem opatrovníka (§ 1584 NOZ). Předpokladem platného uzavření i změny dědické smlouvy je osobní jednání stran. Pokud by se jednalo o člověka, který byl omezen ve svéprávnosti pro chorobnou závislost na požívání alkoholu, užívání psychotropních látek nebo podobných přípravků či jedů nebo chorobnou závislost na hráčské vášni představující závažnou duševní poruchu, může pořídit dědickou smlouvu jen o majetku, o němž je způsobilý pořídit závěti, tzn. pouze o polovině pozůstalosti (§§ 1528 a 1585 odst. 2 NOZ). Z tohoto majetku se počítá čtvrtina vyhrazená pořízením podle jeho zvlášť projevené vůle (§ 1585 odst. 2 NOZ).

Dědická forma musí být pořízena ve formě veřejné listiny (§ 1582 odst. 2 NOZ). Pokud by však dědická smlouva byla neplatná pouze pro nedostatek formy, nedostatek svéprávnosti (§ 1584 NOZ) či pro porušení zanechání povinného dílu (§ 1585 NOZ) nebo proto, že by nevyhovovala ustanovení o smlouvách podle části čtvrté NOZ, mohlo by dojít k tzv. konverzi a tuto jinak neplatnou smlouvu by bylo možno považovat za platnou závěť.

7.3 Zřeknutí se dědického práva

Charakter dědické smlouvy má i zřeknutí se dědického práva. Jde o smlouvu, kterou uzavírá případný dědic se zůstavitelem a v níž se případný dědic zříká svého dědického práva. Tím se zároveň zříká i svého práva na povinný dědický díl. Pokud není ve smlouvě

⁷ § 1582 NOZ.

dohodnuto, že se zřeknutí nevztahuje i na potomky, platí automaticky, že působí i vůči potomkům. Je však možné, že se zůstavitel smlouvou zřekne pouze práva na povinný dědický díl, čímž se nezříká zároveň práva z dědické posloupnosti (§ 1484 odst. 1 NOZ). Smlouva o zřeknutí se dědického práva rovněž vyžaduje formu veřejné listiny. Ke zrušení práv a povinností smlouvy o zřeknutí se dědictví postačuje písemná forma.

Případný dědic se může zříci svého dědického práva ve prospěch jiné osoby. Pokud by se však tato osoba dědicem nestala, pozbývá tato smluvní zřeknutí se účinnosti (§ 1484 odst. 2 NOZ). Speciální podobu tohoto pravidla upravuje pro oblast dědické smlouvy § 1586 NOZ. Pokud byla dědická smlouva uzavřena s tím, že se ostatní dědici zřekli svého dědického práva, pozbývá zřeknutí se účinky, nedědí-li dědic povolany v dědické smlouvě.

7.4 Omezení a neomezení smluvní volnosti inter vivos pro subjekty dědické smlouvy

Strany dědické smlouvy musí respektovat skutečnost, že touto smlouvou nemohou pořídit ohledně celé pozůstalosti. Ostatním pořízením musí zůstat zachována volná čtvrtina pozůstalosti. Pokud by zůstavitel hodlal smluvnímu dědici zanechat i tuto čtvrtinu pozůstalosti, mohl by tak učinit, avšak ne dědickou smlouvou, nýbrž závětí (§ 1585 odst. 1 NOZ).

Osoba povolána dědickou smlouvou za dědice může svým majetkem během svého života volně disponovat, v tomto ji dědická smlouva nijak neomezuje.

Strana dědické smlouvy, která je povolána za dědice, a tudíž ji vznikne z dědické smlouvy po smrti zůstavitele právo, nemůže toto právo převést na jinou osobu.

Paralelu s ustanovením § 2287 BGB tvoří ustanovení § 1588 odst. 2 NOZ. Je jím založena obdoba stávající odporovatelnosti (§ 42 zák. č. 40/1964 Sb.). Pokud by zůstavitel uzavřel darovací smlouvu nebo pořídil pro případ smrti tak, že by to nebylo slučitelné s dědickou smlouvou, může se smluvní dědic (obmyšlený) dovolat neúčinnosti těchto právních jednání. Další konkretizaci však toto ustanovení postrádá (např. zda bude možné napadnout i darování na dobročinné účely), zřejmě bude záviset na judikatuře.

Volnost je smluvním stranám dána i v tom ohledu, že zůstavitel může převést majetek na smluvního dědice již za svého života a tento majetek je sepsán ve formě veřejné listiny. Nepřevěde-li zůstavitel za svého života na smluvního dědice všechny majetek, a nebo nabude-li po převodu ještě další majetek, bude se dědická smlouva vztahovat pouze na majetek sepsaný, nebylo-li dohodnuto něco jiného.

7.5 Zvláštnosti dědické smlouvy uzavřené mezi manželi

Podstata dědické smlouvy uzavřené mezi manželi je shodná, jako u každé jiné dědické smlouvy. Jeden z manželů může smlouvu povolávat druhého za dědice nebo odkazovníka a druhý z manželů toto povolání ve smlouvě přijímá, a nebo se mohou za dědice či odkazovníka dědickou smlouvou povolávat manželé navzájem (jednostranné a dvoustranné povolání smlouvou).

Pokud dědickou smlouvou uzavřou snoubenci, pak tato smlouva nabývá účinnosti až uzavřením manželství. Je v dispozici manželů, jako stran dědické smlouvy, zda si ve smlouvě dohodnou, že se účinky dědické smlouvy ruší rozvodem manželství. Pokud si toto ve smlouvě neujednají, pak platí, že práva a povinnosti z dědické smlouvy se neruší.

Po rozvodu manželství se každý z manželů může domáhat, aby soud dědickou smlouvu zrušil. Soud návrhu nevyhoví, pokud směřuje proti tomu z manželů, který rozvat manželství nezapříčinil a s rozvodem nesusouhlasil (§ 1593 NOZ). Tím se soudy zajisté dostanou do nelehké situace, neboť zjišťovat kdo zapříčinil či nezapříčinil rozvat manželství, bude značně obtížné a málokdy zcela objektivní.

Prohlášením manželství za neplatné se práva a povinnosti z dědické smlouvy zruší vždy, ledaže by manželství zaniklo již dříve, smrtí jednoho z manželů.

7.6 Zánik smluvních účinků

a) Zrušení dědické smlouvy dohodou

Jako u ostatních smluv může za života zůstavitele i dědice povolána dědickou smlouvou dojít k nové dohodě, která ruší všechna, či pouze některá práva a povinnosti z dědické smlouvy. Forma takovéto smlouvy musí být shodná s formou dědické smlouvy samotné.

- b) Dojde-li k předání majetku ještě za života zůstavitele
- c) Pořízením závěti

Zůstavitel může poříditi závěť, kterou ruší účinky dědické smlouvy. Aby však bylo takovéto pořízení účinné, vyžaduje souhlas smluvního dědice pořízeného ve formě veřejné listiny (§1590 NOZ)

- d) Rozvodem manželství, pokud se tak manželé ve smlouvě dohodli (§ 1593 NOZ)
- e) Rozhodnutím soudu po rozvodu manželství (§ 1593 NOZ)
- f) Prohlášením manželství za neplatné.

Je zjevné, že úprava dědické smlouvy v NOZ je odrazem jak právní úpravy dědické smlouvy v o.z.o, tak i v BGB. Pro naši právní i laickou veřejnost však bude zajisté nelehké, osvojit si zařazení tohoto smluvního pořízení a zařadit ho mezi ostatní dědické tituly.

Summary

The text is dealing with pact of succession and its legal regulation in ABGB (Austrian Civil Code 1811), BGB (German Civil Code 1900) and New Czech Civil Code (2012).

Nacistické dědické právo

Jaromír Tauchen *

1. Úvodem

Následující pojednání si neklade za svůj cíl podat čtenáři komplexní pohled na dědické právo v Německu v období Třetí říše (1933–1945), což by ani vzhledem k omezenému rozsahu nebylo možné. Těžiště tak spočívá v analýze opatření, které nacisté zavedli do dědického práva po 30. lednu 1933. Hlavní pozornost je tak věnována především právní úpravě tzv. dědičných statků, tedy největšímu zásahu národních socialistů do německého dědického práva. Pro nastínění východisek příslušné právní úpravy je rovněž v této souvislosti stručně uvedeno ideologické pojetí německého selství. Další zásahy provedené do dědického práva již nebyly kardinálního charakteru, jednalo se především o zavedení určitých dědickoprávních omezení z důvodu chování odporujícího národní pospolitosti či o dílčí změny ve formě uzavírání testamentu.

2. Právní úprava dědičných statků

2.1 Ideologické pojetí německého selství jako východisko pro právní úpravu dědění

Podíváme-li se na některé základní práce nacistických ideologů, filosofů a právních teoretiků, tak zjistíme, že jejich společným jmenovatelem v oblasti pohledu na německé selství je snaha najít inspiraci ve starém germánském právu a jeho principech, jakož i kritika období liberalismu, které vidělo v sedlákovi

pouhého živnostníka a přehlíželo jeho význam jako živatele národa a hlavního populačního činitele.¹ Úloha selství v národním socialismu byla nastíněna v agrárním programu nacistické strany z 6. března 1930, který prohlásil sedláka za „hlavní oporu německého národního státu“.²

V ideologickém pojetí nebyl zemědělec považován za neomezeného držitele půdy, protože ta byla pro národní socialisty nedocenitelným prvkem existence německého národa. Nemohl ji proto neomezeně užívat; národní společenství ho pouze pověřilo správou tohoto „drahocenného národního statku“ tak, jak to vyžadovaly zájmy celku. I v této oblasti se tak projevila jedna ze základních nacistických ideologických zásad přednosti prospěchu společenství před vlastním zájmem (*Gemeinnutz vor Eigennutz*).³ Statek a k němu náležející zemědělská půda se považovaly za druh rodinného nedílu, který byl svěřen rodu jako nezczizitelné rodové vlastnictví. Jedná se tedy o vlastnictví kolektivní, kde je do-

¹ MANDL, V. *Právní soustava Německé říše*. Praha: V. Linhart, 1939, s. 50; NUNWEILER, A. *Das Bild der deutschen Rechtsvergangenheit und seine Aktualisierung im „Dritten Reich“*. Baden-Baden: Nomos Verlag, 1996, s. 313 a násl.; FISCHBACH, W. *Der Gemeinschaftsgedanke in der neuen privatrechtlichen Deutschen Rechtsentwicklung*. Philippsburg in Baden: J. Kruse & Söhne, 1936, s. 16 a násl.

² MERKEL, H., *Wöhrmann, O. Deutsches Bauernrecht*. 6. vydání. Leipzig: Verlag W. Kohlhammer, 1944, s. 5.

³ SIEBERG, H. „*Gemeinnutz geht vor Eigennutz*“ im *Bürgerlichen Gesetzbuch*. Köln: Buchdruckerei Orthen, 1936, s. 61; k tomuto principu z novější české odborné literatury srov. TAUCHEN, J. *Základní ideologická východiska nacistického „soukromého“ práva jako vzoru pro právo protektorátní*. In: *Dny práva – 2010 – Days of Law*. Brno: Masarykova univerzita, 2011, s. 1720–1742.

* JUDr. Jaromír Tauchen, Ph.D., LL.M.Eur.Integration (Dresden), Katedra dějin státu a práva Právnické fakulty Masarykovy univerzity, Brno.

časný hospodář pouhým správcem, či „věrnou rukou rodu“.⁴

Držitelé půdy byli považováni za nositele povinností vyššího řádu, měli být zdrojem a zárukou rasové čistoty a nositeli národního řádu.⁵ Sedlák neměl jen právo hospodařit, nýbrž i povinnost hospodařit, neboť cílem jeho hospodářství nebyl soukromý zisk, ale výživa národa.⁶ Hitler ve svém díle *Mein Kampf* požadoval udržení zdravého rolnictva za základ celého národa, neboť „pevný kmen malých a středních rolníků byl ve všech dobách nejlepší ochranou proti sociálním chorobám“.⁷ Jednou ze základních ideologických premis národního socialismu bylo sepejetí krve s půdou; jednalo se o známou ideologii „*Blut und Boden*“,⁸ která se považovala za předpoklad národní existence, neboť držitelé půdy se mohli stát jen německými soukmenovci. Hlavním tvůrcem a propagátorem pojmu „*Blut und Boden*“ se stal říšský ministr výživy a zemědělství Richard Walther Darré.⁹ Zdravý stát tak mohl podle něj fungovat jen na hlubokých kořenech (rasově čistého) národa („krev“), zapuštěných do rodné hroudy („půda“), přičemž vlastním nositelem tohoto ideálního společenství bylo rolnictvo (*Bauerntum*).¹⁰ „Společenství krve“ tak zavazovalo ke „společenství půdy“. Všichni soukmenovci měli pociťovat německou půdu jako jednu ze součástí lásky k vlasti jako vlastní jmění.¹¹ Vedle dělníků a vojáků tak

vydával národní socialismus rolnictvo za třetí pilíř národa.

2.2 Zákon o dědičných statcích

Německý občanský zákoník (BGB), který v Německu zavedl jednotné soukromé právo, neobsahoval žádná zvláštní ustanovení týkající se dědičného práva zemědělského majetku. Jeho vlastník si s ním mohl zásadně nakládat dle své vůle, mohl ho tedy libovolně zcizit, zatížit, rozdělit jakož i odkázat tomu, koho uzná na základě své vůle za vhodného; zůstavitel mohl odkázat svůj zemědělský majetek také více dědicům.¹² V některých německých zemích sice zemské právo obsahovalo ustanovení bránící tříštění zemědělských statků, avšak tyto normy většinou obyčejového charakteru nedostačovaly plánům národních socialistů vytvořit jednotnou právní úpravu této oblasti. Již v průběhu roku 1933¹³ byly vydány dva základní zákony, které tvořily základ tzv. selského práva: zákon o říšském vyživovacím stavu¹⁴ a zákon o dědičných statcích.¹⁵ Druhý jmenovaný přinesl zásadní omezení do převodu a přechodu práv k určité zemědělské půdě, a tím i návrat k původním germánským právním principům, jak k tomu uvádí Johann v. Leers:

„*Na poli zemského práva přinesl říšský zákon o dědičných statcích z 29. září 1933 naplnění bojů sedláků trvajících celé jedno století, jakož i návrat k zemskému právu našich předků a k právu odálů, které je zcela přizpůsobeno našim moderním poměrům*“.¹⁶

Oficiálním cílem tohoto zákonodárství bylo znovuvybudování a udržení selského stavu jakožto živitele národa, nositele národního zdraví a pramene čisté krve, stejně jako zachování držby zemědělských usedlostí v rodech (*Sippe*), které jsou povolány k hospodaření.

⁴ KNAPP, V. *Problém nacistické právní filosofie*. Praha: V. Linhart, 1947, s. 203; ABSALON, G. *Die geschichtliche Entwicklung des Eigentumsbegriffes und seine Gestaltung durch die nationalsozialistische Gesetzgebung*. Düsseldorf: Dissertationsverlag G. H. Nolte, 1936.

⁵ HORA, K. *Idea německého selství*. In: *Brázda*, roč. III (XXI), 1943, č. 43, s. 505.

⁶ KNAPP, V. *Problém nacistické právní filosofie*. Praha: V. Linhart, 1947, s. 203.

⁷ HITLER, A. *Mein Kampf* (překlad Slavomír Michalčík). Praha: Otakar II., 2000, s. 102.

⁸ K ideologii „*Blut und Boden*“ srovnej např. EVANS, R. J. *Das Dritte Reich. Diktatur. Band 2/II*. München: Deutsche Verlags-Anstalt, 2006, s. 503. a násl.; BAUER, T. *Nationalsozialistische Agrarpolitik und bäuerliches Verhalten im Zweiten Weltkrieg*. Frankfurt am Main, Berlin: Peter Lang, 1996, s. 29 a násl.

⁹ Z jeho prací je možno upozornit především na DARRÉ, R. W. *Blut und Boden*. Berlin: Industrieverlag Spaeth & Linde, 1936; DARRÉ, R. W. *Ziel und Weg der nationalsozialistischen Agrarpolitik*. München: Eher Verlag, 1934; DARRÉ, R. W. *Neuadel aus Blut und Boden*. München: J. F. Lehmanns Verlag, 1930; DARRÉ, R. W. *Um Blut und Boden: Reden u. Aufsätze*, 1940; jeho politický a odborný profil popisuje např. BEDÜRFTIG, F. *Třetí říše a druhá světová válka. Lexikon německého nacionálního socialismu 1933–1945* (Přeložil Petr Dvořáček). Praha: Prostor, 2004, s. 78.

¹⁰ BEDÜRFTIG, F. *Třetí říše a druhá světová válka. Lexikon německého nacionálního socialismu 1933–1945* (Přeložil Petr Dvořáček). Praha: Prostor, 2004, s. 226.

¹¹ STOLL, H. *Das bürgerliche Recht in der Zeiten Wende*. Stuttgart: W. Kohlhammer Verlag, 1933, s. 27.

¹² DÖLLE, H. *Lehrbuch des Reichserbhofrechts*. 2. vydání. München, Berlin: C. H. Beck, 1939; s. 3.

¹³ Úplně prvním právním předpisem po 30. lednu 1933, který obsahoval některé zásady pozdějšího říšského zákona o dědičných statcích, byl pruský zákon z 15. května 1933 o selském právu dědičných statků (*Gesetz über das bäuerliche Erbhofrecht*).

¹⁴ Zákon o říšském vyživovacím stavu z 13. září 1933 (RGBl. I., S. 626), k říšskému vyživovacímu stavu (říšskému stavu výživy) podrobně srov. LUIB, O. *Der Reichsnährstand als Selbstverwaltungskörper des öffentlichen Rechts und seine rechtspolitische Bedeutung für die Zukunft*. Tübingen: Dissertationsdruckerei Karl Böhlze, 1939.

¹⁵ Říšský zákon o dědičných statcích z 29. září 1933 (RGBl. I., S. 685); český překlad tohoto zákona není jednotný a česká dobová literatura pro německý výraz „*Reichserbhofgesetz*“ používá ještě názvy: „říšský zákon o dědičných selských dvorech“; „říšský zákon o dědičných dvorcích“ či „říšský zákon o dědičných usedlostech“.

¹⁶ LEERS, J. *Arteigenes Recht im Unterricht*. Dortmund: Deutscher Volksverlag, 1937 s. 174.

Půda se neměla tříštit, nýbrž jako nedíl přecházet v témže rodě z pokolení na pokolení.¹⁷ Cíle zákona o dědičných statcích byly formulovány v úvodní preambuli, která sloužila rovněž jako interpretační vodítko, neboť vyskytly-li se pochybnosti při aplikaci tohoto zákona, měl soudce rozhodnout v souladu s jeho účelem a smyslem uvedeným v úvodu. Preambule zákona o dědičných statcích měla následující znění:

„Říšská vláda chce při zachování německých dědičných zvyklostí udržet staré německé zvyklosti a udržet selství jako pramen krve německého národa. Selské statky mají být chráněny od předlužení a tříštění dědictví, aby zůstaly trvale jako dědictví rodu v rukou svobodných sedláků. Je nutno docílit zdravého rozdělení zemědělských usedlostí podle velikosti, neboť velký počet životaschopných malých a středních selských statků stejnoměrně rozdělených po celé zemi představuje nejlepší záruku pro udržení národa a státu.“¹⁸

Zákon o dědičných statcích¹⁹ tak stanovil vlastní pravidla dědičné posloupnosti odlišující se od úpravy v německém občanském zákoníku (BGB) a měl před ním rovněž přednost. K provedení tohoto zákona byla v průběhu třicátých let vydávána prováděcí nařízení, která doplňovala zákonná opatření, a upravovala procesní úpravu.²⁰

Nejprve je nutné charakterizovat, kdy se stala zemědělská usedlost dědičným statkem, a tudíž se na ni vztahovala zvláštní dědičkoprávní omezení. Dědičný statek (*Erbhof*) byla vlastní usedlost, která dostáčovala k tomu, aby se z ní selská rodina dostatečně užívala.

¹⁷ KNAPP, V. *Problém nacistické právní filosofie*. Praha: V. Linhart, 1947, s. 203.

¹⁸ K významu této preambule srov. WACHTENDORF, H. *Die Bedeutung der Präambel in den neuen Reichsgesetzen*. Hamburg, 1936, s. 33.

¹⁹ K právu dědičných statků byly v období Třetí říše vydány desítky odborných knih, publikací či statí v odborných časopisech. Rovněž se stalo samostatným předmětem přednášeným na právnických fakultách. V této souvislosti je možné upozornit např. na: DÖLLE, H. *Lehrbuch des Reichserbhofrechts*. 2. vydání. München, Berlin: C. H. Beck, 1939; RICHTER, L. *Deutsches Bauernrecht. Ein Grundriss*. Berlin: Junker und Dünhaupt Verlag, 1942; MERKEL, H., WÖHRMANN, O. *Deutsches Bauernrecht*. 6. vydání. Leipzig: Verlag W. Kohlhammer, 1944; HOPP, K. *Der Erbhof im Lichte richterlicher Rechtschöpfung*. In: FREISLER, R., HEDEMANN, J. (eds.) *Kampf für ein deutsches Volksrecht. Richard Deinhardt zum 75. Geburtstag*. Berlin: R. v. Decker's Verlag, 1940, s. 53 a násl.

²⁰ První prováděcí nařízení k zákonu o dědičných statcích z 19. října 1933 (RGBl. I., S. 749); druhé prováděcí nařízení k zákonu o dědičných statcích z 19. prosince 1933 (RGBl. I., S. 1096); třetí prováděcí nařízení k zákonu o dědičných statcích z 27. dubna 1934 (RGBl. I., S. 349); nařízení o dědičných statcích z 21. prosince 1936 (RGBl. I., S. 1069); nařízení o řízení o dědičných statcích z 21. prosince 1936 (RGBl. I., S. 1082).

Dědičný statek tak musel zajistit rodině sedláka dostatečnou obživu. Jeho horní výměra byla omezena na 125 hektarů. Ta mohla být překročena ve výjimečných případech, přičemž výjimky mohl povolit říšský ministr výživy a zemědělství na žádost vlastníka po projednání s krajským a zemským selským vůdcem (*Kreisbauernführer, Landesbauernführer*).²¹ Rozloha dědičného statku mohla být větší v případech, že: k tomu bylo příznivé podnebí či půda; statek se nacházel prokazatelně ve vlastnictví rodu více než 150 let nebo měl být uctěn Němec, který se obzvláště zasloužil o blaho německého národa. Dědičný statek byl prohlášen zásadně za nezcižitelný a nezatžitelný a byl chráněn rovněž proti vedení exekuce.²²

Dědičný statek se musel nacházet ve výlučném vlastnictví jediné „k selství způsobilé osoby“ (*bauernfähige Person*);²³ nemohl tak být ve vlastnictví více osob či právnické osoby.²⁴ Od roku 1936 byla ještě stanovena podmínka pro nově vzniklé dědičné statky, aby zadlužení majitele statku nepřesáhlo 70 % jeho hodnoty. K dědičnému statku náležely nejen pozemky a budovy na nich, nýbrž i movité věci či práva vztahující se k těmto pozemkům. Dědičné statky se zapisovaly do zvláštní evidence, tzv. seznamu dědičných statků (*Erbhöferolle*), avšak zápis do něj měl pouze deklaratorní charakter. Majitel dědičného statku se dle zákonných ustanovení označoval jako sedlák (*Bauer*) a vlastník ostatní zemědělské půdy jako zemědělec (*Landwirt*). Říšský ministr výživy a zemědělství W. R. Darré definoval tyto dva pojmy následujícím způsobem:

„Sedlákem je, kdo v dědičném zakořenění svého rodu v půdě obdělává zemi a svou činnost považuje za povinnost vůči svému rodu a národu, naproti tomu zemědělec obdělává zemi bez onoho dědičného zakořenění svého rodu v půdě a v této činnosti spatřuje čistě hospodářský úkol vydělávání peněz. ... z důvodu posílení a očistění rasy je nutno vytvořit

²¹ Selský vůdce měl v záležitostech dědičných statků dalekosáhlé pravomoci, k tomu srov. ENGLER, J. *Die Stellung der Bauernführer im Verfahren vor den Anerbenbehörden*. Dresden: Verlag M. Dittert, 1938.

²² Fakt, že proti dědičným statkům nebylo možno provést exekuci, vedl k tomu, že se celá řada sedláků dostala do existenčních problémů, neboť jim žádná banka nechtěla poskytnout úvěr, protože neměli čím ručit. K tomu blíže: EVANS, R. J. *Das Dritte Reich. Diktatur. Band 2/II*. München: Deutsche Verlags-Anstalt, 2006, s. 516.

²³ K podmínkám selské způsobilosti podrobně DÖLLE, H. *Lehrbuch des Reichserbhofrechts*. 2. vydání. München, Berlin: C. H. Beck, 1939, s. 71 a násl.

²⁴ Výjimku tvořily tzv. manželské dědičné statky (*Ehegattererbhöfe*), které se nacházely ve spoluvlastnictví manželů; jednalo se však pouze o přechodný institut. K tomu blíže: SIEVERT, H. H. *Der Ehegattererbhof*. Hamburg, 1940, s. 9 a násl.; BRÄMER, S. *Der Ehegattererbhof*. Göttingen, 1938.

*nové selství tělesně i duševně zdravé, které by bylo jádrem národa – „novou šlechtu z krve a půdy“.*²⁵

Označení „sedlák“ se tedy stalo čestným titulem²⁶ a selství bylo považováno za „pramen krve“, což zdůrazňovalo jeho biologický význam.²⁷

Sedlák musel mimo vlastnictví statku a pozemků potřebné výměry splňovat dalších pět předpokladů, kterými byly:

- a) německá státní příslušnost;
- b) německá nebo druhově příbuzná krev – německou nebo druhově příbuznou krev neměl ten, jehož předci jak z matčiny, tak i otcovy strany byli židovské nebo „barevné“ krve, přičemž rozhodným dnem se stal 1. leden 1800; toto datum bylo stanoveno z důvodu, že před rokem 1800 nebylo Židům v Německu dovoleno nabývat nemovitý zemědělský majetek, a proto nedocházelo ke smíšeným sňatkům;
- c) svéprávnost;
- d) čestnost – svou čest ztrácel sedlák tím, že se choval tak, že nebyl hoden být sedlákem, byl odsouzen pro těžké delikty či nedbal příkazů souvisejících s úpravou osevních ploch,²⁸
- e) způsobilost řádně obhospodařovat statek; selskou způsobilost mohl mít i nasciturus.

Jakmile ztratil sedlák selskou způsobilost, tedy nesplňoval některý z pěti výše uvedených předpokladů, nesměl se nadále nazývat sedlákem.²⁹ V pochybnostech o splnění požadavků selské způsobilosti rozhodoval čekatelský soud (*Anerbengericht*) na návrh krajského selského vůdce. Zákon o dědičných statcích obsahoval rovněž opatření pro případ, že vlastník dědičného statku ztratil selskou způsobilost nebo špatně hospodařil. Mezi tato opatření náleželo např. ustanovení důvěrníka, který prováděl hospodářský dozor.

Jak již bylo výše uvedeno, základem zákona o dědičných statcích bylo zásadní omezení vůle sedláka týkající se přechodu dědičného statku na dědice. Na základě zákonné posloupnosti tvořil dědičný statek (včetně příslušenství) po sedlákově smrti zvláštní část pozůstalosti, jejíž přechod na dědice byl zákonem přesně

²⁵ Citováno dle: MILER, J. *Nové selské německé právo*. Praha: L. Mazáč, 1939, s. 71.

²⁶ SCHWESINGER, A. *Die Entwicklung der deutschen Gerichtsorganisation seit 1879*. Würzburg: Druckerei und Verlag wissenschaftlicher Werke Konrad Tritsch, 1938, s. 53.

²⁷ MAI, U. „Rasse und Raum“. *Agrarpolitik, Sozial- und Raumplanung im NS-Staat*. Paderborn, München: Ferdinand Schöningh, 2002, s. 50.

²⁸ MILER, J. *Nové selské německé právo*. Praha: L. Mazáč, 1939, s. 73.

²⁹ K selské způsobilosti podrobně: SCHLEUSENER, J. *Eigentumspolitik im NS-Staat. Der staatliche Umgang mit Handlungs- und Verfügungsrechten über privates Eigentum 1933–1939*. Frankfurt am Main: Peter Lang, 2009, s. 171 a násl.

upraven. Dědičný statek tak přecházel jako celek na základě zákona na čekatele (*Anerbe*);³⁰ pořízení testamentu, uzavření dědičné smlouvy či darování pro případ smrti bylo vyloučeno a zůstavitel tak měl jen velmi omezený prostor pro uplatnění vlastní vůle. Pokud sedlák zanechal ještě další jmění, to přecházelo na dědice podle ustanovení německého občanského zákoníku. Nárok na povinný díl směřující vůči dědičnému statku neexistoval. Zákon o dědičných statcích rozeznával šest následujících čekatelských tříd:

- I. synové zůstavitele; v případě jejich smrti nastoupili jejich synové či vnuci;
- II. otec zůstavitele;
- III. bratři zůstavitele; v případě jejich smrti nastoupili jejich synové či vnuci;
- IV. dcery zůstavitele; v případě jejich smrti nastoupili jejich synové či vnuci;
- V. sestry zůstavitele; v případě jejich smrti nastoupili jejich synové či vnuci;
- VI. ženští potomci zůstavitele a jejich potomci, pokud již nedělili ve IV. třídě; jednalo se o vnučky, pravnučky a pravnučky zůstavitele.

Předpokladem pro to, aby se čekatel mohl stát dědicem dědičného statku, byla selská způsobilost. Pokud tuto způsobilost neměl, tak nastupoval další čekatel. V případě existence více čekatelů se selskou způsobilostí se rozhodovalo dle zvykového práva platného v konkrétní zemi; uplatnilo se buď právo nejstaršího či nejmladšího. Pokud zemské právo žádnou takovou zvyklost neobsahovalo, uplatnilo se právo nejmladšího. V souladu s germánskými představami o pojetí vlastnického práva se dědicem mohl stát pouze pokrevný příbuzný, neboť statek měl zůstat ve vlastnictví rodu (*Sippe*). Jak je z výše uvedených dědičných tříd patrné, dědicem dědičného dvora se nestával manžel. Jeden čekatel mohl získat pouze jeden dědičný statek; stát tak usiloval o to, aby bylo co nejvíce rodin připoutáno k půdě.

Do dědičné posloupnosti mohl zůstavitel zasáhnout jen velmi omezeným způsobem. V rámci I. čekatelské třídy mohl zůstavitel ustanovit testamentem nebo dědičnou smlouvou čekatele jen:

- a) pokud v příslušné zemi neexistovalo čekatelské (dědičné) právo nebo čekatelská zvyklost;
- b) pokud mohl v příslušné zemi sedlák volně pořizovat;
- c) pokud k tomu existoval důležitý důvod a schválil to čekatelský soud.

Neměl-li zůstavitel dědice I. třídy, mohl se souhlasem čekatelského soudu ustanovit dědicem svého nemanželského syna. Existoval-li důležitý důvod, mohl

³⁰ K postavení čekatele podrobně HAASE, W. *Die Anwartschaft des Anerben im deutschen Bodenrecht und ihre Bedeutung im Reichserbhofgesetz*. Leipzig: A. Deichertsche Verlagsbuchhandlung, 1939, s. 64 a násl.

upřednostnit se souhlasem čekatelského soudu svou dceru (nebo její syny a vnuky) před dědici I.–III. třídy. Dědičný statek nikdy nemohl připadnout státu jako odúmrtí, protože v případě nedostatku dědiců v I.–VI. třídě mohl zůstavitel sám určit dědice. Pokud zůstavitel v tomto případě dědice nestanovil nebo zvolil osobu bez selské způsobilosti, určil dědice říšský selský vůdce (*Reichsbauernführer*), přičemž upřednostněni měli být příbuzní zůstavitele.

Dle prováděcího nařízení k zákonu o dědičných dvorcích³¹ mohl zůstavitel pro určení dědičné posloupnosti v budoucnu vydat stanovy statku (*Hofsatzung*) a v těchto stanovách, že se statek bude dědit pouze v mužské linii. Stanovy statku musely mít formu notářského nebo soudního zápisu a vyžadovalo se rovněž schválení ministra spravedlnosti a ministra výživy a zemědělství. Zůstavitel mohl rovněž určit, že dědic statku měl ke svému rodinnému jménu připojovat název dvora. V tomto případě nařídil pozůstalostní soud zápis příslušné poznámky v matrice narození a sňatků.

Sedlák mohl svůj dědičný statek na základě postupní smlouvy postoupit jednomu z čekatelů a přitom si sám pro sebe a svou manželku vyhradit výměnek, přičemž s tímto převodem musel vyjádřit souhlas čekatelský soud.

Rozhodování o záležitostech dědičných statků nespadovalo do příslušnosti řádné justice, nýbrž pro něj byly zřízeny zvláštní soudy, kde byl mimo soudců z povolání silně zastoupen i laický prvek.³² V první instanci rozhodovaly tzv. čekatelské soudy (*Anerbengerichte*), které byly zřízeny u úředních soudů (*Amtsgerichte*). Skládaly se z jednoho soudce, který soudu předsedal, a dvou sedláků. Ti byli jmenováni na návrh zemského selského vůdce. Pro každou zemi byly zřízeny soudy dědičných statků (*Erbhofgerichte*), které byly přičleněny k vrchním zemským soudům (*Oberlandesgerichte*) a fungovaly jako druhá instance. Soudy dědičných statků rozhodovaly ve složení tří soudců z povolání a dvou sedláků, kteří byli jmenováni na návrh říšského selského vůdce. Jako nejvyšší instance byl zřízen říšský soud dědičných statků (*Reichserbhofgericht*), který sídlil přímo v říšském ministerstvu výživy a zemědělství.³³

Proti rozhodnutí čekatelských soudů bylo přípustné podání opravného prostředku ve formě okamžité stížnosti (*sofortige Beschwerde*) k soudu dědičných statků

ve lhůtě dvou týdnů. Proti rozhodnutí soudu dědičných statků bylo možno podat okamžitou další stížnost (*sofortige weitere Beschwerde*) k říšskému soudu dědičných statků, který o ní mohl sám rozhodnout po zrušení původního rozhodnutí o věci, nebo věc vrátit k rozhodnutí soudu dědičných statků, který byl vázán jeho názorem.

3. Dědičkoprávní omezení z důvodu chování odporujícího pospolitosti

Jedním z prostředků, jak postihnout osoby, které emigrovaly z Třetí říše, jakož i osoby, jejichž chování odporovalo národní pospolitosti, byla omezení dědičného práva zavedená v listopadu 1937.³⁴ Vycházelo se přitom z myšlenky, že osoby jednající proti národnímu společenství, tedy poškozující zájmy Říše v zahraničí, nemají mít nárok na získání majetku od státních příslušníků Německé říše. Základ této právní úpravy představovalo vyloučení osob zbavených německé státní příslušnosti z nabytí majetku pro případ smrti od německého státního příslušníka. Totéž omezení se vztahovalo i na manžela a děti bývalých německých občanů. Aby nedocházelo k obcházení tohoto zákazu a majetek nebyl převáděn ještě za života, bylo zakázáno přijmout dar od bývalých německých státních příslušníků. V případě porušení hrozil trest odnětí svobody až do 2 let nebo uložení peněžitého trestu.

Zůstavitel německé státní příslušnosti a německé nebo druhořadé příbuzné krve mohl svému potomkovi odebrat nárok na jeho povinný díl k dědictví, pokud jeho potomek uzavřel po 16. září 1935 sňatek s Židem nebo židovským míšencem, a v druhém případě mu k tomu zároveň nebyl udělen souhlas ministrem vnitřní věci.³⁵ Toto opatření mělo zabránit obcházení ustanovení norimberských zákonů tím, že by došlo k uzavření manželství německého státního příslušníka a Žida či židovského míšence v zahraničí.³⁶

³⁴ Zákon o dědičných omezeních z důvodů chování odporujícímu pospolitosti ze 7. listopadu 1937 (RBGl. I., 1161).

³⁵ Dle § 3 prvního nařízení k provedení zákona na ochranu německé krve a německé cti ze 13. listopadu 1935 (RBGl. I., S. 1334).

³⁶ K tomu blíže důvodová zpráva k zákonu o dědičných omezeních z důvodů chování odporujícímu pospolitosti, uveřejněná v časopise *Deutsche Justiz*, 1937, s. 1761; DUŠEK, A. *Nové předpisy v pozůstalostním řízení*. In: *České právo, časopis spolku notářů Českomoravských*, roč. XXII, 1940, č. 8, s. 57.

³¹ Nařízení o dědičných statcích z 21. prosince 1936 (RBGl. I., S. 1069).

³² K činnosti těchto soudů podrobně např. SCHLEUSENER, J. *Eigentumspolitik im NS-Staat. Der staatliche Umgang mit Handlungs- und Verfügungsrechten über privates Eigentum 1933–1939*. Frankfurt am Main: Peter Lang, 2009, s. 150 a násl.; LINDEMANN, P., POPPINGA, K. *Celler Gerichtsbarkeiten im Nationalsozialismus und nach 1945. Landeserbhofrecht – Sozialgerichtsbarkeit*. Kiel: Verlag Ludwig, 2011, s. 28 a násl.

³³ RICHTER, L. *Deutsches Bauernrecht. Ein Grundriss*. Berlin: Junker und Dünnhaupt Verlag, 1942, s. 124 a násl.

4. Změny ve formě uzavření testamentu a dědické smlouvy

Jak již bylo uvedeno výše, právní úprava dědického práva zakotvená v německém občanském zákoníku (BGB) nedoznala zásadnějších změn. K dílčí změně došlo v červenci roku 1938, kdy pozbyla platnosti ustanovení o zřizování testamentů a dědických smluv. Tato oblast tak byla upravena ve zvláštním zákoně.³⁷ Podíváme-li se, jakým způsobem se nacističtí ideologové dívali na dědické právo, musíme konstatovat, že jednoznačně upřednostňovali zákonnou posloupnost a vyjadřovali odpor k testamentu.³⁸ Podle nich měla být na prvním místě posloupnost zákonná, neboť na jejím základě měl majetek přejít na pokrevní dědice. Nacističtí ideologové tak vycházeli z představy pocházející z germánského práva, že vlastnictví náleželo rodu a zůstavitel ho spravoval pouze jako správce věrné ruky (*Treuhänder*). Proto po jeho smrti mělo dědictví také zůstat zachováno v rámci rodu (či rodiny), neboť dle obecné teorie vlastnického práva nepřechází na dědice vlastnictví, nýbrž je pouze dosavadní správce nahrazen novým. Je možné se setkat rovněž s požadavkem, aby se dědická způsobilost posuzovala z hlediska národního společenství, což by např. impotentního dědice vylučovalo z dědictví nebo by měl dědic způsobilý k výkonu vojenské služby přednost před dědicem vojenské služby neschopným.³⁹ To však byly pouze představy nacistických právních teoretiků, filosofů a ideologů *de lege ferenda*, které však v právních předpisech vydaných v letech 1933–1945 nenalezly svůj odraz.

Oproti ustanovení o zřizování testamentu upraveným v BGB bylo účelem nové právní úpravy umožnit zůstaviteli vyjádřit svou vůli i neformálním způsobem. Zákon o zřizování testamentů a dědických smluv byl uveden následující preambulí:

„Cíl dědického práva je převod majetku zůstavitele po jeho smrti ve prospěch rodiny, rodu a národa. K uskutečnění tohoto cíle má zůstavitel vědomý si odpovědnosti k dispozici testament a dědickou smlouvu. Požadavky na zřízení nebo zrušení pořize-

ní pro případ smrti je nutné uzpůsobit tomu, aby bylo možné vyvarovat se nepotřebné formální přísnosti a na druhé straně aby byl spolehlivě zajištěn projev vůle zůstavitele.“

Celá řada ustanovení německého občanského zákoníku byla do nového zákona převzata, takže změny není možno považovat za dalekosáhlé. Zůstavitel starší 16 let měl možnost zřídit buď tzv. veřejný testament před notářem nebo soudcem, nebo vyhotovit vlastnoruční testament. Při sepisování vlastnoručního testamentu nebylo nutné (ale pouze doporučeno), aby zůstavitel ve svém prohlášení uvedl, kde a kdy testament sepsal. Podpis měl obsahovat jméno a příjmení zůstavitele. Pokud zůstavitel podepsal závěť jiným způsobem, např. pouze uvedl jméno či své postavení v rodině, a nebylo pochybností o jeho autorství, nebránil tento podpis platnosti závěti.

Existovala-li obava, že zůstavitel zemře dříve, než bude moci projeviti svou poslední vůli před notářem či soudcem, mohla být závěť zřízena před starostou obce, který k tomuto úkonu byl povinen přibrat dva svědky. Kdo se ocitl v bezprostředním nebezpečí smrti a nebylo proto možno zřídit řádný testament (např. v případě nehody v horách), mohl svou poslední vůli projeviti ústně před třemi svědky. Stejným způsobem bylo možno zřídit testament na palubě lodi v případě plavby mimo tuzemský přístav. Tyto tzv. nouzové testamentsy měly omezenou dobu platnosti, kterou ztratily po třech měsících za předpokladu, že zůstavitel inkriminovanou událost přežil.

Nacistické představy o pojetí dědického práva se projevíly v § 48 odst. 2, podle kterého bylo poslední pořízení neplatné, pokud hrubým způsobem porušovalo ohledy, které by měl mít zůstavitel dle zdravého národního cítění vůči rodině a národnímu společenství.

V období Třetí říše doznala drobných změn rovněž forma zřízení tzv. vojenského testamentu, tedy poslední vůle osob činných v armádě.⁴⁰

5. Poslední zásahy do dědické posloupnosti

Jak již bylo uvedeno výše, na základě zákona o zřizování testamentů a dědických smluv bylo možno od roku 1938 prohlásit závěť nebo dědickou smlouvu za neplatnou, pokud byly v rozporu se zdravým národním cítěním. Změny v zákonné posloupnosti ve prospěch národního společenství však žádným způsobem

³⁷ Zákon o zřizování testamentů a dědických smluv z 31. července 1938 (RGBl. I., S. 973).

³⁸ Přehled prací nacistických ideologů k problematice dědického práva uvádí KNAPP, V. *Problém nacistické právní filosofie*. Praha: V. Linhart, 1947, s. 189–190; jmenování budiž např. BECHERT, R. *Grundzüge der nationalsozialistischen Rechtslehre*. Leipzig: W. Kohlhammer, 1941, s. 59; HEYDEBRAND u. der LASA, E. *Deutsche Rechtserneuerung aus dem Geiste des Nationalsozialismus*. Berlín: R. Hobbing, 1933, s. 128; SCHMELZEISEN, G. K. *Das Recht im nationalsozialistischen Weltbild*. Leipzig: W. Kohlhammer, 1936, s. 70.

³⁹ HEYDEBRAND u. der LASA, E. *Deutsche Rechtserneuerung aus dem Geiste des Nationalsozialismus*. Berlín: R. Hobbing, 1933, s. 129 citováno dle: KNAPP, V. *Problém nacistické právní filosofie*. Praha: V. Linhart, 1947, s. 190.

⁴⁰ Zákon o nesporném soudnictví a jiných právních záležitostech v Německé branné moci z 24. dubna 1934 (RGBl. I., S. 335); prováděcí nařízení k zákonu o nesporném soudnictví a jiných právních záležitostech v Německé branné moci z 3. února 1936 (RGBl. I., S. 99).

upraveny nebyly. Jak dokazuje korespondence⁴¹ mezi jednotlivými říšskými místy, po začátku války se rozpoutala velká diskuze o provedení změn ustanovení o zákonné dědické posloupnosti upravené v německém občanském zákoníku právě s poukazem na případy,⁴² kdy přešel majetek na základě zákonné posloupnosti na osoby, které k tomu nebyly z pohledu národního společenství vhodné. Otázky reformy některých aspektů dědického práva začaly být aktuální po prvních leteckých bombardováních na německá města, při kterých postupně zahynuly statisíce civilního obyvatelstva a vyskytly se tak nejrůznější případy dědění, ke kterým by v době míru došlo jen teoreticky.

⁴¹ Korespondence týkající se legislativního procesu nařízení o úpravě zákonné dědické posloupnosti ve zvláštních případech je otištěna v: SCHUBERT, W. *Das Familien- und Erbrecht unter dem Nationalsozialismus. Ausgewählte Quellen zu den wichtigsten Gesetzen und Projekten aus den Ministerialakten*. Paderborn, München: Ferdinand Schöningh, 1993, s. 811 a násl.

⁴² Tyto případy uvádí vedoucí kanceláře strany Bormann ve svých dopisech určených říšskému ministru spravedlnosti z 16. 4. 1943 a z 27. 9. 1943 (dopisy otištěny v SCHUBERT, W. *Das Familien- und Erbrecht unter dem Nationalsozialismus*, s. 814 a násl.; s. 833 a násl.):

a) Podnikatel, který si svou pílí a zdatností vybudoval dílnu, přenechá tuto svému nejstaršímu synovi, aby ji dále vedl a rozšiřoval. Přitom vychází z předpokladu, že ho syn přežije. Nepředvídatelně do toho vstoupí válka a syn v ní padne, přičemž zanechá ženu a děti. Na základě dědické posloupnosti na ně dílna přejde. To je ještě únosné, protože děti budou moci v budoucnu dílnu vést pro svůj rod. Přijdou-li však děti o život při bombovém útoku, stane se jejich matka jediným vlastníkem dílny. Pokud by i ta zahynula, zdědí dílnu její rodiče nebo sourozenci. Životní dílo podnikatele je tedy vytrženo z držby jeho rodu a dostane se k úplně cizím lidem, ačkoliv má ještě další syny, kteří by mohli provozovat dílnu pro jeho rod.

b) Manžel opustí ženu a společné dítě. Žena je nucena zajistit si svou výživu sama a za postoupení velké oběti umožní svému synovi dosáhnout velmi dobrého vzdělání, na základě kterého vydělá malé jmění. Po synově náhlé smrti (aniž by zanechal závěť) zdědí jeho majetek rodiče rovným dílem. Neexistuje nyní možnost, jak jeho otce vyloučit ze zákonné posloupnosti.

c) Rodiče odložili své děti k výchování pěstounům a dále se o ně nestarali. Pokud dítě zemře a zanechá majetek, zdědí ho jeho vlastní rodiče a pěstouni vyjdou na prázdno, i když dítě finančně podporovali a umožnili mu tak získat vlastní jmění.

d) Mladý muž otrávil oba rodiče, aby zdědil značný majetek. Dvakrát byl odsouzen k trestu smrti, avšak tehdejší vláda (1924) tento trest změnila na doživotní káznici. Jeho příbuzní podali u soudu námitku dědické nezpůsobilosti a celý majetek získala sestra jeho otce. Když tato v roce 1940 neprovdaná zemřela, stal se na základě zákonných ustanovení dědicem její synovec, který zavraždil své rodiče.

e) Zdravému národnímu cítění neodpovídá rovněž to, že v Německu máme ještě několik tisíc smíšených německo-židovských manželství. Zemře-li árijský manžel, zdědí jeho židovský manžel na základě zákonné dědické posloupnosti minimálně ¼ pozůstalosti.

Zásah do ustanovení zákonné posloupnosti německého dědického práva však byl proveden až v říjnu 1944.⁴³ Pokud se ustanovení zákonné dědické posloupnosti podstatným způsobem odchylovala od vůle zůstavitele k tíži jeho rodinných příslušníků, mohl pozůstalostní soud jeho vůli upravit v případě, že to vyžadovalo zdravé národní cítění. K podání návrhu byl oprávněn každý rodinný příslušník, který také musel věrohodně doložit tvrzené skutečnosti. Návrh bylo možno podat jen ve lhůtě šesti měsíců od okamžiku, kdy se osoba oprávněná podat návrh dozvěděla o smrti zůstavitele a o nastoupení zákonné posloupnosti. Pozůstalostní soud mohl k uspořádání dědických poměrů učinit různá opatření, jako např. ustanovit jiné dědice z okruhu účastníků, přikázat jim jednotlivé předměty z pozůstalosti, stanovit povinnosti k převodu pozůstalosti nebo uložit peněžité plnění.

6. Závěrem

Základním právním předpisem, který obsahoval úpravu dědického práva v období národního socialismu v Německu, byl německý občanský zákoník. Do jeho ustanovení však bylo v letech 1933–1945 několikrát zasaženo. Jak tento příspěvek ukázal, národní socialisté hned v prvním roce po převzetí moci provedli zásadní změny v právní úpravě převodu a přechodu zemědělského majetku, který naplňoval parametry tzv. dědičného statku. Jeho majitelem se tak mohla stát pouze osoba, která naplňovala nacistické představy kladené na sedláka jako na záruku zdravého národního státu. Vytvořena byla rovněž nová struktura speciálních soudů, které rozhodovaly ve věcech dědičných statků. Dílčí změny v dědickém právu týkající se formy uzavření testamentu či dědické smlouvy byly provedeny v druhé polovině třicátých let minulého století. Poslední zásahy do dědického práva v závěru druhé světové války, kdy byla dána možnost soudu změnit zůstavitelovu vůli. Všechny změny, ke kterým v období národního socialismu došlo, měly však společného jmenovatele, a to snahu a o maximální možné omezení vůle zůstavitele a vyloučení určitých osob z dědické posloupnosti, které nebyly dle národních socialistů hodny, aby se staly dědici majetku po příslušníku národního společenství.

Summary

The basic law which makes provision for the law of succession in the period of National Socialism in Ger-

⁴³ Nařízení o úpravě zákonné dědické posloupnosti ve zvláštních případech ze 4. října 1944 (RGBl. I., S. 242); Nařízení k provedení nařízení o úpravě zákonné dědické posloupnosti ve zvláštních případech ze 4. října 1944 (RGBl. I., S. 243).

many, the German Civil Code. Its provisions, however, in the years 1933–1945 hit several times. As this post shows the National Socialists in the very first year after takeover made major changes in the rules of transfer and transfer of agricultural property, which filled the parameters of the hereditary estate. His owner could thus become only the person who filled Nazi ideas placed on the farmer as a guarantee of a healthy nation-state. Has also created a new structure of special courts that decide on matters of inherited property. Certain changes in inheritance law concerning the form of inhe-

ritance or testament, concluding contracts were made in the late thirties. Last interventions underwent right of inheritance at the end of the Second World War when it was given the opportunity to change the court *zůstavitelovu* will. All changes that have occurred in the period of National Socialism was, however, have a common denominator, and that effort and maximum limits will be the testator and the exclusion of certain persons from inheritance sequences that according to the National Socialists were not worthy to become heirs to the property after the national of the national community.

Základní charakteristika dědického práva ve Francii

Jan Šejdl*

Tento text v žádném případě nemá a nemůže mít jiný účel, nežli přiblížit čtenáři základní instituty a obrysy dědického práva ve Francii, což nelze jinak, nežli v daném rozsahu velice omezeným výběrem základních a do značné míry i zajímavých otázek, které mohou být pro osoby znalé práva českého či rakouského užitečným vzhledem do cizího právního řádu či snad možno argumentační inspirací. Nelze tedy jinak, než tento text považovat pouze za krátkou popisnou vsuvku, nikoliv však za vědecko-analytický text, neboť k takovéto práci není možno přistoupit bez zcela důkladné znalosti celého francouzského práva, což není bez mnohaletého studia a především právní praxe Francie představitelné. Vzhledem k tomu, že české dědické právo, je-li možno vůbec onen relikv, který současná právní úprava obsahuje, označit za komplexní podobor, je od tradice francouzské velice odlišné, uvedený text se tedy věnuje skutečně oněm základním institutům, neboť, jak bude patrné, již v nich je možno nalézt pozoruhodné prvky.

Dědické právo je jedním ze základních oblastí soukromého práva. Na rozdíl od valné části ostatních oblastí soukromého práva, dědické právo vůči subjektu práv bude účinkovat téměř jistě. To je také důvodem, proč lze zcela oprávněně považovat dědické právo za jeden ze základů samotné existence soukromého práva. Pokud by neexistovalo právní řešení zániku subjektu a nakládání s jeho právy a povinnostmi v takovéto situaci, tak by docházelo buď pravidelně k anarchickým situacím, kdy by značný majetek byl bez svého pána, anebo by se nebylo možno vyhnout značným vrchnostenským zásahům do majetkových sfér. V obou případech by však takovouto situaci nebylo možné označit za

situaci dobrou z hlediska práva, neboť v případě prvním by se jednalo o zcela mimoprávní a jistě často tomu, co Římané označovali za *bonum et aequum*, odporující situaci, v případě opačném by pak majetek a majetkové právo bylo spíše svojí povahou institutem veřejnoprávním, jakýmsi udělením majetku, či vsazením do majetku z moci vrchnostenské. Dědické právo tedy umožňuje a formuje vůbec celou skupinu práv soukromých, ale i pojem soukromí jako takový. Z těchto uvedených, ale i dalších důvodů, které však nejsou předmětem tohoto textu, představuje pak právo dědické jeden ze základních společenských formantů, tedy způsobů, jak utvářet a modifikovat společnost toho či onoho státu, podléhající pravidlům daného dědického práva.

Dědické právo ve Francii vzchází ze základního kamene francouzského soukromého práva, a sice z Code civil.¹ Postavení a pojetí tohoto zákoníku je však mnohem zásadnější a významnější, nežli bývá a může být zákoníku v jiných situacích jiných zemí přisuzováno. Ve francouzském, a to nikoliv pouze právním myšlení, představuje Code civil ikonu, text, který obsahuje tu nejryzejší a nejpropracovanější civilistiku, jakou Francie vytvořila. Tato adorace, ať již oprávněná, či nikoliv, pak představuje výrazný determinant přístupu francouzské právní vědy k občanskému zákoníku, ale jistě také v přístupu praxe. Dědické právo je jedním z elementárních částí Code civil a ve své podstatě z této normy vychází a je na ni velice silně vázáno. Celá koncepce práva dědického, veškeré instituty, zásady a postupy, vše, co není možno označit za doplnění, je obsaženo

* Mgr. Jan Šejdl, doktorand Katedry právních dějin Právnické fakulty Univerzity Karlovy, Praha.

¹ Code civil, někdy též známý jako Code Napoléon, občanský zákoník vyhlášený 21. března 1804. Pokud jsou dále uváděny přímo články bez dalšího, jedná se o jednotlivá ustanovení Code civil.

právě v ustanoveních zákoníku, a to mnohdy v podobě, kterou zákoník nabyl již při svém vyhlášení. Jistě že nelze říci, že by v oblasti francouzského práva dědického nedocházelo k jakýmkoliv novelám, však v poslední době došlo k několika novelizacím, například v roce 2001 a 2007, avšak ani takovéto, byť i výrazné novelizace, nenarušily původní ideje a instituty zákoníku a nelze říci, že by šly proti těmto ve francouzském právu tradičním pozicím. Podstata dědického práva tedy zůstává ve Francii zachována tak, jak v základních obrysech byla nastavena více než před 200 lety, což však samozřejmě nijak neubírá na kvalitě daného právního řádu, ba naopak.

Z hlediska základních obrysů francouzského dědického práva je nejpříznačnější a nejpřednější článek 721 občanského zákoníku,² který přesně odpovídá na základní otázku dědického práva, a sice na delační důvody. Již od dávných dob, jak může svědčit římské právo,³ je otázkou, na základě čeho budou vybírání dědicové zemřelé osoby, přirozeně jednou z nejzákladnějších. Uvedený článek občanského zákoníku tedy jasně říká, že přednost v dědickém určení mají pořízení pro případ smrti, a pokud taková pořízení neexistují, pak nastupuje posloupnost zákonná. Jinými slovy to znamená, že zde převažuje snaha o široké uplatnění vůle zůstavitele, tedy jeho rozsáhlá možnost nakládat se svým majetkem pro případ smrti, a to takovým způsobem, který považuje za vhodný. Na druhou stranu však dané ustanovení také obsahuje zcela zásadní omezení, a sice dědickou rezervaci,⁴ v níž jsou zakotvena práva nepominutelných dědiců.

Jak bylo výše uvedeno, tedy je-li zanecháno poslední pořízení, pak je v rámci dědického řízení nutno postupovat právě podle něho. Posledně uvedená dědická rezervace však znamená průlom do těchto pravidel, a sice možnost zasáhnout do dědického řízení a uplatnit svá práva, která však mohou být vůči ustanovením pořízení pro případ smrti protivná. Jedná se o institut vycházející již z římského práva a jeho posloupností proti testamentu,⁵ avšak proti římskoprávní předloze vykazuje svojí povahou drobné a vzhledem k vývoji celkem pochopitelné odlišnosti. Především se liší osoby, které jsou oněmi neopominutelnými dědici a mírou, jakou musejí být z pozůstalosti uspokojeni. Na prvním místě stojí descendentí zůstavitele, tedy jeho

děti.⁶ Právě zde došlo k postupnému vývoji, a tedy i odklonu od římského práva, kdy byly postupně připouštěny i další děti, nikoliv pouze děti manželské. Výpočet patřičné části se rovněž provádí podle počtu těchto dětí.⁷ Dále se může o část dědictví ucházet také manžel⁸ zemřelé osoby, neboť i jemu náleží nárok na určitou část dědictví, avšak pouze tehdy, neexistují-li výše uvedení descendentí.⁹ Konečně bylo možno mluvit také o dědické rezervaci pro ascendenty, a to opět, pokud nemá zůstavitel descendentů nebo manžela.¹⁰ Uvedené ustanovení občanského zákoníku však již bylo k 1. lednu 2007 zrušeno poměrně významnou novelou.¹¹ Zákoník přirozeně obsahuje podrobná pravidla, jakým způsobem se k patřičným dílům lze dopočítat, a to i ve vztahu majetku zatíženého odkazy, avšak taková podrobná pravidla není možno zde vypočítávat, navíc by to bylo i neúčelné.

Vzhledem k novému občanskému zákoníku v České republice,¹² jistě si zaslouží pozornost také delační důvod třetí, doposud neuvedený, a sice dědická smlouva. Článek 1130 francouzského občanského zákoníku konstatuje, že „budoucí věci mohou být předmětem závazku. Nicméně není možno se zříci pozůstalosti, o níž doposud nebylo zahájeno dědické řízení, ani vůči ní učinit jakýkoliv příslib, a to ani se souhlasem budoucího zůstavitele, nežli za podmínek podle zákona.“¹³

⁶ Article 913 Les libéralités, soit par actes entre vifs, soit par testament, ne pourront excéder la moitié des biens du disposant, s'il ne laisse à son décès qu'un enfant; le tiers, s'il laisse deux enfants; le quart, s'il en laisse trois ou un plus grand nombre.

⁷ Ph. Malaurie, *Cours de droit civil, les successions, les libéralités*, Paris, 1995, str. 331–333; či M. Grimaldi, *Droit civil, Successions*, Paris, 2001, str. 291. Možno též pro srovnání starší literaturu a starší právní úpravu, viz A. Colin/H. Capitant, *Droit civil français*, 3, Paris, 1950, str. 783 et al.

⁸ Rozumějme tím i manželku.

⁹ Article 914-1 Les libéralités, par actes entre vifs ou par testament, ne pourront excéder les trois quarts des biens si, à défaut de descendant, le défunt laisse un conjoint survivant, non divorcé.

¹⁰ Article 914 Les libéralités, par actes entre vifs ou par testament, ne pourront excéder la moitié des biens, si, à défaut d'enfant, le défunt laisse un ou plusieurs ascendants dans chacune des lignes, paternelle et maternelle, et les trois quarts s'il ne laisse d'ascendants que dans une ligne.

Les biens ainsi réservés au profit des ascendants seront par eux recueillis dans l'ordre où la loi les appelle à succéder: ils auront seuls droit à cette réserve dans tous les cas où un partage en concurrence avec des collatéraux ne leur donnerait pas la quotité de biens à laquelle elle est fixée.

¹¹ Zákon č. 728 z 23. června 2006.

¹² Zákon č. 89/2012 Sb.

¹³ Article 1130 Les choses futures peuvent être l'objet d'une obligation. On ne peut cependant renoncer à une succession non ouverte, ni faire aucune stipulation sur une pareille succession, même avec le consentement de celui de la succession duquel il s'agit, que dans les conditions prévues par la loi. (Překl. autora a T. Kokaislové.)

² Article 721 Les successions sont dévolues selon la loi lorsque le défunt n'a pas disposé de ses biens par des libéralités. Elles peuvent être dévolues par les libéralités du défunt dans la mesure compatible avec la réserve héréditaire.

³ L. Heyrovský, *Dějiny a systém soukromého práva římského*, Praha, 1910, str. 977 et al.

⁴ Lze uvažovat i nad termínem „dědická výhrada“, ale vzhledem k obecnému používání daného slova byl zvolen uvedený termín.

⁵ Viz Heyrovský, op. cit., str. 1055 et al.

Pro úplnost je nutno dodat, že poslední část článku, tedy onu jakousi výjimku, vložil teprve již uvedený reformní zákon z roku 2006. Z citovaného článku vyplývá, že podle francouzského práva není možné o budoucím dědictví uzavírat jakékoliv závazky, či dohody.¹⁴ Principiálně je tedy dědická smlouva ve francouzském právu vyloučena, avšak ve XX. století se tento zdánlivě nepřekročitelný práh postupně praxí překonal, a tak nakonec můžeme říci, že „všechny přísliby mající za předmět přiznání výlučného práva na část nebo celou pozůstalost, o níž doposud nebylo zahájeno dědické řízení, jsou zakázány a představují dohodu o budoucí pozůstalosti“.¹⁵ Na základě tendencí, které jsou obsaženy ve výše uvedené citaci, pak současné francouzské právo rozvíjí možnost zasáhnout do dědického řízení a na základě dohody nechat určitou osobu participovat na dědictví. Naopak je v současné době spíše zúženo ono omezení, které je aplikováno pouze ve zvláštních (byť i četných) případech.¹⁶ Francouzská praxe tedy překonala tuto překážku a ustanovení dědice smlouvou již ve Francii, s omezeními a ve specifické podobě, možné je.

Delacní důvod však není jedinou podmínkou, jejímž naplněním stane se ta či ona osoba dědicem. Francouzské právo vyžaduje dvě další podmínky. První, vcelku přirozenou a (ovšem pouze zdánlivě) nepřiliš problematickou je podmínka existence dané osoby v okamžiku zahájení dědického řízení,¹⁷ tedy podmínka, aby daná osoba v okamžiku smrti zůstavitele byla naživu.¹⁸ Zde, podobně jako právo římské, připouští francouzská právní úprava navíc možnost podílet se na dědictví také tzv. nasciturovi (počatému ale ještě nenarozenému dítěti),¹⁹ oproti původní římskoprávní předloze však nasciturus podle francouzského práva sice nemusí být podoby lidské, avšak musí se narodit životaschopný, kterýžto termín představuje jistě poměrně zajímavý prostor pro soudní výklad.

Druhá podmínka je proti tomu charakterizována opačně. Dědicem se tedy může stát toliko ta osoba, která není stížena dědickou nezpůsobilostí.²⁰ Koncepce

této podmínky je ve své podstatě rozdělena do dvou částí. Na jedné straně je dědická nezpůsobilost, která nastupuje nutně, na druhé potom může být dědická nezpůsobilost konstatována na základě vypočtených situací. V prvním případě je za dědicky nezpůsobilou označena osoba, která je potrestána za zločin na životě zůstavitele.²¹ V případě druhém se pak jedná o další prohřešky, které daná osoba spáchala. V zákoníku je uvedeno pět skutkových podstat, které mohou způsobit dědickou nezpůsobilost, kupříkladu potrestání za provinění proti životu zůstavitele, či křivé nařčení.²² Vzhledem k možnému časovému rozmezí mezi spáchaným činem, který měl za následkem konstatovanou dědickou nezpůsobilost a možnému dědickému řízení pak lze se do určité míry ptát, zdali nakonec nemůže docházet k dvojímu potrestání pachatele za jeden čin.

Tento systém dědické nezpůsobilosti, jak byl popsán výše, je však opět plodem nedávné reformy dědického práva. Původní znění článku 727 občanského zákoníku totiž obsahovalo pouze tři skutkové podstaty, které způsobovaly dědickou nezpůsobilost.²³ Za pozornost stojí

valentem právě termín „nehodnost“, avšak je dále používán český ekvivalent „dědická nezpůsobilost“, či „nezpůsobilost“ sama.

²¹ Article 726 Sont indignes de succéder et, comme tels, exclus de la succession:

1° Celui qui est condamné, comme auteur ou complice, à une peine criminelle pour avoir volontairement donné ou tenté de donner la mort au défunt;

2° Celui qui est condamné, comme auteur ou complice, à une peine criminelle pour avoir volontairement porté des coups ou commis des violences ou voies de fait ayant entraîné la mort du défunt sans intention de la donner.

²² Article 727 Peuvent être déclarés indignes de succéder:

1° Celui qui est condamné, comme auteur ou complice, à une peine correctionnelle pour avoir volontairement donné ou tenté de donner la mort au défunt;

2° Celui qui est condamné, comme auteur ou complice, à une peine correctionnelle pour avoir volontairement commis des violences ayant entraîné la mort du défunt sans intention de la donner;

3° Celui qui est condamné pour témoignage mensonger porté contre le défunt dans une procédure criminelle;

4° Celui qui est condamné pour s'être volontairement abstenu d'empêcher soit un crime soit un délit contre l'intégrité corporelle du défunt d'où il est résulté la mort, alors qu'il pouvait le faire sans risque pour lui ou pour les tiers;

5° Celui qui est condamné pour dénonciation calomnieuse contre le défunt lorsque, pour les faits dénoncés, une peine criminelle était encourue;

Peuvent également être déclarés indignes de succéder ceux qui ont commis les actes mentionnés aux 1° et 2° et à l'égard desquels, en raison de leur décès, l'action publique n'a pas pu être exercée ou s'est éteinte.

²³ Article 727 Sont indignes de succéder, et, comme tels, exclus des successions:

1° Celui qui sera condamné pour avoir donné ou tenté de donner la mort au défunt;

¹⁴ Viz Ph. Malaurie, op. cit., str. 313, či podrobněji M. Grimaldi, op. cit., str. 337. Ze starší právní literatury viz. A. Colin/H. Capitant, op. cit., str. 888 et al.

¹⁵ Rozhodnutí Kasačního soudu v Paříži z 11. ledna 1933, ve věci Crémieux. „Toutes les stipulations ayant pour objet d'attribuer un droit privatif sur tout ou partie d'une succession non ouverte sont interdites et constituent un pacte sur succession future.“ (Překl. autora a T. Kokaislové.)

¹⁶ Viz Ph. Malaurie, op. cit., str. 318.

¹⁷ Zahájení dědického řízení je analogický okamžik francouzského „otevření dědictví“. Viz article 720 Les successions s'ouvrent par la mort, au dernier domicile du défunt.

¹⁸ Article 725 Pour succéder, il faut exister à l'instant de l'ouverture de la succession ou, ayant déjà été conçu, naître viable. Peut succéder celui dont l'absence est présumée selon l'article 112.

¹⁹ Viz L. Heyrovský, op. cit., str. 123 a 124.

²⁰ Francouzská terminologie zde používá termínu *indignité*, pro něhož je i z etymologického hlediska nevhodnějším ekvi-

hlavě druhý případ, tedy křivé nařčení za hrdelní zločin. Toto ustanovení je jednak považováno za přímý odraz násilnosti a společenských problémů během francouzské revoluce,²⁴ neboť občanský zákoník vznikl v době, kdy byly všechny tyto krvavé a zničující události ještě v živé paměti jak autorů zákoníku, tak ale i celé společnosti. Druhým aspektem daného ustanovení je skutečnost, že byl v platnosti až do 1. července 2002. Tento aspekt se stává zajímavým při konfrontaci s textem jiného zákona, a sice zákona z roku 1981, který konstatuje poměrně stroze ve svém prvním článku, že „trest smrti je zrušen“.²⁵ Tento zákon, který i v souvislosti s politikou prezidenta François Mitteranda (jediného prezidenta V. republiky z levicové – socialistické části politického spektra až do doby nedávno zvoleného prezidenta François Hollanda) zrušil ve Francii trest smrti, tedy způsobil dlouholetou nepoužitelnost a bezúčinnost oné druhé skutkové podstaty dědické nezpůsobilosti. Daný příklad může poměrně dobře sloužit jako příklad vzájemných (a často i netušených) vazeb mezi jednotlivými právními odvětvími, kdy zásah do ryzí problematiky trestního práva²⁶ způsobí poměrně výraznou změnu i v právu dědickém, které je ovšem naproti tomu disciplínou ryze privatistickou – soukromoprávní.

Je také nutné uvést, že samozřejmě institut dědické nezpůsobilosti má svojí funkci pouze v oblasti intestátního dědického práva (často a nepřliš šťastně označovaného za tzv. dědění ze zákona). Pokud by tedy osoba, která by byla dědickou nezpůsobilostí stížena, byla označena kupříkladu testamentem²⁷ za dědice, pak by takováto instituce dostala přednost a dědické řízení by se podřídlilo vůli zůstavitele tak, jak byla prezentována a vyjádřena v testamentu.

Již bylo výše uvedeno, francouzské právo klade na první místo mezi delačnickými důvody pořízení pro případ smrti. Z nich pak logicky na prvním místě stojí testament, tedy právní jednání, jímž si osoba určuje zpravidla (viz dále) dědice, i když takový dokument může obsahovat i další instituce. Francouzské právo na závěť klade dvě základní podmínky, jednak se musí jednat o pořízení slavnostní a musí se také jednat o pořízení svobodné.²⁸ Francouzský termín „la solennité“ ač se

svým významem skutečně pojmu „slavnostní“ blíží, přesto však je svým obsahem a především pojetím právě v souvislosti s právem dědickým a s pravidly testamentárními, blíže spíše pojmu „formální“.²⁹ Na základě těchto dvou premis pak francouzské právo tvoří dvě základní podmínky pro platný testament. Jednak se musí jednat o právní jednání písemné. Francouzské právo nepřipouští nunkupativní³⁰ testament, neboť v takových případech nemusí být možné zcela jasně vykládat a především zjistit vůli zůstavitele. Na druhou stranu prostřednictvím moderního mezinárodního práva soukromého může i před francouzským soudem dojít k situaci, kdy bude rozhodovat podle ústní závěti. Druhá premisa se pak projevuje charakterizací závěti jako jednostranného právního jednání, které má ryze osobní charakter, tedy musí být vykonáno pouze osobou, která chce své pořízení zanechat.³¹ Není tedy možné, aby za někoho jednala v testamentu jiná osoba, aby byl zanechán společný testament více osobami najednou, či aby byli v jednom testamentu určeni dědicové vzájemně. Hlavně vzhledem k poslednímu uvedenému je jisté na místě se také zamýšlet nad tím, jaký vzájemný vztah mezi sebou mají tyto vzájemní dědicové (byť ve francouzském právu tato možnost není připuštěna) a případná dědická smlouva, jejíž problematika byla již sic jen v krátkosti, ale přec zmíněna.

Francouzské právo zná především tři základní druhy závětí.³² Theorie pak k těmto přidává ještě čtvrtou modalitu, a sice tzv. mezinárodní testament.³³ Na prvním místě zmiňuje zákoník holografní závěť, tedy takovou, která musí být napsána vlastní testatorovou rukou.³⁴ Skutečně nestačí, aby byl pouze podepsán vlastní rukou, či napsán sice vlastní rukou, ale skrze psací stroj. Je skutečně nutné, aby byl vlastní testatorovou rukou sepsán celý text daného testamentu. Jedním z důvodů, proč francouzské právo striktně požaduje po testatorovi v případě holografní závěti text psaný vlastní rukou, je co největší míra ověření, že testator skutečně píše daný text *cum animo testandi*, tedy aby bylo co nejzjevnější, že testator svým pořízením skutečně sledoval sepsat závěť či minimálně pořídit pro případ smrti. Nutnou součástí holografní závěti je pak také její datace, tedy jednak opět možnost ověřit úmysl pisatele, ale hlavně důležité vodítko v případě výkladu závěti, respektive pro případ konkurence několika závětí zanechaných jednou

²⁹ Celui qui a porté contre le défunt une accusation capitale jugée calomnieuse;

³⁰ L'héritier majeur qui, instruit du meurtre du défunt, ne l'aura pas dénoncé à la justice.

²⁴ Viz. Ph. Malaurie, op. cit., str. 53.

²⁵ Zákon č. 81-908 z 9. října 1981. Article 1 La peine de mort est abolie.

²⁶ Trestní právo bývá označováno za disciplínu veřejnoprávní, byť ve Francii na tomto shoda nepaduje a je častý názor, že právo trestní je specifickou kategorií.

²⁷ V celém textu jsou používány termíny „testament“ a „závěť“ zcela synonymně. Termínu „testament“ je užíváno především pro jeho spojitost s právem římským, v případě termínu druhého se pak jedná o termín moderního práva českého.

²⁸ Viz Ph. Malaurie, op. cit., str. 267 et al.

²⁹ Konečně se termín „formální“ používá často v dané situaci i jako překlad.

³⁰ Jinak též „ústní“.

³¹ Article 968 Un testament ne pourra être fait dans le même acte par deux ou plusieurs personnes soit au profit d'un tiers, soit à titre de disposition réciproque ou mutuelle.

³² Article 969 Un testament pourra être olographe ou fait par acte public ou dans la forme mystique.

³³ Viz blíže Ph. Malaurie, op. cit., str. 279.

³⁴ Article 970 Le testament olographe ne sera point valable s'il n'est écrit en entier, daté et signé de la main du testateur: il n'est assujéti à aucune autre forme.

osobou. Třetí podmínkou je pak (samozřejmě vlastnoruční) podpis testatora. Právě podpis je posledním vodítkem k poznání, zdali skutečně měl pisatel v dané chvíli *animus testandi* či nikoliv.

Dalším typem závěti podle práva francouzského je pak tzv. testament autentický.³⁵ Tento pojem však není pojmem vzcházejícím přímo z občanského zákoníku a pro ekvivalenci v českém jazyce není v překladu vhodný. Zákon používá termín „le testament par acte public“, což převádět jako „veřejná listina“ se opět nejeví jako nejelegantnější. Vzhledem k charakteru tohoto typu závěti jeví se konečně jako nejvhodnější termín testament notářský. Za notářský testament považuje francouzské dědické právo takový testament, který je sepsán v přítomnosti minimálně jednoho notáře a několika svědků. Konkrétní pravidla pak přesně zákon stanoví ve variaci na počet přítomných notářů.³⁶ V literatuře se lze dočíst, že v této verzi testamentu je podmínkou jeho sepsání ve francouzštině. Pokud tedy někdo neovládá francouzský jazyk, pak může notáři diktovat v cizím jazyce, avšak notář závěť musí sepsávat ve francouzštině, přičemž po sepsání je nutno pro testatorovu kontrolu celý testament přečíst opět v jeho cizím jazyce.³⁷

Posledním hlavním typem testamentu podle francouzského práva je tzv. mystický testament. Tento testament má svoji podstatu v utajení svého obsahu. Jedná se o testament, který je sepsán a vložen, zalepen, zapečetěn do obálky a takto předán notáři k uschování.³⁸

³⁵ Termín viz Ph. Malaurie, op. cit., str. 277, 278.

³⁶ Article 971 Le testament par acte public est reçu par deux notaires ou par un notaire assisté de deux témoins.

Article 972 Si le testament est reçu par deux notaires, il leur est dicté par le testateur; l'un de ces notaires l'écrit lui-même ou le fait écrire à la main ou mécaniquement.

S'il n'y a qu'un notaire, il doit également être dicté par le testateur; le notaire l'écrit lui-même ou le fait écrire à la main ou mécaniquement.

Dans l'un et l'autre cas, il doit en être donné lecture au testateur.

Il est fait du tout mention expresse.

³⁷ Ph. Malaurie, op. cit., str. 278, včetně odkazů na judikaturu tam uvedenou.

³⁸ Article 976 Lorsque le testateur voudra faire un testament mystique, le papier qui contiendra les dispositions ou le papier qui servira d'enveloppe, s'il y en a une, sera clos, cacheté et scellé.

Le testateur le présentera ainsi clos, cacheté et scellé au notaire et à deux témoins, ou il le fera clore, cacheter et sceller en leur présence, et il déclarera que le contenu de ce papier est son testament, signé de lui, et écrit par lui ou par un autre, en affirmant, dans ce dernier cas, qu'il en a personnellement vérifié le libellé; il indiquera, dans tous les cas, le mode d'écriture employé (à la main ou mécanique).

Le notaire en dressera, en brevet, l'acte de suscription qu'il écrira ou fera écrire à la main ou mécaniquement sur ce papier ou sur la feuille qui servira d'enveloppe et portera la date et l'indication du lieu où il a été passé, la description du pli et de l'empreinte du sceau, et mention de toutes les formalités ci-

Oproti holografnímu testamentu pak může být sepsán kýmkoliv, nemusí se jednat o text psaný vlastní rukou. Opět je zde potřebný určitý počet svědků, ale nikoliv k samotnému psaní testamentu, ale při označení a předání té či oné obálky notáři, s tím, že se jedná o testament dané osoby.

Další následná ustanovení občanského zákoníku pak přinášejí několik zvláštních typů testamentů, které jsou za výjimečných a přesně určených okolností použitelné. Je možno takovéto testaments označit za testaments zvláštní, výjimečné, či privilegované. Z hlediska vývoje práva se však o zcela mimořádnou úpravu nejedná, neboť podobné instituty znalo již římské právo.³⁹ Na prvním místě stojí tzv. vojenský testament.⁴⁰ Jedná se o právní úpravu situace, kdy nějaká osoba vykonává vojenskou službu. Jsou přesně stanovena pravidla, za jakých okolností a jak bude případný testament vytvořen. Jedná se především o určité úlevy v nárocích na formu a sepsání testamentu, neboť přirozeně i osoby vykonávající vojenskou službu si mohou zvolit i zcela běžný testament některého z výše uvedených tří typů. Jiným příkladem je testament za epidemie či na izolovaném místě.⁴¹ V tomto případě jsou opět učiněny určité úlevy na formalitě sepsání testamentu. Nutno říci, že oba tyto druhy jsou jakožto testaments privilegované také časově omezeny a měly by být v krátkém čase, po pominutí oněch výjimečných okolností nahrazeny řád-

dessus; cet acte sera signé tant par le testateur que par le notaire et les témoins.

Tout ce que dessus sera fait de suite et sans divertir à autres actes.

En cas que le testateur, par un empêchement survenu depuis la signature du testament, ne puisse signer l'acte de suscription, il sera fait mention de la déclaration qu'il en aura faite et du motif qu'il en aura donné.

³⁹ Viz L. Heyrovský, op. cit., str. 1000 a 1030 et al.

⁴⁰ Article 981 Les testaments des militaires, des marins de l'Etat et des personnes employées à la suite des armées pourront être reçus dans les cas et conditions prévus à l'article 93, soit par un officier supérieur ou médecin militaire d'un grade correspondant, en présence de deux témoins; soit par deux fonctionnaires de l'intendance ou officiers du commissariat; soit par un de ces fonctionnaires ou officiers en présence de deux témoins; soit enfin, dans un détachement isolé, par l'officier commandant ce détachement, assisté de deux témoins, s'il n'existe pas dans le détachement d'officier supérieur ou médecin militaire d'un grade correspondant, de fonctionnaire de l'intendance ou d'officier du commissariat.

Le testament de l'officier commandant un détachement isolé pourra être reçu par l'officier qui vient après lui dans l'ordre du service.

La faculté de tester dans les conditions prévues au présent article s'étendra aux prisonniers chez l'ennemi.

⁴¹ Article 985 Les testaments faits dans un lieu avec lequel toute communication est impossible à cause d'une maladie contagieuse peuvent être faits par toute personne atteinte de cette maladie ou située dans des lieux qui en sont infectés, devant le juge d'instance ou devant l'un des officiers municipaux de la commune, en présence de deux témoins.

ným testamentem.⁴² Dále pak francouzské právo zná zvláštní testamenty pro případ námořních plaveb a obdobných okolností.

Výše bylo uvedeno několikero typů závětí, avšak již od římského práva není testament jediným typem pořízení pro případ smrti.⁴³ Francouzské právo zná také pořízení další, a sice tzv. odkazy. Taktéž je ve francouzské právní vědě a praxi používán rozdíl mezi odkazem ve formě legátu a odkazem ve formě fideikomisu.⁴⁴ Druhý jmenovaný pak je, obdobně jako v klasickém právu římském,⁴⁵ je příkazem dědici, aby co vykonal pro zůstavitelem určenou, či určené osoby. Ve francouzském dědickém právu ovšem mnohem větší roli hrají odkazy legátní. Základní ustanovení o legátních odkazech konstatuje, že „disposice v závěti jsou buď povšechné, nebo k poměrné části dědictví, či singulární. Každá z těchto disposic, ať již byla učiněna s dědickou institucí, či s odkazovou institucí, bude mít následky podle pravidel níže stanovených pro odkazy povšechné, pro odkazy k poměrné části dědictví a pro odkazy singulární.“⁴⁶ Z uvedeného ovšem vyplývá, což literatura potvrzuje,⁴⁷ zásadní, ba fundamentální odlišnost od římského práva. Zatímco pro právo římské je nutnou součástí testamentu také tzv. dědická instituce,⁴⁸ pak francouzské právo toto za nutné nepovažuje. Pro francouzské právo je myslitelný jak testament, kde nebude určen dědic, ale dokonce i takový, který bude obsahovat pouze částečné (tedy k určitým věcem učiněné) odkazy. Z této skutečnosti pak vyplývá další zcela zásadní rozdíl oproti římskému právu. Zatímco v římském právu nemůže vedle sebe existovat dědění testamentární a intestátní,⁴⁹ francouzské právo tuto skutečnost připouští. Druhým zásadním rozdílem je samotný charakter legátních odkazů. Francouzské právo

zná legáty tři. A sice povšechný legát (*le legs universel*) dále pak legát k poměrné části dědictví (*le legs à titre universel*) a konečně legát singulární, tedy k určité věci (*le legs particulier*).

První výše jmenovaný, tedy povšechný legát může sloužit ve své podstatě paralelně s dědickou institucí, respektive ji nahradit. I francouzská literatura připouští zaměnitelnost termínu universální legatář a dědic.⁵⁰ Povšechný legatář tedy vstupuje buď plně, nebo v určitém poměru, do postavení svého zůstavitele. Postavení povšechného legatáře je tedy srovnatelné s postavením dědice a budoucí zůstavitel má možnost ve svém pořízení, chce-li pořídit úplně, vybrat si mezi institucí dědice nebo povšechného legatáře s tím, že obsah obou právních institucí je obdobný. Druhá forma, a sice legát k poměrné části dědictví, je pak oproti výše uvedené formě první odlišný především omezením na část pozůstalosti. Nejedná se tedy v žádném případě o odkaz k určité věci či věcem, ale o odkaz do určité ideální části pozůstalosti, kupříkladu k jedné třetině. Toto rozlišení mezi uvedenými dvěma druhy legátů pak v současné době představuje i svým způsobem kritizovanou otázku, neboť je dle názoru některých odborníků svým způsobem nadbytečné a neužitečné.⁵¹ Konečně třetí forma legátu, tedy odkaz k určité věci pak je svojí povahou již římskoprávním vzorům nejbližší. V daném případě se jedná o pořízení pro případ smrti vůči jedné konkrétní věci či vůči jednomu konkrétnímu právu. Samozřejmě nemusí být pro legatáře určeno pouze právo vlastnické, ale nezřídka může docházet k tomu, že vůči věci nabude pouze určitého práva k věci cizí, typicky usufructus.

Vzhledem k charakteru textu je každý závěr věru nesnadný, neboť mnohonásobně více toho nebylo řečeno, nežli bylo zde vepsáno. Pro stručné uvedení do samotných základů francouzského dědického práva však v daném rozsahu není možno činit více. Mnohé paralely mezi právem francouzským a právem římským, které byly naznačeny, mohou být vodítkem při posuzování právních pravidel v České republice, stejně jako sám celý systém francouzského dědického práva, o které je mezi civilisty mírně okrajový zájem. Jak je z textu však patrné, i pro dnešní právní řád a pro interpretaci norem nového občanského zákoníku mohou být francouzské inspirační zdroje více než užitečné. Snad tedy tento text splní také „postranní“ úmysl, který vzhledem k jeho charakteru není nutno tajit, a sice motivovat čtenáře, badatele, studenty či kterékoliv osoby v zájmu nejen o právo dědické jako takové, ale také přímo a přesně o francouzské právo dědické.

⁴² Article 987 Les testaments mentionnés aux deux précédents articles deviendront nuls six mois après que les communications auront été rétablies dans le lieu où le testateur se trouve, ou six mois après qu'il aura passé dans un lieu où elles ne seront point interrompues.

⁴³ Viz L. Heyrovský, op. cit., str. 1137 et al. a 1142 et al.

⁴⁴ Viz Ph. Malaurie, op. cit., str. 295; či G. Cornu, *Vocabulaire juridique*, Paris, 2006, str. 532, 533 (heslo „legs“) a 403 (heslo „fidéicomis“).

⁴⁵ Viz L. Heyrovský, op. cit., str. 1142.

⁴⁶ Article 1002. Les dispositions testamentaires sont ou universelles, ou à titre universel, ou à titre particulier. Chacune de ces dispositions, soit qu'elle ait été faite sous la dénomination d'institution d'héritier, soit qu'elle ait été faite sous la dénomination de legs, produira son effet suivant les règles ci-après établies pour les legs universels, pour les legs à titre universel, et pour les legs particuliers. (Překl. autora a T. Kokaislové.)

⁴⁷ Viz Ph. Malaurie, op. cit., str. 285.

⁴⁸ Viz L. Heyrovský, op. cit., str. 990.

⁴⁹ Dig. 29.2.39 (Ulp. Lib. 46 ad ed.) Quam diu potest ex testamento adiri hereditas, ab intestato non defertur. Nebo: Dig. 50.17.7 (Pomp. lib. 3 ad sab.) Ius nostrum non patitur eundem in paganis et testato et intestato decessisse: earumque rerum naturaliter inter se pugna est "testatus" et "intestatus".

⁵⁰ Viz Ph. Malaurie, op. cit., str. 306.

⁵¹ Viz Ph. Malaurie, op. cit., str. 309.

Summary

This article discusses the basic principles and rules of inheritance law in France. The basic characteristics of the determination of heirs and inheritance rules are

discussed as well. The reader should get familiar with these rules, among other things, in comparison with the Roman law and the possibility of inspiration for the interpretation of new legislation.

Aspekty římského dědického práva – předpoklady vzniku dědického práva, testovací způsobilost osob *alieni iuris* a ztráta dědictví v důsledku odsouzení*

Miroslav Frýdek**

Úvod

Článek s názvem „Aspekty římského dědického práva – předpoklady vzniku dědického práva, testovací způsobilost osob *alieni iuris* a ztráta dědictví v důsledku odsouzení“ se zabývá třemi okruhy starověkého římského práva. První z nich popisuje samotné předpoklady vzniku dědického práva v římské společnosti, kterými jsou oslabení až zánik rodového zřízení, vznik individuálního vlastnictví a respektování vůle po smrti (testament). Druhý okruh se zabývá situací, kdy je osobám podřízeným otcovské moci (*personae alieni iuris*) přiznána aktivní testamentární způsobilost. Poslední část je věnována trestněprávním aspektům zabavení majetku osoby, která byla odsouzena v trestním řízení. Tento následek odsouzení se v římském právu objevuje především u zločinu velezrady – *crimen laesae maiestatis*. Komplexní úpravu této problematiky nalezneme v Digestech císaře Justiniána ve 48. knize, 20. titulu s názvem *De bonis damnatorum*.

* Článek vznikl v rámci Specifického výzkumu Právní postavení osob *alieni iuris* v římském právu (MUNI/A/0943/2011).

** JUDr. Miroslav Frýdek, Právnická fakulta Masarykovy univerzity Ústav dovednostní výuky a inovace studia, Katedra dějin státu a práva. Filozofická fakulta Masarykovy univerzity, Ústav klasických studií, Brno.

Předpoklady vzniku dědického práva¹

Základním předpokladem vzniku dědického práva jako právního odvětví je přechod od rodového zřízení ke společnosti organizované ve stát (*civitas*) a vznik individuálního vlastnictví. V nejstarších obdobích dějin dnešní Itálie byli její obyvatelé příslušníky různých kmenů Volsků, Latinů, Sabinů, Etrusků a pod. Tyto kmeny byly tvořeny jednotlivými rody, které byly základní společenskou jednotkou a rody byly základním článkem společnosti neboť sdružovaly své členy na základě pokrevního pouta – příbuzenství. Rod byl jednotkou hospodářsky autarkní, ale také byl základní jednotkou politickou a vojenskou. Rod trval v prostoru a čase, a jelikož všichni členové rodu (*gentiles*) pracovali na společné půdě, nebylo co dědit.

Obyvatelé starověkého Říma *civitas Romana* byli „sdružením“ různých rodin (rodů), které vzájemně spojovaly tyto tři instituty: 1) *ius* – tedy právo, normy, kterými se Římané řídili (*ius Quiritium*), 2) *religio* – náboženství, uctívání bohů a bůžků, jako kolektivní činnost celého společenství a za 3) *pokrevní pouto* – tedy příbuzenství. Nejstarší období Říma je období, kdy byl Řím náboženskou obcí, tedy společenstvím osob

¹ Tento článek je rozpracováním a spojením již publikovaných článků Frýdek, M. – Schelle, K. Předpoklady vzniku dědického práva. In *Soukromé právo v proměnách věků. Sborník příspěvků z Letní školy*. Vyd. 1. Brno: Masarykova univerzita, 2011. ISBN 978-80-210-5557-5, s. 80–93 a Frýdek, M. – Schelle, K.: Majetek po odsouzení. In *Sborník z konference Dny práva 2011*. Brno. 2011.

založeným na personálně (pokrevním) – územním a náboženském principu.

V nejstarších dobách bylo vlastnictví v rodu (*gens*) společné, všichni gentilové pracovali na tzv. *ager gentilicius*, což byla půda, která patřila rodu jako celku. Z této půdy získával rod obživu, jelikož rod byl společenstvím autarkním – co nezískal z obhospodařovaných polí, lovem zvěře, ryb, sběrem, kácením dřeva apod., nemohl získat jinde, jelikož ještě nebyly rozvinuty obchodní vztahy (výměnný či klasický obchod). Jaký, ale vlastně je původ rodového či rodinného majetku? Dle římské legendy prý každý obyvatel Říma dostal od zakladatele města – Romula – pověstná dvě iugera (asi 50 arů).² O dalším velkém přidělování³ pozemkového vlastnictví státem (*adsignatio*) máme dochovanou zprávu u Livia a Diodora, kteří spojují porážku Vejanů s rozdělením jejich území mezi plebeje. Dle Livia je to 7 jiter, Diodoros uvádí dvě čísla 4 plethra a 28 plether (plethron je 0,095 ha).⁴

Do doby vlády Numy Pompilia je datován tento královský zákon (*lex regia*); *Dionysos 2,74: zákon o hranicích pozemků: přikázal, aby každý stanovil hranice svého pozemku a postavil na hranicích kameny, ty zasvětil Iovovi Terminovi. Rozhodl, aby ten, kdo mezníky vyťahá nebo přesune, byl zasvěcen bohu*⁵. K těmto hranicím pozemků (*limes*) píše profesor Skřejpek ve svém díle *Ius et religio* následující: „ještě jedna „věc“ měla zcela specifický právní režim, který rovněž nepochybně souvisel s náboženskými představami. Byly to hranice mezi pozemky (*limes*) a proto také mezní pruh mezi nimi v šíři pěti stop (*confinium*) měl zvláštní úpravu. Nejenže ho nebylo možné podle Zákoníku dvanácti desek⁶ vydržet (LDT deska VII. 4 Vydržení do

pěti stop je XII deskami zakázáno⁷), ale také spory o určení hranic měly specifický charakter. Používala se při nich *actio finium regundorum*, která ačkoli se týkala vymezení hranic mezi pozemky a tedy přesného vymezení vlastnického práva, měla povahu žaloby nikoli věcné, ale byla to *actio in personam* – žaloba osobní. Avšak protože hranice mezi pozemky stály pod ochranou boha Termia, mohla mít rozhodnutí v této věci velmi závažné náboženské důsledky.“⁸

Římskoprávní institut držení určité věci se původně označoval jako *possessio* – držba, tedy toho co bylo drženo. Etymologie tento termín odvozuje od spojení slov *potis sedeo* – sedím jako pán na pozemku⁹. Tato etymologie, či spíše pojem usednutí je vlastní všem „národům“ i naše staré pověsti české hovoří o tom, jak došel praotec Čech k třetí řece Vltavě rozhlédl se z Řípu a řekl, že se zde usadí, tím došlo k jistému zabránění území a vzniku vlastnického práva.

Dalším vývojovým stupněm je pak samotné *dominium* – od pojmu *dominus* – pán, rozuměj ve smyslu všeobecného panství nad věcí. Mezi *possessio a dominium* pak dle mého vznikl pojem *heredium* – jako to, co se v rámci rodiny dědilo, tedy přecházelo smrtí na jiného člena rodiny, který se stal určitým dočasným správcem tohoto majetku – *pater familias*, tento majetek patřil rodině, ale jediným, kdo měl právo s ním nakládat byl *pater familias*.

Vůbec to, co mohlo být předmětem vlastnického práva jsou věci, které definuje mimo jiné i Gaius ve svých Institucích¹⁰; Gaius II.1: V předchozím komentáři jsme podali výklad o právu osob. Nyní se podívejme na věci: ty jsou buď v našem panství, anebo se má za to, že jsou mimo naše panství. Gaius II.2: základní rozdělení věcí se tady svádí do dvou skupin: jedny jsou totiž (věci) práva božského, druhé (věci) práva lidského. Gaius II. 3 Božského práva jsou například „*res sacrae*“ (věci posvátné) a „*res religiosae*“ (věci zasvěcené). Gaius II.10 Ty (věci) pak, které jsou práva lidského, jsou buď veřejné anebo soukromé. Gaius II.11: Ty, které jsou veřejné, nejsou – jak se uznává – v majetku nikoho: má se totiž za to, že patří pospolitosti samé. Soukromé jsou ty, které jsou ve vlastnictví jednotlivců.¹¹ Další dělení je poté na věci mancipační (Gaius

² Skřejpek, M.: *Ius et religio*, Vydavatelství 999, 1999, str. 127.

³ Pozn. autora: Livius *Ab Urbe condita* III, 1 IV, 48 aj. – v raném období římské republiky je v pramenech mnoho záznamů o přidělování půdy, šlo tedy o velmi palčivou záležitost, kterou většinou organizovali tribunové lidu (výjimkou je snaha konsulů Tita Aemilia a Quinta Fabia – Livius *Ab Urbe condita* III, 1).

⁴ Diodoros XIV, 102, 4 *Subsequent to these events the Romans portioned out in allotments the territory of the Veians, giving each holder four plethra, but according to other accounts, twenty-eight. The Romans were at war with the Aequi and took by storm the city of Liphilus; and they began war upon the people of Velitrae, who had revolted. Satricum also revolted from the Romans; and they dispatched a colony to Cercii.* Cit. z http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Diodorus_Siculus/14F*.html dne 31. 5. 2012. Maškin, N., A.: *Dějiny starověkého Říma*. Praha. 1957. str. 136.

⁵ Skřejpek, M.: *Texty ke studiu římského práva* 1. vydání. Praha 2001, str. 18–19.

⁶ *Lex duodecim tabularum* (LDT) – Zákon dvanácti desek byla první a na dlouhou dobu jediná kodifikace římského práva. Důvody jejího vzniku, všechny skutečnosti, které se k LDT vážou, jsou dochovány např. in: Livius: *Ab Urbe condita* III. 32–58. Nejde o obsáhlou kodifikaci, ale jen o zazna-

menání nejspornějších právních ustanovení, která jsou formulována imperativně.

⁷ Skřejpek, M.: *Texty ke studiu římského práva* 1. vydání. Praha 2001, str. 39.

⁸ Skřejpek, M.: *Ius et religio*, Vydavatelství 999, 1999, str. 127.

⁹ Bartošek, M.: *Dějiny římského práva ve třech fázích jeho vývoje*, Academia Praha 1995, str. 179.

¹⁰ Překlad převzat z překlad Gaiových Institucí od J. Kincla. Gaius: *Učebnice práva ve čtyřech knihách*, 1981, Nakladatelství Doplněk.

¹¹ Gaius: *Učebnice práva ve čtyřech knihách*, 1981, Nakladatelství Doplněk, k vydání připravil a přeložil J. Kincl, str. 77 a násl.

II.14a) a nemancipační (Gaius II.15), ale další dělení již není pro účely tohoto článku důležité, neboť středem zůstává rodina a vlastnictví, resp. to co bylo ve vlastnictví rodiny či jeho jednotlivých členů.

Postupem času docházelo k tomu, že se rod vnitřně diferencoval, jak píše Milan Bartošek v Dějinách římského práva ve třech fázích jeho vývoje; časem však jednotlivé agnátské velkorodiny dostávaly od rodu k výlučnému užívání ty pozemky, na nichž žily a jež obdělávaly, dále v textu Bartošek navazuje na další vývoj a na osamostatnění agnátských velkorodin, které se později odpojovaly od agnátských velkorodin, tíhly přirozeně k tomu, aby měly vlastní existenční základnu, z níž by kryly své potřeby, ale z jejího využívání by byly vyloučeni všichni ostatní. Toto již jsou základní znaky soukromého vlastnictví, jehož právní formou v Římě bylo *heredium* (podle tradice dvoujitrové), zděditelné existenční jádro římské rodiny, totiž dům, zahrada, hroby předků (pozn. autora. opět se nám i zde prolíná *fas et ius* resp. *religio et ius*), a ohrada pro dobytek; časem i pozemek, z něhož rodina žila, stal se jejím soukromým vlastnictvím. K tomu bylo ovšem nutné, aby stát ze svého území takové drobné, stejně velké a ohraničené dílce soukromníkům přidělil (*adsignatio*).¹² Toto přidělení bylo uděleno na základě toho, že jednotliví členové rodu, si půdu rozdělili a tak se z půdy veřejné a všem patřící stávala postupem času s vynaložením práce a postupem doby, kdy se o určité pole starala pořád jedna a táž rodina, půda soukromá.

V čele rodiny stojí *pater familias*, stejně jako v čele Říma v době královské stál král. Otec rodiny měl takřka neomezenou moc nad osobami, které podléhaly jeho pravomoci – *potestas*. *Pater familias* rozhodoval o každodenních otázkách fungování a chodu rodiny, i když velice často postoupil rozhodování o běžných záležitostech chodu rodiny své manželce, především rozdělování prací domácím otrokům a běžný chod domácnosti. *Pater familias* vykonával také činnost, kterou po vyhnání králů v době republiky zajišťoval *rex sacrorum* – král obětníků, tedy vykonával rodinné obřady a dbal nad jejich dodržováním. Centrem rodiny byl především oheň – rodinný krb¹³ – stejně jako centrem státu byl plápolající oheň bohyně Vesty udržovaný Vestálkami. Římskou rodinu můžeme považovat za jakýsi „malý personální stát“, který byl zcela autarkní, a to nejen z pohledu hospodářského, ale také společenského a náboženského. Rodina měla svůj majetek, ten samozřejmě patřil hlavě rodiny, na kterém hospodařila a který ji živil, na polích v nejstarších dobách pracovali členové rodiny. Práci v zemědělství si Římané cenili nejvíce, bylo to pro ně jedno z nejušlechtlejších zaměstnání a nikomu na cti netrhalo, když si obživu ze země do-

bývala rodina společně vlastní prací. Tím je také dána jistá svázanost, či provázanost Římanů s přírodou (*natura*) a tím i uctívání různých přírodních sil a bůžků, kteří ochraňovali pole a stáda dobytka. Vždyť v Římě byl k diktátorskému úřadu povolán Lucius Quincitius Cincinnatus od pluhu¹⁴. Zpráva o tomto jmenování se nám dochovala v Liviových Dějinách (Ab Urbe condita) Kniha III. 26: „Stojí za to vyposlechnout všem, kteří opovrhují všemi lidskými hodnotami kromě bohatství a soudí, že ani veliká čest, ani charakter nemají valný význam, není-li přítom i hojnost a nadbytek jmění: jediná naděje moci národa římského, Lucius Quincitius, obdělával pole o čtyřech jitrech za Tiberem, právě proti tomuto místu, kde jsou nyní loděnice; to místo se jmenuje Quincitiova luka. Tam ho vyslanci zastihli, jak se opírá o rýč a kope příkop, anebo jak oře, zajisté však byl zabrán do práce rolnické. Po vzájemném pozdravení ho vyzvali, aby vyslechl vzkazy senátu oděn togou, aby to přineslo prospěch jemu i státu. Podivil se a tázal se prostě: „Copak? Není snad vše v pořádku?“ a přikázal manželce Racilii rychle přinést togu z chýše. – Setřel prach a pot a oděn togou vystoupil před ně; vyslanci ho společně pozdraví s blahopřáním jako diktátora, povolají ho do města a vyloží mu, jaký strach vládne ve vojsku“¹⁵.

Rodina – *familia*, -ae, -mj. rodina, příbuzenstvo, rod celek náboženský, politický a hospodářský; v nejširším smyslu, všechny osoby a věci náležející pod právní moc jednoho občana – *pater familias*¹⁶. Do pojmu rodina (*familia*) patří lidé svobodní (*liberi*) – tedy osoby svého práva (*personae sui iuris*) – tak i osoby cizího práva (*personae alieni iuris*) – osoby spadající pod něčí moc (*potestas*) – a dále sem patří otroci (*servi*), dále je do pojmu *familia* zahrnut veškerý majetek a také sem spadají „nehmotné věci“ jako rodinné obřady (*sacra privata*) a kult. To, co rodinu spojovalo byly: 1) absolutní moc otce rodiny (*pater familias*), 2) majetek, 3) rodinné obřady (*sacra privata/familia*). To, co vytváří starověkou rodinu je na jedné straně absolutní moc otce rodiny a na druhé straně je to pocit sounáležitosti k jistému celku, tedy k celku založeném na stejnosti krve – příbuzenství a tím i stejné obřady, výkon náboženství, jak je uvedeno výše, tak kult a obřady byly v Římě věcí kolektivní. Všichni Římané patřili k určité rodině, to bylo vyjádřeno již jménem, kdy každý Říman měl tři jména: *praenomen*, *nomen gentile* a *cognomen*.

Následující část článku analyzuje, v kontextu svého názvu, dědictví a rodinu. Již výše byl podán výklad o rodovém zřízení a *ager gentilicius*, tedy o právních

¹² Bartošek, M.: Dějiny římského práva ve třech fázích jeho vývoje, Academia Praha 1995, str. 179–180.

¹³ Maškin, N. A.: Dějiny starověkého Říma. Praha. 1957. str. 120.

¹⁴ Pozn. autora stejně jako náš bájný kníže Přemysl Oráč.

¹⁵ Livius, T. Dějiny I. Svoboda 1971, přeložili: Kucharský, P., Vránek, Č. str. 256.

¹⁶ Pražák, J., Novotný, F., Sedláček, J.: *Latinsko-český slovník*, Praha, 6. opravené a doplněné vydání, 1933, heslo *familia*.

poměrech, kdy rod měl společný majetek. Dokud byl rodový majetek všech, tak nebylo po kom dědit, jelikož rod zde byl pořád jako celek tvořený jednotlivci, jedni gentilové umírali a druzí se rodili, potřeba zakotvení dědictví resp. práva na dědictví vyvstala až v tom okamžiku, kdy bylo po kom co dědit. Jinými slovy pokud někdo zemřel a zanechal po sobě soukromý majetek, pak teprve můžeme hovořit o dědění v pravém smyslu. Celým římským právem dědickým vede tenká červená nit, která je však dvojitá. Jedna nit preferuje zachování majetku v rámci rodiny a druhá respektuje vůli zůstavitele. Podívejme se tedy jak bylo v nejstarších dobách dědictví upraveno.

Zákon XII desek stanovil¹⁷:

Deska V.3 Jak kdo ustanovil o svém majetku nebo poručnictví nad svým hospodářstvím, tak budiž po právu.

Deska V.4 Zemře-li bez závěti, kdo nemá vlastního dědice, ať má majetek nejbližší agnát.

Deska V.5 Pokud není nejbližšího agnáta, ať mají majetek příslušníci rodu.

Zde je vidět nejstarší právní zakotvení principu testamentární svobody. Pokud půjdeme dle dikce Zákona XII desek, tak první možností je zanechat závěť a tím rozhodnout o svém majetku pro dobu mé smrti. Další je preference agnáta a není-li toho, pak mají mít majetek všichni příslušníci rodu. Je zde tedy vidět jasná snaha a především zachovávání majetku v rámci rodu.

Testovací způsobilost vojáků jako osob *alieni iuris*

Testovací způsobilost, neboli právem přiznaná možnost sepsat závěť (testament¹⁸) je přiznána jen určitým osobám. Římské právo tuto způsobilost nepřiznává každému subjektu práva, ale v pramenech, zejména Just. Inst. lib 2, tit. 12 *Quibus non est permissum testamenta facere, a contrario*, Dig, lib. 28, tit.1, CJ lib. 6, tit. 22 podává výčet těch, kteří nemohou sepsat závěť. V první řadě to jsou ti, kteří jsou podřízeni něčí moci, tedy děti¹⁹. Sepsat závěť dokonce nemohou ani pokud by jim to otec dovolil.²⁰ Výjimku tvoří císařské privilegium (Codex Justinianus 12,36,4), které přiznává způsobilost sepsat testament synům pod otcovskou mocí,

¹⁷ Skřejpek, M.: Texty ke studiu římského práva, Orac 2001, str. 35.

¹⁸ Just. Inst. 2, 10 pr. *Testamentum ex eo appellatur quod testatio mentis est.*

¹⁹ Just. Inst. 2, 12pr.

²⁰ Just. Inst. 2, 12pr.

kteří jsou vojáky²¹ a ve vojenské službě nabyli nějaký majetek. Tento majetkový soubor (žold, kořist aj.) se v pramenech označuje jako táborové peculium (*peculium castrense*). Nejdříve bylo toto privilegium přiznáno císařem Augustem, toto privilegium potvrdil císař Nerva a také Traianus. Toto císařské privilegium bylo jen ve prospěch vojáků v činné službě.²² Tato závěť platila ještě jeden rok po propuštění z vojska. Po této době i pro vojáky platila stejná pravidla jako u ostatních občanů²³, až císař Hadrián přiznal aktivní testamentární způsobilost i veteránům, tedy vojákům propuštěným z vojenské služby. Pokud veterán o táborovém pekuliu sepsal testament, připadl tento majetek veteránem ustanovenému dědici. Pokud však veterán zemřel a nezanechal závěť, připadlo pekulium podle obecného práva otci rodiny.²⁴

Majetek po odsouzeném

Pro základní pochopení římského trestního práva je nutné pochopení jeho dualismu, který je patrný ve všech jeho částech. Nejde jen o rozdíl mezi *ius civile* a *ius gentium*, či *ius civile* a *ius honorarium*, ale především jde o rozdíl mezi *ius privatum* a *ius publicum*²⁵. Pro trestní právo, které se dělí na soukromé a veřejné, jsou důležité dva základní pojmy – *crimen* a *delictum*. Definování těchto pojmů je důležité především pro jejich další zařazení do systematiky římského práva trestního – tedy zda bude určité jednání zařazeno do oblasti veřejnoprávní či soukromoprávní. *Delictum* je označení pro protiprávní jednání, které porušuje právní ustanovení práva soukromého resp. zájmy jedince. *Crimen* porušuje ustanovení práva veřejného. Co je veřejné a co soukromé právo, to nám definoval již Ulpianus: Dig. 1.1.2 Ulpianus 1 inst. *Huius studii duae sunt positiones, publicum et privatum. Publicum ius est quod ad statum rei romanae spectat, privatum quod ad singulorum utilitatem: sunt enim quaedam publice utilia, quaedam privatim. Publicum ius in sacris, in sacerdotibus, in magistratibus constitit. Privatum ius tripartitum est: collectum etenim est ex naturalibus praeceptis aut gen-*

²¹ CJ 12, 36, 4pr Imperator Gordianus *Cum adlegas te a fratre tuo eodemque commilitone in isdem castris institutum heredem, successionem eius potius ex castrensi peculio tuo quam patri cuius in potestae es per te quaesitam videri rationis est.* <sine datis>

²² Just. Inst. 2, 12pr.

²³ Just. Inst. 2, 11, 3.

²⁴ Just. Inst. 2, 12pr.

²⁵ K tomuto např. Theodor Mommsen. *Römisches Strafrecht*. Leipzig, 1899; Wilhelm Rein. *Das Criminalrecht der Römer von Romulus bis Justinian*. Leipzig, 1844; William Smith. *A Dictionary of Greek and Roman Antiquities*. London, 1875; Kincl, Urfus Skřejpek. *Římské právo*. Praha 1995.

*tium aut civilibus*²⁶ – *Toto studium má dvě základní části, veřejné a soukromé. Veřejné právo se vztahuje na užitek římského státu, právo soukromé na zájem jednotlivce: neboť něco se týká veřejného užtku něco soukromého. Veřejné právo se vztahuje na posvátnost kněžích a státních úředníků. Soukromé právo se dělí na tři části, neboť se skládá z předpisů práva přirozeného, práva mezi národy a práva občanského*²⁷. Podle uvedeného fragmentu z Digest je patrné, že systematické rozdělení na veřejné či soukromé právo je otázkou porušení sféry jedince nebo společnosti. Proto je v římském právu krádež porušením soukromoprávním²⁸, neboť toto jednání porušilo soukromou sféru určitého vlastníka. Jednání, které náleží do trestního práva veřejného, je upraveno v jednotlivých zákonech. Jejich výčet je podán např. v 48. knize, 1. titulu Digest s názvem *De publicis iudiciis*²⁹. Dig. 48. 1. 0 Macer 1 de publ. iudic. *Non omnia iudicia, in quibus crimen vertitur, et publica sunt, sed ea tantum, quae ex legibus iudiciorum publicorum veniunt, ut iulia maiestatis, iulia de adulteriis, cornelia de sicariis et veneficis, pompeia parricidii, iulia peculatus, cornelia de testamentis, iulia de vi privata, iulia de vi publica, iulia ambitus, iulia repetundarum, iulia de annonae*³⁰. Ne všechny zločiny jsou veřejné, veřejné jsou pouze ty, které vycházejí z právních předpisů týkajících se stíhání trestných činů, například Iuliova zákona o urážce majestátu, Iuliova zákona o cizoložství, Corneliiova zákona o úkladných vrahách a travičích, Pompeiův zákon o otcovraždách, Iuliův zákon o zpronevěře, Corneliův zákon o falšování závětí, Iuliův zákon o soukromém násilí, Iuliův zákon o veřejném násilí, Iuliův zákon o volebních podvodech, Iuliův zákon o vydírání, Iuliův zákon o zásobování (o zvyšování cen potravin).

Další projev dualismu v římském trestním právu je rozdělení veřejných soudních jednání na hrdelní a nehrdelní. Toto dělení můžeme např. najít v Institucích císaře Justiniana: Just. Inst. IV. XVIII. 2.: *Publicorum iudiciorum quaedam capitalia sunt, quaedam non capitalia. capitalia dicimus quae ultimo supplicio adficiunt vel aquae et ignis interdictione vel deportatione vel metallo: cetera si qua infamiam irrogant cum damno pecuniario, haec publica quidem sunt, non tamen capitalia*. Z veřejných trestních řízení jsou některé hrdelní a některé ne. Hrdelními označujeme ty u kterých je uložen trest smrti nebo zákaz vody a ohně nebo doživotní vyhnanství na ostrov nebo práce

v dolech. Ostatní trestní řízení, když se v nich odsoudilo ke ztrátě cti a ke ztrátě majetku, jsou sice také veřejnými řízeními, ale ne hrdelními.

Již nejstarší soupis římského práva *Lex doudecim tabularum* z poloviny 5. století př. n. l. obsahoval výčet trestů. Bylo zde definováno osm druhů trestů: náhrada škody, vězení, bičování, talio – soukromá msta, nečestnost, vyhnanství, smrt a otroctví.³¹ Ryzí trest zabavení majetku v této době ještě římské právo neznalo. Operoval jen s náboženským příkazem, který nařizoval zachovávat tzv. smír s bohy – *pax deorum*. Tento smír se promítal nejenom do vztahu náboženského, ale také do vztahů mezilidských a tím i vztahů právních. Základem římského práva se tedy stalo odčinění jednání, které tento smír s bohy narušovalo. Podle této zásady se nejvíce aplikovala náhrada škody, která opět nastolovala stav před zásahem, např. náhrada ukradené věci. Později byl z náhrady škody vyvinut sankční systém, který neměl jen nastolit stav před narušením, ale také měl pachatele potrestat³².

Trest ztráty majetku versus ztráta majetku jako důsledek odsouzení

Jak je již uvedeno výše,³³ římské právo znalo v rámci tzv. „nehrdelních“ zločinů trest ztráty majetku. Ale i v rámci hrdelních zločinů docházelo v případě vynesení kondemnačního rozsudku ke ztrátě majetku odsouzeného, ale ne jako trest, ale jako důsledek vyneseného rozsudku, který měnil právní postavení – *caput* odsouzeného.

Caput, -itis, n je občanství, občanská existence, souhrn práv týkajících se osobní svobody, práv občanských i rodinných.³⁴ V souvislosti s *caput* je důležitý i institut *capitis deminutio*, kdy *deminutio* znamená zmenšení, umenšení, úbytek, újma, ztráta.³⁵ *Capitis deminutio* znamená buďto zmenšení nebo úplnou ztrátu práv občanských a rodinných nebo ztrátu svobody. *Capitis deminutio* je tedy velice zvláštní instituce v římském právu, který v současných právních řádech nenalezneme (tento termín se nepřekládá). Jde o zvláštní změnu v obsahu právní subjektivity římského občana. *Caput* neboli právní osobnost římského občana, bývá změněna nebo dokonce zničena především tím, když římský občan pozbude svobody čímž ztrácí i občanství – příslušnost k římské obci. Římské právo zahrnuje v institutu *caput* tři statusy. Status svobody *libertas*,

²⁶ Dig. 1,1,2 Ulp.

²⁷ Překlad převzat a upraven dle slovenského překladu in Blaho, P., Vaňková, J.: *Corpus iuris civilis*, Tomus I. Bratislava, 2008. str. 53–54.

²⁸ Právní úprava krádeže je systematicky zařazena do 47. knihy Digest s názvem *De privatis delictis*. Krádež samotná je upravena v druhém titulu 47. knihy s názvem *De furtis*.

²⁹ Stejně tak i v *Institutiones* IV, XVIII. *De publicis iudiciis*.

³⁰ Dig. lib. 48, ti. 1.

³¹ LDT: Nezařazené fragmenty 7.

³² Např. při tzv. zjevné krádeži byl zloděj povinen zaplatit čtyřnásobek hodnoty ukradené věci.

³³ Viz fragment Just. Inst. IV. XVIII. 2.

³⁴ Pražák, J., Novotný, F., Sedláček, J.: *Latinsko-český slovník*, Praha: 1933, heslo *caput*.

³⁵ Tamtéž, heslo *deminutio*.

občanství *civitas a* rodiny *familia*. *Status libertatis* je stav svobody, tedy stav, který můžeme podle starověkého nazírání na osoby nazvat stavem, kdy je osoba subjektem práv a ne objektem práv. *Status civitatis* je stav příslušnosti k římské obci, je to určité dnes bychom mohli říci „státní občanství“, vyčlenění se oproti „Neřímanům“ – cizincům. *Status familiae* je stav sounáležitosti k určité římské rodině.

Jako jsou tři druhy postavení, tak římské právo rozeznává i tři druhy změny postavení. Tyto změny v postavení se nazývají *capitis deminutio*. *Capitis deminutio* se dělí do tří stupňů: *maxima*, *media* (neboli *minor*) a *minima* podle toho, zdali občan pozbyl svobody, občanství nebo postavení v rámci rodiny³⁶. Pro účely naší studie jsou důležité jen velká a střední *capitis deminutio*. Velká *capitis deminutio* je ztráta svobody a občanství³⁷. Jde o situaci, kdy osobnost podle práva úplně zaniká, ač si člověk zachovává život. Tímto druhem *capitis deminutio* je zničeno postavení svobodného římského občana – přišel tedy o *caput* – postavení. Střední *capitis deminutio* je definována jako ztráta občanství, ale svoboda se zachovává. Střední *capitis deminutio* je následkem zákazu vody a ohně *aqua et igni interdictum*³⁸ a deportace na ostrov³⁹. Když někdo přestane být římským občanem nebo svobodným (což je stejné), přestává mít i majetková práva. Zákazem vody a ohně, jako uloženým trestem, dochází u vyobcovaného jedince ke ztrátě majetku, nejde tedy o trest, ale o následek odsouzení.

Komplexní úprava problematiky ztráty majetku je zahrnuta do Digest císaře Justiniána do 48. knihy, 20. titulu s názvem *De bonis damnatorum*, ale touto problematikou se římská legislativa a právní věda zabývala již dříve. Je dochován jeden reskript císaře Hadriána⁴⁰, který upravuje okamžik, ke kterému má být člověk zbaven majetku. Přímo zde Hadrianus uvádí, že není nutné zbavit člověka majetku hned, když je umístěn do vězení, ale až poté co byl odsouzen⁴¹. Další velmi zajímavý fragment se zabývá ztrátou majetku u žen⁴².

³⁶ Heyrovský, L.: Dějiny a systém římského soukromého práva. Praha: 1910, str. 158–159.

³⁷ Gaius I.160 Velká kapitisdeminuce je ta, když někdo současně ztrácí i občanství i svobodu.

³⁸ Gaius I.161 Menší neboli střední kapitisdeminuce je ta, když se ztrácí občanství, svoboda je (však) zachována; což se stává tomu, nad kým byl vysloven zákaz vody a ohně.

³⁹ Just. Inst. Lib. I., tit. XVI *De capitis minutione minor sive media est capitis deminutio, cum civitas quidem amittitur, libertas vero retinetur. quod accidit ei cui aqua et igni interdictum fuerit, vel ei qui in insulam deportatus est.*

⁴⁰ Dig. 48.20.2.

⁴¹ Dig. 48.20.2 Callistratus 6 de cogn. *Non ut quis in carcerem ductus est, spoliari eum oportet, sed post condemnationem: idque divus hadrianus rescripsit.*

⁴² Dig. 48.20.3 Ulpianus 33 ad ed. *Quinque legibus damnatae mulieri dos publicatur: maiestatis, vis publicae, parricidii, veneficii, de sicariis.*

Tento fragment podává výčet pěti zákonů (resp. trestných činů) jejichž spácháním a odsouzením dochází k zabavení věna ženy. Tyto zločiny jsou: velezrada, veřejné násilí, vražda, travičství a úkladná vražda⁴³. Další speciální úprava ztráty majetku ženy je obsažena v Dig. 48.20.5pr. Tento fragment reguluje případy, kdy je žena potrestána podle jiného zákona, který jako trest nestanovuje zbavení jejího věna. V tomto případě přechází manželčino věno na jejího manžela. Tento přechod majetku je Ulpianem odůvodněn tak, že jde o stejnou situaci, jako by byla žena mrtvá – doslova píše *quasi mortua sit*.⁴⁴

Velmi zajímavá majetkoprávní situace nastává u osob, které byly vyhoštěny, deportovány nebo vypovězeny. Obecně můžeme říci, že jde o trest vyhnanství, který má tři podoby *exilium*, *deportatio a relegatio*⁴⁵. Slovo *exilium* je z latinského *exsilere* – vyskočit. Právní termín – *exilium* – označuje dobrovolné a trvalé vyhnanství, kterým se římský občané mohli vyhnout nebo i odsouzení. Následkem exilu byla pro římského občana ztráta římského občanství – *capitis deminutio media*. Důsledkem *capitis deminutio media* bylo zabavení veškerého majetku – *publicatio bonorum*. *Deportatio*, slovo *deportatio* znamená odvoz. Jedná se o nejostřejší trest vyhnanství – *deportatio in insulam*. Odsouzený byl odvezen na nějaký blízký ostrov u Itálie nebo v egyptské oáze. Odsouzený rovněž ztrácel občanství a svobodu. *Relegatio*, je z latinského *relegare* – poslat pryč, vypovědět. *Relegatio* je mírnější forma vyhnanství. Někdy bývalo *relegatio* spojeno s trestem majetkovým, ztrátou občanství nebo i trestem smrti za nedovolený návrat. Relegatce se velmi často ukládala jen na určitou dobu, jen občas doživotně. K trestu relegace se vztahují např. fragmenty z 21. titulu 47. knihy Digest císaře Justiniana, kdy o délce tohoto trestu rozhoduje věk a postavení pachatele. Fragment Dig. 48.20.7.5 se zabývá otázkou, komu připadne majetek po odsouzené osobě: to co získal odsouzený k relegaci po vyhoštění, to náleží dědicům v závěti uvedeným, jelikož si vyhoštěný zachovává svůj status a má i testamentární způsobilost. Pokud je však někdo deportován, ztrácí občanství a tudíž nemůže mít dědice a tak jeho majetek získává fiskus – státní pokladna.⁴⁶

⁴³ Dig. 48.20.3

⁴⁴ Dig. 48.20.5pr. Ulpianus 33 ad ed. *Sed si alia lege capitis punita sit, quae lex dotem non publicat, quia prius serva potest efficitur, verum est dotem mariti lucro cedere, quasi mortua sit.*

⁴⁵ K tomuto tématu blíže M. Frýdek. *Exilium, deportatio et relegatio*. In: Journal of Criminal Law and Public Prosecution, London: STS Science Centre Ltd., 2, 1, ISSN 2045-9246. 2011.

⁴⁶ Dig. 48.20.7.5 Paulus 1.S. de port., q. lib. dam. *Quae post condemnationem adquisiit is cuius bona publicata sunt, si relegatus est, ad heredes scriptos ab eo vel ab intestato venientes pertinent: nam in insulam relegatus testamenti factionem habet ut reliqua quoque iura. quod si deportatus est,*

Summary

The present article deals with three main topics of Ancient Roman law. The first one describes the formation of Roman law of succession as an independent branch of law: decline of family system, genesis of individual property and respect of a will after death (tes-

tament). The second part analyses a situation when person *alieni iuris* is given an active testamentary capacity. The last part is focused on penal consequences of a distraint of debtor's property. This result appears in Roman law mainly in case of *crimen laesae maiestatis*. A complete regulation can be found in Digest of Iustinian – 48th book, 20th title – *De bonis damnatorum*.

quoniam, quia civitatem amittit, heredem habere non potest, etiam postea adquisita fiscus capit.